Z 115

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН І НИЗИН

Ф
ціна 13 зл 50 ст

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН і НИЗИН

ЗБІРНИК
ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ
1873—1893

Ч 115

В ДОДАТКУ
ЗІВЯЛЕ ЛИСТЄ й ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

ЧИТАЛЬНЯ Бережанці

Київ-Ляйпціґ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
КОЛОМИЯ
Галицька Накладня.
WINNIPEG. MAN.
Ucrainian Publishing.

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР
1706

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 34063

I.
Ф 13-115

Друкарня Шпамера в Ляйпціґу

Від Редакції.

Це видання »З вершин і низин« являєть ся третім із ряду й рівночасно першим посмертним виданням Франкових віршів із перших часів його поетичної творчости. Мета його — наскрізь практична: воно має своїм завданням дати в руки читача, головно ж, із молодого покоління, більшу частину поетичних творів найбільшого галицького письменника, ту частину, на якій виховувала ся галицька молодіж 90. років — бо друге видання давно випродане, а повного збірника творів Франка доведеть ся, з ріжних причин, здаєть ся, ще довго ждати.

Перед редактором цього видання стояла робота нелегка, бо ж треба було прилаштувати видання відповідно до вимог теперішнього читача. Та тут допомогла йому знана редакційна метода самого Франка. Я знав, що Франко ніколи не дивив ся на свої твори як на якісь історично-літературні документи, що він, не тикаючи в нових виданнях основної думки твору, все і все підправляв його щодо мови й вигладжував вірш, деколи навіть переправляв зміст, і ось я згори поклав собі повести свою роботу в дусї поглядів поета на його ж таки редакторську роботу його власних творів. Через те я дозволяв собі, де це тільки було можливо, підходити до тих домагань, що їх ставить до всяких видавництв сучасний читач, домагань, яких ніколи не спускав із ока і Франко, справляючи давні, нарічеві форми й заміняючи їх новими, приступнїщими для всякого інтелїґентного читача, головно ж, із Наддніпрянщини. Зразком для цїеї моеї роботи були для мене нові видання поодиноких

віршів Франка зі збірника »З вершин і низин«, порозміщуваних чи по иньчих виданнях, чи по альманахах, видаваних хоч ним самим (Акорди), хоч ким иньчим, але ж, думаю, не без порозуміння з поетом (Досвітні вогні, тощо). Крім того, в мене під рукою були два останні видання »Панських жартів«, було львівське й київське видання »Зівялого листя« зі змінами, що їх поробив Франко, я займав ся ще й виданням «Захара Беркута» й мав змогу порівнювáти ріжні видання иньчих творів у редакції самого поета (Мій Ізмараґд), то по змозі старав ся скрізь підійти під смак автора щодо вибору форм і проводити його інтенцію, заводячи деяку одностайність у фонетичних явищах його дуже цїкавої, багатої й ориґінальної своїми фразами й висловами мови. Я певен у тому, що коли б самому Франкові довело ся б було наново приготовляти до друку цей збірник, він був би зробив те ж саме, тільки ж ізпід його пера все вийшло б і гладчим, і кращим, а дещо зовсїм перероблением, як це ми бачимо з його нових редакцій його давнїх віршів (Товаришам із тюрми, Панські жарти, тощо). Така вічно жива й чутка людина, як був Франко, нїколи не лишала написаного ним у тому видї, як воно було надруковане колись; що більш, він дуже радо слухав порад і уваг стороннїх людей і, що вважав за справедливе, виправляв краще і зрозумілїше (так було зі мною колись, як я видавав його повість із молодих лїт »Петрії й Довбущуки« в Чернівцях 1911. р.).

Не знаю, чи прилаштовував Франко «З вершин і низин» до нового видання, чи полишило ся ще що в нього з того, що поміщене в цьому збірнику в уривках — це видання робило ся в таких часах, що про доступ до посмертного архіву поета і мріяти не можна було —, не відомо менї, чи полишали ся рукописи тих віршів, що поміщені в цьому збірнику, щоб могти порівняти їх із друкованим словом. Я мусїв обмежовувати ся друкованим примірником із 1893. р., й тими збірниками, в які

припадково попадали поодинокі поезії в новій редакції, й заводити їх у це видання в тій новій одежі — і скрізь я держав ся тої ж методи. Підправивши мову в дусї останніх творів Франка й його поправок у нових виданнях його писань, ним самим пороблених — я помістив у цїлому в це видання все, що було у збірнику з 1893. р. Коли ж де захопив що зредаґоване Франком наново, брав у видання нову редакцію.

Таким чином у новій редакції з'явив ся в мене вірш: »*Вічний революціонер*« (стор. 99) — з »Акордів«, антольоґії української лїрики від смерти Шевченка, укладеної самим Франком і виданої »Видавничою Спілкою« у Львові 1903. р. (стор. 113). З тої самої книжки взято редакцію популярних на цїлій Україні »*Каменярів*« (стор. 153) [»Акорди» стор. 101]. Зі збірничка »Із лїт моєї молодости« (стор. 9) взято редакцію сонета »*Народня пісня*« (стор. 261), яку поет зовсїм переробив у дусї вимог ритміки сонету; звідтіля ж (стор. 119) передруковано в новій редакції вірш »*Думка в тюрмі*« (стор. 121). Заголовок вірша »*Не пора*« (стор. 175), а саме: »Національний гимн«, винято зі збірки »Давне й нове«, тільки ж текст полишений давнїй, бо ж у нас цей гимн уже став народньою піснею і співаєть ся з тими словами від 1898. р.

Велику поему »*Панські жарти*«, яку за другим виданням »З вершин і низин« теж заведено в цю збірку, друкуємо з четвертого видання цієї поеми з 1911. р., що появило ся коштом «Видавничої Спілки» у Львові окремою книжечкою, з передмовою й роздїлом на строфи. Строфову будову поеми збережено, тільки ж пропущено нумерацію стрічок, яка у практичному виданню, як оце, непотрібна. За те зміст кожної пісні подано на початку кожного роздїлу, а не окремо, як це зробив Франко в виданню з 1911. р.

Хоч »*Зівяле листє*«, оця лїрична драма Франка, ні своїм змістом, ні настроєм, який бе з цїлої збірки, ні навіть своїм окремішнім значінням не підходить до цї-

лого цього збірника — то ми все-таки завели його в це видання. Зроблено це через те, що сам Франко вмістив був у виданню з 1893. р. ті вірші з »Зівялого листя«, які в нього що-тільки складали ся на лїричну драму — хоч місце тій збірцї визначене в нас мало не на самому кінцї книжки. Зроблено і одне і друге зумисне. Бо поміщено »Зівяле листе« у збірнику ще й через те, щоб читач мав доказ, як поет уже в тому часї, в 1893. р., коли видавав другим виданням своє »З вершин і низин«, боров ся сам зі собою, безнастанно зводячи бій між обовязком — яким являло ся в нього т. зв. громадівство, і власним чулим серцем; а що відзначено збірцї окреме місце, то через те, щоб додержати мало не до самого кінця характер самого збірника: наскрізь громадівський. Друкуєть ся »Зівяле листе« з другого київського видання з 1910. р. тільки ж, само по собі, вміщено з львівського видання сконфісковані київською цензурою поезії (I 3, III 18) й виправлено недобачені коректором місця (н. пр., в київському виданню пропущено одну стрічку з вірша »Даремне, пісне«).

Скрізь у поемах полишено Франкові вводи, такі дуже потрібні для зрозуміння самих творів, і такі характеристичні для нього самого. Річ у тому, що останнїми часами Франко нї одного свойого твору не випускав без відповідної передмови. Через те ми передруковуємо в цїлому й передмову до другого видання »З вершин і низин«. Вона дає теж дуже цїкаві вказівки до пізнання й самого Франка, й його творчости, й його поглядів на його ж таки дїяльність та взагалї на письменство.

Та, щоб заокруглити збірник, щоб із нього виглянуло цїлим літературне обличчя Франка в девятьдесятих роках XIX. ст., довело ся до нього пододавати ще дещо з иньчих збірок, які повидавав поет кілька лїт до своєї смерти. Це, думаємо, зроблене теж у інтенції письменника, бо ж сам він, ріжними часами, по ріжних збірках, передруковував і по двічі якусь річ (пор. вірш:

»Товаришам із тюрми«, поміщений у збірнику »Давнє й нове» під заголовком »На зорі соціялістичної пропаґанди«, стор. 165 і цілком перероблений у збірці »Із літ моєї молодости«, вірш »Не пора« з цього збірника помістив у збірці »Давнє й нове« й т. д.), щоб надати їм якийсь певний характер, зробити їх щодо змісту чимость одноцільним. Та й додано небагацько — всього 5 віршиків зі збірочки: »Із літ моєї молодости«, а саме: *Невільники* (стор. 122), *Товаришам із тюрми* (стор. 151), сатиру: *Поступовець* (стор. 205) і два сонети: »*Наука*« (стор. 261) і »*Дві дороги*« (стор. 262)[1]). Всї ці віршики найшли собі приміщення, відповідно до свойого змісту, на відповідних місцях поодиноких роздїлів.

Зі збірки »Давнє й нове« взяли ми до видання ще один памфлет: »*Думу про Наума Безумовича*«, який не ввійшов до другого видання »З вершин і низин« через те тільки, що колись був сконфіскований, й який хотїло ся, видко, Франкові у збірці мати, як це бачимо з передмови до другого видання (стор. 94). А щоб не затирало ся загальне вражіння від цїлого збірника, щоби в уяві читача стояв заєдно Франко-громадівець із 90. років — на саме закінчення »З вершин і низин« передруковано »*Великі Роковини*», прольоґ, написаний у 1898. р. для ювілейного обходу столїтнїх відродин українського письменства. Думки, які висловлює на кінцї »Козак-Невмирака«, такі живі, такі глибокі, повні правди, і для Франка, як громадівця, такі характеристичні, що ця поема своїм змістом може належати тільки до цього збірника.

Не маючи нї найменьчої змоги помістити цїлого матеріялу, що склав ся на »З вершин і низин«, у хронольоґічному порядку[2]), я залишаю в цьому виданню

[1]) Ці віршики поміщені в збірці »Із літ моєї молодости« ось як: »Невільники«, стор. 121; »Товаришам із тюрми«, стор. 118; »Поступовець«, стор. 51; »Наука«, стор. 124; »Дві дороги«, стор. 12.

[2]) Спробу хронольоґічного порядку (за роками, по змозї за днями) подаю на кінцї цієї книжки, стор. 717.

такий порядок (крім, звичайно, »Зівялого листя«), який був у другому виданню. Дати всї я задержав, тільки назви місяців дав українські — замість славянських, що були у другому виданню (бо так робив і Франко у своїх нових виданнях, пор. »Давнє й нове«, »Із лїт моеї молодости«).

Щоб закінчити формальний бік видання я мушу ще додати, що, задля влекшення зрозуміння змісту, в деяких поемах постягано строфи (*Ботокуди*, *Вандрівка Русина з Бідою*, *Асиміляторам*, *У цадика* й т. д.). З тої самої причини декуди пороблено иньчі відступи (*Сурка*).

А тепер дещо про правопис і мову. Ще в 1911. р. (як я видавав Франкових »Довбущуків«) Франко напирав, щоб у виданнях його творів додержувати ся того правопису, якого вживає він сам. Знаючи це, я не зважив ся його зміняти нї в одній книжцї Франкових творів, що виходили під моєю редакцією (Захар Беркут, Перехресні стежки, Основи суспільности) — і цього принципу я держав ся і в цьому виданню. Через те »З верши́н і низин« виходить правописом, що ним користували ся до вийни наші обидва наукові товариства: львівське й київське.

Трохи инакше я поставив ся до мови, та тут знов таки йдучи за самим Франком. Відомо, що поет радо вживав нарічевих форм, ось таких:

а) орудн. одн. жін. роду імен. і прикм. та в займениках на *-ов*, н. пр.:
силов (Веснянки, III), *утїхов* (Скорбні пісні, IX), *стежков* (Нічні думи, VIII) . . .
цїлов (Нічні думи, IX); *млов густов* (Карта любови, III), *котров* (Знайомим, IV) . . .
піді мнов (Excelsior, IV), *з тобов* (Знайомимі, V) . . .;

б) у мняких (і шелест.) відмінах іменників уживав місцевика на *-и*, н. пр.:
в вогни (Нічні думи, VI), *по земли* (Думи пролетар. V, VI), *у грани* (Похорон) . . .,

хоч дуже часто й де не треба було задля риму вживав і літературного *-ї*, н. пр.: *на старцї* (Наймит), *на землї* (Ботокуди), *у печі* (Профілї, V), *в погонї* (Сонет X), *в полї* (Гадки на межі, По людськи, II);

в) шелестівкові відміни й іменики з шипучими пнями мають у нього здебільшого форми на *-и*, н. пр.:
очи (Похорон), *ночи* — хоч бувають форми й на *-і*, н. пр.:
у *печі* (Профілї), *ночі* (Нове житте);

г) давальник одн. чоловічих іменників усе має закінчення *-ови*, *-еви* (я їх зміняв на *-ові*, *еві*), н. пр.:
старцеви (Думи пролет., II);

ґ) стрічають ся форми:
очех (Баба Митриха), *грудех* (Гадки на межі, III), *в сінех* (Сурка), навіть: *очох*, *грудьох*, де й не треба було риму;

д) заіменикові старі енклітичні форми давальн.:
ми, *ти*, *си* (менї, тобі, собі) і знахідника:
мя, *тя* (мене, тебе) — стрічають ся дуже часто, головно в перших творах;

е) Франко скорочував »ся« в 3. ос. одн. форми дієслів *е*-відміни, н. пр.:
бересь (Весн., I), *хочесь* (Осінні думи, III), *гнесь* (Думки пролет., I), *здаєсь* (Excelsior II), *вєсь* (Профілї, IV) і т. д.;

є) уживав, як це буває в західноукраїнських говірках, неподвоєних форм у іменників (*бажане*, *житє*), і закінчення дієслівних іменників в нього: *е*, не — *я* (так і лишено), хоч зустрічають ся й подвоєння, н. пр.: *сіллю* (Гадки над мужицькою скибою), *цвіллю* (Тюремні сонети, XLIV. (всюди заведено подвоєння);

ж) крім того, багато непослїдовности в нього; він пише:

его, *ему*, *її*, *него*, *сего* — побіч: *його*, *йому*, *її*, *нього*, *сього*,

пише раз: *мінї*, то знов: *менї*,

дїтей, *коней* — то знов: *дїтий*, *коний* (останнїми часами він усюди виправляв ці форми на **-ий**, а **-ей** лишав тільки задля риму)

рве ся, *опре ся* і *рветь ся* й *опреть ся*

милосердним й *милосернїйші* (Думи пролет. X) і т. д.

При редакції я всї форми робив одностайними, як цього вимагає наша літературна мова, а нарічеві форми там тільки лишав, де цього вимагав чи ритм, чи рим — за те під стрічкою давав пояснення: це для наддніпрянського читача. А то ще, порівнюючи тексти давніх і нових редакцій, я замічував, що Франко зміняє архаїзми, москалїзми й провінціоналїзми на літературні вислови (опять — ізнов, вперед — колись, проч — геть, свобода — вільність, відтак — пізнїш), і я так робив за ним. Подекуди я зустрічав подвійні форми слів (*остатнїй і останнїй*, *звони і дзвони*, *глубокий* і *глибокий*, *огонь*, *уха* й *вогонь* і *вуха*, *горячий* і *гарячий*, *пчілка* і *бджілка* (Поєдинок), *зїйли* і *зїли* (Старе й нове), *слеза* і *сльоза* (Сонет XV) і т. д.), і на основі цього заводив скрізь тільки літературні (наддніпрянські) форми, щоб не викликати непотрібного непорозуміння між читачами.

Одне слово, відносячись до тексту як найбільш льояльно, я заводив тільки там зміни, де думав, що пересічний наддніпрянський читач, а для Наддніпрянщини в першій мірі призначене це видання — міг би *зза форми* не схопити гаразд думки, чи не відчути тої краси, що замкнена в віршу. На теперішнїй переходовий час, коли українська школа не могла ще зазнайомити Громади з тим незвичайним багацтвом і ріжноманітністю наших нарічевих форм — я вважав за необхідне поробити такі зміни. Може, друге по цьому видання не буде вже того по-

требувати — може, цікавий читач із захопленням ловите ме кожну нарічеву форму, як ось тепер, із відомих причин, ізза неї кидає з пересердя книжкою. Чим швидче це настане, чим швидче закинуть це моє видання, тим буде для справи краще, й тим для мене буде більша втіха. А тепер инакше не можна було, й ніхто, що знайомий із обставинами, за це на редактора не кине каменем . . . Зрештою, нарічеві форми, меньче зрозумілі слова пояснено під текстом; там же подано деякі річеві розяснення.

Саме видання попереджено коротким біографічним нарисом Франка.

Біркенвердер, у липні 1920. р.

Др. Василь Сімович.

Іван Франко

Львівська філія
бібліотеки НЦ-УРСР

8(с)У..18(092)

Іван Франко,

біоґрафічний нарис.

Життепис письменника настілько має вагу для Громади й настілько важний для письменства, наскілько він зяжеть ся з його дїяльністю, наскілько подробиці з життя письменника мали вплив на його творчість. Тим то, н. пр., ніяк не можна віддїлити біоґрафії Шевченка від його »Кобзаря«, тим то незрозумілий буде для нас нешироκий, правда, і не надто сильний, хоч сміливий голос Шашкевича, тяжко обійти ся без життепису, читаючи Федьковича, і вже ніхто не розбереть ся в тій величезній лїтературній спадщині, яку покинув нашому народові Франко, як не йти ме крок за кроком за його багатим на цїкаві подробиці життям.

Бувають письменники, що з цїлої їх нераз і доволї багатої лїтературної скарбниці ніяк не збагнеш, як їм жило ся, що впливало на розвиток їх чуття, творчої уяви, розуму. Читаючи твори Лесї Українки, того зразка наскрізь несубективного автора, ми вявляємо собі постать сильної, бадьорої, атлетичної людини-борця,—й ніколи не спаде нам на думку, що це була квола, слаба жінка, що у своїому життї тільки підсонням, сонцем, санаторіями, курортами піддержувала своє від роду дряхле тїло — у творах тої великої письменниці нї на лїк не найдемо хоч би згадки, які страшні фізичні болї переносила Лариса Косач-Квітка цїле своє життя: поетка у своїх творах наче самої себе відрекла ся.

Та не так воно з Франком. Його твори так тїсно звязані з особистим життям поета, що, не знаючи біо-

ґрафії Франка, не то не порозумієш значіння поодиноких творів, а то навіть нераз головної ідеї не схопиш. Річ у тому, що Франко належить до того типу письменників, які безпосередно беруть участь у громадському життю, які своїми ідеями годують громаду і своє власне життя старають ся з ними погодити. То ж не звертати уваги на життєпис Франка, значить те ж саме, що не додивляти ся до всіх духових проявів у житті Галицької України від сімдесятих років XIX. ст., — так кожне нове суспільно-політичне явище нерозривно звязане з імям його й тих, що виступали з ним на аренї громадського життя.

Письменники такого зразка, як Франко, письменники-громадяни — не однакової зазнали долї з погляду на їх відносини до суспільства, серед якого доводило ся їм жити і працювати. Як Шевченко був у свій час гласом вопіющого во пустині, бо суспільство на яких сто літ не доросло було до того, щоб схопити його ідеї; як кволий тїлом, слабий Шашкевич, сходячи по гробу, забірав зі собою в могилу на яких двацять років, до подиху Шевченківського духа в Галичині, свої думки про відродження галицького народу; як Федькович і досї більше знаний у Галичан, нїж у своїому тїснїщому рідному краю, на зеленій Буковинї — так знов Франкові доля дала дожити тої хвилини, щоб із гордощами дивити ся на те, як, під упливом його думок, із пупянка розцвітаєть ся чарівна квітка громадянської й національної свідомости серед народу, і тільки важка недуга не дозволила впивати ся насолодою того квіту. Правда, на це склали ся причини не чисто індивідуальної натури, бо хоч Франко письменник дуже високої міри, та до ґеніяльности Шевченка таки не доходить, — нї силою слова, нї навіть сміливістю й шириною ідей. Але коли Франкові довело ся ще хоч на склонї свойого життя побачити наслїдки своєї роботи, так це пояснюєть ся широкою громадською дїяльністю поета, дїяльністю, опертою на широких колах грома-

дянства, які мали змогу, на протягу двох-трох десятків лїт, розвивати ся на ідеях, голошених Франком. В часи Шевченка, чи Шашкевича національний плуг устиг був щотільки зверха здерти кору запустїлої землї, а Федькович знов був не такий, щоб могти потягти за собою громаду: ні особисто, ні силою своїх думок. З того боку Франко був щасливіщий за иньчих наших письменників-піонїрів... Для самого ж народу — це невеличке засвідчіння національно-полїтичної зрілости: він навчив ся цїнити своїх учителїв-виховників.

I.

Дитячі роки. — Перша наука. — Ґімназія. — Перші лїтературні спроби.

Іван Франко, син селянина-хлїбороба, побачив світ 15. н. ст. серпня 1856. р. в селї Нагуєвичах, дрогобицького повіта, на галицькому Підгіррі. Батько — Яків, людина заможня, родом із поукраїнщених Нїмців, дуже запопадистий і роботящий, попри хлїборобство, заробляв на життя й ковальством. Від нього у спадщинї, здаєть ся, одержав Франко ту подивну роботящість, що нею визначав ся цїле своє життя. Мати — з Кульчицьких, із ходачкової шляхти. Дїтей у Франків було четверо. Крім найстаршого Йвана, було ще двох синів (Захар і Онофер) та одна сестра, яка вмерла ще дитиною.

До сїльської школи ходив Франко в сусїдньому селї, в Ясениці Сїльній. Там жив його дядько, Павло Кульчицький, людина письменна, що помагав йому вчити ся, й за ті два роки пробування в Ясениці Франко вивчив ся читати й писати по-українському, по-польському й нїмецькому, спізнав чотирі аритметичних дії й навчив ся співати до служби божої. Восьмилїтнїм хлопцем уже

Львівська Філія Бібліотеки АН УРСР
1764
ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № И- 34063

бачимо Франка у Дрогобичі в нїмецькій нормальній школї[1]), що її вдержували оо. Василіяни[2]). Та зараз-таки того року батько його переставив ся, а молода мати, щоб рятувати задовжене хазяйство, вийшла незабаром заміж за зайшлого з Ясениці парубка Гриня Гаврилика, людину гарну, яку Франко цїле своє життя згадував як-найкраще. За його допомогою й його заходами Франко скінчив нормальну школу й перейшов до дрогобицької ґімназії. Малий, невидний, несміливий, неохайний, визначував ся між усїма своїми товаришами »нечищеними по кілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волоссям — і першою льокацією[3])«. І хоч йому довело ся багато натерпіти ся у школї — він і народню школу й цїлу ґімназію переходив як не першим, то другим або третїм.

Про дитячі роки Франка та про те, яке було його навчання у школї, ми маємо багато згадок у його оповіданнях, а то й цїлі новелї присвячені тим часам (Грицева шкільна наука, Олівець, Борис Граб, Гірчичне зерно ...). І те, як його нагинали, щоб був як »усї люде« (Малий

---

[1]) Вона те ж, що народня; нормальними звали ся школи по містах через те, шо сполучені були з препарандами, тобто, підготовчим курсом на вчителїв. По деяких краях (у Ромунії) ще й досї вчительську семинарію так і звуть нормальною школою для вчителїв.

[2]) Це ще по давнїй традициї з XVIII. в., коли Василіяни по цілій т. зв. польській Украіні вдержували школи (сами там були й учителями). Та після єзуїтської реформи цього чина — Василіяни нїде вже тепер шкіл не вдержують. До того часу вони мали низчу ґімназію в Бучачі (на жаль, з польською викладовою мовою) й народню школу у Дрогобичі. За те дївочі школи та інститути (українські) удержують сестри Василіянки (Яворів, Станиславів, Львів).

[3]) Льокациї — місця у клясї за тим, як хто вчив ся; це зазначувано все й на шкільному засвідчінню, яку хто мав »льокацію«. Їх знесено у вісїмдесятих роках, хоч деякі вчителї в деяких ґімназіях, теж по старій традициї, все з кінцем семестра розсаджували своїх учнів за льокаціями — ще на початку 90. років XIX. ст.

Мирон), і те, як своєрідні педагоґи (Schön-Schreiben, Отець-Гуморист) безкарно знущали ся над мужицькими дїтьми — все те кидало на його вразливу душу перше насїння: обурення, погорди і зненависти до всякого насильства, насїння, з якого виріс опісля гарячий протест проти утисків і всякої тиранії. А домашнє життя: кузня батька, в якій нїколи не погасав вогонь, столярська майстерня родича, в якого стояв на кватирі — і одне і друге доставляло йому безлїч усе нових і нових вражінь; що-найдрібнїша кривда (Мій злочин) вирізувала на його вразливій душі карби, яких не стерли нї роки, нї досвід, нї дрібні життєві клопоти. А так життя плило собі звичайною течією: шкільна наука, нудна для дитини, та ще з такою памяттю, що лекцію історії, викладену вчителем на протягу цїлої години, міг повторити майже слово до слова[1]) — то він і сидить собі в ослячій лавці, нїким не замічений, і довбає пальцями дїри у стїнї; на кватирі — життя з ремісниками, їх оповідання, пісні, розповідки, сам він утягаєть ся в їх роботу, співає з ними, розмальовує скринї; кінчить ся рік — хлопець привозить додому дуже гарне засвідчіння — а на селї природа, сїльська робота; він допомагає пасти товар, звозити сїно та збіжжя . . .

Ще в низчій ґімназії Франко почав складати віршики, писати оповідання і збірати народнї пісні, в яких кохав ся до безтями. У дрогобицькій ґімназії були вже «відомі» вірші ники: Дмитро Вінцковський і Сидір Пасїчинський, старші за Франка учнї, що славили ся «поетами» і за їх слїдами пішов і Франко[2]).

---

[1]) Про це читаємо в автобіоґрафії Франка, написаній у формі листа до М. Драгоманова й поміщеній у передмові до збірки новель п. з. »В потї чола«, Львів, 1890, стор. VII.

[2]) Перший його вірш п. з. »Великдень« був присвячений памятї його батька, що саме вмер уночі під Великдень 1865 р. Другий вірш із описом зими, поданий як шкільна задача вчителеві Іванові Верхратському, був предметом критики того ж учителя

У вищій ґімназії кинув ся Франко до читання; читав багато, та без розбору, що запопав із нїмецької, польської і французької лїтератури, головно белетристику, тодї ж почав складати свою бібліотечку. Пера не кидав: то перекладав, то писав дещо ориґінальне — та на всьому цьому так і видно слїди десь вичитаного, звідкілясь понахапуваного. Зпоміж учителїв, що мали вплив на духовий розвиток Франка, він сам називає — Українця Івана Верхратського, відомого автора шкільних підручників із природознавства й фільольоґа, що сам писав вірші, і Поляка Юлія Турчиньского, автора декількох цїкавих повістей (деякі з них торкали ся українського життя, н. пр., повість про Довбуша). Від Верхратського одержав Франко до прочитання Шевченкового »Кобзаря«, який зробив на нього таке враженнє, що він незабаром вивчив його цїлого на-память. Тодї ж пізнав він і иньчих українських письменників: Стороженка, Руданського, Марковичку, Кулїша й Мирного.

В шостій клясї стратив Франко матїр, у дім увійшла мачуха. Скінчивши сьому клясу, він не поїхав на вакації до Нагуєвичів, а вибрав ся на вандрівку селами Дрогобиччини та Стрийщини. В 1875. р. склав испит зрілости і в осени того ж року подав ся на унїверситет до Львова, везучи зі собою кілька зшитків своїх творів: любовних віршів, драм, поетичних оповідань, переклад Антиґони й Електри Софокля, дещо з Одисеї, дещо з Біблії (Йов, Ісайя), дещо з Нібелюнґів[1]) і т. д.

на годинї української мови. »Своїм звичаєм«, пише Франко, »він чіпав ся поодиноких слів та зворотів, а у зміст не входив» (гл. Передмову до »*Петріїв і Довбушуків*«, що вийшли моїм заходом, у Чернівцях 1913, як перша книжка другої серії видаваної мною »Бібліотеки для молодежі«).

[1]) Багато писаних Франком у ґімназії творів попропадало. Сам він ізгадує, що (в пятій клясї) переповів віршем початкову історію Риму до Тулія Гостилія, написав (у шостій клясї) по-польському віршовану драму »Юґурта« (як шкільну задану вчителеві Парилякові), уривок нїмецької драми віршами »Ромуль і Рем« (учи-

Ще з ґімназії висилав Франко до студенського журнала »Друг«, що виходив тоді у Львові заходом товариства «Академическій Кружок», свої вірші і там, у 3. ч. цього журнала за 1874. р., появив ся перший його друкований вірш »Народня пісня« під псевдонімом *Дэжэжалик*. Прийшовши до Львова і ставши членом »Академического Кружка«, Франко кожне число заповнював своїми творами, по більшій части, віршами, оригінальними й перекладними; там же почав друкувати свою першу фантастичну повість: »*Петрії й Довбущуки*«, написану під упливом нїмецького письменника А. Гофмана, французького Ежена Сі (Вічний Жид) та популярної італїйської повісти »Rinaldo Rinaldini«. Всї ті твори носять на собі признаки романтизму. Вони повні таємности, фантастичних пригід та замотаних ситуацій — усе це відгуки тої величезної начитаности Франка, а саме фантастичних оповідань і романів нїмецьких, польських та французьких авторів. Форма в них слаба, мова — якась мішанина української, польської й російської мови, не так із вини самого Франка, як власне редакції »Друга«, що старала ся підроблюватись під благородну мову й виправляла народню мову й фонетичний правопис, якими користував ся в себе дома Франко — на свій нїбито »общеруський« штиб. Щодо »Петріїв і Довбущуків«, то ця повість порушувала деякі цїкаві й нові тоді питання (новий рух між Жидами, вірна характеристика ріжних верств у нашому суспільстві, тощо), і дарма, що зміст її фантастичний, що в нїй багато неприродних сцен — вона, мало відбігаючи від подібних творів із того часу, все-таки виявляє деяку літературну вартість.

телеві нїмецької мови Рішці), одне оповідання з селянського життя (для вчителя укр. мови Охримовича), в сьомій і восьмій клясї почав писати гексаметром історичну поему п. з. »Пани Туркули«, зміст якої трохи скидаєть ся на »Захара Беркута«, а в восьмій написав драму »Два князї на один престіл«, яку в перерібцї М. Вагилевича виставили на сценї аматори-ученики (гл. Передмову до »Петріїв і Довбушуків», стор. 5, 6).

А так, то зміст усіх тих перших творів невибагливий, хоч підходив під смак тодішньої публики: колишня слава Руси, геройство князів, зітхання за давніми щасливими часами й заповідь кращого майбутнього.

Перші віршеві спроби Франка вийшли в 1876. р. окремою книжечкою п. заг. »*Письма Івана Франка, І. Баляди й розкази*«, і всі вони передруковані й видані самим Франком у 1913. р. у збірці: »*Із літ моєї молодости*« (стор. 53—107). Усе це — твори молодої фантазії, мало оригінальні, перерібки з чужих поетів (Пушкін, Ґете, Толстой, Гайне), а то перевіршовані літописні оповідання (Аскольд і Дир, князь Олег, Святослав). Тільки ж не можна вже дивитись на них, як на твори позбавлені всякої літературної вартости, як досі думали. Попри недостатки в формі, в мові — вони сильно відріжняють ся від усього, що тоді появляло ся в письменстві; але ж усетаки на них відбив ся тодішній письменницький смак галицької публики, під який старав ся підійти молодий автор, і в тому цілий його гріх.

II.

Вплив Драгоманова на львівське студенство і зокрема на Франка. — Товариші Франка. — Народній напрям у редакції »Друга« і Франкові твори з того часу. — Перший арешт. — Франко й суспільство. — »Громадський Друг«, »Дзвін«, »Молот«, »Дрібна Бібліотека«, — звязки з польськими соціялістами. — Другий арешт.

У Львові Франко наскочив ув »Академическім Кружку« на великі суперечки поміж молодіжжю: хто ми такі й якою мовою треба нам писати, суперечки, які були для нього незрозумілі, і в яких він сам безпосередно не брав участи, але ж під упливом їх доводило ся йому безнастанно хитати ся поміж двома напрямками, що тоді панували в Галичині: поміж москвофільським і народнім.

Річ у тому, що ціле тодішне галицьке суспільство було поділене на ті два ворожі один одному табори; ворожнеча зроджувала безнастанні дискусії, проявляючись на кожному місці і при кожній нагоді. Переглядаючи журнали та часописи з тих часів, мусиш усім дивом дивувати ся, на що то витрачала ся енергія галицького суспільства! Читаючи ту мізерну і смішну арґументацію з одного і другого боку, мимоволї мусиш знизувати плечима: такі дрібні, невидні речі підносили ся до значіння принципіяльних справ, і за них ішло так багацько галасу! Бо ж ціла та боротьба вела ся тільки за те, чи Українці-Галичани окремий народ, чи частина російського, й чи виробляти їм своє власне письменство на основі народньої мови, чи приняти за свою письменницьку мову вироблену вже, на основі московського наріччя, літературну мову Москви. До того всього прилучувала ся безглузна суперечка за азбуку, бо москвофіли твердо стояли за задержання в письмі всіх буквів церковного письма, а народовці деякі з них викидали й, нахиляючись до правопису Кулїша, поки-що користували ся компромісовою ортоґрафією Максимовича з ріжними дашками над *о*, *е*, *и* й т. д. Що далї, то та боротьба розгорювала ся ще більш, бо до неї долучила ся незрозуміла вже тепер, навіть і в Галичинї, боротьба за чистоту греко-унїятського обряду, за дзвони, за клякання на службі, за орґани по церквах і т. д. Всї ті суперечки розшматовували й так несильний орґанїзм Галицької України і при помочі ґазет почали добивати собі доступ і до мужика, який стояв собі з боку, нїчого не розуміючи, і гнув ся під тягаром економічної неволї й безпросвітної темноти [гл. про це »*Ботокуди*«, стор. 223., 226. і 227. і даль.]

У практиці одначе між прихильниками обох партій великої ріжниці не було; одні тягли до Москви, другим у мріях убачала ся козацька Україна, оспівана Шевченком у перших його історично-романтичних поемах; одні писали дуже твердим »язичієм«, називаючи ту страшну

польсько-московсько-славянсько-українську мішанину — руським язиком, другі ублагороднювали народню мову своїми власними видумками та прикрасами; але ж одні і другі однаково заходили ся коло австрійського уряду, запопадаючи його ласки, одні і другі дивили ся на себе, що вони природні провідники темного мужика, якого вони ведуть на путь спасення, й який, як нерозвинений і темний, повинен їх у всьому слухати ся — і однаково нїчого не робили, щоб того мужика сяк-так піднести зі страшної економічної неволї. Освітні товариства почали творити ся в Галичинї ще з кінцем шісдесятих років XIX. ст.: »Просвіта« — народовська, »Общество Качковського« — москвофільське. Але ж останнє, створене для конкуренції з »Просвітою«, хоч являло ся навіть декуди й чимось поступовіщим від »Просвіти«, завівши н. пр., у свої видання гражданку — тодї як »Просвіта« вживала у своїх виданнях кирилицї (дарма, що всюди були дашки), щоб, мовляв, народа не відривати від його коріня, від церкви — та про те від самих своїх народин сїяло мертвеччину. Та й з тої поживи, що її давала »Просвіта« народові у своїх книжечках, і з неї народ не міг набрати ся нї свідомости, хто він такий, нї чого йому треба й нї того, як йому бороти ся за кращу долю. Ті демократичні думки, що їх у шісдесятих роках посїяли на галицькому ґрунтї Шевченкові твори, в сїмдесятих роках десь порозвівали ся. Лишили ся тільки слова, зміст їх прикроєно до своїх поглядів, і в життю лишала ся порожнеча.

За старим поколїнням подїлила ся на дві ворожі партії й українська молодїж; москвофіли мали свій »Академическій Кружок«, народовцї — »Дружнїй Лихвар«. Франко пристав до »Кружка«, бо «Кружок» мав свій орґан, і в ньому Франко міг містити свої твори. »Дружнїй Лихвар« мав характер більш касиново-забавового товариства[1]), а це не могло притягти до себе молодого ідеалїста, що рвав ся до якоїсь роботи. Уже через »Кру-

[1]) Гл. Ів. Франко: »Молода Україна«, Віннїпеґ 1920, стор. 12.

жок« Франко опинивсь було навіть якийсь час членом »Общества Качковського«.

Та саме під той час на галицький ґрунт упало благодатне зерно впливу Драгоманова, того »розуму українського народу», як його охрестили пізнїщі часи. Драгоманов звернув свою увагу на галицьку молодь, на студенство. Використовуючи те, що у »Друзї« зачеплено його статтю »Література російська, великоруська, українська й галицька«, котра друкувала ся в »Правдї« (1873/4. р.), Драгоманов почав посилати до редакції »Друга« свої листи, які редакція всї помістила: перший у перекладї на своє »язичіе«, два останнї по-московському[1]), зразу силкуючись відповідати на них, а де далї зовсїм погодивши ся з поглядами Драгоманова. У тих своїх листах Драгоманов закидає молодежі, що вона далеко відстала від европейських ідей, що вона не думає, а слїпо йде за старими гаслами й т. д.; крім того, подає незбиті арґументи за те, що одинокий спосіб дати нашому народові европейську культуру — розвинути народню мову й користувати ся нею в письменстві. При тій нагодї Драгоманов указував »Другові«, що те, чим він годує своїх читачів, нїкуди не годить ся — що все це мертвеччина, що редактори журнала, захвалюючи московську мову, тієї мови не знають, не знають і московського кращого письменства, а саме, поступового, демократичного, і називав кращі твори українського письменства, з якими молодї треба б зазнайомитись; нарештї, Драгоманов указував на обовязок молодого поколїння служити народові і працювати для нього, щоб визволити його з темноти,

[1]) Всї вони передруковані в листуванню Драгоманова з Франком (Листи до Івана Франка й иньчих 1887—1895, Львів 1903), а перший ще й у книжечцї Довбищенка про Драгоманова (Харків 1919. р.); листи ті друкували ся у »Друзї« так: Письмо в редакцію »Друга« ч. 11, 1875; Второе письмо въ редакцію »Друга« (Украинщина или Рутенщина) ч. 5. 1876 р,; Третье письмо Украинца (так підписував ся Драгоманов у всїх листах), в редакцію »Друга«, ч. 13/14 з 1876 р.

неморальности, визиску, що молодіж ніколи не повинна забувати, що коли в нас витворила ся яка інтеліґенція, то повстала вона коштом кривавої праці й поту народніх мас і т. д.

Ці листи зробили велике враженія на Франка й багатьох його товаришів. Починаєть ся листування Франка з Драгомановом, що тягнеть ся аж до смерти сього останнього. Для того гуртка людей Драгоманов був »правдивим учителем і, вповні безкорисно, не жалував праці, писань і упімнень і навіть докорів, щоб наводити їх на кращі шляхи европейської цивілїзації«, він немов їх »за вуха тяг на той шлях, і коли з ґенерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального й нашого народнього дїла, то це в найбільшій мірі заслуга Драгоманова«[1]). Щодо самого Франка, то Драгоманов був усе й його добрим дорадником; він був перший і »майже єдиний чоловік, що додавав йому духа й охоти«[2]). Цей уплив Драгоманова зараз же й відбив ся не тільки на самій редакції »Друга«, а й на творчости самого Франка. Вже від початку 1876. р. мова у »Друзї« куди більш народня. Франко у своїх »Довбущуках«, що все ще далї виходили, розсипає думки про те, що »наша хоругов — плуг і книга; що плуг — то наша сила; просвіта — то наша будучність«, і хоч не здер і з останньої частини тої повісти тої киреї таємничости й фантастичности, то все ж старав ся якось погодити одне і друге зі своїми новими поглядами на літературу в дусї реалїзму[3]). В тому ж роцї появляєть ся у »Друзї«, як вислів віри в непереможну силу народу, такий його вірш, як »*Наймит*«

---

[1]) Гл. Передмова Франка до »Листів« із 1887—1895.

[2]) Гл. З листа Франка до Драгоманова — »В потї чола«.

[3]) Цїлу ту третю частину »Петріїв і Довбущуків« Франко у мойому виданню викинув, вважаючи, що, як пише у »Postscriptum« на стор. 290, вона »не посуває ніякої акції далї, а тілько являєть ся рядом сцен, без яких може обійти ся повість, доведена до кінця другої части«.

(гл. стор. 144), у 1877. р., той же »Друг« починає друкувати цикль його реальних образків із бориславського життя п. з. »*Борислав*« — а альманах »Днїстрянка« в 1876. містить його чудову новелю: »Лисишина челядь«, написану в дусї Марка Вовчка, й оповідання »Два приятелї«. Франко береть ся до перекладів із західноевропейських письменників (із них у »Днїстрянцї« була надрукована »Повінь« Золї) — скрізь чуєть ся розмах поета, у темах є свіжість, від усього повіває якимось подихом нового життя. Тодї ж ізпід його пера виходять перші сатири на тодїшнїх провідників-інтелїґентів і на їх т. зв. чесноти[1]) — письменницька риса Франка, яка ще краще зазначила ся в пізнїщих часах. Псевдонїм »Джеджалик« ізникає, зявляєть ся другий — *Мирон*, як наче заповідь чогось нового, свіжого.

Тимчасом у липнї 1877. року, як »цегла на вулиці на голову«, спав на Франка гарешт, а з ним загарештовано й його товаришів Михайла Павлика й Остапа Терлецького й загалом цїлу редакцію »Друга« — за зносини з Драгомановом, котрого галицька полїція вважала головою якоїсь таємної міжнародньої соціялїстичної орґанїзації. Нагінки на підозрілих за соціялїзм почали ся ще з початком сїчня — Франка ж арештовано на основі переловленого в польського еміґранта Котурнїцкого листа від Драгоманова, листа, адресованого й не до Франка, а до когось иньчого, та тільки в тому листї Драгоманов подавав указки, що робити українським поступовим гурткам у Відні та в Галичинї, а Франкові радив обїхати Угорську Україну. Галицька польська влада, якій потрібні були в тому часї полїтичні процеси, щоб залякати й так уже залякане українське громадянство Галичини, скомпромітувати його в очах австрійського уряду та щоб таким чином могти безконтрольно господарити в тому, й так уже на

[1]) Цї »чесноти», це: дїяльність, патріотизм і згідливість, гасла, які на словах виголошували тодїшнї провідники, гл. »Із днїв моеї молодости«, стор. 107—117.

її поталу відданому краю, тягла процес довго[1]), і врешті-решт прокураторія засудила Франка на девять місяців тюрми, дарма що він сам не був тоді свідомим соціялїстом, а так тільки зі симпатії, як мужик, »бажав для скованих волї,

для скривджених кращої долї

і рівного права для всїх« (*Думка в тюрмі*, стор. 122), і далекий був від розуміння, що таке соціялїзм науковий[2]).

---

[1]) Це був саме час російсько-турецької війни, яка дала притичину до ріжних нагінок на еміґрантів із Росії й на все, що хоч трохи пахло російським »нїгілїзмом«. Досить було нераз мати твори російських клясиків, щоб попасти в підозріння, а далї в тюрму. Та сама історія повторювала ся в Галичинї частенько — останнїй раз у час світової війни. Гоголь, чи Достоєвський ув українськім перекладї ставали причиною арештування, а то й заслання у славний »Талергоф«.

[2]) Загалом свій »соціялїзм« характеризує Франко ось як: »Признаю ся, я нїколи не належав до вірних тої релїґії (основаної на »догмах ненависти та клясової боротьби«), і мав відвагу, серед насміхів і наруги її адептів, нести сміло свій стяг старого, щ и р о л ю д с ь к о г о с о ц і я л ї з м у, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас-народнїх, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики й людської та національної свободи, а не на партійнім доґматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній реґлементації всеї людської будущини, не на парляментарнім шахрайстві, що має вести до тої світлої будущини» (висказ із 1898 р. гл. »Давне й нове« — Львів 1911, стор. X). У пізнїщих часах пішов він іще далї й гострими словами виступив проти »недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що, йдучи наосліп за покликами західно-европейських песимістів, у міщанськім (буржуазійнім) життю бачуть синонїм духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття. Ті людцї, очевидно, не почувають усеї недорічности своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто, з його високо розвиненою торговлею та промислом, робить можливим жити на вищім культурнім становищі, нїж се можливе по селах, а своїми культурними, комунїкаційними та просвітними засобами дає можність освіченому чоловікові вповнї та як-найширше розвивати свої духові та фізичні здібности, а навіть неосвіченому

Девять місяців тюрми були для Франка чимось страшним — тортурою. »Мене«, пише він, »трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидувано з камери до камери при ненастанних ревізіях і придирках (це, бач, за те, що я »писав«, т. є записував на випадково роздобутих карточках паперу олівцем пісні та приповідки з уст соузників, або й свої вірші), а кілька тижнів я просидів у такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном для браку місця. З протекції, для свіжого повітря, соузники відступили менї »найлїпше« місце до спання — під вікном насупроти дверей; а що вікно задля задухи мусїло бути день і ніч одчинене і до дверей продувало, то я що-рана будив ся, маючи на голові повно снїгу, навіяного з вікна[1]).

Але ж не так сама тюрма добивала Франка, як те, як віднесло ся до нього залякане громадянство після тюрми, громадянство, яке, замість спочуття для поета, кинуло на нього свій засуд, «засуд сто раз тяжчий і несправедливіщий«. »Мене«, пише Франко, «викинено з »Просвіти«, заборонено приходити на «Бесїду»[2]) [бо др. Шараневич, котрий пару разів побачив мене там, читаючи ґазети, настояв на тім, щоб менї конче заказати прихо-

---

або малоосвіченому запевняє постійний і корисний заробіток та житте далеко вигіднїйше, як по селах. Розуміють ся, що й для розвою естетичного почуття новочасні міста навіть мало просвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можности, ніж се може навіть у снї марити ся навіть найзаможнїйшим селянам«. (Петрії й Довбущуки, стор. 292, Postscriptum з дня 10—12/XI 1912).

[1]) Гл. З листу Франка до Драгоманова (В потї чола, IX).

[2]) »Українська Бесїда« — касинове товариство (клюб) у Львові; Др. Шараневич, професор австрійської історії на львівськім унїверситетї, із поглядів москвофіл, був сенїором Ставропиґийського Інститута, як він іще був у москвофільських руках —та народовцї дуже забігали коло нього через те, що він ув урядових колах мав деяке значіння.

дити, а то він виступить з товариства, і коли менї, справдї, заказано, він таки виступив], а люде (з старших), котрі хотїли мати зо мною якенебудь дїло, видáлись зо мною тільки в секретї, що мене ще дужше принижувало[1])«.

Тепер перед Франком станули дві дороги: або розкаяти ся у своїх »прогріхах« і стати »порядним« членом тої громади, яка його проскрибувала зпоміж себе, або »стати добровільно в ряди проскрибованих та витручених і, не оглядаючись, іти шукати для себе такого самого товариства« (Моя стріча з Олексою). Франко вибрав те друге — і ось зараз із початком 1878. р., при грошевій допомозї Драгоманова, котрий дав на це всї ті гроші, що припали йому за відому працю »Историческія пѣсни малорусскаго народа«, написану вкупі з проф. Антоновичем, він і Павлик видають журнал »*Громадський Друг*«, настрій якого зясовував поміщений на самому передї видання вірш Франка: »На зорі соціялїстичної пропаґанди« (гл. стор. 151) з заповіддю кращого життя:

Обривають ся звільна всї пута,
Що вязали нас з давнїм життем:
З давнїх брудів і думка розкута —
Ожиéмо, брати, ожиєм! . . .

»Громадський Друг« сильно ріжнив ся від усїх дотеперішнїх галицьких видань не тільки змістом — із кожної статтї, вірша, оповідання віяло боротьбою, вірою в народ, у кращу майбутність людства, скрізь сміло виглядала Европа[2]) — але ж і формою: видавцї пірвали з компромісовим правописом народовців і перейшли на

[1]) З листу Франка до Драгоманова (В потї чола, X). Як за те спочутливо віднесли ся до нього люде з народу, про це оповідає Франко у своїх новелях: »У тюремнім шпиталї«, »Панталаха«, »Моя стріча з Олексою«.

[2]) »Кожний вірш, кожна повість, кожна стаття аж до бібліографічних нотаток на окладинках, усе було провокацією галицької рутини й інерції; всюди в різькій формі висловлювано думки досї в нас нечувані, еретичні, беззаконні« (Молода Україна, стор. 20, 21).

драгоманівку[1]), маніфестуючи наче тою ортографією тісний звязок із Драгомановом.

У »Гром. Друзі« появив ся відомий уже тепер скрізь вірш »*Каменярі*« (стор. 153), списаний, здаєть ся, під упливом староукраїнської леґенди, яка оповідає про лупання скелі людьми, загнаними колись Александром Македонським за непрохідні гори й заклепаними на довгі віки тяжкого життя: вони лупають скалу, щоб здобути для себе той гарний світ, що за нею. Цей вірш, написаний спокійно, але в певному тоні, являв ся програмою роботи цього нового покоління людей. Крім того, там друкувала ся гарна повість із бориславського життя »*Boa Constrictor*«, той правдивий малюнок переходу від володіння землею до індустрії, там же друкував Франко критичні статті про галицьку інтеліґенцію та про завдання літератури. Велику вагу клало видавництво на пропаґанду нових ідей, але ж »Гр. Друг« не міг виконати свойого завдання, бо кожне число немилосерно конфіскувала цензура. І хоча за порадою Франка періодичне видання замінено неперіодичними збірками (»*Дзвін*«, »*Молот*«), то лиху не зараджено, бо і збірники постигала конфіската. Крім того, й обставини, серед яких доводило ся працювати Франкові, були дуже несприятливі. Ідеї були нові — то й читачів було обмаль, а ще менче було передплатників; самі ж редактори мусїли бороти ся з недосвідністю в журналїстичній роботі, через те видання припізнювалось — і не минуло року, як видавництво довело ся звинути.

Не кидаючи університетських студій (Франко слухав багато викладів: українська мова й письменство у

---

[1]) Драгоманівка — найбільш фонетичний і найбільш оригінальний український правопис. Він відкидає: *я*, *е*, *ю*, *ї*, заводить на зразок Сербів латинське »j«, отже пише: *јад*, *једваб*, *јухт*, з другого ж боку: *коньа*, *житьтье*, *љубљу* й т. д., викидає *щ*, та ще на *ґ* користуєть ся латинським »g«. На жаль, цей дуже гарний правопис — у нас не приняв ся.

проф. Огоновського, фільософія у проф. Охоровича, римське право — проф. Зьрудловского, нїмецьке письменство — проф. Зав'єра, полїтична економія — проф. Біліньского), Франко заходив ся було видавати новий журнал »*Нова Основа*«, але з тих заходів нїчого не вийшло. За те при допомозї кількох товаришів (Іван Белей — пізнїщий редактор »Дїла«, Євген Олесницький — відомий галицький полїтичний дїяч, Михайло Полянський, Михалина Рошкевичівна) він орґанїзує видавництво »*Дрібна Бібліотека*«, якої до 1881. р. вийшло 14 книжечок, що містили, побіч творів Франка, переклади европейських ученых і письменників: *Байрон* (Каїн), *Золя* (Довбня), *Пісарев* (Бджоли), *Лявеле* — там же в одному випуску появили ся »*Думи й пісні*« найзнатнїщих европейських поетів (Ґете, Гайне, Фрайлїґрат, Штравс, Гуд, Мур, Шеллї, Лєрмонтов) — усї в перекладї Франка.

Того ж року ввійшов Франко у близчі зносини з польськими соціялїстами, щоб разом із ними працювати для поширення соціялїстичних думок у Галичинї. Сам він пише соціялїстичний катехізм, цїлі два роки викладає для робітників полїтичну економію, дописує до соціялїстичної ґазети »Praca«, і разом із польськими соціялїстами укладає програму роботи для польських і українських соціялїстів Галичини, програму, яку польський соціялїст Лїмановскі видав у Женеві 1881. р.[1]).

Знайомість із польськими соціялїстами була для Франка ще й із того боку корисна, що через них увійшов він у зносини з польськими прогресивними журналами; від того часу він постійно співробітничає в них, подаючи там, по більшій части, статтї про українські справи. [Так, н.

---

[1]) Цїкаво, що Франків проект тої програми мав мати заголовок: »Programa socjalistów polskich i rusińskich w Galicji«. Його на власну руку змінив собі Лїмановскі на »Program socjalistów polskich we wschodniej Galicji», і аж, як проти цеї самовільної зміни піднесено протест, брошура появила ся під написом: «Program socjalistów galicyjskich«.

пр. у журналї »Tydzień polski« з 1879. р. у статтї »Rutеńcy[1])« змалював декілька насмішливих образків із відомих тодї провідників галицьких Українців.]

Та з другого боку для галицьких верховодів він стає відомим і »небезпечним« соціялїстом, — і в цьому тільки треба шукати причин нових переслїдувань Франка, які спали на нього з початком 1880. р. і зазначили ся другим арештом поета.

III.

Другий арешт. — Широка поетична дїяльність. — »На днї«. — »Світ«. — »Фавст«. — »Захар Беркут«. — Співробітництво в »Дїлї«, »Зорі« й »Зеркалї«. — Подорож до Київа, одружіння. — »Наукова Бібліотека«. — »Літературно-Наукова Бібліотека«. — В наймах у сусїдів (Kurjer Lwowski). — Перше видання »З вершин і низин«. — »Ідилля«. — »Панські жарти«. — »Веселка« й »Перший вінок«. — »Товариш«. — Співробітництво у »Правдї«. — »Смерть Каїна«. — Третїй арешт. — »Жидівські мельодії« й »Тюремні сонети«.

Другий арешт Франка зчинив ся при досить цїкавих обставинах. На початку 1880. р. (мабуть, із початком березня) виїхав він зі Львова до села Березова в коломийському повітї, щоб якийсь час пробути у близької йому людини, К. Ґеника. Але ж у містечку Яблонові його

---

[1]) Слово »Рутенець« для колишньої австрійської частини України відповідає »Малоросові« на Придніпрянщинї. Обидва вони залякані, нїчого не хочуть, нїчого не бажають, на все завсїди згодні, до всього скрізь льояльні, »хитрі, та не дуже«, як каже наш селянин. »Рутенець« не хотїв нїчого знати поза чорножовтими стовпами, »Малорос« почував себе мов у раю під червоно-синьобілим прапором, той »любив« свойого цїсаря, другому добре було під православним царем. А як що дадуть було з ласки, то й один і другий із подякою приймав і вихвалював своїх добродіїв . .

загарештовано і втягнено, враз із тим же Ґеником та ще декількома товаришами, в процес, що саме тоді відбував ся в Коломиї проти сестер Павлика. Всіх їх видержали в тюрмі три місяці та, не доказавши нїкому провини, й випустили на волю, а Франка, що не належав до коломийського повіту, казали відставити до Нагуєвичів. »Сей транспорт«, пише Франко, »по поліцейських гарештах у Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів у мойому життю». До Дрогобича приїхав він зі сильною гарячкою. Тут упаковано його в яму, описану ним у новелї »На днї«, а звідти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціянтом до Нагуєвичів. По дорозї впав сильний дощ, який промочив його до нитки так, що Франко набрав ся сильної лихоманки і, пролежавши в поганих обставинах дома тиждень, подав ся знов до Коломиї, щоби знов навідати ся до Ґеника. В Коломиї прожив »страшенний тиждень«, написав повістку »*На днї*«, »за останнї гроші вислав її до Львова, опісля жив три днї трьома центами (шістьма сотиками, півтора копійки), найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, запер ся у своїй кімнатцї в готелю й лежав півтора дня, в гарячцї й голодї, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя«[1]).

Від смерти спас його Ґеник, який вислав до нього одного товариша по тюрмі. Франко добув собі в Дрогобичі паспорт й подав ся знов до Березова, де, гуляючи по свїжому підгірському повітрі, поволї приходив після лихоманки до здоровля. Але ж про його побут довідав ся коломийський староста [начальник повіта] й казав жандармерії приставити його до Коломиї; а що у Франка не було грошей на підводу, то жандарм пігнав його пішки, й за час тої дороги Франкові повідпадали на пальцях нігтї. Староста дуже розлютив ся, побачивши в Франка паспорт, але побувати в тих околицях Франкові таки не довело ся.

---

[1]) З листа Франка до Драгоманова (В потї чола, XII).

Він повернув ся до свойого села, і звідтіля в осени подав ся до Львова і знов записав ся на університет.

Рік 1880. багатий поетичною дїяльністю — рефлексійною лїрикою. Тоді повстали майже всї його »*Веснянки*«[1]), »*Скорбні пісні*«, »*Нічні думи*«, декілька сонетів, тричотирі сатири (Ботокуди, Ужас на Руси, Хлїбороб, Гриць Турчин). Багато матеріялу дає тюрма, в якій довело ся провести Франкові весну (березень — травень). Від усїх віршів дише життям, борнею, завзяттям, вірою в перемогу правди над брехнею (ст. 119, 137, 139), світла над темнотою, чуеть ся переконання, що дух, той »революціонер, що тїло рве до бою за щастя, поступ, волю«, що він уже не дасть ся спутати, що немає на світї сили, щоб згасила той вогонь, яким загоряеть ся з розсвітом днина (ст. 100), скрізь настрій бадьорий, воївничий. Весна навіває на поета порівняння з життям у світї: таємна дрож проймає народи, мілїони ждуть обнови (ст. 102), »трон Агрімана хитаеть ся, й він чуе, як Ормузд ясний молодий уже виринає з хвиль рожевих« (ст. 129). Сам поет цїнить ту »малую міру мук, що їх приняв за правду, за добро, за волю« (ст. 142) і гострим словом кидає в очі суддям закид несправедливости сучасного ладу, того ладу, що каже судити тих, які старають ся »перевернути його правдою, працею, наукою« (ст. 135). Від суспільства, що знає для нього тільки милосердя або знизує плечима, дивлячись на його долю — нїчого не потребуе,

Іван Франко у 25. роцї життя [1881. р]

[1]) Друкували ся насамперед у »Світї« 1881, потім увійшли у збірник »З вершин і низин«.

його милосердя з гордістю відкидає геть (ст. 136). Та до самих людей відносить ся вже вибачливо, знаючи, що не в них зло, а в »путах тих, котрі незримими вузлами скрутили сильних і слабих з їх мукою і їх ділами» (ст. 141). Для себе самого бажає тільки: тої сили, щоб у бою стояти, вогню, щоб палити неправду, теплоти, щоб любити людей — і тої сили, щоб могти »працювать, працювать, працювати і в праці сконать« (ст. 104). [Загалом тоді вже скрізь у його творах продираєть ся цей пеан для праці, що її він ставить за одиноку мету життя[1])]. Той бадьорий настрій не тільки дозволяє йому переносити одностайність і бездушність тюремного життя (ст. 128), а ще й піддержує товаришів на дусї (ст. 140), між якими А. П. (Павликівна) може являти ся зразком послїдовности й боротьби (ст. 190) за правду. До всїх тих, що в них »серце чистеє, руки сильнії, думка чесная« — до всїх тих у нього вириваєть ся заклик прокидати ся, сїяти думки братолюбія, набірати ся сміливости до бою за добро, щастя, волю всїх (ст. 103). І тільки в любови всїх — усїх зарівно, розуміє він і любов рідного краю — України (ст. 174). Часом, що правда, в нього прокидають ся й сумнїви, чи доведеть ся човнові його доплисти до берега, адже ж стілько на морі їх гине; але ж зараз же таки зявляєть ся думка, що чому б саме йому не добити ся до цїли? (ст. 150) Вихід із тюрми і провідини рідного села трохи прохолоджують той гарячий настрій поета: люде зустріли його як якого проклятого (ст. 124, 143), і тяжка пригноба в селї, недоля, безрадісність, що

[1]) Пор. сонет XI:

Лиш праця ржу зотре, що грудь звїдає,
Чуттє живе, неткнуте заховає,
Непросихальную нору́ живи́ть.
Лиш в працї мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в працї варто і для працї жить. (стор. 264)

Або:

Пісня і праця — великі дві силї! (ст. 164)

його зостріли (ст. 166), виганяють його геть у світ, щоб усього того не бачити . . .

Досї Франко не говорив іще таким сильним, бадьорим словом — воно тепер що-тільки вперше залунало. Ми вмисне спинили ся довше над віршами з того часу, бо саме в них містить ся все те, за що Франко боров ся — його громадівство — це раз, а по друге, — все, що писане в наступних роках тільки доповнює їх новими образами, настрій, думки лишають ся ті самі, і тільки з часом жало дошкульної сатири сильніще буде давати ся відчувати на шкурі тих, на яких воно звертаєть ся. Власне, ці вірші з 1880. р. найбільш і надають характер цілій цій збірці, що ми її видаємо, вони, думаємо, склали ся на її назву: »З вершин і низин», вони творять провідний мотив тої цілої поетичної дїяльности Франка, що її охрестили — громадівством. Вірші ці тенденційні, за ними справжнього обличчя поета не видно. Франко від себе ховаєть ся, сказати б, відрікаєть ся себе, чи просто соромить ся за свої власні почування (пор. Передмову до першого видання »*Зівялого листя*« ст. 634], прикриваючись тим громадівством і проповідуючи його скрізь у цій збірці — аж до 1898. р. Так цілого його заняли громадські ідеї, так у його серце й мізок вїло ся громадівство.

І форма всїх тих віршів сильно відбиває від давнїщих: вона куди гладша, що правда, все ще рапава, поет усе ще бореть ся з мельодійністю мови — віршеві його далеко ще до того, що його подибуємо пізнїш у »Зівялому листю«, чи в »Вишенському«, — але за те строфи побудовані якось так, що бє з них енергія. І ще одне: від тих віршів віє вічно молодий дух поета, вічна молодість із її кращим розумінням життя, та молодість, що її звеличав Франко два роки пізнїще в чудовому вірші »Не забудь, не забудь, юних днів, днів весни« (ст. 105). І коли »Наймит« із 1876. р. міг уже вказувати на те, що ми маємо до дїла з великим талантом, хоч іще не можна було сказати, яким він шляхом піде, як розівєть ся;

коли »Каменярі« в наших очах являють ся гарною, сильною, програмовою віршею, прибраною в поетичну форму, але ж без того ввітхнїння, захоплення, які саме творять поезію — то вірші з 1880. р. дають уже свідоцтво про сильний поетичний талант, і, читаючи їх, ти чуеш мимоволї ту дрож, яку відчував поет, пишучи їх, і тїшиш ся з ним, що в зїми на той весняний квіт, що свідомо прокинув ся до життя — немає вже сили (ст. 102). Тим віршам із 1880. р. (і подібним, що ними подоповнював Франко поодинокі віддїли »З вершин і низин«) завдячував Франко велику популярність між молодїжжю в 80. і 90. р., тоді як старше поколїння волїло читати »Панські жарти«, вважаючи всї ті вірші римованою прозою (гл. стор. 423). На тих віршах виховувало ся те молоде поколїння, на них набірало ся духа й завзяття в боротьбі з пересудами та поглядами старинї. Тодї був такий час, що тільки така поезія могла захопити молодь, поезія, що несла нові гасла, нові тенденції — а що вони були висказані гарним поетичним Франковим словом, то автор їх ставав для молодї напівбогом[1]).

З початком 1881. р. почав у Львові виходити місячник »*Світ*« під редакцією Белея — але ж львову частину матеріялу й редакційної роботи давав Франко. За цїлий час існування »Світа« [перестав виходити 1882. р. зза браку фондів й, як Франко каже, з вини редак-

[1]) В тому часї (90 р.) почувало ся часто серед ґімназистів, що вони, мовляв, волять Франка, нїж Шевченка, що це близчий їм поет, що сильнїщий і т. д. Такі погляди виходили з того, що повного видання Шевченка молодь ізза великої на той час цїни (одиноке видання Огоновського коштувало 10 корон) дістати не могла, а спрепарований для шкільних читанок, відповідно до потреб польських панів, Шевченко не давав змоги пізнати їй величі Шевченкової Музи. Тимчасом збірка »З вершин і низин« була дешевша, і, що-найважнїще, належала до заборонених книг у ґімназії, за яку могла читача постигнути кара — отже й читала ся більше!

тора Белея[1])], Франко помістив чимало статтів на суспільні теми, доволі літературно-критичних розвідок (про Шевченкові твори: Гайдамаки, Кавказ, Сон), велику силу перекладних і оригінальних віршів, між иньчим »*Галицькі образки*« (В шинку, Великдень, Максим Цюник, ст. 293) і початок, на жаль, нескінченої повісти »*Борислав сміеть ся*«, в якій старав ся змалювати саморідний страйк бориславських ріпників[2]), який закінчив ся пожежею Борислава в осени 1873. р. »Світ« був журнал цікавий і хоч більш соціялістичний, ніж »Громадський Друг», але ж тон його був спокійний, непридирчистий і поміркований, й через те ні одного його числа не сконфіскувала прокураторія. Його напрямок приднав йому співробітників і з Придніпрянщини (Коніський, Нечуй-Левицький, Лиманський), до нього дописують українські еміґранти (Драгоманов, Вовк), у ньому вперше виступає зі своїми віршами Грінченко (під псевдонїмом Перекотиполе).

Але ж у Львові вдержати ся Франкові було важко, й через те, в піст 1881. р., виїхав він до Нагуєвичів і звідсїля, живучи під доглядом жандарма, який, між иньчим, давав йому пораду постригти ся в черці, посилав статті не тільки до »Світа«, але й до київського журналу »Заря« та до женевського »Вольного Слова«, що виходило під редакцією Драгоманова. Жило ся тоді Франкові загалом погано, в ньому відбувала ся страшна душевна боротьба, й цей чорний настрій відбив ся в його тодішній віршевій творчости [пор. Пісня ґеніїв ночі (133), Ще щебече у садочку соловій (108), Весно, ох, довго на тебе чекати (109)], хоч як поет із ним боров ся (Догоряють полїна в печі, ст. 130). Тут же докінчив Франко й вигладив переклад першої частини Ґетового »*Фавста*«, перекладу, який, певно, тепер уже не відповість вимогам українського читача, але на той час, коли наша мова була така

[1]) Гл. Франко: »Нарис історії укр. літератури«, стор. 362; Франко: »Молода Україна«, стор. 23. [2]) ріпник = нафтовий робітник

мало вироблена, міг уважати ся просто клясичним[1]). Переклад появив ся 1882. р. заходом редакції «Світа» й за грошевою допомогою Драгоманова[2]). Там же, на селі, написав Франко повість »*Захар Беркут*«, що одержала премію журнала »Зоря« й була в ньому надрукована в 1883. р. Повість цікава не тільки як малюнок життя наших прадідів у XIII. в., але й, і то ще більш, своєю появою в тому часі. Під маскою історичного оповідання, вона являєть ся проповіддю громадівства, таксамо, як усї иньчі твори Франка з того часу, але своїм сюжетом — звеличання нашого гарного минулого — підійшла під смак тодїшньої публики й зустрінула ся з великою прихильністю читачів.

З початком 1883. р. Франко приїхав до Львова і став тут, іще до смерти Володимира Барвінського, основника першого українського дневника »Дїло«, співробітником тої часописи. Та з весною знов кидає Львів і, на запросини дїдича Володислава Федоровича, їде до нього до Вікна, щоб тут зібрати матеріяли й на основі їх написати біоґрафію його батька, колишнього посла до Ради Державної в 1848. р. Пробувши кілька місяців у Вікні, Франко знов навідуєть ся до Нагуєвичів, де займаєть ся полїтичною й економічною історією Галичини з 1810—1848. р., а в осени повертаєть ся до Львова, щоб використати львівські бібліотеки та доповнити свої відомости з того поля[3]).

Та тут під упливом нових течій у таборі народовців,

---

[1]) Франко сам це помічав і подібну думку висловив про цей переклад у своїому »Нарисї історії української літератури«, стор. 363.

[2]) Ми маємо відомости, що Франко забирав ся було вигладити переклад »Фавста« відповідно до теперішніх вимог, та чи встиг це зробити — е знати. Що він усе займав ся »Фавстом«, на це вказуе його чудовий переклад третього акту другої частини «Фавста», друкований у »Лїт.-Наук. Віснику« й випущений окремою відбиткою п. з. «Гелена й Фавст».

[3]) Із тих студій, крім популярно-наукової розвідки »Панщина й її скасованнє«, виданої з нагоди пядесятьлїтніх роковин знесення кріпацтва в Галичинї (1898) тов. »Просвітою« у Львові, вийшла поема »П а н с ь к і ж а р т и« [гл. ст. 421], уривок нескінченої поеми

течій, що перли до порозуміння між старшою й молодчою ґенерацією (Д. Гладилович), Франка запрошено до редакції »Дїла« й на співробітника журнала »Зоря«, а, крім того, він дописує до гумористично-сатиричного журнала «Зеркало», в якому поміщує то свої сатири, то в формі лїтопису висміває всї події, які склали ся на полїтичнім галицькім овидї від сїчня по серпень 1884. р.[1]). Часи трохи змінили ся. В Галичинї прокинув ся, після скандального москвофільського процесу О. Грабар, живий рух, явий голосним відгомоном покотив ся по селах. В «Дїлї» реферує Франко громадські й економічні справи (виготовлений ним економічний реферат, виголошений д. Нагірним на всенародньому вічі ві Львові, зробив у Галичинї велике вражіння), а в »Зорі« містить ряд своїх новель та оповідань (Грицева шкільна наука, Мавка, Малий Мирон, Лїси й пасовиська й т. д.). У 1884. р. було вже так, що Франкові пообіцяно передати «Зорю» на власність — але ж, видко, провалля між »старими« й »молодими« було ще аж надто глибоке, і старі не так легко раді були здати свої позиції. Вони не тільки процензуровували (Партицький) все, що давав до друку Франко, а то й відкидали, що їм не подобало ся, хоч воно мало свою

п. з. «Різуни» [стор. 511], цикль оповідань п. з. »З бурливих лїт« (Різуни, Гриць і панич) і повість »Великий шум (1907). Франко задумував було на тлї польської ворохорбнї в 1846 р. написати велику повість (по-польськи вона мала звати ся »Lelum-Polelum«), але ж із того задуму зродили ся тільки два оповідання: згадане вище »Гриць і панич« і друге: »Герой по неволї«.

Про все те згадує Франко у передмові до збірки оповідань: »З бурливих лїт« (1903). Загалом Франко старав ся нї одного твору не випустити без передмови. Всї ті передмови в кривають джерело Франкової творчости, влегчують зрозуміння творів поета, й до них мусить усе звертати ся кожний, хто підходить до літературної дїяльности Франка, з метою прослїдити її та розібрати.

[1]) Той лїтопис передрукований у збірцї »Давнє й нове«, стор. 192 до 222. Там же передрукував Франко деякі сатири, поміщувані в »Зеркалї«. Щоб одначе зрозуміти й лїтопис і сатири, до того потрібні окремі коментарії. Літературна вартість їх — невелика.

вартість[1]). Йшла тиха й завзятюща боротьба, не завсїди й чесна — й не диво, що »Зорі« Франкові не передано, хоч обіцяно, і що редактор Партицький, якого Франко змальовує як людину »різьку, самовільну й нерівну[2])«, передав її — Товариству ім Шевченка. Стало ся це з того приводу, що Франко взяв участь у похороні громадянина Нарольського, який казав себе поховати без участи духовенства, й народовці (й москвофіли) зрозуміли це як демонстрацію та ще накинули ся на учасників похорону мокрим рядном. Усе це Франка сильно вразило, він на початку 1885. р. поривае з народовцями й їде до Київа, щоб із тамошнїми Українцями укласти плян окремого літературного журнала у Львові. Стало ся це за порадою Драгоманова, який відмовляв Франка від співробітництва в народовських орґанах, знаючи, що це може тільки Франкові вийти на шкоду, бо ж волї писати, що хоче й як хоче, йому не буде. Журнал мав звати ся »Прапор«, напрямок його повинен був бути наскрізь поступовий, що задовольняв би Наддніпрянців і ширив поступові ідеї в Галичинї. Та з проєкту нїчого не вийшло, бо Кияни не дали відповідних фондів, і Франко, вернувшися з Київа, знов таки поступив на редактора »Зорі« і згодив ся, щоб його твори цензурував відповідальний редактор »Зорі« — Олександер Борковський. Цей крок так обурив Драгоманова, що мало не дійшло до розриву між ними обидвома, тим більш, що Драгоманову не подобало ся ще й поступовання Франка супроти народовців, яких він не щадив у своїх дописях до польських часописів »Prawda« (Варшава) й »Kraj« (Петербург[3]).

[1]) Оповідання »Муляр« повернув редактор »Зорі« Франкові назад, бо він, мовляв, такого факту, як його подає Франко в оповіданню, не бачив, і мулярі, на його думку, всї пяниці (Молода Україна, стор. 32), редакція »Дїла« не забажала надрукувати в »Бібліотеці найзнаменитших повістей« Гоголевих »Мертвих душ« у Франковім перекладї.

[2]) Ibidem, стор. 27.

[3]) У своїм листї до Франка з цього приводу Драгоманов назвав

Та думки про окремий журнал Франко не кидав, і знов весною 1886. р. виїхав за допомогою до Київа. І тепер із того знов нїчого не вийшло — тільки що Франко повернув ся з Київа з молодою дружиною, оженившись там із Ольгою Хорунжинською. За гроші, що одержав від Киян на журнал, Франко заснував »Наукову Бібліотеку« (в нїй появила ся, між иньчим, цінна праця Павлика про читальні в Галичинї), яка згодом перемінила ся на »Літературно-Наукову Бібліотеку«[1]). Із нечисленних поетичних творів з тих часів треба назвати чудову »*Ідиллю*«, написану 1886. р. — загалом одну з найкращих речей ув українському письменстві.

Іван Франко з дружиною.

Та відносини між Франком і старшим поколїнням тодї вже так загострили ся, що в осени того ж року його таки викинули з »Зорі« за поміщення одного вірша Руданського й рецензії

це поведення чимось гіршими, нїж ренеґацтвом, а просто моральним маразмом, який видав ся йому дивним на такі молоді, як у Франка, лїта. Тодї він радив Франкові загалом кинути політику, а писати тільки белетристичні твори і друкувати їх денебудь. (Листи до Івана Франка I, стор. 202—203).

[1]) У »Літературно-Науковій Бібліотеці« появило ся 15 кни-

Грінченка, які в очах народовських цензорів виходили неморальними, дарма що Франко перед друком давав обидві ці річі до прочитання відповідальному редакторові.

Опинивши ся зі сїмєю у скрутному матеріяльному становищі, Франко задля шматка хлїба подав ся в »найми до сусїдів», як він назвав той період від 1887—1897, коли був співробітником польського часопису: «Kurjer Lwowski», при якому «вибув свою десятилїтню панщину» (теж його слова). Це була для Франка велика траґедія, яка дуже погано відбила ся на його лїтературній творчости: із письменника стає він наче платним ремісником, із українського поета робить ся польським публїцистом, і спис його творів, зладжених із нагоди його двацятьпятьлїтнього ювілею, за те десятиліття аж роїть ся від польських заголовків, між якими тільки сям та там попадаєть ся який український твір. То правда, що й між польськими творами (здебільшого, економічного, лїтературно-наукового та критичного змісту) велика сила посвячена українським справам — але ж усе-таки це велика втрата для українського письменства, бо ж то був у Франка час його великого артистичного розвитку. У »Kurjer«-і »Lwowsk«-ім він »не жалував своєї працї нї для якого відділу, та головно займав ся біжучими, економічними та соціяльними справами краєвими[1])«, а також справою орґанїзації польських демократичних елементів у партію, що могла б іти рука в руку з демократичною орґанїзацією Українців. Пізнїще не жалував труду, також помагаючи при ор-

---

жечок. Із Франкових творів друкувала ся там велика праця про *Вишенського*, поема »*Смерть Каїна*« та розвідка про Шевченкового »*Перебендю*«. Там же вийшли »Австро-руські спомини« Драгоманова й його »Чудацькі думки про українську справу«. Бібліотека перестала виходити 1892. р.

[1]) Цїкавіщі статтї, друковані в »Kurjer«-і й по иньчих чужих журналах та часописах Франко переклав українською мовою й видав 1915 р. (за часів російської окупації Галичини, на книжцї зазначено: »Дозволено военной цензурою«) п. з. »*В наймах у сусїдів*«.

ґанїзації польської селянської партії, »Stronnictwa Ludowego«, орґанїзатором якої був Вислоух (теж співробітник »Kurjer«-а), а головним робітником з часом зробив ся співробітник »Kurjer«-а Ян Стапінькі«[1]).

Розуміють ся, що опісля Франкові довело ся розчарувати ся в тій т. зв. згоді поступових Українців із польськими людовцями[2]), але тоді в нього були дуже гарні наміри.

Крім публїцистичних праць, появляли ся в фейлетонах »Kurjer«-а деякі новелї Франка, хоч перекладні, хоч писані ним по-польськи (Маніпулянтка, Яць Зелепуга, Панталаха й т. д.). А крім тої ґазети, його твори друкують такі польські часописи й журнали: »Kraj« (Петербург), »Prawda (Варшава), Przegląd tygodniowy (Варшава), Przegląd społeczny (Львів), Kurjer warszawski, Głos (Варшава), Ruch (Львів), Kwartalnik historyczny (Львів) і т. д. Дещо появляється вже тоді перекладом нїмецькою мовою, і (від 1888) в »Кіевск«-ій »Старин«-ї друкують ся його оповідання в московському перекладї.

Та не можна сказати, щоб Франко в тому часї зовсїм »зломив українське перо« та щоб нїчого не видавав, не брав участи в редаґуванню українських видавництв. За ґроші Киян видає він 1887. р. збірку своїх віршів »*З вершин і низин*« — більшу половину якої виповняє велика поема »*Панські жарти*«, написана в сїчні й лютому 1887. р. — поема, яка виросла зі студій про становище українських селян до знесення панщини й польської революції в 1846. р. Як приняла ґромада цю поему, гл. стор. 422, яке значіння мали лїричні вірші, поміщені у збірцї, сказано вже на стор. 37.

---

[1]) Гл. Нарис історії української лїтератури, стор. 368.

[2]) »Треба було цїлих десятьох лїт часу, треба було, щоб обі ті орґанїзації (укр. радик. партія й польська людова) зросли в силу і вплив, щоб переконати тих руських ідеалїстів (отже і Франка), що їм відси (від Поляків) для руської справи нема що ждати помочі, і що, тільки сїючи на власній ниві, можна доробити ся власного хлїба« (гл. Молода Україна, стор. 29).

В тому часі Франко допомагає виходові, а то й сам видає альманахи. У 1887. вийшло їх три: у Стрию заходом Василя Лукича »*Ватра*«, у Львові »*Веселка*« й »*Жіночий Альманах*«. При укладі »Ватри« Франко давав упорядчикові поради, відступав йому рукописи, що були в нього, — два ж другі альманахи вийшли під його редакцією, хоч на першому зазначений редактором Андрій Молодченко (фіктивне імя — статті до збірки з метою дати українській дітворі гарний образ рідного села укладали українські студенти), на другому Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Обидві збірки дуже цікаві: перша з педагогічного боку й досі не втратила свойого значіння, друга — жіночий альманах із працями і творами українських жінок (Пчілка, Кобринська, Кулішиха, Л. Українка) та статтями про жіночий рух — альманах із досить цікавим і ріжнородним змістом, являєть ся документом тих перших кроків, які ставила українська жінка на полі своєї еманципації — в літературі. Для Франка, як редактора обох альманахів, важні вони тим, що вказують на його близькі зносини з Наддніпрянщиною.

Крім тих збірників, Франко заходить ся тоді видавати періодичний журнал у радикальному дусї, і з тих заходів повстає в липні 1888.: »*Товариш*«, під редакцією Франка, але як орґан гуртка університетської молодіжі радикального напрямку. На жаль, видання на першім числї закінчило своє існування, хоча заповідало ся гарно й цікаво. Франко подав у ньому одне оповідання (Домашній промисел), фейлетон і деякі перекладні вірші.

В осени 1888. р. відновило ся видавання «Правди» (почала виходити 1866. р., в році 1870. видавання ввірвало ся, в 1872. знов відновлено її з ріжними змінами, потім знов перестала виходити), як »місячник політики, науки й письменства«. Відновлено її заходом О. Кониського, який у тій справі приїхав був на довший побут до Львова й думав було притягти до »Правди« й Драгоманова, що навіть написав до першого числа статтю. Вважаючи »Прав-

ду« поступовим орґаном, згодив ся до неї дописувати і Франко. Але ж як виявило ся, що »Правда« повертає у клерикальний і угодовий бік і сходить на дорогу особистих нападів, Франко відвернув ся від неї, як це зробив і Драгоманов [її кинув і відповідальний її редактор Євген Олесницькій, довідавши ся, що »Правду« нишком субвенціонують Поляки]. Таким чином розлізла ся друга, чи третя спроба поєднати ся з народовцями. Що правда, від 1889. р. Франко починає ще містити статті в тижневику для народа «Батьківщина», що виходив під умілою редакцією Ю. Романчука і вважав ся одним із найкращих народніх часописів[1]) — але ж і це співробітництво не протягло ся довго.

В р. 1889. надрукував Франко одну з найглибших своїх поем, леґенду »*Смерть Каїна*«, так мало зрозумілу для тодішнього суспільства[2]), а таку характеристичну для Франка стараннем збагнути мету існування — гармонія

[1]) Сам Франко ось як характеризує «Батьківщину»: «Селяни не чули ще такого простого, ясного й симпатією навіяною слова . . То ж не диво, що «Батьківщина» робила всюди велике враження; її дожидали люде цілими ґуртами геть за селом, визираючи посланця, що мав принести нумер із почти; її відчитували письменні на цвинтарях під церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що, слухаючи непривичних для себе слів, звісток і порад, забувала про їду й недільний відпочинок» (Молода Україна, стор. 21, 22). Співробітником «Батьківщини» був якийсь час і Михайло Павлик.

[2]) За цю поему проклинав Франка з амвона, на т. зв. маєвих богослуженнях, один зі сучасних великих достойників церкви ще в 1898. р. (він тоді був іще незначний катедральний проповідник і сотрудник), і то за те тільки, що Франко осмілив ся змалювати Каїна не так, як у Біблії. Слухачі мало-, а то й неграмотні селянки з підміського села так тоді зі своїм душпастирем обурювали ся на Франка, що почали було своїх дітей лаяти: »А ти, Франку, ти!« Це автентичне, я сам чув це на власні вуха. Тоді той достойник полемізував, теж перед неграмотними жінками (не знаючи, на що й чому), кидаючись із піною ненависти на радикалів, і з Кобринською, за її вислів, що вона, мовляв, не розуміє, як міг Христос ізродити ся з Дїви — і мав великий успіх, бо всї жінки . . . плакали.

життя (чуття) і знання (розуму), — з його змаганням зрозуміти душу проклятої Богом людини, яка після довгої одчайної боротьби доходить до думки, що кожен носить рай у своїому власному серці, береть ся проповідувати ту нову правду, та його постигає смерть із руки сліпого, повного пересудів дїда (темної маси). У цій поемі продовжує Франко ідею Байронового »Каїна«, доводячи свого героя до душевної рівноваги, й каже йому не тільки шукати власного щастя, а й головою накласти за погляди, які йому самому приносять те щастя. Твір вийшов незвичайно гарний — і в цїлому, і в подробицях.

В тому самому роцї довело ся Франкові утретє, і в останнє, навідати тюрму (лїтом 1889. р.). Стало ся це саме перед виборами до сойму, і така була й мета уряду, щоб кинути між народ пострах, аби він не вибирав радикалів на послів. Тодї ж арештовано й Павлика й Вислоуха враз із кількома польськими емігрантами, загарештовано гурт київських студентів, що прибули на вакації до Галичини, та ще декого із львівської молодежі. З арештованих не знав нїхто про причину арештів, не довідали ся про неї й українські соймові посли, що внесли в тій справі інтерпеляцію в соймі. Розуміють ся, що польський уряд із-нову рад був винайти якусь державну зраду, робив силу ревізій і судових допитів по цїлій Галичині — та все це нї на що не здало ся, й після трох місяцїв слїдчого гарешту, всїх випущено на волю.

В гарештї Франко написав цикль сонетів п. з. *»Тюремні сонети«*, щось наче віршований дневник — хоч у цїлому вони далеко виходять поза рямки дневника, даючи страшну ілюстрацію того, що значить: тюрма, неволя, й як людство через невимовні муки кращих своїх представників добивало ся й добиваєть ся визволення від її пут (стор. 289) — і декілька оповідань із життя Жидів: прозою — *»До світла«*, відоме з перекладів на рїжні мови, і віршами — »У цадика, Сурка, З любови, По

людськи« — поміщені в цій книжці в відділі: »*Жидівські мельодії*«.

Крім своєї вартости як поетичні образки (передусім великою простотою й сердешністю вражає незвичайно гарна »*Сурка*«, ця апотеоза материної любови), »Жидівські мельодії« мають свою вагу ще й тим, що Франко перший із галицьких письменників підійшов близче до жидівського народа. В українському письменстві, й загалом серед українського суспільства, відомий був тільки один, і то неґативний, тип гнучкого Жида-арендаря, який вислуговуєть ся панам і разом із ними висисає кров із темного мужика. І Франко знає такі типи (Панські жарти), і він не замикає очей на бориславських і иньчих Жидів-баришівників та спекулянтів, але ж у »Жидівських мельодіях« відтворив він ті траґедії, що їх переживають у своїому відокремленому життю, невідомому нашому селянинові, всї ті бідні жидівські наймички, онучкарі, й скілько їм доводить ся терпіти від своїх таки, щасливіщих, багатїщих братів по расї й вірі.

Жидівські теми порушує Франко не вперше, бо ж іще, під упливом жидівських погромів на Україні в 1881. р., написав два вірші: Пірря (1882) і Самбатіон (1883), складені на основі народніх жидівських повіррів. Крім того, його здавна займала справа т. зв. европеїзації Жидів, асиміляції жидівських верхів до народів сильних, що мають у своїх руках владу, й відносин Жидів до українського народу, зокрема, до селян. Цю справу порушив він уже в 1875. р. в »Довбущуках« (Бляйберґ), та ще краще зясував її піснїще у своїх »Перехресних стежках« (Ваґман). Про відносини Жидів до селян говорить він то поверховно (Сурка), то широко (По-людськи) і в »Жидівських мельодіях«, там же виявляє погляд самого жидівського народу на справу асиміляції (Асиміляторам), неможливість якої звязує він з його релїґійними переказами й забобонами. До всїх тих повіррів та пересудів підходить Франко поважно (У цадика) і старає ть ся

схопити чужу нашому чоловікові психольоґію непосидющого крутія-ґешефтяра, що з порядної людини може стати злодієм. Із усіх тих оповідань ясно виходить на зверх співчуття Франка до духово й політично поневолених Жидів, — річ, яка під той час на галицькім овиді являла ся чимось зовсім новим.

IV.

»Народ« і засновини радикальної партії. — »В потї чола«. — Поєми для дїтей. — Друге видання »З вершин і низин«. — Франко доктор фільософії. — Справа з університетською катедрою. — »Життє і Слово«. — Вибори до Ради Державної. — »Зівяле листє«. — »Ein Dichter des Verrates«. — »Niecо o sobie samym«. — »Мій Ізмараґд«.

Початок девядесятих років XIX. століття зазначив ся великим підняттям духа серед українського суспільства Галичини — прокинули ся з просоння селянські маси й забалакали таким словом, що, хто їх слухав, не міг із дива зійти. То почало сходити зерно тих ідей, що їх кинув на галицький ґрунт Франко й иньчі учні Драгоманова. Скріпши самі в собі, опираючись на досить уже поважний гурт прихильників, вони з початком 1890. р. приступають до видавання двотижневика *»Народ«*. Редакторами нової ґазети стали Франко й Павлик, і незабаром зосередили довкола себе багацько талановитих дописувачів не тільки зпоміж інтеліґенції, але й народу. »Народ« був редаґований дуже добре. Держачись середньої лїнії між інтеліґенцією й освіченїщим селянством, він був однаково доступний і одним і другим, визначав ся таким незвичайним багацтвом змісту, як рідко який український часопис. До »Народа« дописував із нового свойого осїдку, зі Софії (Болгарія), Драгоманов, який цїлою душею радїв зростові нових ідей у Галичинї й аж до самої своєї смерти (1894) підпомагав видавництво,

засилаючи туди статті й забезпечуючи його матеріяльною допомогою з Наддніпрянщини.

В осени ж того самого року гурт, що стояв близько до »Народа«, зорґанізував ся в окрему партію, і »Народ« зробив ся орґаном партії, яка прибрала назву: »Руськоукраїнська Радикальна Партія«. Була це перша в Галичині в европейському розумінню полїтична партія з ясною економічно-полїтичною програмою, і перша, що опирала ся виразно на народніх масах. Партія вважала себе соціялїстичною і старала ся в ціле національне, полїтичне, економічне й культурне життя українського народу вводити т. зв. мінїмальну програму иньчих соціялїстичних партій Европи (автором програми був Франко й д-р Северин Данилович), маючи передусїм на ввазї потреби українського мужика Галичини й лїчачись із його психольоґією. У практиці молода партія завзяла ся нищити все, що пахло відсталістю, заскорузлістю й т. зв. рутенством (гл. стор. 33, помітка 1), і в першу чергу виступила проти т. зв. »нової ери«, себто, згоди, яку деякі народовські посли (саме з кінцем 1889. р. відбули ся вибори до галицького сейму й дуже добре випали для народовців) за деякі уступки на культурному полї (обіцянка нових катедр на університеті у Львові, нових українських середніх шкіл) завели з польською шляхтою, зрікаючись полїтичної й економічної боротьби.

Нова партія, хоч заснована без участи селян, розворушила галицьке селянство до небувалих розмірів. Нові гасла, кинені між народ: загальне виборче право, свобода слова, друку, реформа податкової системи, аґрарні справи — незвичайно захопили народ, скрізь по Галичині почав ся великий вічевий рух. На вічах референтами виступали не тільки інтелїґенти-радикали, але й між селянами находили ся чудові промовці, що своїми промовами електризували вічевиків. Найсвідоміща частина селянства стає під прапор радикальної партії — і хоч як бореть ся з радикалами-селянами москвофільство, яких

засобів не вживають народовці, і головно духовенство обох таборів, щоб радикалїзм серед народа вбити, радикальна партія постійно росте, й безнастанно поповнюють ся кадри радикальної інтелїґенції. Повстає й окремий орґан для народу »Хлїбороб« — і скрізь бачимо Франка. Він пише статті всякого змісту, та передовсїм без жалю, ядом і сатирою бичує »неполїтичну полїтику« москвофілів і народовців і не щадить гострих та ущіпливих слів на адресу своїх полїтичних противників (гл. *Оси*, стор 197), виявляючи назверх усе полїтиканство тодїшніх провідників. Крім того, пише аґітаційні брошури, їздить на віча по цїлій Галичинї, де тільки засновуєть ся радикальний гурток — словом: Франко являєть ся душею партії.

Того ж року виходить у Львові збірка Франкових новель — образків із життя робітного люду, п. з. »*В потї чола*«, до якої передмову написав Драгоманів, і в якій Франко помістив свою автобіоґрафію в формі »відривка з листа Ів. Франка до М. Драгоманова«. Збірка вийшла велика, на поверх 300 сторінках поміщувала 20 оповідань із життя всїх тих, що в потї чола заробляють на свій хлїб. Майже всї оповідання в цьому збірнику, як пише сам Франко, »показують дїйсних людей, котрих я знав, дїйсні факти, на котрі я дивив ся або про котрі чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами; в такім розумінню — всї вони частки моєї автобіоґрафії«. Але ж і дїйсно-автобіоґрафічних новель у збірнику доволї (Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, Schön-Schreiben, На днї), — а далї мов у калєйдоскопі переходять попри нашу уяву всї ті люде: визискувані селяни, що терплять від несправедливого ладу (Добрий заробок, Лїси й пасовиська, Сам собі винен), нещасні робітники (Муляр), Жиди (Слимак), злодії (Хлопська комісія), арештанти (До світла, На днї), цигани (Цигани), беззахисні дївчата (Маніпулянтка, Межи добрими людьми, Лисишина челядь), — і мов у ясному світлї сонця в по-

гідний палкий день переливаєть ся в них гаряче чуття з легким гумором, а то й сатирою (Довбанюк, Історія моєї сїчкарні, Два приятелї), сатирою, джерелом якої являли ся ріжні недостатки громадського життя, несправедливий суспільний лад. А так, то були такі оповідання, яких у Галичинї нїхто ще не писав. (Їх писав Франко здавна, ще від 1880. р.[1]), але ж, порозкидані по ріжних видавництвах, вони не давали одноцїльного образу; зза них виходили непорозуміння між Франком і старшим поколїнням — нове ж поколїння, яке могло їх як слїд порозуміти, що-тільки підростало). Це був той реалїзм, якого домагали ся радикали для творів мистецтва: справжня дїйсність життя, зогріта щирою прихильністю до людей, яких письменник береть ся змальовувати. І все це бє з того першого збірника Франкових новель: так і чуєть ся, що той піт, який серед важкого життя, за працею, проливають герої Франка, змішуєть ся з потом, і то крівавим потом самого письменника, який цїлою душею відчуває людське горе й переходить його враз зі своїми героями.

В тому ж році починає Франко видавати поеми для дїтей, що зпочатку друкували ся в дїточому журналї »Дзвінок«, а далї виходили окремими книжками: »*Лис Микита*« (1890 — все ще під псевдонїмом *Мирона*) — ця незрівняна, вічно молода, тепер скрізь уже на цїлій Українї[2]) відома майстерна українська перерібка старо-

[1]) Гл. Вибрані твори українського письменства: Іван Франко — В потї чола — видання філії Товариства Учительська Громада в Коломиї, 1910. На стор. VI. вводу д. Крущельницького списані всї ті оповідання (й иньчі) у хронольогічному порядку.

[2]) Не відомо, на що й чому взяв ся »Лиса Микиту« нїби то »перекладати« на придніпрянську мову (без дозволу автора) Мусїй Кононенко (гл. Хвилини, т. V). Перерібка вийшла невдала, блїда, без тої свїжости, гумору й талановитости так, що шкода було стілько тих пуристичних заходів українщити українську поему! Досї появив ся »Лис Микита« шостим виданням; між иньчим дуже гарне київське видання з малюнками Бурячка.

німецького епоса — а за ним пішли другі: »*Пригоди Дон Кіхота*« (1891), перевіршовані на основі відомого лицарського романа Сервантеса, »*Абу Касимові капці*« (1892) [а далі в такому самому жанрі перерібка »*Коваль Басім*« (1899.), що друкувала ся у львівській »Свободі«, звідкіля вийшла окремою книжкою в »Українській Видавничій Спілці« — для селян] і збірка байок для дітей »*Коли ще звірі говорили*« (накладом Українського Педаґоґічного Товариства, 1903).

В 1893. р. вийшло друге, сильно поширене й побільшене видання віршів: »*З вершин і низин*«, приняте з великим захопленням цілим молодшим поколінням Галичини[1]). Збірка приносила з собою щось нове не тільки щодо свойого цікавого й ріжнородного змісту, але для галицького письменства являла ся чимось цілком новим і щодо форми. Наслідування т. зв. коломийкових і иньчих народніх ритмів, безпардонне перевіршовування Шевченка в тодішніх галицьких письменників заступили Франкові европейські ритми й гарні строфи, що переплітають ся одні з одними у свойому великому багацтві, на місце старих, раз-у-раз перемелюваних поетичних образів з'явили ся нові, оригінальні. Та на тому виданню видно ще, як Франко бореть ся з мовою, як наближає її до загальної, літературної, як підправляє її відповідно до того, як вона поступила у свойому розвитку.

Із незгаданих іще досі творів увійшли в нове видання »З вершин і низин« індійська леґенда »*Цар і Аскет*« (з 1892), поема »*Пяниця*« (1892) й сатира: »*Вандрівка*

[1]) З великими похвалами віднесло ся до збірника й нове покоління москвофілів. Відомий москвофіл, н. пр., Юліян Яворський, помістив дуже прихильну рецензію на нього у »Бесѣд«-ї, що являла ся літературним додатком до гумористичного журналу »Страхопуд« — та тільки побажав авторові, щоб покинув »діялект« і звернув ся до »общерусскої« літературної мови. Про захоплення між молоддю вже сказано на стор. 38.

Русина з Бідою« (1893) з характеристикою тодішніх партій і діячів і з явними симпатіями до радикального руху і провідників радикальної партії. Там же поміщене все, що поет мав уже в тому часі готового з пізнішої лїричної драми: *Зівяле листє*, перший жмуток із епільоґом (гл. стр. 636), та деякі сатири (Оси).

У тому ж році видає Франко першу — й рівночасно найлїпшу — свою драму, що з непорозуміння одержала тільки другу премію на конкурсї галицького Краєвого Видїлу, п. з. «*Украдене щастя*»; за нею пішли пізнїще й иньчі драми: »*Сон князя Святослава*« й «*Камяна душа*» (1895), комедія »*Учитель*« (1896), найкраща після »Украденого щастя«, — всї вони друкували ся в »Життю і Слові« — галицький театер виставляє в тому часі його недруковану досї драму »*Рябина*«[1]).

Рівночасно Франко не кидає науки. В роках 1892 — 1894. їздить на студії до Відня, і в 1894. р. за моноґрафію про Івана Вишенського, яку подав проф. Ягїчеві як свою дисертацію, одержує ступінь доктора фільософії. Саме тодї по смерти проф. Огоновського звільнила ся була катедра української мови й лїтератури на львівськім унїверситетї, і Франко почав робити заходи у справі своєї габілїтації. Цїле поступове громадянство, головно молодїж, із великою втїхою й захопленням приняли звістку, що фільософічний факультет львівського унїверситету допустив Франка до викладу, який і відбув ся 18. лютого 1895. (на тему »Наймичка Тараса Шевченка«) й випав незвичайно гарно, і що після того колеґія професорів предклала Франка на затвердження мінїстерства. Та мінїстерство відмовило в затвердженню — задля полїтичного минулого (politisches Vorleben) Франка. Стало ся це за вказівками тодїшнього намісника Галичини ґр. Казимира Баденїя,

[1]) Крім того, Франко полишив іще такі драматичні нариси: *Майстер Чирняк* (1902, ремесло й фабрики), *Будка* ч. 27 (1902), *Чи вдуріла* (1904).

який не міг допустити на катедру людини, що тричі сидїла в гарештї — та з таким поглядом згідна була й та частина українського суспільства, що стояла близче до польських сфер: їй теж було не до шмиги, щоб професором став той, що ходить »w podartym surducie[1]) — і Франко лишив ся без катедри . . .

В початках 1894. р. оснував Франко у Львові науковий двомісячник *»Життє і Слово«* — вісник літератури, історії і фольклору, перший справдї европейський у нас журнал. Він виходив до 1897. р., перемінившись по упадку »Народа« у 1898. р. на полїтичний і літературно-науковий журнал, як орґан радикальної партії. Крім великої сили критичних і публїцистичних статтїв, літературних оглядів, крім розвідок, поезій, перекладів та оповідань, Франко помістив у журналї на протягу його існування дві цїкаві повісти: *«Основи суспільности«* [1894, 1895 — недокінчена[2])] і *»Задля домашнього огнища«* (1897). Там же надрукований переклад Софоклевого »Царя Ойдипа« й иньчі драми, про які сказано на стор. 55.

Рівночасно Франко збагачує українське наукове письменство. Крім згаданої монографії про Івана Вишенського, яка появила ся друком 1895. р., у »Записках Наукового Товариства ім. Шевченка« починає в 1895. р. друкувати ся його велика студія »Варлаам і Йоасаф, старохристіянський духовий роман і його історія» — і від того часу ледви чи одна книжка цього наукового журналу виходить без якої невеличкої працї або хоч би рецензії Франка. Приєднати до »Записків« Франка встиг новий орґанїзатор Наукового Товариства, професор Михайло Грушевський, що 1894. р. обняв катедру української історії на львівськім університеті.

---

[1]) у подертому сурдутї, гл. »Nieco o sobie samym« у збірцї польських новель п. з. «Obrazki galicyjskie», стор. IV.

[2]) Вийшла в »Українській Накладнї« як XXX—XXXI випуск »Бібліотеки українських і чужих романів«.

Широка наукова й літературна діяльність Франка почала потрохи вже прихилювати до нього і старше покоління, хоч гострий тон Франкових статей у »Життю і Слові«, звернених на адресу »старих«, усе-таки не до-

Іван Франко
в сороковому році життя [1896. р.]

зволяв їм явно до того признавати ся. Та нишком ішла таки його слава як великого поета, головно від того часу, як у 1896. р. появили ся окремою, чепурно виданою книжечкою перли його любовної лїрики, його незрівняне »*Зівяле листе*« з тим багацтвом чуття й форми, якого

досї не знало ще українське письменство Галичини. Правда, »поклони Будді« (стор. 687) й »Оцей маленький інструмент« (стр. 692) — усе ще викликували згіршення у дрібничкового громадянства, посипаного попелом галицького своєрідного клерикалїзму — але вже підносили ся думки, що »Зівяле листє« виявляє справжнє обличчя Франка як поета, а не його попередні твори й не його сатира, й такі думки зєднували йому чим раз більше прихильників. Що правда, були люде, що дошукували ся у збірцї декадентизму (др. Щурат у своїй рецензії »Зівялого листя« в »Зорі« 1897. р. явно назвав Франка декадентом), але ж таких голосів було мало. Загалом почувало ся, що суспільство до Франка «привикає», й чуло ся, що воно якось наче перероджуєть ся, саме того не помічаючи. Тим то, а далї симпатією серед народнїх мас, треба собі пояснити, що коли в 1897. р. в березнї радикальна партія виставила Франка кандидатом на посла до Державної Ради з селянської (Перемишль-Мостиська), а далї з загальної курії, то нї москвофіли, нї народовцї, які тодї склали були між собою полїтичний союз[1]), не поставили проти нього своїх кандидатів. І хоч Франко, через неймовірні виборчі зловживання й шахрайства, перепав при виборах, — симпатії більшости суспільства були по його боцї . . .

---

[1]) Цей полїтичний союз, відомий у Галичинї під назвою »консолїдація«, був великим гріхом із боку народовської партії, що дала ся в нього втягти. Це найпоганїщий час у історії українства в Галичинї — і як читати з того часу народовські ґазети, то сором робить ся за тодїшнїх полїтиків. На консолїдації вийшли добре тільки москвофіли, які, ось-ось уже над гробом, нараз убили ся в колодочки, москвофільство страшно почало підіймати голову і грозило небезпекою для народнього орґанїзму. Проти консолїдації гостро поставились радикали, проти неї одною лавою станула молодїж (відомий інцидент на Високому Замку з нагоди народовсько-москвофільського святкування пядесятьлїття знесення панщини 1898. р.), що просякла була здебільш радикальними думками. »Консолїдація« покінчила ся в 1899. р., гл. стор. 68.

Та в тому ж році Франкові довело ся перегризти твердий, сим разом уже останній горіх, щоб, нарешті, вирівняли ся непорозуміння, що все ще нависали між ним і суспільством, яке чим раз більше дозрівало й було вже на добрій дорозі, щоб поета зрозуміти. В тім же році довело ся йому поробити обрахунки і з польським громадянством, котрому вислугував ся він цілих десять років.

Якось, два місяці після виборів, у віденському тижневнику »Die Zeit« появила ся в числі 136. за 9. травня 1897. стаття Франка (Франко віддавна містив уже там статті про галицькі справи) п. з. »Ein Dichter des Verrates« (поет ізради). У тій статті Франко проводить думку, що головним мотивом цілої поетичної діяльности польського поета Адама Міцкевіча, головно на основі його поеми »Konrad Wallenrod« (jedyną bronią niewolnika jest zdrada — одинока зброя невольника зрада), являєть ся звеличування зради. Стаття, що кінчила ся словами: »сумно мусить бути з нацією, що без усяких застережень уважає такого поета своїм національним героєм і пророком і все нові й нові покоління годує отруйними плодами його духа«, стаття, написана під упливом кривавих виборів у 1897. р.[1]), які Поляки зробили в Га-

[1]) Ось що про них пише Франко: »Мінїстер нутрішніх справ ґр. Казимір Баденї, їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переводження виборів, зупинив ся пару днїв у Кракові й там на якімось польськім зібранню виголосив промову, в якій з цинїзмом, гідним фіґурувати в історії польсько-українських відносин, заявив з натиском: »Wybory w Galicji odbywają się całkiem legalnie (вибори в Галичинї відбувають ся цілком леґально)!« І се в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день-у-день водили десятки закованих і скатованих Давидівських селян (Давидів — село піді Львовом, мазурська кольонїя, та там живуть і Українці), яких тягнено до вязниці за вбивство виборчого комісара, коли до мене, хорого, немічного й розбитого, день-у-день і ніч-у-ніч надбігали розполохані »леґальністю« виборів міщани й селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з мостиського, то з перемиського, то з Бог зна яких иньших повітів, благаючи

личині й які розвіяли у Франка ілюзію, що може, мовляв, прийти до згоди між Поляками й Українцями на основі спільної демократичної програми і праці — ця стаття викликала величезне обурення серед усіх верств польського суспільства. Вся польська преса накинула ся на Франка з невимовною лайкою, всї знайомости Франка з польськими колами повривали ся, зараз же після того Франка усунено з редакції »Kurjer«-а »Lwowsk«-ого« — і Франко лишив ся без хлїба й заробітку . . .

І того самого року довело ся Франкові попасти в конфлїкт і зі своїм громадянством — цим разом ув останнє. Під кінець весни 1897. р. в польському видавництві »Biblioteka Mrówki« появили ся в польському перекладї новелї Франка п. з. »Obrazki galicyjskie«, з передмовою, що її написав Франко ще в 1895. й оголосив тепер тут п. н. »Nieco o sobie samym« (Дещо про себе самого). Ця передмова, то щось наче сповідь. У нїй Франко »признаєть ся до гріха«, що не любить Українців (Rusinów), що мало найшов між ними »характерів, а за те багато дрібничковости, тїсного матеріяльного еґоїзму, безхарактерности

поради й, бодай, захисту, переночувати їх та прогодувати кілька днїв, поки минуть страховища леґальних виборів. Слова мінїстра ґр. Баденїя розтелеґрафовано скрізь по світї, й заграничні ґазети не хотїли приймати дописей про галицькі вибори, заслоняючи ся тим, що чей же ексцеленція ґраф Баденї запевнив урочисто, що вибори відбувають ся леґально. А львівська прокураторія конфіскувала статтї про вибори та дописи з провінції про вбивства, калїцтва та масові арештування, знов таки на тій підставі, що ексц. ґр. Баденї заявив, що вибори відбувають ся леґально, значить, усякі дописи про нелеґальности мусять бути брехнею. Та не досить того: в ту саму пору я зазнав іще важкіщих ударів від людей і ґруп, близьких і дорогих менї серед польської суспільности; я побачив, як довкола мене валив ся ввесь той світ ідей, чи ілюзій, над реалїзацією якого я працював, і в хвилї розпуки я кинув каменем у прірву й усунув ся набік, покинув на завсїди експериментування з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю своєму рідному народові». (Лїт.-Наук.-Вістник, 1906, кн. І: Українсько-польська згода й українсько-польське братання).

й гордовитости«, і що навіть України (Rusi) не любить »так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти«[1]). Коли ж одначе почуває себе Українцем (Rusinem) і по своїх силах працює для України, то не з сентиментальности, а з почуття собачого обовязку. »Бувши сином українського мужика», розяснює Франко, «вигодуваний чорним мужицьким хлібом, працею твердих мужицьких рук, я почуваю ся до обовязку панщиною цілого життя відробити ті шаги, що їх витратила мужицька рука, щоб мені можна було видряпати ся на височінь, де видно світло, де чути дух волі, де зоріють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм — то не сентимент, не національні гордощі, а тяжке ярмо, що вклала мені на плечі доля. Можу здрігати ся, можу нишком проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, не можу шукати иньчої батьківщини, бо зробивсь би падлюкою перед власним сумлінням. І коли що влекшує мені двигати це ярмо, так то образ того українського люду, що, хоч гноблений, темний і деморалїзований довгі віки, хоч

[1]) Цю свою думку розвиває Франко далї ось як: «Що менї в нїй (Українї) любити? Щоб любити її як ґеоґрафічну тямку, то для цього я занадто великий воріг пустих фраз, занадто багато бачив світа, щоб сказати, що нїде нема такої гарної природи, як на Українї. Щоб любити її історію, для цього занадто добре її знаю, занадто гаряче люблю загально-людські ідеали справедливости, братерства і свободи, щоб не відчувати, як мало в історії України прикладів справдїшнього громадянського духа, справдїшньої посвяти і справдїшньої любови. Нї, любити цю історію дуже важко, бо майже на кожному кроцї треба б хиба плакати над нею. Чи може менї любити Україну як расу — ту расу отяжілу, нездисциплїновану, сентиментальну, без гарту й сили волї, так мало здатну до полїтичного життя на власному сміттю, а таку плодющу в перевертнїв найріжнїщого роду? Чи може менї любити світлу будуччину тої України, якої не знаю і для світлости якої не бачу нїяких підстав?» . . .

Як страшне відбиває остання думка від кінця прольоґа »Мойсея«, написаного вісїм лїт пізнїще!

тепер убогий, неповоротний і безпорадний, усе ж поволї прокидаєть ся, у що раз ширших масах відчуває жадобу світла, правди, справедливости й шукає шляхів до них. То й варто працювати на користь того люду, й нїяка чесна праця не піде намарно».

Оця сповідь викликала серед галицького суспільства велике заворушення. Звідусїль посипали ся гострі закиди на голову Франка, на які він відповідав то афоризмами в »Життю і Слові«[1]), то знов чудовими віршами, що їх помістив у збірцї »*Мій Ізмарагд*«, котра появила ся на початку 1898. р. заходом і коштом львівського студенського товариства »Академічна Громада«. В віддїлї: »Поклони« Франко в формі розмови з Україною розяснює, як він розуміє любов до рідного краю і працю для нього, [Та працї тої, мамо, в нас так мало! Лежить облогом лан широкий твій][2]), при чому Україна радить йому не звертати уваги на тих, що підняли на нього галас: »Не любить Руси він нї раз!»:

Наплюй! Я, синку, лїпше знаю
Всю ту патріотичну зґраю
Й цїну її любовних фраз[3]).

Про свою любов до України всупереч любові до

---

[1]) Пор. Декілька афоризмів у альбом »Дїлу« (Життє і Слово VI, 264); ось зо два-три з них:

»Любов не обовязкова, та почуття обовязку обовязкове«.

»Хто твердить: люблю свій народ, а не сповняє своїх обовязків супроти нього — той брехню твердить«.

»Посол Вельовейскі прилюдно заявляє, що любить Русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я зі спокійним сумлїнням можу не любити« — — — —

[2]) Гл. Давне й нове, стор. 16.

[3]) Після цього в нього повстає рефлексія — що »важке ярмо рідного краю« й не легкий його тягар, і він для України благає з неба, »щоб з горя й голоду не бігли від неї її найкращії сини,

«Щоб сїячів її їх власне покоління
На глум не брало і на сміх;
Щоб монументом їх не було те каміння,

неї в усіх тих, що на нього обурювались, говорить у відомому вірші «Сідоглавому», який кінчить ся словами:

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови[1]).

Хоч у всіх тих словах містила ся правда, то все-таки треба сказати, що ціла та сповідь, поміщена в часах загостреної польсько-української боротьби в польському видавництві, могла заболіти українське суспільство, й являла ся дуже нетактовною. Але ж вона пояснюєть ся тільки тою, як справедливо замічує др.

Яким в відплату за плодючее насіння
Ще при життю обкидувано їх (Давнє й нове, стор. 15)

[1]) Ось ціли цей цікавий віршик:

Ти, брате, любиш Русь —
Я ж не люблю, сарака! (= сердега, бідняга)
Ти, брате, патріот, —
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз-в-раз,
Аби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво, —
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана, —
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Лозинський[1]), рисою особистої вдачі Франка, що давав ся захоплювати своїм хвилевим настроям (»увлеченіям« — на які вказував іще Драгоманов), які казали йому »проти рожна перти«: писати несправедливі обвинувачення на Павлика (1905. р.) тоді, як ціле суспільство, без ріжниці партій, уважало Павлика праведником і зразком характерности, і змальовувати як не слід Драгоманова (в передмові до першої частини його листів до Франка), як усі вже признавали його величезні заслуги для Галичини, і писати статтю про Міцкевича саме в переддень великих ювілейних свят у честь поета в 1898. (століття народин), й оголошувати друком »Niеco o sobie samym« саме тоді, як ось-ось уже мало наступити порозуміння між ним і тими, »що він їх не любив« . . . Це, здаєть ся, відчув і сам Франко, що це була річ зайва, і в нових виданнях »Obrazk«-ів »galicyjsk«-их казав передмову пропустити.

Тільки ж українське громадянство Галичини тоді вже настілько підросло, що цілий той інцидент не полишив по собі серед нього глибших слідів, і, як проминуло перше вражіння, про нього позабуто. До цього причинила ся в великій мірі згадана вже збірка »Мій Ізма-

---

Ти любиш в нїй князїв,
Гетьманне, пануванне, —
Мене ж болить її
Відвічнее страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана, —
У мене ж тая Русь
Крівава в серцї рана . . .

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

(Давнє й нове, стор. 15, 16)

[1]) Др. М. Лозинський: »Іван Франко«, Відень 1917, стор. 26.

раґд«, що появила ся ще взїмку, на початку 1898. р. й розяснювала як слїд становище Франка. А далї й те, що, порвавши з польським громадянством, Франко всї свої сили віддав українському письменству й науцї, й таким чином мимоволї роззброював усїх своїх противників. Що більш, можна сказати, що від того часу його особа стає чим раз більш популярна, він починає тїшити ся чим раз то більшим признанням Громади.

Що ж до самої збірки »*Мій Ізмараґд*«, складеної Франком серед важких обставин, у недузї, то вона сильно відріжняєть ся й від книжки »З вершин і низин« і »Зівялого листя«. Тон її лагідний, мнякий, спокійний, із віршів говорить уже — не гарячий громадівець, а зрівноважений поет, проповідник любови, правди, справедливости, педаґоґ, що веде своє суспільство на шлях братолюбія й гуманности. У цю книжечку замкнув Франко свою практичну життєву фільософію (через те й назва: »Мій Ізмараґд«, усупереч до тих староукраїнських збірників, що звали ся просто »Ізмараґдами« й мали подібний зміст), до якої протягом пятнацятьох років збірав матеріял, ті свої справжнї »Schmerzenskinder« (він писав їх у темній кімнатї з зажмуреними очима), як він узиває всї ті гарні строфи (на тему багацтва, аскетизму, працї, молитви, мудрости, милосердя, гнїву, злости й т. д.), притчі (про життя, про любов, красу, приязнь, вдячність, покору, радість і смуток, піст, смерть, нерозум), й леґенди (указ проти голоду, свята Доместика, про життя Селедія, про вічне життя, чуда св. Николая), все те, що поміщене у збірнику[1]). При тому всьому, як каже дуже цїкава й гарна передмова, й як це видно зі самої збірки, Франко являєть ся вже в »Ізмараґдї« речником толєранцїї й виразуміння для чужих поглядів і вірувань, і навіть для людських прогріхів та промахів — річ і для нього самого

[1]) Друге видання »Ізмараґду«, сильно побільшене, доповнене великою збіркою давнїх віршів п. з. »Із злоби дня« вийшло 1911. р. п. з. »*Давнє й нове*«.

й для дїяльности його незвичайно цїкава. Крім тої т. зв. практичної фільософії, помістив Франко в »Ізмараґдї« цикль віршів п. з. »По селах« — болючі образки з галицької нужди, і невідрадні малюнки галицької еміґрації п. з. »До Бразилії«; в ньому містив ся й автобіоґрафічний віддїл, п. з. »Поклони«, про який ми згадували вгорі. Цїла збірка має велику лїтературну стійність; мова в нїй пливе вже зовсїм гладко, форма (вірш) — лискуча.

V.

Лїтературно-Науковий Вісник. — Вибори до соймy 1898. р. — Розлім радикальної партії. — Франко член національно-демократичної партії. — Франко кидає полїтику. — Ювілей двацятьпятьлїтньої лїтературної дїяльности Франка. — »Великі Роковини«. — Франко на вершках творчости: »Із днїв журби«, »Поеми«, »Мойсей«, »Semper tiro«. — Наукова дїяльність Франка.

Під кінець 1897. р. Наукове Товариство ім. Шевченка, що видавало досї для »руських родин« лїтературний двотижневик »Зорю«, ухвалило оснувати поважний европейський лїтературний журнал, а щоб прихилити до нього ввесь загал українського громадянства, намітило редакційний комітет, до якого запрошено представників усїх тодїшнїх українських партій: дотеперішнього редактора »Зорі« О. Борковського — від народовців, О. Маковея, редактора »Буковини« — від угодовців і від радикалів — Франка; туди ж увіходив голова Наукового Товариства ім. Шевченка проф. М. Грушевський. Журнал названо »Лїтературно-Науковий Вісник«, і він почав виходити з початком 1898. р. що-місячними книжками в обємі 12—20 аркушів друку.

Хоч редакція на протягу часу зміняла ся, то, власне, до часу перенесення »Вісника« до Київа в 1907. р., дїйсним його редактором був Франко, заповнював усї книжки

своїми оригінальними й перекладними белетристичними творами й літературними та критичними оглядами, виправляв рукописи до друку, переводив коректуру, притягав до журнала нових письменників, для яких ніколи не жалкував часу на поради, поуки, тощо. Зараз же в першому річнику »Вісника« появили ся його дуже цікаві статті п. з. »Із секретів поетичної творчости«, а далі пішли літературні огляди діяльности тогочасних европейських письменників: Золя, Гавптмана, Ліліенкрона, Конрада Ферд. Маєра, Зудермана, Врхліцького, — літературно критичні студії про Лесю Українку, Старицького, Самійленка, Тобілевича, просторі нариси про Петрушевича, Гушалевича й загалом про »Стару Русь« — і цікаві статті »З останніх десятиліть XIX. в., з яких виросла досить велика книжка п. з. »Молода Україна« (1910) й т. д.

І загалом у цілому літературному руху відчуваєть ся зараз же вміла рука Франка, чуєть ся його прияву. Того ж року з нагоди столітніх роковин появи Енеїди Котляревського заснувала ся для поширення літературної продукції »Українсько-руська Видавнича Спілка« у Львові, яка від 1899. р. почала свою діяльність — і Франко вкладає в це видавництво велику силу своєї праці, то видаючи там свої оповідання, вірші[1]), то редаґуючи для неї цінні твори европейського письменства[2]), а то й даючи

---

[1]) Від. 1899. р. появляли ся заходом »Укр. Видавничої Спілки« такі твори Франка: Поеми (1899), Полуйка (1899), Коваль Бассім (1900), Сім казок (1901), Захар Беркут, друге видання (1902), На лоні природи (1905), Украдене щастя, друге видання (1905), Місія, Чума, Казки й Сатири (1906), Semper tiro (1906), Маніпулянтка (1906), Boa constrictor, друге видання (1907), Великий шум (1907), Панські жарти, четверте видання (1911), Зівяле листє, друге видання (1911), Давнє й нове, друге видання »Ізмараґду« (1911), Батьківшина (1912), Вавилонські гимни й молитви (1913), Учитель, друге видання (1913), Мойсей, друге видання (1913), Панщина й її скасованнє, друге видання (1913), Із літ моєї молодости (1914).

[2]) Згадати б передусім зразкову редакцію творів Шекспіра в

свої переклади[1]) з відповідними літературно-критичними вводами та поясненнями. Словом — усе, що Франко творить від 1898 р., або видає наново, все те майже все появляєть ся як не в »Віснику«, то в виданнях »Спілки«.

А так загалом треба піднести, що від 1898. р. Франко чим раз більш усуваєть ся від політичного життя, віддаючи свої сили виключно письменству й науці. Формально він далі ще працює в радикальній партії; що більш, у червні 1898. р. кандидує від партії на посла до сойму, й тільки через зловживання уряду й пасивність народовців не попадає в сойм (перепав усього десятьма голосами); він і далі ще являєть ся духовим її провідником, і як із початком 1899. р. в партії вибухла криза, й частина членів виступила з домаганням переміни її на соціяльно-демократичну, то Франко своїм авторитетом так уплинув на наради, що партія надалі залишила ся, хоч сильно обскубана і вже без того впливу, що давніще[2]). Та це був і останній активний виступ Франка в партії. Вже під осінь 1899. р. переорґанізовуєть ся народовська партія: частина опозиційних її членів, що противились консолїдації з москвофілами (їх орґан був двотижневник »Будучність«), порозумівши ся з правим крилом радикалів, виробила спільну програму (взяту майже дослівно

перекладї Куліша з обширними передмовами й поясненнями Франка — усїх десять: Гамлет, Приборкана гоструха, Макбет, Коріолян, Юлій Цезар, Антоній і Клеопатра, Багато галасу знечевля, Ромео й Джулієта, Король Лїр, Міра за міру. Крім того, зредаґував Франко переклад Куліша Байронового Чайльд-Гарольда.

[1]) Пор. Курцій Руф — Фільотас, Золя — Напад на млин, Повінь, Лукіян — Юпітер у клопотах і т. д. Там же почав видавати Франко зі своїми поясненнями й літературно-критичними оглядами тексти творів українських письменників, н. пр., Бодянського »Наські українські казки« (Львів 1903).

[2]) Ті, що не згодили ся з поглядами Франка (Павлика, Трильовського й т. д.) вийшли з партії і з тими Українцями-соціял-демократами, які працювали досї в польській с. д. партії, створили окрему соціял-демократичну українську партію, що 1900. р. почала видавати свій орґан »Воля«.

від радикалів), і так утворила ся національно-демократична партія; на її програму згодили ся і старші народовці і ввійшли до нової партії (давня народовська партія щезла з овиду). Чи то міркуючи, що в новій, поевропейщеній трохи партії він могти ме більше зробити, чи думаючи, що вже, справді, українська інтеліґенція переродилась, — до тої партії приступив і Франко, і з ним і проф. Грушевський, який досі активно не брав участи в політиці. Вихід Франка з радикальної партії зробив велике вражіння у краю. Одним (старше покоління) довело ся до того досить довго звикати, за те радикально вихована молодіж привітала цей крок із великим ентузіязмом, сподіваючись від того його кроку цілковитих переродин народовської політики, і за Франком зачала приставати до нової партії. Та сам Франко, хоч ізпочатку забрав ся щиро до праці в новій партії, написав декілька статей у її орґанах (Діло, Свобода) — довго в ній місця не загрів: праця з консервативними елєментами з колишніх народовців, що їх іще багацько було в новій партії, не могла бути йому до душі, й він, разом із проф. Грушевським, що теж розчарував ся в новій партії, непомітно усунув ся від неї. Радикальна партія стратила свойого духового провідника — хоч, правда, Франко після виходу з національно-демократичної партії повернув ся був назад зі своїми симпатіями до радикалів і навіть писав статті до їх орґанів, але ж це було тільки доривочно —, за те ж Франко став понадпартійною людиною, духовим батьком цілого народу, однаково, з малими виїмками (крім фанатиків ізпоміж молодчого духовенства), тішачи ся признанням усіх українських партій. Суспільство Галичини встигло вже було настілько підховатись і політично дозріти, що навчило ся шанувати відмінні політичні погляди й відчувати вагу того, що для цілої нації дала невпинна двацятьпятьліття праця Франка.

Річ у тому, що саме на 1898 р. припадав ювілей чвертьстоліття літературної і громадеської діяльности

Франка, і гурт його прихильників: радикальна партія, поступова молодіж і його приятелі 31. жовтня т. р. владили в його честь скромне ювілейне свято. Заснував ся комітет, який із нагоди ювілею видав чепурну книжку п. з. »Привіт Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльности складають українсько-руські письменники« і »Спис творів Івана Франка за перше 25-літтє його літературної діяльности«, зладжений Михайлом Павликом (цїлих 127 сторінок заголовків!), з цїлого краю посипали ся складки на дар ювілятові (з частини грошей видано композиції ріжних авторів [Лисенка, Воробкевича, Людкевича] до слів Франка) — а саме свято, що відбуло ся в готелю Жоржа у Львові, було одним із найкращих хвилин у життю Франка. Всї промовцї (Гнатюк, проф. Грушевський, селянин С. Новаківський, Н. Кобринська, Гарматій, Павлик) підносили у своїх промовах заслуги Франка для українського народу, для його розвитку, для письменства, для культури, науки, з усїх усюдів Галичини привітними письмами й телеґрамами вітала ювілята молодіж, величаючи його своїм учителем, схиляючи голови перед його муками за поступ і щастя рідного народу. Характер свята був неофіціяльний — народовцї обмежили ся тільки повідомленням про свято в »Дїлї«, так за те дуже щирий, сердешний, повний захоплення для поета.

На всї привітання ювілят відповів дуже цїкавою промовою, в якій подякував не тільки всїм своїм прихильникам-влаштовникам свята, але і противникам, що своїми виступами проти нього тільки підштовхували його до нової працї. До своєї діяльности віднїс ся в цїй промові Франко критично; він, мовляв, не вважав себе нїколи «ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб його особа могла загрїти всїх до себе»[1]), а вважав себе тільки звичайним

[1]) Гл. статтю О. М(аковея) в »Літературно-Науковому Віснику« з 1898. р. за падолист: Ювілей 25-літньої літературної діяльности Івана Франка

»пекарем, що пече хліб для домашнього вжитку« або мулярем, що цементом і облімками заповнює в будівлі всякі люки і шпари. »Як син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом«, — казав Франко — »я почував себе до обовязку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіди. Перша — то було саме почуття того обовязку, а друга — то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходить ся без важкої праці, пізніще я пізнав, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіяти ся. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше придбання, і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром«. У дальшій промові заявив, що у своїй дїяльности бажав він усе бути »не поетом, не вченим, не публіцистом, а перед усього чоловіком« — і через те розстрілював ся у своїй дїяльности, бажаючи обняти »цілий круг людських інтересів«. Ціле свято Франко прийняв як »симптом того, що в широких колах нашої громади займаєть ся або й сильно вже горить те саме бажання освіти, свободи й широкого індивідуального та громадського розвою«, бажання, виразом якого є його писання, й закінчив свою промову тими словами: »Нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте й розвиваєть ся український народ!«

На бенкетї, владженому після самого свята, Франко виголосив іще одну цікаву промову, в якій повчив громаду, щоб ішла, як у війську, лавою, не ламаючи рівного ряду — і вказав на ту велику нашу національну недостачу: що в нас, мовляв, було й є за мало людей і до найпростїщої роботи [1]).

[1]) »Це одна хиба громади (нема людей до чорної роботи). Друга — в нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу

Та коли це ювілейне свято було все-таки ще не загальне, бо в ньому не взяло ще участи ціле українське громадянство Галичини, то духова участь Франка в ювілейнім обході з нагоди столітніх роковин відродження українського народа у Львові у днях 31. жовтня — 1. падолиста 1898. р., та участь давала вже заповідь того, що склало ся рік пізніще: Франко ставав усенароднім поетом. Річ у тому, що для того свята Франко написав відомий прольоґ: »*Великі Роковини*«, який перед виставою »Наталки Полтавки«, в салї театру Скарбка у Львові, виголосив знаний серед львівської громади деклямáтор, письменник Лев Лопатинський. Цей прольоґ, останнє слово Франка-громадівця, повен високої поезії й захвату, ефектовний зі сценічного боку, з увагами, що потрапляли в саме серце суспільства, достроєний до піднесеного настрою громади — таким ентузіязмом сповнив учасників, що, здавало ся, поет зливав ся з ними в одне нерозривне ціле, таке ціле, якого вже нїщо нїколи не могло роз'єднити. Всї відчули тодї, що коли Франко з Козаком-Невміракою виголошував:

Довго нас недоля жерла,
Досї нас наруга жре;
Та ми крикнїм: »Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!«

— всї відчули, що коли »Ще не вмерла« в Галичинї і що »нїколи не вмре« — то в тому велика заслуга автора цих захопливих слів!

І відтепер потекло життя Франка в порозумінню з громадою. Ще раз у 1899. р. доводить ся йому в поемі »Похорон«, написаній 1898. р. і поміщеній у збірцї »*Поеми*« (там же містить ся чотирі переклади, чи перерібки з иньчих

з війська — свого »Flügelmann«-а (що на крилї) вічно штуркати (штовхати), щоб схибив із дороги й не йшов рівно з другими. Я зазнавав цього штуркання безнастанно від своїх і чужих. Оце поштуркування й випихання другого не позволяє нам іти рівним рядом. Як би з мого досвіду я мав подати громадї яку науку, то вона була б така, як у війську: »Richtung halten!« Рівняйсь! (ibidem)

літератур: »Істар« — старовавилонська поема, »Сатні й Табу« — староєгипетська, і дві старонімецькі: »Бідний Генрих« і »Поема про білу сорочку«), зачепити справу праці для народа, боротьби за ідеї й тих жертв, які в тій боротьбі потрібні, і порушити раз іще справу зради в ім'я любови народу й кращої його будуччини (зрада »Мирона« має дати масам ідеал, який їх із маси повинен зробити народом), іще раз засудити її, як засуджував у 1897 р. Міцкевіча.

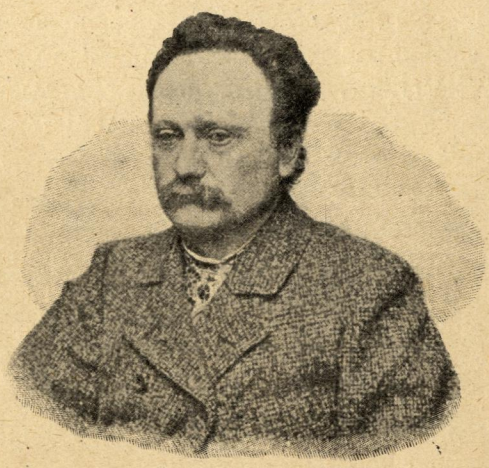

Іван Франко
в сорок пятому році життя [1901. р.]

Все ж иньче, що появляється від того часу, визначається вже зрівноваженням, спокоєм. Франко починає розбірати ся у своїому минулому життю й робити з ним підрахунки. Тон у віршах скрізь мінорний — Франко зазначує, »що щасливим він не був«, що хоч робив без віддиху, а зробив так мало, то й боїть ся, що »не скінчить своєї пісні«. Деколи доходить навіть до духової пригноби, в нього опадають крила (»у мене зблїдли давні ідеали, і люде видались таким дрібним мізерним кодлом, що для мене стали чужі й далекі — треба бути дурним, щоб задля них у бій іти!«), але ж усе те тільки малюнки хвилевих настроїв[1]). Франко відчуває, що »ще не старий, ще не згинув для нього жизни зміст«, хоч журба, хоч горе тисне, він іще »не песиміст!«

[1]) Такі думки проскакували у Франка вже давнїще, пор. »Вниз котить ся мій віз« у збірці: *Мій Ізмарагд*.

Такими думками просякнута наскрізь збірка гарних лїричних віршів, що появили ся в 1900. п. з. »*Із днїв журби*«.

У тому ж збірнику помістив Франко дві поеми: »*Іван Вишенський*« і »*На Святоюрській Горі*«. Перша з них являєть ся вислїдом довголїтніх студій поета над тою цїкавою постаттю з нашого минулого, постаттю, що вже у свій час була анахронїзмом зі своєю проповіддю старовізантійського благочестія: Франко стараєть ся відгадати душевні переживання того великого українського патріота з XVII. ст. — і ці переживання трохи змодернїзованого Вишенського й являють ся змістом тої чудової поеми. Невідомий у історії кінець життя Вишенського звязує Франко з відходом послів із Луцька, з їх відпливом Вишенський, після довгої душевної боротьби, кидаєть ся в море. Друга поема оспівує відому відповідь Хмельницького польським послам у 1665. р. з її повсякчасним полїтичним гаслом Українців супроти Поляків: »Розмежуймо ся як слїд: хай вам буде ваша Польща, Україну нам лишіть!« Це те ж саме, що Франко вписав був ще в 1882. році Полякам у альбом на тему братання, до якого на словах усе нас кликали Поляки:

Рятуймось в бідї, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
»Брат братом, а бриндзя — за гроші« (ст. 177)

В 1900. році друкувала ся в цїлому річнику »Лїт-Наук. Вісника« гарна повість Франка »*Перехреснї стежки*«, основана на тлї прокиду зі сну галицького села і труднощів яких доводило ся зазнавати в громадській роботї першим піонїрам того нового руку, що його викликав у Галичинї радикалїзм. У дальших річниках цього журналу містить Франко свої довші оповідання: »Хома з серцем і Хома без серця« (1904) — гуцульські: »Як Юра Шикманюк брив Черемош«, »Терен у нозї (1908)« і згадані вже на стор. 41. оповідання з сорокових лїт

XIX. в. »Гриць і панич« (1899), повість »Великий Шум« (1907) та декілька меньчих.

Літом 1904. р. (між 23. червнем і 23. липнем) викладав Франко на львівських »Наукових Курсах«, що їх уладило було »Товариство прихильників української літератури, науки і штуки«, історію українського письменства (Огляд української літератури від найдавніщих часів до кінця XIX. віку, — 18 годин), і в тому ж році помістив статтю на ту саму тему в російському лєксиконі Брокгавза-Ефрона п. з.: »Южнорусская литература«. Подібний огляд нашого письменства надрукував Франко в 1898. році в чеському журналі »Slovanský Přehled«, що виходив у Празі під редакцією Черного (Literatura ukrajinsko-rusinská) й подавав багато звісток про наше культурне життя (стаття появила ся перекладом і українською мовою в Чернівцях 1898. р. заходом редакції »Буковини« п. з. »Русько-українська література«).

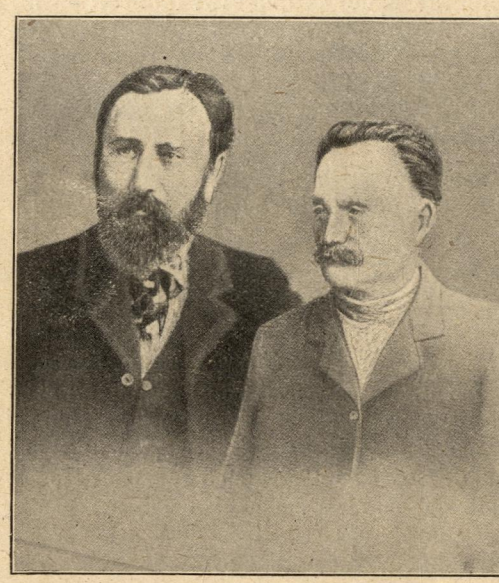

Іван Франко й Борис Грінченко
[підчас побуту Грінченка у Львові з кінцем вересня 1903. р.]

В 1905. році виходить у світ Франків »*Мойсей*« — найвище слово, що він дав у поезії, найсильніща й найкраща з мистецького боку річ, яка появила ся в нас від смерти Шевченка, поема, яка без сорому може станути побіч най-

кращих перлин усесвітнього письменства. Частини, як »Прольоґ«, десята пісня (Добігало вже сонце до гір . . .), діяльоґ між Мойсеєм і Азазелем, образи Палестини в бідах, притча про терен — це поезія невимовної краси, своїм змістом глибока, зворушлива, захоплює читача до дна душі. »Мойсеєм«, що змальовує відносини поета-провідника до народу, дійшов Франко до найвищих вершків своєї творчости. Мойсей — це справдї »весільний подарунок народньому ґенієві«, слізьми злитий завдаток будущині свойого народу, який іти ме »в вандрівку столїть із печаттю духа« Франка[1]).

За »Мойсеєм« пішла в 1906. р. збірка лїричних поезій п. з. »*Semper tiro*« [Повсякчас новик][2]) — збірка віршів, по більшій части, на ті ж теми, на які, як заголовок каже, писав Франко, як був іще новиком у письменстві, на громадські теми. Тільки ж із них говорить до нас не

---

[1]) Із »Мойсеєм« обїжджав Франко, вже в часї своєї недуги, більші міста Галичини й Буковини, і всюди з великим ентузіязмом вітало його українське громадянство — і передусїм шкільна молодь, якій усе ще укладчики офіціяльних шкільних читанок уперто не давали змоги зазнайомити ся з Франком ізі шкільної лавки. Цїкаво, н. пр., що н о в і підручники українського письменства для середнїх шкіл та вчительських семинарій подавали вже виїмки з творів (ураз із біоґрафією) Кобилянської — а Франка все ще не було (пор. Вибір українсько-руської лїтератури для III. і IV. року учительських семинарій, уложив Олександер Барвіньский, у Львові 1910). У Чернівцях лїтком 1913. р. приїзд Франка з Мойсеєм — був для поета великим тріумфом. Без огляду на страшну зливу молодь облягла двірець і, серед величезного дощу, випрягши конї, сама повезла Франка до «Народнього Дому». Так Чернівцї вітали ще тільки в 1904. р. Лисенка, хоч Буковина загалом привикла до ріжних офіціяльних тріумфальних брам і полїтичних фаерверків . . .

»Мойсей« діждав ся досї перекладів на московську (П. Дятлів) й нїмецьку мову (А. Ш. Вуцкі) — оба переклади гарні, дарма що перекладчики мали поборювати великі труднощі.

[2]) Лат. слово »tiro« означало: молодого вояка, некрута, а далї значить стілько, що: початковець, новик, перший період у якійсь справі.

запальний молодець-борець, а виступає перед нами розважний громадський дїяч, зрівноважений, із довгим досвідом, виступає перед нами зі своїми порадами. Із цїлої збірки справжнїми перлами являють ся поезії в віддїлї, названім »На старі теми«, а в ньому вірш »На ріцї вавилонській« — вірш, писаний кровю серця проти рабських інстинктів у нашого народа. Цїла збірка може гідно станути поруч із Мойсеєм — такий поважний її тон, стілько в нїй чуття, така в нїй сила вислову й такий лискучий у нїй вірш. Вона відслонює нам справжнє обличчя Франка у громадських справах: суворе, затягнене смутком і болем, із оком, що певно дивить ся в майбутнє, а не те обличчя, що правда, боєве, але ж покалїчене подекуди їддю та іронїєю — те обличчя з перших часів його лїтературної творчости . . .

Із незмірного багацтва його видань під той час назвемо ще »*Акорди*« — антольоґія української лїрики від смерти Шевченка, 1903 (накладом Укр. Видав. Спілки). Вибір творів поодиноких лїриків до антольоґії вказує на лїтературний смак Франка й дає свідоцтво про те, як він ставив ся до поодиноких поетів, і до котрих зі своїх віршів прикладав вагу[1]).

Тими часами розвинув Франко незвичайно широку наукову дїяльність. І староукраїнське (Слово о Лазареві воскресенії, св. Климент у Корсунї) і старо-

---

[1]) Ось які свої вірші помістив Франко в »Акордах«: Каменярі (З вершин і низин), Маєва елеґія (Із днїв журби), Зелений явір, Як почуєш часом, Оце тая стежечка, Коли часом, Над великою рікою, Поклін тобі, моя зівяла квітко, Я не жалуюсь на тебе, доле (Зівяле листє), Ой, ідуть, ідуть тумани (Із днїв журби), Де не лили ся ви, На ріцї вавилонській (Semper tiro), Ходить вітер по житї (Із днїв журби), Важке твоє ярмо, Гей, розіллялось ти, руськеє горе (Мій Ізмараґд), Вічний революціонер (З вершин і низин). Цїлий цей вибір творить заокруглену цїлість. Видання »Акордів« дуже гарне, на сильному білому папері, прикрашене ілюстраціями артиста Панькевича, було перед війною настільною книжкою.

славянське (Псевдоматвієве Євангеліє, Варлаам і Йоасаф) й середньоукраїнське (Про Острозьку Біблію, Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVII wieku в »Kwartalnik«-у »historyczn«-ім із 1892. р., Карпато-руське писменство XVII—XVIII в., Шумлянський, Вишенський) і нове писменство (літературні огляди, гл. стор. 67. Спомини про Терлецького, Молода Україна), і апокрифи [монументальне видання українських апокрифів із рукописів із науковими вводами][1]), і середньоукраїнська вірша (До історії вірші на Україні; Козак Плахта), і пасхальні й вертепні драми, інтермедії, вертеп, і фольклор (дуже важний збірник галицьких приповідок, Хмельниччина в сучасних віршах, Жіноча неволя в укр. піснях, Наші колядки, Студії над українськими народніми піснями, Пісня про Правду й Неправду), і Шевченко (видання його творів), і Федькович (видання його поезій), і українська, і всесвітня історія — все те однаково його цікавить, на всіх тих полях він працює, і з усіх тих піль появляють ся одна за одною його цінні розвідки і праці. І коли Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові — Франко був головою фільольогічної секції Товариства — зискало признання в колах европейських учених, то, побіч проф. Грушевського, найбільша в тому заслуга Франкова. За його наукові праці університет у Харкові дав йому титул почесного доктора, поміж членами російської Академії Наук у Петербурзі ходили розмови про те, щоб вибрати Франка дійсним членом Академії. Нарештї, головний видїл найповажнїщого в Галичинї товариства »Просвіта« предклав загальним зборам у 1908. р. вибрати Франка почесним членом товариства — і збори приняли це з великим захопленням.

В тому ж часї, як забалакали в Галичинї про від-

[1]) Апокрифи й легенди з українських рукописів (Памятки укр. мови й літератури, т. I—V), Львів 1896—1910; сюди ж належить: »Къ исторіи южнорусскихъ апокрифическихъ сказаній«, що друкували ся в »Кіевск«-ій »Старин«-і 1891, 1894. р.

криття українського університету, Франко почав було робити заходи, щоб одержати катедру славянських літератур — але ж, тимчасом, заскочила його недуга, яка в корінї підкосила його здоровля і вдаремнила всї пляни Франка. Почала ся боротьба з недугою, яка серед невідрадних домашнїх умов і несприятливих обставин тягла ся ще цїлих вісїм років . . .

VI.

Домашнї обставини Франка. — Недуга. — Дальша літературна й видавнича праця. — Сороклїтнїй ювілей. — Світова війна. — Заповіт. — Смерть. — Похорон. — Закінченнѧ.

З недуги виходу не було.

І це була тим більша трагедія, що Франко в тому часї, після довгої важкої боротьби за елементарне існування, міг, нарештї, зі сїмєю зажити сяким-таким людським життям. Сїмя Франка була невелика — дружина й четверо дїтей, і хоч заробітки були не які великі, то все ж останнїми часами вона не потрібувала голодувати. Супроти тяжких заробітків перед вступом до редакції »Kurjer«-а, супроти голодівок і безвиглядних надїй на поправу матеріяльного становища, супроти важких хвилин, які викликували такі вірші, як »Олї« (стор. 193), супроти того, що доводилось і йому й сїмї переживати 1897. р. — постійний заробіток у »Науковому Товаристві« і »Видавничій Спілцї« давав змогу Франкові спокійнїще віддавати ся працї й почувати себе незалежним, та ще до того у власній хатї, що її собі придбав було Франко в 1901. р. Правда, домашнє життя поета нїколи не було заслане рожами, бо до ріжних матеріяльних скрут долучувала ся недуга нервово-хорої дружини, недуга, що безнастанно повторювала ся й закаламучувала спокій письменника нарівнї з иньчими клопотами особистої і громадської натури.

Та все-таки хоч будуччиною дітей не потрібував журити ся Франко.

Недуга, що в гострій формі вибухла з початком 1908.р., відразу перемінювала спокій на безнастанну метушню: лїкарі, лїчниці, поїздки на Адрійське Море (1909) та до

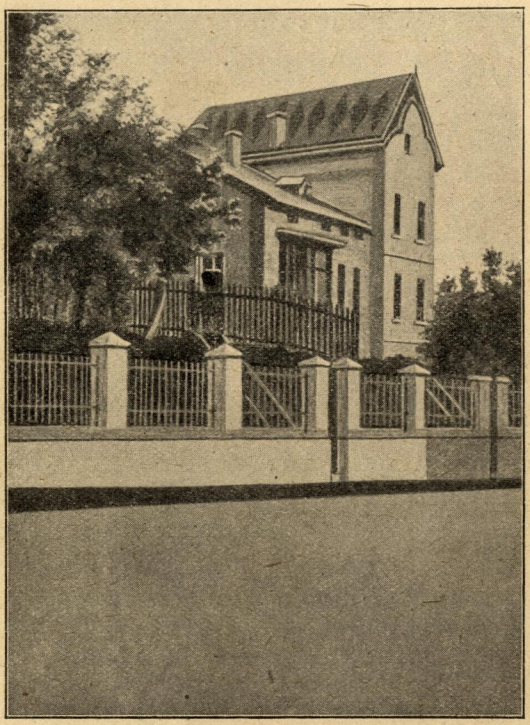

Хата Івана Франка у Львові
[вул. Понїнського, 4]

Лїпіку в Хорватії. Нарештї, як наслїдок недуги, прийшла втрата влади в обидвох руках, з яких, як йому видавало ся, безнастанно сипав ся пісок, і появив ся психічний неспокій, наслїдком якого його вухо стало, як він казав, ловити слова духів ... І тільки непереможна сила волї мужицького сина й та любов та звичка до працї не дали Франкові знидїти

ЧИТАЛЬНИЯ
в Бере

відразу, і його дух, серед геройських змагань із тїлом, працював іще цїлих вісїм років . . .

У часї недуги Франко нїтрохи не кидає роботи: пише, перекладає, видає — в писанню допомагає йому

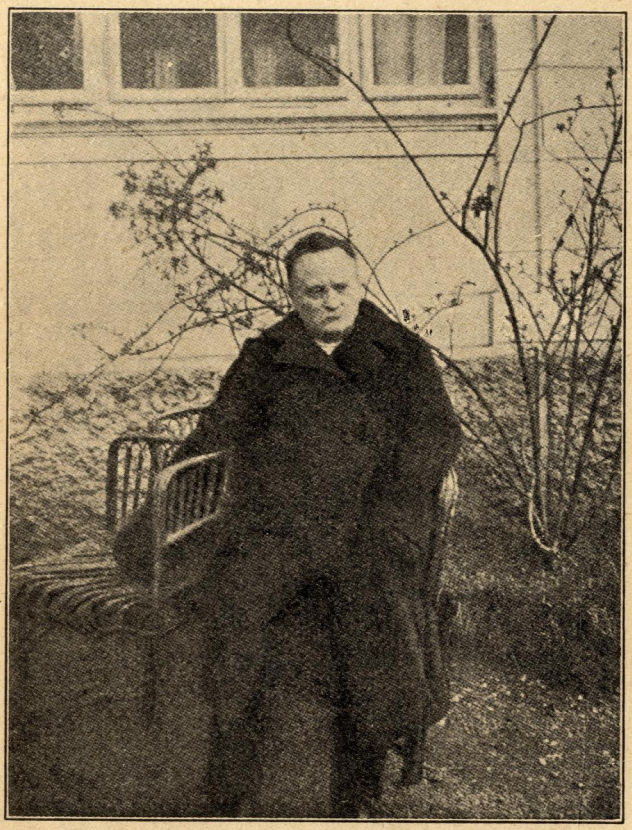

Іван Франко в Львовранї весною 1909. року.

зпочатку син Андрій, а після його смерти (1913) Франко сам собі рисує букви на зразок друкованих . . . Маєть ся вражіння, що поета щось жене, що він поспішаєть ся, щоб повикінчувати позачинане, повидавати давне та призабуте, не тільки твори своєї власної молодечої Музи

(гл. »Петрії й Довбущуки«, »Із злоби дня« у збірнику: »Давнє й нове«, »Із літ моєї молодости«) — а й чужої (Вавилонські гимни і співи, »Герман і Доротея« Ґетого, друкований у »Всесвітній Бібліотеці« — там же заповіджений »Венецький купець« Шекспіра, Гезіод . . .) — а то ладить нові видання своїх творів (Давнє й нове, Панські жарти, Зівяле листе, Лис Микита) з просторими вводами та завважами, і людині, не зазнайомленій із фізичним станом письменника, і через голову не може перейти, що автор більш уже ногою в могилі, ніж на землі . . . Що більш, на ті часи припадає його »*Нарис української-руської літератури до 1890. р.*« (Львів, 1910, VI + 444) з систематичним викладом історії нашого письменства від найдавнїщих часів до пядесятих років XIX. ст. і з великою збіркою матеріялів від 50. р. по 1890. р., з відповідними Франковими оцінками авторів і їх творчости. Майбутній історик українського письменства тих часів черпати ме з того нарису, як із незглибної криниці, всї подробиці, які йому будуть потрібні.

Та вже на цій праці слїдна трохи недуга Франка, про яку він не скриває у своїому »Передньому Слові« до »Нарису«. Ще більш її видно з виданого Франком драматичного твору анонїмного польського автора п. з. »Wielka Utrata«. Опираючись на тому, що сам Міцкевіч ніби нашептав йому, що він, Міцкевіч, автор цього твору, Франко видав його за твір великого польського поета, і в передньому слові зазначує цей аргумент. Польська критика, що не знала стану здоровля Франка, приняла видання твору з посмішками, а Науковому Товариству ім. Шевченка, яке не хотїло робити прикрости Франкові й перебрало на себе наклад, довело ся знищити майже все видання . . .

У 1913. р. західна Україна святкувала сороклїтнїй ювілей літературної дїяльности Франка. Ювілейні свята відбувати ся не тільки у Львові, а і скрізь по провінції, і в деяких із них брав участь сам Франко, викликуючи велике захоплення між громадою. З нагоди ювілею

Наукове Товариство ім. Шевченка визначило поетові постійну платню на вдержання; у Львові відбула ся велика академія в честь Франка, а ювілейний комітет зібрав до 30 000 австр. корон на ювілейний дар поетові, який дуже йому став у пригоді в часи московської оку-

Іван Франко, Михайло Коцюбинський і Володимир Гнатюк у часі переїзду Коцюбинського через Львів 1909. р.

пації Галичини і в останньому році недуги. Крім того, з нагоди ювілею мав вийти 1914. р. й літературно-науковий збірник[1]) у честь Франка.

[1]) Через вибух війни збірник цей появив ся великою книжкою (стор. 183+390) аж 1916. р. п. з. »Привіт Іванові Франкові в сорокліття його письменської праці 1874—1914«. В ньому взяли

Московську окупацію довело ся Франкові перебувати серед важких недостатків (до російських часописів часто доходили звістки зі Львова, що Франко голодує), та все-таки він роботи не кидає: пише вірші, в яких малюєть ся тодішній його настрій, і що найважніше, видає друком у перекладі збірник своїх цікавіщих статтів із часу 1886—1890, що їх тоді поміщував у чужій пресі, п. з. »В наймах у сусідів« — статтів, які для українського читача досі були недоступні, а які ще й досі не втратили свойого значіння.

Іван Франко
в 1910. році.

Та здоровля чим раз гіршало. Опущений, самий (донька перед війною виїхала на Україну, сини на війні, дружина в лікарні) — Франко що раз більше занепадає і тратить сили. В осени 1915 р. було знати, що кінець не забарить ся . . . Та все-таки зиму перебув він іще під дбайливим оком дра Овчарського й Комітету Українських Січових Стрільців у львівській стрілецькій станиці — а на весну 1916. р. переніс ся до своєї хати. Там же

участь визначні українські письменники й учені (Винниченко, Мартович, Л. Українка, Бордуляк . . . Щурат, Крепякевич, Томашівський, Стрипський, Сумцов, Гнатюк, Возняк, проф.

дня 9. березня зладив свій заповіт, записуючи ввесь свій маєток і авторські права своїм дітям, а бібліотеку, рукописи, листування, записки — Науковому Товариству ім. Шевченка. Щодо своєї хати, то часто висловлював побажання, щоб вона не перейшла часом у неукраїнські руки, щоб коли його діти хотіли б її продати, то щоб її куплено на якусь народню ціль. У квітні і травні в поета не стало вже змоги ходити; він або сидів, або лежав — і в неділю 28. травня в 4. год. зполудня замкнув на віки очі, до останньої хвилини зберігаючи повну память[1]).

Іван Франко
в сорокліття його літературної діяльности
[1913. р.]

Ціла галицька преса, українська й польська, заговорила про смерть Франка, українські часописи вийшли з чорними обрямками; забалакали про Франка й великі віденські часописи, подаючи то більші, то меньчі огляди діяльности поета; подали сумну звістку й більші берлінські ґазети; з'явили ся згадки й по російських часописях, і в білоруських, болгарських, чеських

Тимченко, Зїлинський . . .) та й чужі автори, прихильники поета (Короленко, Ґорький, Полївка, Тодоров, проф. Корш, проф. Шахматов, проф. Ягіч, проф. Ензен, проф. Брікнер, проф. Бодуен де Куртене й т. д.)

[1]) Про останні хвилини життя Франка оповідає М. Колодій

журналах та часописах появили ся то більші, то меньчі статті.

Звістка про смерть Франка відбила ся сумним відгомоном по цілій Україні; крізь окопи докотила ся вона й до Київа, добила ся і скрізь туди, куди позакидало наших людей воєнне лихоліття: Відень, Прага, Будапешт, Льозанна, Берлін. табори виселенців у Ґмінді, Хоценї, Вольфсберґу, табори полонених Українців у Австрії й Німеччині — Фрайштадт, Раштат, Вецляр, Зальцведель, Голєшів, Будапешт, Візенбурґ, відбила ся вона й на Волині, занятій австрійськими військами. Наукове Товариство

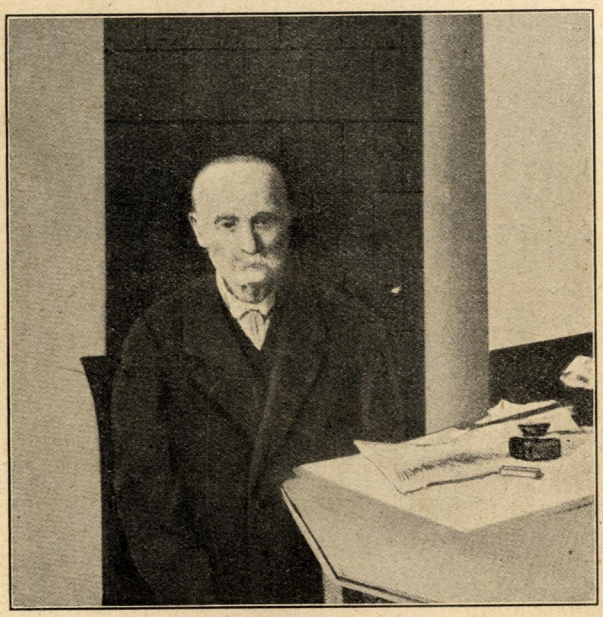

Іван Франко
на початку 1916. року.

у львівському »Українському Слові« з 30. травня 1916. р. ч. 134. Оповідання передруковане у книжечці М. Возняка п. з. »Памяти Івана Франка«, Відень 1916, стор. 44. Там же поданий дуже докладний опис похоронів поета.

ім. Шевченка у Львові одержало силу-силенну спочутливих телеґрам, а там за воєнною лїнїєю, в Київі, заяви спочуття приймала дочка покійного й сїмя дружини. Відгукнули ся прихильники поета: проф. Шішманов із Софії, др. Виростек (с. д.) з Пйотркова й т. д.[1]).

Похороном зайняло ся Наукове Товариство ім. Шевченка. Воно взяло на себе кошти похорону й запорядило все, щоб він випав як-найвеличавіще. Похоронний обряд назначено на 31. травня 1916. р. на 5. год. зполудня, та

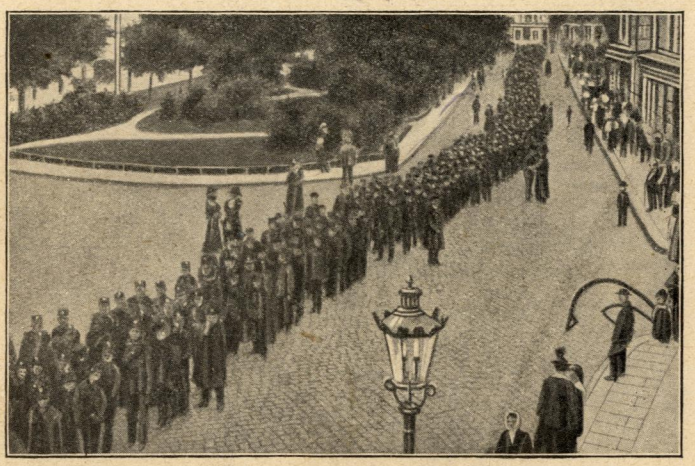

Похорон Івана Франка.
Похід шкільної молоді.

далеко вже до того часу ціла вулиця перед хатою була запруджена гістьми жалоби: українська молодіж із усіх львівських шкіл із учителями, українські орґанізації, Українські Сїчові Стрільці, представники провінції ... Не було тільки, як би треба було, селянства. Як не сама війна, то гострі закони воєнного часу не пустили селян ув-останнє віддати пошану великому свойому

[1]) Усе це дуже докладно зібрано у згаданій що-тільки книжечці М. Возняка, стор. 53—57, 84—85.

Вчителеві. Прийшов дехто з колишніх товаришів Франка Поляків — похоронний похід налічував до 10 000 учасників.

Домовину з дому й на Личаківському кладовищі несли на своїх плечах Січові Стрільці, співало багато ріжних хорів. Була восьма година, як похід спинив ся перед воротами кладовища. Вкладено тїло до грібниці. Грібницю геть дочиста вкрили вінки. По похоронній відправі почали ся жалібні промови. Пращало свойого

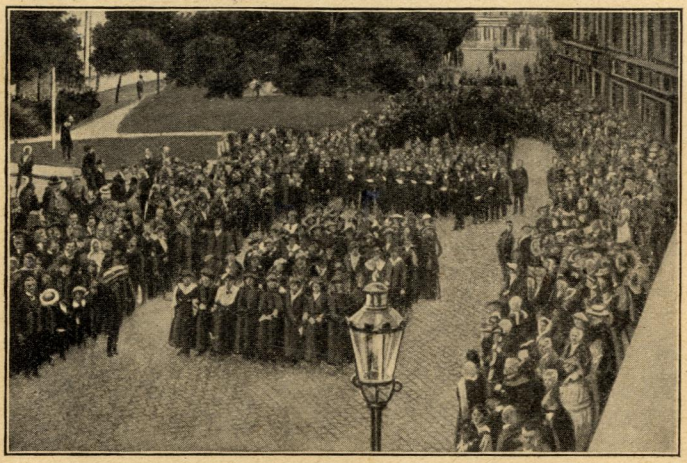

Похорон Івана Франка.
Дівочий і чоловічий хор поперед домовини.

невсипущого члена Наукове Товариство ім. Шевченка (проф. Колесса), свойого піонїра українська преса (др. Лозинський), свойого творця радикальна партія (др. Трильовський), була промова від Січового Війська (сотник Носковський), від Волині, від рідної Дрогобиччини (Василь Ратальський), від студенської модолежі (Федорців), від українського жіноцтва (О. Величківна), від української соціяльно-демократичної партії (М. Ганкевич), була, нарештї, промова й від молодих письменників і артистів (С. Твердохлїб). Нахиляв ся до спочинку чу-

довий весняний день, доходила десята година. З погідного неба тисячами дивили ся зорі, як над свіжою могилою свойого Мойсея сумує ця закутина великої української землі ...

Учасники почали розходити ся, несучи в душах гострий біль і невимовний смуток . . . Смерть Франка серед страшної воєнної завірюхи навівала непевність і страх за долю Рідного Краю. Почувало ся, що зарано він нас кинув . . .

* * *

Франко належить у нас до типу письменників-універсалїстів, як ось Кулїш, Кониський, Грінченко, письменників із дуже широкими культурними, полїтичними, громадськими інтересами. Через те така широка й ріжноманїтна його дїяльність. І як обхопити її цїлу, то не знати, чому дати першенство. Чи Франко більший письменник, чи вчений, чи публїцист, чи громадський дїяч. І в письменстві — чи його характеризує субективна поезія, чи більший у нього епічний талант, психольоґ він, чи рефлєксист, чи вдаєть ся йому краще вірш, чи оповідна форма, чи новеля його поле дїяльности, чи лїрика. Одне тільки певне, що краще виходить у нього оповідання, ніж повість, лїпша знов повість, ніж драма. За те важко рішити, що більше найде читачів: чи безсмертний, хитрий, веселий крутїй Лис Микита, чи глибокий відлюдок Каїн — хоч і одне і друге твори дуже високої лїтературної стійности.

Тим то Франко й перевищає всїх своїх товаришів-універсалїстів ув українській лїтературі, хоч так, як і вони, затикає всї д ї р и , де тільки їх бачить, у національному життю, лишаючи за собою для грядучих поколїнь гарне наслїдство. Тим то він і ріжнить ся від других універсалїстів своїм педаґоґічним хистом — і на тому пунктї підходить близько до Шевченка.

Він являєть ся творцем окремої школи в нашому письменстві, реалїстичної школи, названої радикальним

напрямком у нашій літературі — і велика сила т. зв. радикальних письменників, що працюють у його дусї, цїлком перероджують літературу: із бідного на око галицького ґрунту добувають золото та самоцвіти (Стефаник). Зразок безпретенсійности, розуміння, що може й чого не може, зразок роботящости, що не цураєть ся й найбільш чорної роботи — Франко зявить ся перед нашими очима аж тодї в повній своїй величі, як розкриєть ся перед нами цїла його бездонна криниця творчости, як появить ся його цїле листування, як у друк піде кожна й найменьша дрібничка, колинебудь ним написана, коли стане відомою так тїсно звязана з його творчістю й дїяльністю кожнїська подробичка з його багатого життя. Бо так, як воно тепер, то нам десь тільки здалека мрієть ся щось велике, енерґічне, з молотом у руках, вічно в роботї, всюди його повно, скрізь, де він, кипить боротьба, де він, там народжують ся нові ідеї, загоряєть ся нове життя, і скрізь лунає його голос . . . Із усїх же слів так і найбільше доходить до вух: »будь чоловіком, хоч хвилиночку« . . .

Нові поколїння ще більш будуть учити ся на Франку, нїж ті, що хапали кожний його новий твір, як яку принадну їжу, і, проковтнувши всї ідеї, замкнені в нїй, знов із нетерплячкою ждали появи свїжого твору. Чим для нас був Франко, що для поправи то тягав нас за вуха, то знов як батько простягав нам свої обійми — те ми всї потрохи пізнаємо́, та чим іще він буде — це покаже краща будуччина . . .

Василь Верниволя.

З ВЕРШИН і НИЗИН

Переднє слово Автора
до другого видання.

Весною 1887. року вийшла невеличка збірка моїх віршів п. з. »*З вершин і низин*«, у котрій, крім кількох десятків дрібних пєс, лїричних і епічних, містила ся також поема »Панські жарти«. Книжечка ся, ласкаво принята читаючою громадою Галичини й України, розійшла ся досить швидко, і вже від двох років вичерпана у книгарському торзї. Довго я носив ся з думкою видати наново або цю збірку, або, бодай, »Панські жарти«, коли оце явила ся змога видати у світ обширнїщу збірку моїх віршів, у котру ввійшло б також усе те, що було у книжечцї 1887. року. Книжцї тій я лишаю старий заголовок »З вершин і низин«, хоч обєм її, як усякий бачить, трохи не вчетверо більший від першого видання[1]). Може, під старим стягом не покине її й старе щастє.

Громадити в сїй книжцї все, написане мною в віршованій формі за 20 лїт моєї письменницької працї, не було в мене нї думки, нї охоти. Багато з того, що за той час було мною надруковане, не варто тепер навіть читання, не то передруку. Кождому, що слїдив за розвоєм галицького письменства в тих 20 роках, ясно буде й без довгого викладу, що инакше й не могло бути з писаннями чоловіка, що ввійшов на лїтературне поле молодим і невиробленим, а й опісля, замісць щирої поради й науки, аж надто часто стрічав болючі удари, цинїчні насміхи, а найчастїще тупий індиферентизм і грубе незнанне. Хиба

[1]) Друге видання »З вершин і низин« мало стор. 468 VI.+

трьох-чотирьох людей міг би я назвати, котрих приязнь і щире співдіяннє помагали менї вироблювати мову й форму моїх поетичних складань, їх композицію й основні думки. Думаю, що, наводячи тут імена В. Коцовського й Ів. Белея, хоч у части віддячусь їм за те, що вони зробили для мойого розвитку.

З моїх найдавнїщих віршів, друкованих у »*Друзї*«, подаю тут тілько дві-три пески, більш як документи моїх тодїшнїх поглядів, ніж для їх літературної стійности. Пропускаю зовсїм збірочку: »*Баляди й розкази*«, видану в р. 1876[1]). Пропускаю також два політичні памфлетики: »*Дума про Малединта Плосколоба*« й »*Дума про Наума Безумовича*« — сей другий задля того, що, по видрукованню в »Молотї«, був сконфіскований[2]). Натомісць друкую тут уперве сатиричну поемку »*Ботокуди*«, написану в коломийській тюрмі зимою 1880. р., та й з неї даю тілько виривки, переплїтані прозовим рефератом з того, що, по мойому, не стóїть тепер друкувати так, як тодї було написане.

І в иньших частинах сеї збірки найдуть читачі чимало »фраґментів« та виривків. Не хотїлось менї зовсїм викидати за пліт деяких розпочатих мною і не докінчених праць поетичних. Мов бервена старої, розваленої хати, в котрій не одно пережило ся й перетерпіло ся, ті врывки нагадують менї не одно таке, без чого й життє, може, не життє б було. Звісно, з тих неподокінчуваних або

---

[1]) Вибір віршів, що друкували ся у »*Друзї*« й всї вірші зі збірки »*Баляди й розкази*« видав Франко в 1914. р. під заголовком: »*Із лїт моєї молодости*«, збірка поезій Івана Франка з пятилїтя 1874 до 1878. Цїкава, як звичайно, передмова до того збірника.

[2]) Ці обидва памфлети появили ся у збірцї «Давнє й нове«, Львів, 1911. р., перша на стор. 166—178, друга на стор. 179—186. Обидва вони не великої літературної вартости, але ж один із них »Думу про Наума Безумовича« ми взяли у збірник, бо з цих слів, що їх Франко вгорі подав, ми відчули, що йому хотїло ся було мати її у збірнику, а що-тільки колишня конфіската була причиною, що він »Думи« не вмістив у другому виданню »З вершин і низин«.

набік відсунених поем, що лежать між моїми паперами, я подаю тут тільки те, за що хоч сяк-так можу взяти на себе одвіт перед своїм художницьким сумлінням — решта нехай іде мишам на снідання.

Укладаючи матеріял для сеї книжки, я покинув думку про хронольоґічний порядок, зовсім непригожий у книжці так ріжномасного змісту, котрій про те хотілось мені придати яку-таку артистичну суцільність. Та де тілько можна було, я під поодинокими віршами поклав дати, коли вони заховали ся чи в рукописі, чи у друку.

Не потребую й додавати, що вибираючи свої давні вірші до отсеї збірки, я не вважав їх історично-літературними документами, котрі повинні друкувати ся, не зміняючи »ніже титли, ніже тії коми«. Я користував ся авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, вироблення котрої до ступня мови літературної за останніх 20 літ усе ж таки значно посунулось наперед, може, й не без моєї скромної підмоги. Що в моїх давніщих віршах мова не все чиста, се ще тим лекше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх у тім часі!), де панувало намаганнє притлумити почуттє живої, чистої народньої мови, котре змалку ще було в мене сильно розвите. На менї в мінїятурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили й закаламутили чистоту народньої мови.

Переглядаючи тепер ті віршовані листочки, між котрими так багато перед часом зівялого листя, почуваю разом і сум і радість. Двацять літ життя і праці — може, не так пильної, не так свідомої й суцільної, як би треба було, та все-таки, смію сказати, подиктованої щирим бажаннєм загального добра й поступу, щирою любовю до рідного народа й Рідного Краю . . . Не один широкий розмах наївної думки, не одна блискуча надія — а які скромні здобутки! Та з другого боку потїшає мене певність,

що лїд проломаний, що рух наш обще-народнїй, такий слабий, несмілий і несвідомий ще перед 20 лїтами, сьогоднї став уже куди-куди не той. Помиляємось не в одному і тут і там, шкутильгаємо й падемо́ инколи — ще й як погано падемо! — та все-таки сума наших сил більшає, сума здобутого нами здорового й чистого зерна більшає, сума доброго, братерського, теплого почуття по сей і по той бік більшає. І в тому радісному почуттю я сміло говорю сам собі, що тих 20 лїт, що пройшли між написанем сонета про »*Котляревського*« (стор. 260.) й вірші про »*Вандрівку Біди по Галицькій Руси*« (стор. 238.), хоч і не дали менї того, про що я колись зеленим хлопцем марив, то все-таки анї для мене анї для мойого Рідного Краю не пройшли марне.

Львів, д. 27. березня, 1893.

Іван Франко.

DE PROFUNDIS.

ГИМН.

Замість прольога.

Вічний революціонер
Дух, що тїло рве до бою,
Рве за поступ, щастє й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Нї попівськії тортури,
Нї тюремні царські мури,
Анї війська муштровані,
Нї гармати лаштовані,
Нї шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч лїт родив ся,
То аж вчора розповив ся
І о власній силї йде.
І простуєть ся, міцнїє,
І спішить туди, де днїє;
Словом сильним, мов трубою,
Мілїони зве з собою —
Мілїони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремесницьких,
По місцях недолї й слїз.

І де тільки він роздасть ся,
Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родить ся й завзятте —
Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер
Дух, наука, думка, воля
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотила ся лявіна, —
І де в світї тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов вогень [1]),
Розвидняющий ся день?...

1880.

[1]) = вогонь (бойк. форма)

ВЕСНЯНКИ.

I.

Дивувалась зима,
Чом се тають снїги,
Чом ледй присли всї
На широкій ріцї?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт[1]) береcь,
Що теплом пронима'?

Дивувалась зима,
Як се скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що-дня?

Дивувалась зима,
Як посміли над снїг
Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Снїг метати на них.

---

[1]) легкий, весняний вітер

Похилились квітки,
Посумнїли, замкли́сь[1]);
Шуря-буря пройшла —
Вони знов піднялись.

І найдужше над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

27. березня, 1880.

II.

Гремить! Благодатна пора наступає,
Природу роскішная дрож пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гремить!

Гремить! Тайна дрож пронимає народи,
Мабу́ть, благодатная хвиля надходить...
Мілїони чекають щасливої зміни,
Ті хмари — плідно́ї буду́щини тїни,
Що людськість мов красна весна обнови́ть...
Гремить!

1880.

[1]) скороч. форма: замкнулись

III.

Гріє сонечко!
Усміхаєть ся небо яснеє,
Дзвонить пісеньку жайворóночок,
Затонувши десь в безднї-глибінї
Кришталевого океану...
Встань,
Встань, орачу! Вже прогулúв вітри,
Проскрипів мороз, вже пройшла зима!
Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будить ся,
В груди радісно бєсь здоровая
Молодая кров,
Так і грудь землї диха-двигаєсь
Силов[1]) дивною, оживущою.
Встань, орачу, встань!
Сїй в щасливий час золоте зернó!
З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кровю теплою накормúть його,
Обережливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнії, думка чесная, —
Прокидайте ся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сїйте в гóловах думи вольнії,
В серцях жáдобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє й волю всїх!
Сїйте! На пухку, на живу ріллю
Впадуть сїмена думки вашої!

28. березня, 1880.

[1]) = силою (зах. форма)

IV.

Вже сонечко знов по лугах
Почало́ весняную роботу;
І знов по широких полях
Полили́сь ріки лю́дського поту.

По тихій, по чистій ріці
Знов сріблястая риба гуляє;
По голій, тісній толоці
Знов худоба худа шкандибає.

Дзвенить птахів співами лїс
І зозуля кує коло́ кладки;
Дорогою тягнеть ся віз —
Секвестратор[1]) в село за податки.

28. березня, 1880.

V.

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильнїйше стояти,
Дай і менї!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов!

Дай і вогню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правдї служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривдї влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В працї сконать!

1880.

[1]) збірщик податків

VI.

Розвивай ся, лозо, борзо,
Зелена діброво!
Оживає помертвіла
Природа наново.
Оживає, розриває
Пута зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжії надії.

Зеленій ся, рідне поле,
Українська ниво!
Підойми ся, колоси ся,
Достигай щасливо!
Й щоб усяке добре сїмя
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

1880.

VII.

Не забудь, не забудь
Юних днїв, днїв весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втїх,
Щирих слїз і любви,
Чистих поривів всїх
Не стидайсь, не губи,
Бо минуть... далї труд
В самотї і глушi,
Мозолї наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпи́ть,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лїк,
Кого бій ще мани́ть,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цїли́й чоловік.

То ж, як всю життя путь
Чоловіком цїли́м
Не прийдесь тобі буть, —
Будь хоч хвилечку ним.

А в поганії днї,
Болотя́нії днї,
Як надія пройде,
І погасне чуттє,
Як з великих доріг
Любви, бою за всїх
На вузькі та круті
Ти зійдеш манівцї,
Зсушить серце жура,
Зколють ноги терни́, —
О, тодї май життя
Вдячно ти спомяни!

О, тодї ясні сни
Оживля́ть твою путь...
Юних днїв, днїв весни
Не забудь, не забудь!

10. червня, 1882.

VIII.

Лице небесне прояснилось
І блиском роскоші займилось,
Надії румянцем палїє[1]) —
Менї в тюрмі аж серце млїє.

Нараз в безмірному просторі,
Мов парус на далекім морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна, зтиха надпливає.

Щось в нїй мутиться і трепече,
Немов у серце молодече
Ввірветь ся думка сумовита,
Трівоги хмаркою вповита.

Та промінь сонця гнеть[2]) зцїлує
З лиця небес хмаринку тую,
Лиш на рісницях золотистих
Дві-три краплиночки зависли.

О, небо, кришталеве море,
Що защеміло в серцї твоїм
В тій хвилї? Чи землї дрібної
Велике, непроглядне горе?...

29. березня, 1880.

---

[1]) паленїє, займаеть ся, горить
[2]) як-стій

IX.

Ще щебече у садочку соловій
Пісню любую весноньці молодій,
Ще щебече, як віддавна щебетав,
Своїм співом весну красную витав.

Та не так тепер в садочку, як було́:
Вечір в маю, співом все село гуло́,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує соловій.

Не так нині, як бувало! Півсмерком
Не йдуть селом дівчатонька ходірком,
Не виводять співаночок на ввесь двір
Соловієві на вишеньці всупір[1]).

Ось з роботи, перемучені, спішать,
Руки й ноги мов відрубані, болять,
Не до жартів їм, сердешним, та пісень,
Лиш спочити б, наробивши ся ввесь день!

Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну, зустрічать,
Голоси́ть[2]) природи радість на ввесь мир,
Наче лю́дському нещастю на докі́р.

А ще жаль йому й супірниць, що їх спів
По селу враз з його свистом гомонів.
Що то жде їх?... Шлюб з нелюбом, рій дітий,
Та вїдливая свекруха й муж лихий.

1881.

---

[1]) всу́пор, наперекір [2]) обявляти, оповіщувати

X.

Весно, ох, довго ж на тебе чекати!
Весно-голубко, чому ж ти не йдеш?
Чом замісць себе до вбогої хати
Голод і холод, руїну і страти
В гості ти шлеш?

Бач, уже май зачинаєть ся! Маю,
Чом же мерцем ти приходиш на світ?
Пусто і мертво по полю, по гаю,
Лиш оловяніï хмари вкривають
Ввесь небозвід.

Стогін іде по селищах убогих,
Дїти гуртами на за́давку[1]) мруть,
Сїна нема й стебельця́ в оборогах[2]),
Гине худібка, по долах розлогих
Води ревуть.

»Згинем«, люд шепче. »Та ж горе не са́ме
Звикло ходить. Або пошесть прийде́,
Або — не дай, Боже, — Польща настане«.
От як сей рік зустрічають селяне,
Весно, тебе.

1881.

[1]) або задавлячка — жаба, анґіна

[2]) Оборіг — це покрівля зі соломи на чотирох дрюках, під якою складають сїно

XI.

Рад би я, весно, в весельшії[1]) нути
Радісним співом витати тебе,
В твóїй красї ненаглядній втонути,
Злить ся з тобою, забути себе.

Рад би я ястрібом плавать в блакитї,
Травкою нїжною пнятись з землї,
Хвилею бурхать о скали розбитї,
Мушкою грать ся в вечірнїм теплї,

Вмерти, з життя розплистúся на волю,
В рідній землицї спочити від слїз,
Щоб не чуть в серцї пекучого болю,
Лю́дської муки не бачити скрізь!

1881.

XII.

Ой, що в полї за димове?
Чи то вірли крильми бють ся?
Нї, — то Доля грядки копле[2]),
Красу садить, розум сїє,
Примовляє, приспівує:
»Сходи, красо, до схід сонця,
Ти, розуме, зпозаранку!
Рости, красо, до пояса,
Ти, розуме, вище мене!
Іди, красо, поміж люде,
Ти, розуме, громадами!

[1]) = веселїщі
[2]) копає (старша форма)

Не дайсь, красо, тому взяти
Хто ти[1]) хоче світ звязати;
Не дайсь, красо, тому в руки,
Хто тя[2]) хоче в пута вкути!
А як впадеш у неволю,
То розплинь ся слїзоньками,
То засохни без розплоду!

»Ти, розуме, бистроуме,
Порви пута вікові,
Що скували думку людську!
Двигни з пітьми люд робочий,
Двигни з пітьми — та до мене!
Розхитай в нїм ясні думи,
Розрости бажанне волї,
Виплекай братерську згоду,
Поєднай велику силу,
Щоби разом, дружно стала,
Щастя, волї добувала!

23. червня, 1880.

XIII.

Веснянії пісні,
Веснянії сни,
Чом так безутїшні,
Безвідрадні ви?

Чи для вас немає
Зе́ленї в лїсах,
Чи для вас не ссяє
Сонце в небесах?

[1]) = тобі [2]) = тебе

Чи для вас весела
Квітка не цвіте,
Що лиш вбогі села,
Людський біль здрите? [1])

Ох, живі діброви,
Ясний сонця світ,
Лиш життя, любови
В людських душах нїт! [2])

Втїшно птиця лине,
Гамір, співи, крик...
Тілько бідний гине
З голоду мужик.

Цвіти серед поля
Долом і горов [3]), —
Тілько тьма й неволя
Пє народню кров.

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Нїж про людський плач.

Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя.

1882.

---

[1]) бачите
[2]) немає
[3]) = горою

XIV.

Думи, дїти мої,
Думи, любі мої!
З усміхнутим лицем
В тій понурій тюрмі!

Наче запах весни
Налїтаєте ви,
Скорбне серце моє
Потїшаєте ви!

Де жура душу тлить [1]),
Живе серце болить,
Де в важкій боротьбі
Духа втома вялить,

Де хитаєть ся ще,
Сумнїваєть ся ще
Ум, де думка нова
Загоряєть ся ще, —

Там ви, думи, летїть,
Слабосилих кріпіть,
В горя й сумнїву змрік [1])
Лийте радісний світ!

6. квітня, 1880.

XV.

Vivere memento!

Весно, що за чудо ти
Твориш в мóїй груди!
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к жизнї будить?

---

[1]) тлити = зжирати
[2]) поль. zmrok = смерк, сутінь

Вчора тлїв, мов Лазар, я
В горя домовинї —
Що ж се за нова зоря
Менї блисла нинї?
Дивний глас мене кудись
Кличе — тут то, ген то:
»Встань, прокинь ся, пробудись!
Vivere memento!«

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірцї світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се, може, ти
Втїшно так шептала,
Що зпід криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се, може, шемріт[1]) твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застíй?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, лю́блю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця сво́го кровю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо вогнем то!
Лиш боротись — значить жить...
Vivere memento!

14. жовтня; 1883.

[1]) шемріт — джуркіт, шепотіння (поль. szmer, szemrać)

ОСЇННІ ДУМИ.

I.

Осїннїй вітре, що могучим стоном
Над лїсом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати,

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сїльської хати,
Зівяле листє гоном-перегоном
По полю котиш — вітре мій крилатий.

Я довго, пильно слухав стону твóго,
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня лїтнóго!

О, вітре-брате! Як мене побачиш
Старим, зівялим, чи й по мнї заплачеш,
Чи гнївно слїд буття завієш мóго?...

9. жовтня, 1882.

II.

Журавлї.

Понад степи і поле, гори й доли,
Понад дїброви, зжовклим листом вкриті,
Понад стернища, зимним вихром биті,
З плачем сумним, мов плач по кращій долї,

Понад селища бідні, непошиті
Хатки, обдерті і пусті стодóли,
Понад люд темний, сумовитий, голий —
Ви пливете по млистому блакитї.

Куди? Куди? Чи в кращий край зелений,
Залитий світлом, зїллєм умаєний,
На нитку мов нанизані мчитé ви?

О, ждїть! Ось в млистій і вогкій ярузї
З крилом підтятим брат ваш сохне в тузї!
Візьміть мене в путь, браття! Де ви? Де ви?...

* * *

Післанцї півночі, в далекім юзї,
В прекраснім краю барв, багацтва, пісні,
Перекажіть про сїрі, безутїшні
Мли, що стоять на нашім видокрузї!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,
Про труд безсонний в болю і натузї,
Про чорний хлїб твердий, печéний в спузї [1]),
Про спів жалібний, мов вітри долїшнї!

Перекажіть про те, що вас прогнало
З нещасного, хоч рідного вам, краю,
Щоб всяке щире серце й там ридало!

Та сли [2]) й там бідні схнуть, терплять, ридають,
Сли й там земля ссе кров їх, сльози й піт,
А хлїб дає не їм — мовчіть, мовчіть!

20—21. жовтня, 1883.

---

[1]) Спуза (спуз) = попіл
[2]) Сли = якщо

III.

Тихенько річка котить хвилї чисті,
Так тихо, що в нїй чуєш, як тріпочесь
Свердюк, що впутавсь у зівялім листї, —
Що і самому розплистúсь в нїй хочесь.

Тихенько зорі моргають искристі...
Зірницї промінь, мов дитя, хлюпочесь
В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли лози — їм заснути хочесь.

На днї перловім щука спить спокійно,
Лїниво зїви шевелить[1]) кріваві,
І рак з нори виповзує повільно.

І в серцї людськім зорі золотаві
Мигтять, та й щука лютая дрімає,
І заздрість гострі щипцї виставляє.

1881.

IV.

Паде додолу листє з деревини,
Паде невпинно, чутно, сумовито,
Мов сльози мами, що на гріб дитини
Прийшла і плаче, шепчучи молитов[2]).

Осики лист кривавий із гилини[3])
Паде, немов ножем його пробито;
Жалібно жовте листє березини,
Здаєть ся, шепче: »Лїто, де ти, лїто!«

Лиш дуб могучий, жолудьми багатий,
Спокійно в темну, зимну даль глядить, —
Та ж він не дармо тепле лїто втратив!

Хай вяне листє, хай метїль гудить,
Се сил його не зможе підірвати,
І плід його прийметь ся й буде жить!

1881.

---

[1]) зїви = зябри; шевелити (моск.) = рухати
[2]) молитву
[3]) гилячки

СКОРБНІ ПІСНІ.

I.

Не винен я тому, що сумно співаю,
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю —
Простіть мені!

Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкої
Самі уста.

Їх шепчуть, безсонний робітник заклятий
Склада їх — сум:
Моя бо й народня неволя — то мати
Тих скорбних дум.

9. травня, 1880.

II.

Бувають хвилі, серце мліє
І скорбних мислей рій летить,
Мов чорна хмара небо криє,
І грім у хмарі гуркотить.

І поглядом німої злоби
Гляджу на небо й світ живий
І жду, що з земної утроби
Ось-ось прорвесь вогонь страшний,

І вмить спалúть всю землю тую
З всїмá неправдами її,
Перелама хаóс твердую
Шкарлющу скріплої землї...

І наче золото в горнилї
Сей світ очистить ся зовсїм —
І чиста, в невечернїй силї,
Засяє правда й воля в нїм.

2. квітня, 1880.

III.

До моря слїз, під тиском пересýдів
Пролитих, і моя вплилá краплина;
До храму лю́дських змáгань, праць і трудів
Чень [1]) і моя доложить ся цеглина.

А як, мілїонів куплений сльозами,
День світла, щастя й волї засвитає,
То чень в новім, великім лю́дськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

2. квітня, 1880.

IV.

Нехай і так, що згину я,
Забутий десь під тином,
Що всї мої думки, дїла
Слїдý не лишать, мов та мла
На небі синїм —

Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве дїло!
За нього радо в горю вмру
І аж де гробу додержу
Свій прáпор цїло.

31. травня, 1880.

[1]) чень, ачень = а ось, адже, може

V.

Тяжко-важко вік свій коротати
У незна́ння сумерцї нїмім,
І хилитись, і в ярмі стогнати —
До могили простогнати в нїм.

Тяжко-важко вік цїли́й болїти,
А не знати навіть, де болить;
Мучитись у горю, і не вміти
Того горя й крихточку вменьшить.

А ще тяжше бачити всю муку,
Знати добре джерело її,
Але не могти подати руку
Тому брату, що так стогне в тьмі.

А ще тяжше гаряче бажати
Волї, правди, бра́тньої любви,
Шарпатись у путах, гризти ґрати,
А на волю встати не могти!

1878.

VI.

Вій, вітре, горою
Над сею тюрмою,
Заплач наді мною,
Як рідний, як брат!

Розвій ті надії
Злудні [1]), хоч яркії,
Що серце мов змиї
Гризуть і пали́ть!

[1]) обманливі

Зморозь кров кипучу!
Невсипну, пекучу
Втиши думок бучу,
Що в мізку бурлить,

Щоб днї нам за днями
Безсліднo минали,
Мов шум понад скали
Безсліднo шумить.

13. березня, 1880.

VII.

Думка в тюрмі.

Ой, рано я, рано устану,
На яснеє небо погляну,
А небо, як синій кришталь,
А в сeрцї важкий сум і жаль.

Всміхаєть ся небо без зміни,
Глядить на тюремнії стїни,
А стїни пожовкли від слїз,
Що ними просякли наскрізь.

Гей, яснеє небо, чому ти
Глядиш, так чудово всміхнуте,
По що в ту проклятую клїть[1])
Ти шлеш такий любий привіт?

Тут сльози ти, радість голосиш:
Ти вільности запах приносиш,
А тут ось понура тюрма,
Могила тїсна та нїма.

[1]) клїтка, комора

Живий у могилу заритий,
Гляджу я на світлом облитий,
На вільний, веселий той світ, —
Кров жаром у жилах кипить.

За що мене в пута скували?
За що менї воленьку взяли?
Кому я, і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волї,
Для скривджених кращої долї
І рівного права для всїх —
Се ввесь і єдиний мій гріх.

1877.

VIII.

Невільники.

Лежу я безсонний. Ніч темна,
І дощ цюпотить у вікно...
Бог зна-що верзеть ся на яві,
А думка усе про одно́,

Усе про ту волю святую,
Що страчена так дорога,
Так чудно-хороша. На серце
Знов сум цїлоденний ляга.

Розпука обхоплює душу
І чорні думки шевелить:[1])
»Нї, воля — то сон, а на свїтї
Нїхто не зазнав і не вздрить.

[1]) гл. стор. 21., пом. 1.

»Гляди у вікно лиш щоденно,
Де вулиці видно цяту —
Там люде проходять усякі, —
Та їх придиви ся життю!

»Ось бідний, обдертий зарібник
Голоден стоїть, як туман, —
Се черева свого невільник,
А черево — найстарший пан.

»Там служниця зранку на ринок
Із кошиком пильно біжить, —
Невільниця панї лихої,
З добра не пішла чей служить.

»А онде бабуся старенька,
В руках молитовник — пішла
У церкву — не Бога святого
Невільниця, але попа.

»Он в повозї[1]) муж із жоною,
Напевно, в театер імчать,
Держать ся за руки, а з рук тих
Невольничі пута брязчать.

»Чи се ж та захвалена воля,
Де тисячі, тисячі сплять,
Живуть, і вмирають, і навіть,
Як ти, про свободу й не снять?«

Нї, що ж то? Хиба ж я не бачу?
В блискучих колясах летять
Построєні[2]) дами й панове,
Колеса о брук гуркотять.

---

[1]) карета
[2]) дуже гарно одягнуті

Построєні дами й панове
Глядять так свобідно на світ,
Сміють ся так голосно... Сміх їх
В мою аж доносить ся кліть.

»Се ж вільнії люде,« — згадав я
На хвильку. — »Та нї бо, й вони
Невільники забагів своїх,
Дурниць, зіпсуття та нудьги.«

А втім погадав я про сльози,
Про тисячів працю та кров,
Що ллєть ся в рабів тих кишенї
Горючов ріков золотов. [1])

І довго я мучивсь думками
Про світ той, домівку рабів:
Кров стукала сильно о мозок,
Неначе палив її гнів.

Кров стукає сильно о мозок,
І чорнії думи летять,
Мов панські коляси блискучі
По тїмю в бігу торохтять.

1878.

IX.

Відцурали ся люде мене!
Сей та той надійде і мине!
Тілько боязько скоса зирне...
Чи боять ся ті люде мене?

Я блукаю, мов звір серед гір,
Серед шуму вулиць містових,
В серцї чую слова мов докір:
»Ти проклятий один серед них!«

[1]) = горючою рікою золотою

Самотою ходжу́ я, мов блуд,
З горем в серці нестерпно важким...
Всї знайомі минають, ідуть —
Подїлити ся горем нї з ким.

Як би в сльози крівавії знов
Міг я все своє горе розлить,
Я би виплакав всю свою кров,
Щоб нїчого з людьми не дїлить.

18. падолиста, 1880.

X.

Мій раю зелений,
Мир-зїллєм маєний,
Стели ся круг мене
В далекую даль!

Пречудний[1]) спокою,
Вітай наді мною,
Святою рукою
Прогонюй мій жаль!

Як сонїчко ссяє!
Як вільно гуляє
По вільному краї
Мій погляд кругом!

Луги за ланами,
Село між садами,
І мир між хатками,
Спокій над селом,

[1]) = на причуд гарний

А люде щасливі,
Брати мов зичливі
На прадїдній ниві
Працюють поспів . . .[1])

І пісня лунає
Від краю до краю:
Тут пана немає,
Немає й рабів!

О, краю мій, світе!
Щоб раз тебе вздріти,
Я рад був терпіти
Ввесь вік у ярмі.

Тебе днесь що-днини
З утїхов[2]) дитини
Видаю, єдиний,
У снах, у тюрмі.

14. березня, 1880.

---

[1]) поспіл, разом
[2]) = з утїхою

НІЧНІ ДУМИ.

I.

Ночі безмірнії, ночі безсоннії,
Горе моє!
Мозок наляжуть думки невгомоннії,
В серці грижá, мов павук той, полоннії
Сіти снує.

Виром невпинним бажання сердечнії
Рвуть ся, летять —
Вічно невтишені і безконечнії...
Мов на свої мене крила безпечнії
Схопить хотять.

Де ви так рвéтесь, куди ви лїтаєте
Думи-орли?
В гостї до зірки ви чень не бажаєте?
К земним зіркам же ви й стежки не знаєте
Тут по землї.

О, моя ясна, блискуча зірниченько,
Де ти живеш?
Чи за життя ще я вздрю твоє личенько?
Чи аж по смерти на гріб мій, горличенько,
Плакать прийдéш?

12. грудня, 1882.

II.

Непереглядною юрбою
Ідуть за днями дні мої,
Так страшно одностайні всі,
Як оловяні хмари ті,
Що звільна линуть наді мною.

Без дїл, з закутими руками,
Без мислей деревію я,
Минає молодість моя,
Мов чиста річка степова
Безслїдно гине між пісками...

Гинь, гинь, хоч жити ще не вспів,
І слїд загине за тобою,
Розслизнеть ся, мов снїг весною —
Лиш в серцї тиск важкого болю
Єдиний слїд минулих днїв.

14. березня, 1880.

III.

Світ дрімає. Блїдолиций
Місяць задрімав над ним, —
Знать, замкнули в небі двері
І поснуло ся святим.

То ж все горе світовеє,
Що від сонних утекло,
На мою безсонну душу
Мов горою налягло.

23. вересня, 1880.

IV.

Чи олово важке пливе у мóїх жилах
Так сонно, звільна, зимно замісць крови?
Чи мізку рух чия рука спинила
І бистрий пóтік мислей загатила,
Вгасила искру дотепу й розмови?

Так важко, звільна хвиль, годин і днїв
Повзуть безбарвні, непроглядні стáда!
І дух у тїлї, бачить ся, зомлїв,
Мов в купелї пливак відважний ослабів,
І тисне к дну його лїнивих хвиль громада.

14. березня, 1880.

V.

Безкраї, чорні і сумні
За ночами минають ночі,
І безутїшному мені
Схід сонця снить ся. Бачуть очі
Крізь мур тюремний, як лютує
Завзята боротьба в природї.
Ще темний Агріман панує,
Розпершись гордо там на сходї.
Та в царстві свóїм чує він
Таємну дрож. Ось легкокрилі,
Мов стріли, до понурих стїн
Летять від сходу світла хвилї.
Лютує Агріман, гасúть
Ненáвисне промінне враже,
Та хвиля світла все біжить,
Хоч щó він робить, щó він каже.
Хитаєсь трон його твердúй,
І чуєсь Чорному цареві,
Як Ормузд ясний, молодúй
Вже виринає з хвиль рожевих.

16. квітня, 1880.

VI.

Догоряють полїна в печі,
Попелїє червоная грань...
У задумі сиджу я вночі
І думок сную чорную ткань.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятрить ся у серцї менї?
І чи скоро те горе згасúть
В моїм мізку думки вогняні?

Ох, печуть і бушують вони!
Гризе душу й морозить нуда!
Кров кипить і нутро все в вогнї, —
Вколо ж мур і неволя блїда.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у вiйнї
Не простояти довго менї.

18. падолиста, 1881.

VII.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над лю́дським горем, лю́дською журбою!

Рви серце в мнї, блїда журо-марюко,
Не дай заснуть в посте́лї безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину класть ся,
Не дай подумать анї на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене мілїони гинуть,
Мов та трáва схне лїтом під косою,
І від колиски аж по домовину

Живуть з бідою, наче брат з сестрою.
Докіль життє тяжким нас дáвить валом,
На пнї ламає силою страшною, —

Докіль ще недосяглим ідеалом
Для мілїонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицях сльози, нїби ралом,

Борóзди риють, — доки зимна ґрата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні сиротята,

Пишають ся під небом ті блискучі
Гнїздá розпусти, зопсуття́ й обмани
І світ заражують, — докіль могучі

»Стовпи« отруту ллють в народнї рани,
Думки кують, для прихотї своєї
Люд трупом стелють люті Тамерляни —

Ох, загнїздись на днї душі моєї,
Важкая думо! Сильними клїщами
Стискай те серце, якщо б від твоєї

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом: «Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками

Без бáжань власних, без вдовóлень власних!«

28. падолиста, 1883.

VIII.

Місяцю, князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков[1]) таємною...
Ніжно хлюпочеть ся
Вóздушне море,
Так в нїм і хóчеть ся
Змить з серця горе.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку!
Смуток на твóйому
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядїть тобі
В море бездонне,
В людськости бідної
Горе безсонне.

Місяцю, князю!
В пітьмі будýщого,
Видно, шукаєш
Зїлля цїлющого,
Зїлля, що лиш цвіте
Зза райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зїллє найдеш?...

16. липня, 1883.

[1]) = стежкою

IX.

Пісня ґеніїв ночі.

По боях земного життя,
Чи в пóвнї свіжих сил,
В утомі з довгого пуття,
Чи в першім маху крил,
Чи вниз лїта склонили скрань[1]),
Чи в серцї рай весни, —
Сюди, вандрівче, ти пристань!
Засни! Засни! Засни!

Щó земний шлях, щó земний бій,
Ненависть і любов?
Тут нiч, тиша і супокій
Без снів і без оков.
Тут болю анї втїх нема,
Морозу, нї весни,
Тут забуттє, спокій і тьма —
Засни! Засни! Засни!

Припадь істотою цїлóв[2])
Природї до грудий,
Туди вернись, відкіль прийшов,
Напій безсмертя пий!
Почате в бою тїло те
Знов в вир бездонний пхни,
Що вічно смерть з життєм плете —
Засни! Засни! Засни!

А дух? Се ж искорка лишень,
Се вогник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й вогень
Погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,
Хай для дїтей вони!
Останнiй біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

10. грудня, 1882.

[1]) виски [2]) = цїлóю

ДУМИ ПРОЛЄТАРІЯ.

I.

На судї.

Судїть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надїйтесь, що верну я
З дороги »нечестивої«,
Не надїйтесь, що голову
Пред вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я.

Судїть мене без боязни,
— Та ж сильні ви, те знаєте!
Судїть без стиду, та ж ви стид
На привязї тримаєте;
Судїть, як каже право вам,
Судїть гостріще, тяжче ще, —
Та ж ви і право, то одно
В одній машинї колїсце.

Одно лишень прошу я вас,
Скажіть вирáзно й сміло ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз зі мною йдуть і йшли?
Скажіть вирáзно: «Люде ті,
То зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!«

Тай ще скажіть, за що хотять
Перетворити лад ці́лий?
За те, що паном в нім багач,
А гнесь слугою люд нїмий;
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, понижена,
Хоч ввесь той ваш суспільний лад
Піддержує й живи́ть вона;

За те, що дармоїдство тут
З робучих рук ссе кров і піт;
За те, що тут з катедр[1]), амбон[2])
Ллєсь темнота́, не ясний світ;
За те, що ллєсь мілїонів кров
По прихотї панів, царів;
За те, що люде людям тут —
Кати, боги, раби гірш псів.

А ще скажіте, як той лад
Перевернути хочем ми?
Не зброєю, не силою
Вогню, залїза і війни,
А правдою, і працею,
Й наукою. А як війна
Крівава понадобить ся —
Не наша буде в тім вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляєте нам то, —
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою... Все те скажіть,
Суддї мої, по щирости,
Тодї в імя с ь о г о ладу
Судїть мене без милости!

30. квітня, 1880.

---

[1]) університетських
[2]) амбона = амвон, проповідниця (поль.)

II.

Милосерним.

Нехай і так, що, мов червяк,
Затоптаний в багно життя,
Оскорблений[1]), унижений,
З гнівом в душі вмираю я;
Нехай і так, що, в старця мов,
Похилий мій, нужденний вид,
Та все ж ваш дар непро́шений
Глибоко грудь мені рани́ть.

Нехай і так, що добрі ви,
І чесні ви, і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеві милостині ви;
Та милостині вашої
Я не благав, я не просив, —
За що ж ви дар той ти́чете,
Щоб руку мні наскрізь палив?

І хто ж вам право дав таке,
Щоб милувались ви сейчас[2])
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровнії,
Погас в очах веселий жар,
І одїж драна голосно
Говорить: бач, се пролєтар?

Хто знає, може, драний той,
Бліди́й, нужденний пролєтар
Не хоче милости, вважа
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може, сло́ва лиш
Прихильного від вас він жде,
А, може, найвдячнїйший вам
За ваше мо́вчаннє буде́?

[1]) покривджений [2]) зараз же

А, може, дар той, за котрий
Вас ваша совість похвали́ть,
Його важким униженнєм,
Мов пясть, додолу повали́ть?
А, може, за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу де́шеву,
І руки ваші проклене?...

12. червня, 1880.

III.

Semper idem!

Проти ро́жна перти,
Проти хвиль плисти́,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести́,

Правда — проти сили,
Боєм — проти зла,
Між народ похилий
Вольности слова,

З світочем науки
Проти бре́хнї й тьми —
Гей, робучі руки,
Світлії уми́!

Ще те не вродилось
Гостреє залїзо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродив ся
Жар, щоб в нїм згоріло
Вічне дїло духа,
Не лиш вутле тїло!

3. квітня, 1880.

IV.

Ідеалїсти.

Під пнем перегнилим в болотї гнилому
Вертять ся, клубля́ть ся дрібні червяки:
І вро́дились, виросли й гинуть у ньому,
А другі їх тїлом живуть залюбки.

І снить ся їм, бідним, у пітьмі кромішнїй:
Десь сонце горить у всїм чарі весни,
А в сонця промінню, у радости вічній
Гуляють і золотом ссяють вони.

Ті сни свої черви складали в системи
З заключенням[1]): так є найлїпше, як є;
Читали промови, співали поеми
Про гарне, щасливе в болотї життє.

Втім люде той пень відвалили й поперли,
І дїйснє сонце вказалось зза мли;
На сонце те глипнули черви й померли
І, мручи, убійчє світло клялй.

1882.

---

[1]) = із висновком

V.

Всюди нівéчить ся правда,
Всюди панує брехня,
В ваших серцях лиш, о, браття,
Хай не постане вона!

Там ви для правди святої
Сильний збудуйте оплíт[1]),
Там ви вогонь невгасимий
Чесної думки палíть!

Твердша від сталї твердої,
Сто раз тривкійша[2]), нїж мур —
Щирих, мягкúх серць твердиня
Супроти громів і бур.

Там з поколїнь в поколїння
Правда простóїть цїлá,
Поки не зломить ся лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо зимою,
Зверху безлисте, мертве,
В бурі, в морози пускає
Вічно коріннє нове;

І мов нора та підземна
Триска ключем знід скали —
Трисне знід зла й пересýдів
Правда жива на землї!

6. квітня, 1880.

---

[1]) мур, загорожу
[2]) трівалїща

VI.

Супокій.

Супокій — святеє ділo
В супокійнії часи;
Та як в час війни та бою
Ти зовеш до супокóю —
Зрадник або трус єси.

Бо коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природі
Вирвать тайну неодну,
В тьму життя влить світла дóсить —
Горе тому, хто підносить
Самовільную війну.

Та коли в робучу пóру
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб здобуток наш розкрасти,
Ще й на нас кайдани вкласти —
Чи й тодї святий спокій?...

15. липня, 1883.

VII.

Товаришам.

І вас зі свóїх зборів проженуть
Старих порядків лицарі гордії,
Імя і дїла ваші прокленуть,
І крикнуть: »Зрада! Пагубнії мрії!«
І вашу добру славу оплюють
Брехнею, й вас полічать між злодії,
Отрутою, замучених, напоять,
Надії ясні жовчею затроять.

На суд потягнуть вас, начинять вами
Всї тюрми, все покличуть проти вас —
Людей і Бога. Дїлом і словами
Не проминуть раня́ти раз-у-раз
Мягкеє серце ваше, мов тернами.
Подумаєш: »Оттак жить!« — і нераз,
Самому страшно, защемить у груди...
Чи ж так живуть з людьми-братами люде?

Не так повинні! Щоб не так жили́,
Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те якраз до бою ви пішли,
На поклик правди проти бре́хнї стали...
Боріте ся! Терпіть! По всїй землї
Рівняйте стежку правдї! Де застали
Лиш глоджє, тернє, там по вас нехай
Зазеленїє жито, наче гай!

19. квітня, 1880.

VIII.

Не люде наші вороги,
Хоч люде гонять нас, і судять,
І запирають до тюрми,
І висмівають нас, і гу́дять.

Бо люде що? Камінне те,
Котре, розбурхана весною,
Валами котить і несе
Ріка розлитая з собою.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх дїлами.

Мов Ляокóон серед змий,
Так люд увесь в тих путах вєть ся...
Ох, і коли ж той скрут страшний
На тїлї велетня порветь ся?

9. квітня, 1880.

IX.

Не довго жив я в світї ще,
Та встиг чимало вже зазнати.
Не що й далó менї життє,
Та все ж далó досúть багато.

Далó менї пізнать добро,
Далó побачить світ науки,
Бажáннє правди у душі
І дві тверді́, робучі руки.

Далó і приязнь, і любов
Взаїмну, хоч і не щасливу.
Сказало: »Сїй, хоч не твойóв[1])
Руков пожате буде жниво!«

І ворогів далó, котрі,
Кленуть, гнетуть мене, бо сильні;
Далó й прихильників, котрі
Найбільш самі собі прихильні.

Та над усе цїню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сїм життю,
За правду, за добро, за волю.

1. квітня, 1880.

[1]) = твоєю рукою

X.

Ви плакали фальшивими сльозами
Над мо́єю недолею, жаліли
Мене, махали жалісно руками,
Та помогти менї не вміли й не хотїли.

»Жаль бідного! З дороги марне збив ся
І згиб! Ми се згори вже добре знали!
Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепив ся,
І ось куди його фантазії загнали!«

А другі, ще милосерні́йші, бистро
Здвигаючи плечима, промовляли:
»Ось до чого веде погане товариство,
Слїпая віра в мрії-ідеали!«

Пожалували всї мене, а далї
Пішли — хто на обід, хто в карти грати,
А хто судить запертих в криміналї,
А я лишивсь під тином умірати.

31. травня, 1880.

EXCELSIOR!

I.

Наймит.

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга —
Так бачу я його;
Нестаток, і тяжка робота, і натуга
Зорали зморщками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив
Немов дїдусь слабий,
Бо від колиски він в недолї пережив
І в трудї вік цїлий.
Де плуг його пройде, залїзо де розріже
Землї плідної пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
Свій плід землиця дасть.
Чому ж він зрібною[1]) сорочкою окритий,
Чому сїряк, чуга[2])
На нїм, мов на старцї, з пошарпаної свити?
Бо — наймит він, слуга.
Слугою родить ся, хоч вольним окричали
Багатирі його;
В нуждї безвихіднїй, погордї і печалї
Сам хилить ся в ярмо.
Щоб жити, він житте, і волю власну, й силу
За хлїба кусник продає,

---

[1]) зі сирового полотна

[2]) верхня одежа, щось наче свитка, без рукавів і коміра, з сукна, косматого зверха; її носять, н. пр., Бойки; у Лемків вона вже инакша трохи

Хоч не кормúть той хлíб, і стать його похилу
Не випрямить, і сил не додає.
Сумує нíмо він, з тужливим співом óре
Те поле, óре — не собі,
А спів той — наче брат, що гонить з серця горе,
Змагатись не дає журбі.
А спів той — то роса, що в спеці підкріпляє
Напів-зівялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гремить.
Та поки буря ще нагряне громовая,
Він хилить ся, проводить в тузі днí,
І зéмельку святу як матíнку кохає,
Як матíнку сини.
Байдýже те йому, що для добра чужого
Він піт кривавий лле,
Байдýже те йому, що потом труду свóго
Панам панóванне дає.
Коб лиш земля, котру його рука справляла,
Зародила опять,
Коби з трудів його на других хоч спливала
Небесна благодать.

* *
*

Той наймит — наш народ, що поту лле потоки
Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.
Своєї доленьки він довгі жде століття,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихолíття,
І панщини ярмо тверде.
Та в серцí, хоч і як недолею прибитім,
Надíя кращая живе —

Так часто під скали тяжезної ґранїтом
Нора холодна бє.
Лиш в казцї золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою,
І тягне свій тягар, понурий і суровий,
Волочить день по дню.
В столїттях нагнїту його лиш рятувала
Любов до рідних нив;
Нераз дїтей його тьма-тьменна погибала,
Та все він пережив.
З любовю тою він, мов велетень той давнїй,
Непоборимий син землї,
Що, хоч повалений, опять міцний і славний,
Вставав у боротьбі.
Байдýже, для кого — співаючи, він óре
Плідний, широкий лан;
Байдуже, що він сам терпúть нуждý і горе,
А веселить ся пан.

* *
*

Ори, ори й співай, ти велетню, закутий
В недолї й тьми ярмо!
Пропаде пітьма й гнїт, опадуть з тебе пута,
І ярма всї ми порвемо!
Не даром ти в бідї, пригноблений врагами,
Про силу духа все співав,
Не даром ти ґказок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідúть, порве шкарлющі пересýду —
І вольний, власний лан
Ти знов орати меш — властивець свого труду,
І в власнім краю сам свій пан!

10. жовтня, 1876.

II.

Беркут.

З укритого гнїзда в скалистій десь щілинї
З тяжким він розмахом рванувсь під хмари синї —
З таємних мов джерел гнївлива думка рветь ся,
Облетить світ, і аж о неба звід опреть ся,
І бє важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: »Де правда та? Де ти, великий Боже?
Всї зорі збігла я, атоми всї в природї
Перешукала скрізь, тебе ж спіткати годї.«

* *
*

В блакитї він завис недвижний, розпростертий,
Мов над життєм грізний, невпинний образ смерти.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть [1]) вниз вержесь [2]) — кров пролити.
Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Та ж над тобою теж завис беркут нестримний!
Він не хибне тебе, хоч як високо висить!
Чи много то ще хвиль тобі гуляти лишить?...

* *
*

Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакитї,
Мов човник Долї тче днїв наших пасма скриті.
Спокійно колесить, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криєть ся, в лазурі розпливаєсь.
Лиш гострий крик його вістить, що він голодний!
Так в час тиші нераз прорветь ся плач народнїй,
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясення віщун, той грім підземний.

---

[1]) як-стій
[2]) кинеть ся

* *
*

Я не люблю тебе, ненáвиджу, беркуте,
За те, що в грудях ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти пєш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них,
За те, що так тебе боїть ся слабша твар —
Ненáвиджу тебе за теє, що ти цар!
І ось блищить мій кріс, цїль добра, вистріл певен.
І вбійчеє ядро під хмари понесе він.
І замісць нéсти смерть згори на зéмне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний
Ти впáдеш, судові тих мóїх куль послушний.
І не останнїй ти! Нас є стрільців стосот:
І все, що звесь беркут, полоще кровю рот,
Вивищуєсь над мир, трівогу й пострах сїє —
Те кулї не уйде, як слушний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо, й підéмо дальш на влови.

22—24. травня, 1883.

III.

Христос і хрест.

Серед поля край дороги
Стародавнїй хрест стоїть,
А на нїм Христос розпятий
Вúсїв теж від давнїх лїт.
Та зчасóм прогнили гвоздї,
Вітер хрест розхолїтáв,
І Христос, вгорі розпятий,
Із хреста на землю впав.
Зараз же трава висока,

Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обійми,
Мягко приняла Христа.
Подорожники й фіялки,
Що там пахли зміж трави,
Зви́лись, мов вінець любови,
У Христа край голови.
На живім природи лоні,
Змитий з крови, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Су́мирно спочив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать йому там не дали,
І, хрестя́чись, зпоміж цвітів
Знов угору підняли
Та, нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Привязали до хреста.

Так побожні пересу́ди,
Бачучи за наших днів,
Як з старого древа смерти,
Із почитання богів,
З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крови й сльоз,
Словом — як з хреста старого
Сходить між людей Христос,
І як, ставши чоловіком,
Близчий, вищий нам стає
І святим приміром сво́їм
Нас до вольности веде, —
Силують ся понад людськість,
Будь-що-будь, піднять Христа,
І хоч бре́хні перевеслом
Привязати до хреста.

1880.

IV.

Човен.

Хвиля радісно плюскоче та лестить ся до човна́,
Мов дитя, цїкава шепче і розпитує вона:
— „Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди пливеш?
І за чим туди шукаєш? Що пробув? Чого ще ждеш?“

І повзе лїниво чо́вен, і воркоче, і бурчить:
»Відки взяв ся я — не знаю; чим прийдеть ся закінчить
Біг мій вічний — теж не знаю. Хвиля носить, буря рве,
Скали грозять, надять-просять к собї береги мене.

»Хвилї — то життє, то гріб мій, пестощі і смерть моя;
Понад власним гробом вічно ховзаюсь трівожно я.
Поти лиш живу правдиво, поки гріб той піді мнов[1]):
Вітер гонить, хвиля ломить — і я вже на дно пішов.

»Що ж тут думать, що тужити, що питати ся про цїль?
Нинї—жити, завтра—гнити, нинї—страх, а завтра—біль.
Кажуть, що природа-мати нас держи́ть, як їй там тре[2]),
А, вкінцї, мене цїлого знов для себе відбере́.

»Що ж тут думати? Тримає — то тримає, а візьме —
То візьме, нї в сїм, нї в тому не питати ме мене.
Непогідний, несвобідний день мій, вік мій: жий, чи гинь —
Все одно! Шукати цїли? Вік борись, плисти не кинь!«

Хвиля ве́село плюскоче та лестить ся до човна́,
Нїжна, мов дитина, шепче і пришіптує вона:
— „Човне-брате, втїх шукати серед смерти, верх могил —
Се ж не горе! Глянь на море, скілько тут несесь вітрил!

---

1) = мною
2) треба

— „Не один втонув тут човен, та не кождий же втонув,
Хоч би й девять не вернуло, то десятий повернув
І дійшов же до приста́нї. Та нїде той не дійде́,
Хто не має цїли. Човне, як пливеш, то знай же, де!

— „Та ж не все бурха́є море, тихеє бува частїш.
Та ж і в бурю не всї човни гинуть — тим себе потїш!
А хто знає, може, в бурю са́ме і спасеш ся ти?
Може, тобі са́ме вдасть ся і до цїли доплисти!“

Стрий, 13. червня, 1880.

V.

Товаришам із тюрми.

Обривають ся звільна всї пута,
Що вязали нас з давнїм життєм:
З давнїх брудів і думка розкута —
Ожиє́мо, брати, ожиєм!

Ожиє́мо новим ми, повнїйшим
І любовю огрітим життєм:
Через хвилї мутні та бурливі
До щасливих країв попливем.

Через хвилї нещасть і неволї
Мимо бур, пересу́дів, обмов
Попливем до країни святої,
Де братерство, і згода, й любов.

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, анї Бога,
Нї за панство неситих панів.

Наша ціль — людське щастє і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!

Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякать ся, що впав перший ряд,
Хоч по трупах напе́ред ступати,
Нї на крок не вертати ся взад.

Се ж остання війна! Се до бою
Чоловіцтво зі звірством стає,
Се поборює воля неволю,
»Царство боже« на землю зійде́.

Не моліть ся вже більше до Бога:
»Хай яви́ть ся нам царство Твоє!«,
Бо молитва слаба там підмога,
Де лиш розум і труд у пригодї стає.

Не від Бога те царство нам спаде,
Не святі його з неба знесуть,
Але власний наш розум посяде,
Сильна воля і спільний наш труд!

1878.

VI.

Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста, і дика площина́,
І я, прикований ланцом[1]) залїзним, сто́ю
Під височенною ґранїтною скалою,
А далї тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло життє і жаль порили,
І в оцї кождого горить любови жар,
І руки в кождого ланци́ мов гадь обви́ли,
І плечі кождого додолу похилились,
Бо давить всїх один страшний якийсь тягар.

У кождого в руках тяжкий залїзний молот,
І голос сильний нам згори мов грім гремить:
»Лупайте сю скалу! Нехай нї жар, нї холод
Не спинить вас! Зносїть і труд, і спрагу, й голод,
Бо вам призначено скалу сесю[2]) розбить.«

І всї ми, як один, підня́ли вго́ру руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз-по-раз гримали о камяне чоло́.

Мов водопаду рев, мов битви гук крівавий,
Так наші молоти гремїли раз-у-раз;
І пядь за пядею ми мі́сця здобували.
Хоч не одного там калїчили ті скали,
Ми далї йшли, нїщо не спинювало нас.

---

[1]) = ланцюг, ланц, pl. ланци

[2]) подвоєна форма заім.: сесь, сеся, сесе = оцей, оця, оце

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Нї памяти в людей за сей крівавий труд,
Що аж тодї підýть по сїй дорозї люде,
Як ми пробєм її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави ж людської зовсїм ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі,
Нї, ми невольники, хоч добровільно взя́ли
На себе пута. Ми рабами волї стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всї ми вірили, що сво́їми руками
Розібєм скалу, роздробимо ґранїт;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець[1]), і за нами
Прийде нове життє, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світї,
Який ми кинули для працї, поту й пут,
За нами сльози ллють мами́, жінки і дїти,
Що други й недруги гнївнії та сердиті
І нас, і намір наш, і дїло те кленуть.

Ми знали се, і в нас нераз душа болїла,
І серце рвало ся, і груди жаль стискав;
Та сльози, анї жаль, нї біль пекучий тїла,
Анї прокляття нас не відтягли від дїла,
І молота нїхто із рук не випускав.

Отак ми всї йдемо в одну громаду скутї
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабутї!
Ми ломимо скалу, рівняєм правдї путї,
І щастє всїх прийдé по наших аж кістках.

1878.

[1]) битий шлях

VII.

Ідилля.

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літнюю днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба,
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики, жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запащині підіпнятій,
Знать, кілька бульб[1]) печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
Зза пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирав ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Стидай ся, фе! Такий великий виріс,
А плакать хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись? Як тобі я кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!

[1]) картопель

А ти диви, хиба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Дїл близенько,
А там Дїлом угóру та все вгóру,
Аж на сам верх! Тай годї! Там спочинем —
А може нї, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів залїзних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо-
Тихéнько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів менї і писнуть,
Не то що плакать! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами — то ми тихо-
Тихесенько прокрáдемось за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У нього є донька така хороша,
Що просто страх! Вона то відчиняє
Що-вечір браму батькові й що-рана.
А вже дїтей вона так дуже любить,
Що просто страх! А сонце не пускає
Дїтей до неї, щоб із ними рáзом
У світ не втїкла[1]). Але ми тихенько
Прокрáдемось, тай шусть, і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Нїщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Та ж то так близько,
І на дорогу маємо досúть,
А та нам панна надає багато
Всього́, чого лиш будемо просити.
Ану, чого би ти просив?
Поглянув
На неї хлопець, палець впхав до уст

---

[1]) = втекла́

Тай каже:
»Мозе б лїпсого коня?«
— Ха, ха, ха, ха! — дївча зареготалось.
»Ну, сцо з, то, мозе, капелюх новий?«
— Проси, що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!
»Сцо таке?«
— Ага, не скажу!
»Ну, скази, а то
Заплацу!«
— Овва, плач, то я сама
Піду́ і не візьму́ тебе з собою.
»Ну, а цому з не сказес?
— Знаєш, ти
Дурний! Менї бабуся говорили,
Що в неї яблучка є золоті.
Кому вона те яблучко дарує,
То той ввесь вік щасливий, і здоров,
І гарний-гарний буде всїм на диво.
Але ті яблучка лиш для дївчат.
»Я хоцу яблуцка!« — заплакав хлопець.
— Не плач, дурний, лиш не забудь просити —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблучку такім дістанем,
То вернемось додому і нїкому
Не скажемо. Не скажеш?
»Нї, не ска́зу.«
— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?
»А так«, рік хлопець.
І пішли.

Пройшло чимало лїт від того дня.
Далеко над сподїваннє дїтей

Тяжкою вийшла й довгою дорога
До соніїшних палат. І трáви, й ниви,
І небо, й сонце, все-усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подрýга та, провідниця його.
Щебетáннє її веселе, любе,
І усміх, і надія невгасима,
Се та жива струя́, що вяже в серці
День нинїшнїй з вчорашнїм і грядущим.
І цїль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розви́лась, роз'яснилась.

І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й товкітнї
Ідуть вони, ховаючи у грýдях
Дитячі сéрця, як найкращий скарб.
Минає їх гордúй, надутий дурень —
І розсмієсь; мина пишнúй вельможа —
То і не гляне; зустрінé мужик —
То в спрагу дасть погожої води
Напити ся, і стежечку покаже,
І підночує, в слóту захистúть.

Вони ж, побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й трівоги,
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

1886.

ПРОФІЛЇ Й МАСКИ.

ПОЕЗІЯ.

В життю, мов на шляху, лиць сотні стрічаєш,
Та в поспіху їх безучáсно лишаєш.

Часóм лиш попáдесь лице характерне,
Що зір по-неволї до себе приверне.

Зирнеш, заговориш і стиснеш за руку —
Найблизча хвилина приносить розлуку.

Та довго ще в тямцї відтіль і відсїль
Нераз визирає приязний профіль.

Та де з ким тїснїйше злучив тя[1]) шлях долї
Чи в бою, чи в працї на рідному полї.

Живеш поруч нього, смієш ся і плачеш,
Здаєть ся, всї думи в душі його бачиш.

Здаєть ся, все ясне, і гнїв його, й ласка —
Аж глянеш пильнїйше: все маска і маска.

Лиш маску ти знаєш, її ти любив,
Що криєсь за нею — і хто ж се зглибив?

Часóм лиш припадок ту маску відхилить —
Зирнеш і зжахнеш ся: »Чи зір мене милить?

Чи знав я сю постать, чи бачив уже?
Лице мов знайоме, та зовсїм чуже!«

[1]) тебе

Профілї і маски — ось поле розлоге!
Ось все, що дає нам життє наше вбоге.

І вбогі жили б ми, понурі як мари,
Як би не поезії дивнії чари.

Вона ті профілї хапа на летý,
Дає їм безсмертне життє, теплоту;

Всї маски свобідно вона відхиляє,
І в душах, мов в книзї, вигідно читає.

Укритеє щастє, мов мати дитину,
Вона обгортає у теплу ряднину.

Незримії сльози, що плаче душа,
Вона поцїлуєм своїм осуша.

30. березня — 1. квітня, 1893.

ПОЕТ.

I.

Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердешна дружино,
Серця відрадо в дні горя і слїз,
З хати вітця, як єдинеє віно[1]),
К тобі любов у життє я принїс.

Тямлю як нинї: малим ще хлопчиною
В мамині пїснї заслухувавсь я;
Пїснї ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

»Мамо, голубко,« було налягаю,
»Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!«
— „Нї, синку, годї! Покіль я співаю,
Праця чекає моєї руки.“

Мамо, голубко! Зарана в могилї
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силї
В мóйому серцї яснїє, живе.

Ох, і нераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгóдин життя
Тихий привіт менї слала, мов ненька,
Сил додала до важкóго пуття.

---

[1]) придане

— „Синку, кріпи ся,“ менї ти твердила,
— „Адже ж не паном родив ся ти чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей.“

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди нераз досвідив.
Праця дала до життя мнї принаду,
Цїль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна нора,
Нею дива́ прояснили ся земні,
Загадка ну́жди людськóї стара.

Пісня і праця — великі дві силї!
Їм я до скону бажаю служить;
Череп розбитий — як ляжу в могилї,
Ними лиш зможу й для правнуків жить!

14. липня, 1883.

II.

Чим пісня жива?

Кожда пісня моя
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень.

Кожда стрічка її —
Мізку мого часть,
Думи — нерви мої,
Звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе —
То мій власний жаль,
Що горить в нїй — то се
Моїх слїз хрусталь.

Бо нашнятий мій дух,
Наче струна-прім:
Кождий вдар, кождий рух
Будить тони в нїм.

І дарма, що пливе
В них добро і зло —
В пісні те лиш живе,
Що життє дало.

7. березня, 1884.

III.

Співакові.

Будь ти, співаче, як божа пшениця,
Пісня твоя — золотеє зерно!
Як у лушпинї доспіє воно,
Колос униз починає хилить ся.

Знає той колос, стебло і лушпина,
Що для зерна вони тільки й росли,
Що лиш тодї воно повне, коли
Ввесь живий сік свій в нїм зложить ростина.

Знає той колос, стебло і лушпина,
Що як доспіє зерно золоте,
Серп їх нещадний зітне і змете,
І що зерно те їх смерти причина.

Але ж, леліючи в темній обслонї
Сочні зерня́точка, знає стебло,
Що на-буду́ще воно принесло
Но́ве, багатше життє в своїм лонї...

Так ввесь свій мозок, і нерви, і серце
Й ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій, і щастє, й життє їй віддай,
Будь її колос, лушпина й стебе́льце!

4. червня, 1888.

IV.

Рідне село.

И знов бачу я тебе, село моє родинне,
Як бачив отодї, коли життє дитинне
Плило немов малий потічок серед трав,
Що вєсь несміло між дрібними камінцями.
Дрібних утіх і я тут зазнавав,
Задля дрібних гризот лице росив сльозами.
Тодї цїкаво ще на світ я поглядав,
Не знав, що́ далї там, за твоїми хатками,
За лїсом, що шумить довкола. І нераз
Питав я річки, де́ пливе вона від нас,
І думкою гонив її тихенькі хвилї
Поза закрутину далеку і стрімку.
І дуба-велетня в сусїдському садку
Нераз розпитував, на чи́їй він могилї
Щасливій виріс так високий і розлогий?
І люде всї були менї так близькі, милі,
І знав я всї стежки довкола, всї дороги,
І зрідка лиш моя душа за обруб[1]) твій
Летїла в ширший світ.

[1]) за межу (поль. obręb)

Та чи дитям у тобі
Я був щасливий? Дух дитячий мій
Чи ж перших вдарів зла тут не зазнав на собі?
Чи ж перші золоті надії
Не розвівались тут, мов квіти весняні,
Морозом збитії? Чи пориви гарячі
Мягкої ще душі сміхом тут не топтались,
Докором не душились? Чи ж не лялись
Найперші сльози тут, найщиршії, дитячі,
Під тиском вчасних ще і не дитячих мук?
Хиба́ ж душа моя, ще чиста, ніжна, біла,
Тут в рідному селі уперве не щеміла
Під дотиком твердих, брудних і грубих рук?
Хиба́ ж не почала ще тут всисатись в груди
Та трута лютая, що й досі духа тлить?
Хиба ж не в тобі я пізнав сиріцтво, труди
І боротьбу з життєм?
Чого ж тепер болить
Душа моя, коли по довгому часі
Я в тобі опинивсь, на сугорби отсі
Злим вихром загнаний? Стоїш ти, як стояло,
Самотне і дрібне, дитя мов, що сховало
В зелені буряни голівку кучеряву.
Довкола лїс гуде тужний, таємний спів,
Що ще круг мо́єї колиски гомонів,
Тебе мов обтулив в полу свою темнаву.
І річка та сама хлюпочеть ся, трівожно
Повзе поміж високих берегів,
І верби ті самі, і дуб той, що шумів
Понад дитиною...
Чого ж так судорожно
Щось тисне грудь мою у то́бі, ріднеє
Село? Чи жаль менї за тим тїсним спокоєм,
За тим життєм, що, хоч так біднеє
І сїреє, пливе коритом[1]) тихим сво́їм?

[1]) русло

За щастєм слимака того́, що в шкаралющі
Ховаєть ся? За незнанні́ смерком?
Чи жаль менї, що я у світ пішов пішком
На бурі, громи й град, шукати, де сцїлющий
Потік знанні́ пливе?
О, нї, о, нї!
Не то́го так сьогоднї жаль менї,
Не тим душа моя так важко заболїла,
А тим, що тяжша ще пригноба тут засїла
На лицях, голови недоля вниз хиляє,
Під віддихом її вся радість завмірає,
І приязнь гасне враз з любво́ю,
Котрої сїмя тут менї у серце впало.
Оттим то тяжко так менї у тобі стало.
Прощай, село моє! Що тут мене держало, —
Те щезло; що тепер держи́ть —
Таке важке, що мов гора тяжить
На серцї. Геть іду — і плачу над тобою.

14. червня, 1880.

V.

Поєдинок.

Клубами вив ся дим. Ревли гармати,
Свистїли кулї, мов незримі змиї,
Сичали, ви́лись, лускали ґранати.

Красили землю струги[1]) кровянїї,
І рвались се́рця повні сил, відваги,
В крови́ тонули тисячні надії.

[1]) потічки

Униз валились найпишнїйші стя́ги,
Валились трони, що ще вчора, певно,
Й не ду́мали дожити до зневаги.

В рядї борців, заляканий смертельно,
Блїдий, в знесилї, пилом ввесь укритий
Ішов і я, щоби боротись ревно[1]).

Я на лицї чув жар несамовитий,
І в серцї чув докору крик зловіщий —
Я йшов в вогонь, мов зрадник стидом битий.

А преціньь[2]) я, підданий найвірнїщий,
Ішов під стя́гом за́конної власти,
Сповняв свій обовязок найсвятїщий:

Йшов проти тих, що розірвать на части
Хотїли всї порфіри і корони,
З престолів у печі вогонь накласти!

Через буйні пшеничнії загони
Йшли ми, мов повінь[3]). Доки око сягне,
Все наших купи. Ген десь плачуть дзвони —

Село палає... Вітер димом тягне...
Реве музика, гонить геть всї мисли...
Кров міцно бєсь, душа нїщо не прагне.

І вже ось-ось ми ворога натисли!
Ряди їх бовванїють перед нами,
Пошарпані над ними стя́ги звисли.

Вони там перед нашими рядами
Блїді, втомле́ні, поганенько вбрані,
Та к зброї кождий мов приріс руками.

---

[1]) щиро, зі щирого серця
[2]) адже, одначе, тимчасом (поль.)
[3]) повідь, розлив

Як гонять пітьму блиски сонця раннї,
Як птахи з гнїзд сполохані фуркочуть,
Так з стрільб[1]) їх кулї грають оловяні.

Та ба! Мов зе́рна градові толочуть
Буйний загін, мов буря снїгом вié,
Так наші кулї стелють їх, друхочуть[2]).

»Гей, хлопцї, далї! Поки воріг вспіє
Отямитись, на нього! Хай нї о́ден
Нам не втече, хто бунтувати сміє!

Валїть! Колїть! Пардону він не годен!«[3]),
Так ґенерал нас загрівав до бою —
І верглись ми, мов в стадо вовк голо́ден.

Не тямив я, що дїялось зі мною,
Лиш ввесь тремтїв, палав, немов у грані,
Не бачучи, куди біжу, де сто́ю.

Лиш тямлю, що в крови́ бродив ногами,
Що по мерцях топтав ще незастилих,
Топтав нескріплі ще, глибокі рани,

Що дикі крики в слух менї ломились,
Що дим гриз очі, що свистали кулї,
І купи йшли, ревли, кляли, молились.

Та очі, вуха, ноги мов нечулі
На ввесь той безмір людської розпуки
Летїли, мов бджола в кишачий вулій.

К стрільбі мої немов прилипли руки,
І блискало раз-в-раз кріваво з неї,
І вилїтали вогняні гадюки.

---

[1]) рушниця
[2]) розшматовують
[3]) гідний, варт

»Смерть бунтарям!« — із груди враз моєї
Крик вирвавсь і, залізо мов гостре́не,
Прощиб мене безмірною брехнею.

А втім з пожару вийшов проти мене
Бунтар з такою ж, як і я, стрільбою,
Одягнений у шматтє все черлене [1]).

Та що се? В кождій черточці зі мною
Однакий вид, і ніс, і очі, й губи,
Немов я сам перед собою сто́ю!

Я остовпів. Хоч гучно грають труби,
Я з нього вже звести не можу ока,
Від нього мов жду ласки або згуби.

Якась безмірна, темна і глибока
Трівога ледом обдала все тїло,
Мов пташці, що загляне в очі смока [2]).

А він глядїв на мене ясно, сміло,
Глядїв з докором на ту кров гарячу,
Що тут лилась, мов се — моє все дїло.

І чув я, що під поглядом тим трачу
Останню решту сили, віри в себе,
І закричав я: »Ти, котрого бачу

В рядах врагів — хто ти? Чом так до тебе
І дух, і око безупинно рветь ся,
Бо в тобі бачить форму, зняту з себе?«

Він мовив твердо, що він Мирон зветь ся,
Вказав і місце те, де я родив ся,
Де вчивсь, що дїяв, як менї ведеть ся —

---

[1]) червоне (гуц. слово)
[2]) змий, дракон

Все те про себе кажучи, хвалив ся.
»Брехня!« я крикнув. »Вороже безщасний,
Се я той Мирон! Зрадно ти підшив ся

Під назву, рід, ба й під мій вигляд власний!«
Та він всміхнувсь і каже: — „Звільна, звільна,
Мій друже! Лиш не будь такій напáсний!

І назва й доля вся обом нам спільна,
Лишень що я живий, правдивий, дїйсний,
А ти мій привид, ти мара свавільна,

Нервової гарячки твір безвісний!“ —
Слова ті він сказав так прямодушно,
Мов доктор, діяґнозою утїшний.

Менї ж зробилось страшно, тїсно, душно...
Адже ж життє, буттє, імя і тїло
Сей привид в мене відбирав бундючно!

»Нї, сам ти привид!« відповів я сміло.
— „А чим же дїйсність ти свою докажеш?“ —
Сказав тамтой. — „Лиш за високе дїло,

За волю люду, на котру ти важиш,
За хлїб для бідних, за добро обдертих
Правдивий Мирон бєть ся — що ти ж скажеш?

Лиш на тирана в оборонї жертви,
На кривду в оборонї правди стане
Правдивий Мирон, не злякаєсь смерти.

А ти, що йдеш під стя́гами тирана,
Облитий кровю праведних героїв,
Ти смієш Мирона імя пога́нить?

Геть, привиде! В небутність, із котрої
Повстав, ось тут тобі назад розлить ся,
Щоб не спиняв мя[1]) від борнї святої!“ —

[1]) мене

Та хоч той голос, наче гостра криця,
Рвав серце в менї, з місця не вступавсь я,
Лиш враз до ока піднялась рушницяˆ...

— „Ха, ха!“ — двійник мій з мене реготав ся,
— „Стріляти хочеш? Що ж, стріляй, прояво!
Я тїни куль нїколи не лякав ся!

Ось грудь моя! Намір і вистріль жваво!
А як живий від твоїх куль простóю,
На тебе стрілить буду мати право.

І, кулею прошиблена святою,
Оттою кулею, що освячéна
До найсвятїйшого за людськість бою,

Щезати мусить всяка твар мерзéна,
Усякий привид злудної[1]) уяви,
І пересýд, і вся мара злиденна!“

Я мовчки дýло в грудь його направив
І стрілив — та не чути й грюку того,
А воріг мій анї змигнув з постави.

— „Сам бачиш марність поривáння свого,“ —
Сказав. — „Під вид мій дурно ти підшив ся,
Нїщо єси, щезай же до нїчого!“

Він стрілив. Я між трупи повалив ся.

6.—9. сїчня, 1883.

[1]) обманливої

УКРАЇНА.

I.

Моя любов.

Вона так гарна, сяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а про те
Так нещаслива, стілько лиха
Знесла, що квилить лихо те
В її кождіській пісні зтиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить Її сердечно,
Не відректи ся власних втіх,
Щоб Їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую Її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ця любов
Тій другій і святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханая Вкраїно!

27. червня, 1880.

II.

Національний гимн.

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й Ляхові служить!
Довершилась Украíни кривда стара, —
Нам пора для Украíни жить.

Не пора, не пора, не пора
За невигласків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для Украíни наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під Украíни єднаймось прапóр!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастє, і честь,
Рідний Краю, здобути Тобі!

1880.

III.

Ляхам.

І ми братали ся з Ляхами.
Т. Шевченко.

І що ж, що ми з вами братались?
Все-таки ми в дурнях остались.
Було колись волї доволї
Для нас і для вас на Вкраїнї,
І хлїба доволї на полї,
Лиш жити б та бути до нинї.
Та біс підкусив вас »брататись«,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо його шию пригнути.
І що ти братерства цїною
Загарбав у нас те, що наше —
Сусїди обох нас з тобою
І тиснуть, і друть, брате Ляше.
Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з нїмецької ласки,
Як крихта нам впалась свободи —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас тиснеш і кличеш — до згоди!
»Братаймось!« — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймо ся, Ляше, та щиро,
Громадою, дїлом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Кориcти хай вяжуть нас спільні,

А не пересуди погані.
І кождий на свойому полї
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долї!
Рятуймось в бідї, та тямуймо
Докладно слова ті хорошi:
»Брат братом, а бриндзя — за грошi.«

21. падолиста, 1882.

IV.

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута вiковiї,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута вiковiї,
Тяжкiї кайдани,
Непобiджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубанї аж до Сяна-річки
Одна, нероздїльна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всї дїти
Теплою рукою:

»Дїти ж мої, дїти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годї ж бо вам в сусїд на услузї
Свій вік коротати!

»Підіймайтесь на святеє дїло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.

»Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і Ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крови?

»Пора, дїти, добра поглядїти
Для власної хати,
Щоб ґаздою [1]), не слугою
Перед світом стати!«

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймо ся,
Українські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

17. березня, 1883.

---

[1]) хазяїном, господарем

КАРТКА ЛЮБОВИ.

I.

Зближаєсь час, і з серцем бючим в груди
Я вирву ся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальшу і облуди,
Що тисне нас і по душі скребе,
Пробить стїну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердешний, роздїлила,
Не знаючи, що в наших сéрцях сила,
Котрої ржа упідлення не ззість.

Зближаєсь час, і, радісно тремтячи,
В твої обійми щирі кинусь я,
І скаже поцїлуй менї гарячий,
Що будь, що будь, а ти повік моя!
Моя і невідлучна! Бо сльозами
І горем ти знїтована[1]) зі мнов![2])
Нема стїни, перегород між нами!
Не знає стїн, перегород любов!

Всї пута, що засліпленнє й зла воля
На нас вложили, нам на біль — порвем!
Отруту, що нас нею щедро доля
Поїла — виллєм з серця, і затрем
Усякий слїд тих спомйнок важких,
Котрі мов черви серце підгризали,
Щоб навіть тїни темнії від них
На наше вольне щастє не лягали.

---

[1]) лютувати, споювати (нїм.)
[2]) зі мною

Зближаєсь час, коли подібно нам
По довговічних боях, муках люде
Прокинуть ся, гнилий розмечуть трам,
Що їх давив, і щиро грудь до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти
І зависти, і людовладства, й горя.

1. травня, 1878.

II.

Плив гордо ястріб в лазуровім морю,
Широко круг за кругом колесив,
А на горі, в ожиданню і горю,
Лежав я й лету ястріба слїдив.

Я ждав її, свою єдину зорю...
Мов ястріб бистро я сюди спішив —
Від ранку жду, думками поле орю —
Нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тілько ястріб вється ся!
Нема голубки! Дармо серце бється ся!
Вже ніч. — В розпуцї знов я геть пішов.

А за лїском на тій ж горі чекала
Вона ввесь день мене, і виглядала,
Й тужила важко, й плакала за мнов.[1])

10. травня, 1878.

[1]) мною

III.

Від того дня вже другий рік пройшов.
У чистім полї знов лежу я в горю,
Гляджу на небо ясне... Наді мнов[1])
Знов плавле ястріб в лазуровім морю.

Обколеси́в, тепер шибнув стрілов[1])...
Оттак і я простір думками порю,
Та темно в нїм, на віки млов густов[1])
Закрила доля мо́ю ясну зорю.

Так темно, зимно! Наче серце стине,
І думка в мізку мов пилина гине,
І ворухнуть не можу я рукою,

Коли спімну, що нї одно гаряче
Дївоче серце не зітхне, не сплаче
І не затужить нищечком за мною.

10. травня, 1880.

IV.

Тріолєт.

І ти лукавила зо мною!
Ах, ангельські слова твої
Були лиш о́блиском брехнї!
І ти лукавила зо мною!
І нетямущому менї
Затрули[2]) серце гризото́ю[3])
Ті ангельські слова твої...
І ти лукавила зо мною!

---

[1]) Це все нарічеві форми: мною, стрілою, млою густою
[2]) затроїли (поль)
[3]) грижа, печаль

Неначе правдою самою,
Неначе золотом в вогні
Без скази[1]) чищеним — ох, ції,
Неначе правдою самою,
Так в добрі і нещасні дні
Я величав ся все тобою!
Мов злотом чищеним в вогні,
Неначе правдою самою.

Та під плїно́ю золотою
Ховались скази мідяні,
І цвіт розцвілий на весні
Під пишното́ю золотою
Крив червяка! Ох, чи не в снї
Любились щиро ми з тобою?
І серце бідне рвесь в менї,
Що ти — злукавила зо мною!...

1880.

V.

Я не лукавила з тобою,
Клену ся правдою святою!
Я чесно думала й робила,
Та доля нас лиха слїдила:
Що щирая любов дїлала,
Вона на лихо повертала;
Що чиста щирість говорила,
Вона в брехню перетворила,
Аж поки нас не розлучила.

[1]) без хиби

Ти ж думаєш, я не терпіла,
В нові звя́зки радо бігла?
Ти ж думаєш, я слїз не ли́ла,
По ночах темних не тужила?
Не я лукавила з тобою,
А все лукавство в нашім строю
Дороги наші віддалило
І се́рця наші розлучило,
Та нашої любви не вби́ло.

1880.

VI.

І ти піде́ш убитою дорогов [1]),
Котрою день-в-день тисячі ідуть!
І ти пониження й неволї путь
Пройде́ш, як другі, до кінця самого.

Тепер ще ти борониш ся, небого,
Ще молодою кровю жили бють,
І свіжі думи сили додають,
Та швидко о́пору не стане твого.

В глиб звільна втягне тя [1]) багно гниле
І в кров усїми по́рами ввіссеть ся,
Повітрє вколо тебе затрує [2]),

І сили волї в тебе не найдеть ся,
Щоб опиратись довше! Затоне́ш ти,
І, труп живий, безвладно поплинеш ти!

---

[1]) нарічеві форми: дорогою, тебе
[2]) затроїть (поль.)

VII.

Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів, ані поту,
При ділі, що наш вік бересь вершити,
Найду́ й свою я тихую роботу.

З орлами я не думаю дружити,
Та я опрусь гниючому болоту;
Щоб через нього й другим шлях мостити —
На те віддам свій труд, свою охоту.

А як часо́м моя послабне сила,
І серце в грудях біль сціпи́ть пекучий,
І лю́дська злість зморозить кров у жилах,

То човник мя[1]) перенесе летючий —
Твоя любов підніме мя[1]) на крилах,
Аж поки вал не зломить ся ревучий.

1880.

[1]) мене

ЗНАЙОМИМ І НЕЗНАЙОМИМ.

І.

Корженкові[1]).

Душно і хмарно,
Важко бурливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав про нас?
Йти в небезпечний бій,
Чи гнутись плазом?
Друже сердешний мій,
Ходїмо разом!

Щастя не ждїмо,
Щастє не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч його промінь згас —
В день буде знов яснїть
Чистим алмазом.
В правди і волї світ
Ходїмо разом!

З гнетом і тьмою,
З розбратаннєм братів
Сміло до бою
До кінця наших днїв,
За серця й совісти
Ясним показом
В збройній готовости
Ходїмо разом!

22. жовтня, 1882.

[1]) псевдонїм В. Коцовського (гл. Передмову, стор. 94.), який під ним писав вірші

II.

Данилові Млацї[1]),

прочитавши його віршик: »*Не можна всім догодити*«.
(Календар »Просвіти« 1883.)

Отче Даниле, ще не все той вільний,
Хто з своїх пут сміється ся і кепкує;
Не все ще той поет великий, чільний[2]),
Хто вірші пише і слова римує;

Не все ще той святий, хто богомільний,
Нї той високий, хто ся вгору дує;
Не все нас сміх розвеселить весїльний,
Нї розсльозить нас той, що все сумує.

Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз-в-раз мок в сльозах, кис у горю,
Нї щоб сміявсь, чи є, чи не є[3]) з чого.

Ти будь керманич наш в бурливім морю,
Щоб в тобі бачив люд привідця свого
І все чув добре слово в добру пору.

17. грудня, 1882.

---

[1]) псевдонїм буковинського поета Сидора Воробкевича (панотця)
[2]) переднїй, визначний (чоло)
[3]) бойківська (й лемківська) форма: немає

III.

Молодому другові.

Чом голівку ти схилив додолу,
Спер на ручку скрань[1]) ту мармурову,
А очима в далї десь блукаєш,
Наче в далї доленьки шукаєш?
Щó задумавсь, молоденький друже?
Ой, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже:

З разу ссяє, сонце мов весною,
Наливає світ увесь красою
І чарує твоє серце й очі,
Наче любка у весїльнім строю[2]),
Наче зірка моргає з дна ночі,
Наче бджілка мід з квіток громадить —
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тодї вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В квітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погодї вкаже скриту тучу,
У роскошї вкаже скриті муки,
В кождій перлї на красáвиць шиї
Вкаже зсїлі нещасливих сльози,
І твої всї втїхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

---

[1]) висок (поль.)
[2]) в весїльнім одягу

Ох, і зблїдне щічка та румяна,
А чоло́, що добра доля зрана
Цїлувала, стратить блиск слоновий
Й поореть ся зморщинами живо,
А твій зір свобідний, лазуровий
Потемнїє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розу́му,
Кождий крок щемить у серцї, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

1883.

IV.

N. N.

Виступаєш ти чемно, порядно,
І говориш розумно і складно,
І лице твоє гарне та я́сне,
— Заглядѝть ся дївча не одно —
Та мене щось відтручує власне,
І смути́ть, і трівожить воно.

Все здаєть ся менї, що налитий
Ти сльоза́ми і кровю селян,
Що людсько́ю ти кривдою ситий,
Що твій батько — дерун і тиран,
За життя носить пекло у груди,
Заливає вином червяка,
Та як з світом прощати ся буде,
То пекельная кара тяжка
За всї зла, за грабованнє враже,
За обдерте, збіднїле село
Як клеймо братовбивчеє ляже
На твоє мармурове чоло́.

І почуєш ти жар невгашéний,
Що палити ме серце твоє,
І трівога, мов меч нагострéний,
Твої думи зсіче і побє.
В твоїх грудях, мов вихор в погоду,
Дикі страсти зірвуть ся грізні,
І як вихор збентежує воду —
Так тебе вони внурять в багні.
І рука твоя кривдов[1]) сплюгáвить ся,
Перемінить ся в злóбу любов —
Ось чого моє серце кріавить ся,
Як подумать, що буде з тобов[1]).

І дарма, що такий ти приємний,
Що друзяка ти з дїла і з мови,
Що ти людяний, тихий і чемний,
Що бажаєш і стóїш любови!
Людська кривда, котров[1]) ти годований,
На добро не виходить нїкому —
Так вогонь, у соломі захований,
Спалить двір ввесь, не лиш ту солому!

15. березня, 1883.

V.

Михалинї Р.

Нї! Не однако для всїх сонце ссяє,
Хоч безучасно над всїми блищить.
Бідний слїзьми його блиск заливає,
Щасним воно і терни́ золоти́ть.

Серце дївоче! Краснїйше сіяє
Щирість твоя, анїж соняшний світ:
Радісний усміх для щасного має,
Сльози для горя, пораду й привіт.

7. квітня, 1882.

[1]) нарічеві форми: кривдою, тобою, котрою

VI.

Аннї П.

Дївчина встала рано, рано:
»Піду я в поле мамо, мамо!
Піду я в поле до роботи,
Злоту пшениченьку полоти.
Годї сидїти дома тута:
Глушить пшеницю хопта[1]) люта,
Бурян буяє рісно-рісно,
За ним пшениці тїсно-тїсно,
Повій[2]) плететь ся геть на диво,
Хилить пшеницю криво-криво.«

— „Рано ще в поле, доню, доню,
Зимнії роси в полю, в полю!
Зимнії роси, зцїпнуть ноги,
Бодяччєм вкриті перелоги!“

»Та доки ж мамо ждати, ждати?
Не сходить сонце, не видати!
Зимнії роси що ж удїють?
Та вони хопту гріють, гріють.
А пок зійти ще сонце мусить,
Хопта пшеницю здушить, здушить.«

— „Ей, доню, доню, бач, з півночі
Чорная хмара валом точить,
Чорная хмара, буйна злива —
Що ж зробиш в полю, нещаслива?“

»Я не бою ся хмари, зливи!
Що мені вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло-сміло

[1]) бурян; рісно = рясно
[2]) кручені паничі, березка

Буду робити чесне дїло.
Нехай і повінь валом бухне,
Моя відвага не потухне,
Знесу я всяку злую долю,
Та не покину праці в полю.
Робити буду без упину,
І перестану — як загину!«

1880.

VII.

N. N.

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могуча сила.

Де поставить кого доля,
Там і стій!
Моя ж доля —
Вітер серед поля:

Стогне, віє, рве і свище
В грі страшній...
Ближче, ближче
Наше боєвище...

Важко, душно, пітьма груба,
Лютий бій...
Ось-ось, люба,
Жде мя[1]), може, згуба.

А як гинуть, то самому!
Голос твій
З бою-грому
Звав би мя[1]) додому.

[1]) мене

То ж не плач! Очиць, мов зорі
Пожалїй!
Згасне вскорі[1])
Блиск їх у слїз морі.

Розійшлись, мабуть, по волї
Судьбиній
Наші долї,
Мов дороги в полї.

14.—18. грудня, 1883.

VIII.

К. П.

Гарна дївчино, пахучая квітко!
Оком і словом стріляєш ти мітко
В серця чутливий потайник укритий —
Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тілько ж не гнївайсь за щиреє слово:
Світ і життє ти береш поверхово,
Мислиш, хто спів твій полюбить і очі,
Той вже нїчого на світї не схоче.

Сли[2]) для очей і для пісні твоєї
Кине він все, боротьбу за ідеї,
Працю для тих, що їх тиснуть окови —
Вір менї, серце, не варт він любови.

Сли[2]) ж крім очей і крім слова дзвінкого
Ти не даси йому в жизнї нїчого,
В бій не загрієш і ран не загоїш,
Вір — і сама ти любови не стоїш.

Блиск чарівничий очей потускліє,
Змінить ся голос, і спів занїміє —
Сли[2]) ж в твоїм серцї і думцї пустинно,
Чим ти тодї причаруєш, дївчино?

[1]) незабаром
[2]) якщо

1883.

IX.

Олі.

Коли часóм на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к менї руку простяга жебрачу[1]),
В нїмім благаннї очі к менї зверне,

Тремтить в лахміттю, босе на морозї,
Слотою бите й гордуваннєм ситих —
Вогнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нищих і невкритих.

І думаєсь менї: »Не довго, може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожжє
Хлїба просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нинї
Так любим сяйвом, щирістю яснїє,
Погаснуть очі, що сміялись к менї,
Журá звялúть тебе, моя надїє!

І дїти наші — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахміттю,
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.«

І тайком я, тремтячою рукою
Останнїй гріш їм ткну, й гадаю: »Може,
Колись хтось змилуєть ся й над тобою,
І сиротятам нашим допоможе.«

1886.

---

[1]) старчачу; жебрак = старець, нищий

X.

О. О.

»Сумоглядні ваші співи,
Все лиш горе та неволя,
Мов нема нїяких квітів
Крім бодяччя серед поля.
Чорним вкривалом жалоби
Ясне небо ви закрили,
В людських сéрцях горе, злóбу
Й зопсуттє лиш ви відкрили.
Зависти пожар зловіщий
Серед люду ятрите ви,
Замість радощів, любови —
Всїх до бою зовете ви.
Брудом буденним сплямили
Чисту красоти святиню,
Ви в шинок з висот небесних
Затягли пісень богиню!«

Так гнївним говорять словом
Сити сýддї естетичні
І ридають, що засохли
Давнї хвилї поетичні.

»Висхли хвилї, занїміло
Чистеє вітхнéння слово;
Як не ми його віднóвим,
То не відживе наново.«

Хухають вони і шепчуть
Естетичнії формýли [1]),
Крають, лáтають і лїплять
Світ будýщий із бібули [2]).

---

[1]) приписи
[2]) промочний папір

А життє йде своїм ходом.
Хвиля мислї, хвиля духа
Розливаєсь, їх ридання,
Анї фо́рмул їх не слуха.

1881.

XI.

Тетяна Ребенщукова[1]).

Ста́рцї[2]) і книжники грізно накинулись
Камянувати тебе:
Всїх їх некритая, непідсолоджена
Правда по серцї скребе.

Горе сердешнеє, лю́дське, великеє
Серць їх не ткнуло брудних;
Те лиш їх гнїває, чом так без стра́ху ти,
Прямо стаєш перед них?

Чом так покірно, так тихо, так прямо ти
Йдеш, куди серце веде,
Йдеш, не на ро́скошї, йдеш, хоч виразно ти
Бачиш там горе блїдé?

Чом не навчилась ти нїжностей, хитростей,
Підлостей світських жінок,
Чом ти закинула мову їх, клятви їх,
Пута звичаїв, думок?

Чом ти їм совість і серце поставила
Перед фальшивим лицем:
Хочеш отверто, свобідно те дїяти,
Що вони дїють тихцем.

5. квітня, 1880.

---

[1]) Героїня відомого оповідання М. Павлика. *Прим. автора.*
[2]) старе поколїння

XII.

Гриць Турчин[1]).

Муштруй ся, рéкруте-небоже,
Слїзьми оружжє обливай!
Хились, корись, а тілько, брате,
Оружжя з рук не випускай!

Учись владáти[2]) ним, учи ся
Стріляти цїльно і в лице
Безстрашно смерти заглядати:
Важкого бою час іде.

Прийдéсь за правду твéрдо стати
Хлоп-в-хлопа і плече-в-плечé,
Прийдéсь на ворога стріляти,
І кров рікою потече.

На віковічную неволю,
Пониженнє і гнїт твердий,
На зло, що наче гадь несита
Ссе кров із людськости грудий,

Прийдесь стріляти й не одному
Життє покласти в боротьбі.
Учи ся ж, рéкруте, хоч прикро
Нераз приходить ся тобі!

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвитає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасть ся боєвий!

7. квітня, 1880.

---

[1]) Герой вірші про рекрутське життє (Молот, стор. 1—8), написаної селянином Романом Гудзманом. *Прим. автора.*

[2]) заправляти (поль.)

ОСИ.

I.

Ми оси, ми оси!
Хто любить приноси,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голих стриже,
Хто вміє тягнути
З робучих людей
Останнюю свитку,
Сирітських дітей
Здирає як липку,
Хто надто турбуєть ся
Сусїдським добром,
Нехай нас пильнуєть ся,
Бо тнемо жалом!

Ми оси, ми оси!
Хто кльоцом[1]) і досї
Чепить у багнї,
Освіти лякаєсь,
Сучáсні вогнї
Клене-проклинає,
Хто Рідний наш Край
Твердою стїною,
Неначе Китай,
Бажає обдати,
Гужвою міцною

[1]) колодою (нїм. Klotz)

Наш поступ скувати,
Плащем єзуїтським
Нам сонце затьмить,
Туманом несвітським
Нам баки забить [1]),
Хай стихне й не рýхаєсь,
Хай геть біжить цїло,
Бо швидко почýхаєсь
Там, де й не свербіло!

20. березня, 1893.

II.

Був у нас мужик колись,
Що їв хлїб і сало —
Днесь такі перевелись,
Хлїба всїм не стало.

Був і піп у нас колись,
Працював як люде —
Днесь такі перевелись,
І вже їх не буде.

Був співак у нас колись,
Що співав »Буй-Тура« [2]) —
Нинї в нього, подивись,
Банко-аґентура.

Твердоруський був колись
З чорним піднебіннєм [3]) —
Нинї смирним став, дивись,
Ляцьким сотворіннєм.

---

[1]) обдурити, затуманити
[2]) Богдан Дїдицький, москвофіл, написав поему: »Буй-Тур Всеволод« страшною мішаниною (язичієм)
[3]) Так лаяли Поляки т. зв. твердих Русинів (москвофілів)

Народовець [1]), прогресист,
З кутасóм мав шапку —
Нині, смирний канцелїст [2]),
Лиже старшим лапку.

Вільнодумець, що робив
Богу все обєкції [3]),
Нині смирно йде, ади [4]),
В Юр [5]) на реколєкції [6]).

Боже, що за дивний світ!
Що за переверти!
Чи сміятись, чи жалїть,
Чи просити смерти?...

1881—1893.

III.

Якось то буде!

З голоду й нужди вмірає мужик,
Крадїж, рабунки [7]), ввесь край — один крик.
Мати вбиває голодну дитину,
Батько кидає кохану родину,
В Росію, Молдавію тягнуть плачучії
На заробітки отарами люде...
Радьте, розумні! Рятуйте, маючії!
— Якось то буде! Якось то буде!

---

[1]) Українофіли (народовці) — носили молодими козацькі шапки з кутасиком (китичкою)
[2]) дрібний канцелярський урядовець
[3]) закиди
[4]) скороч.: а диви!
[5]) церква св. Юра у Львові; Юр — осїдок клерикально-назадницької партії
[6]) церковні науки, владжувані для духовенства, сполучені з постом, проповідями, молитвами, сповіддю й т. д
[7]) грабіж (нїм.)

Поле мужицьке в жидівські йде руки,
Школи мужицькі не сіють науки,
Але незгоду й ненависть народню;
Слово правдиве і думку природну
Тровлять [1]) ґазети, хорти мов летючії,
Право, сумліннє потоптані всюди...
Радьте розумні! Рятуйте, могучії!
— Якось то буде! Якось то буде!

1880.

IV.

Послухай, сину, що премудрість каже:
Коли два стільці маєш до вибору:
Тут кóристь власну, тут святу льояльність,
То на обох старай ся рáзом сісти.
І будь неначе те теля покірне,
Що ссе дві мамі за свою покору.
Та ще мудрійшим можеш показатись,
Коли стілець льояльности поставиш
На кóристи стілець, і аж наверха
Сам сядеш, вищий понад тих нездарів,
Що на самих худих льояльних стільцях
Сидять, худі, мов сім корів з Єгипту.
Амінь, амінь, кажý тобі, мій сину,
Що не худі товстих зсїдять корови,
Але товсті худих зсїдять з кістками
І не подохнуть, тілько потовстїють.

1881.

[1]) цькують

V.

»Хлїбороб«[1]).

Гей, хто на світї кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре?
Святую землю в банку заставляє[2]),
В довги впадає, як в бездонне море,
І поти бється ся, аж остання рація[3])
На нього спаде — ґрунту лїцитація[4]),
І поки в найми не пошкандибає —
Гей, хто на світї кращу долю має?

Гей, хто на світї кращу долю має,
Як той, що вірно цїсареві служить,
В касарнї[5]) нишком рід свій споминає,
Зітхає нишком, і клене, і тужить,
Махає »ґвером«[6]), в »ґлїдї« машерує,
На вартї мерзне, в »шпанґах« крепіруе,
В »ібунках« пріє, »комісняк« снїдає —
Гей, хто на світї кращу долю має?

Гей, хто на світї кращу долю має,
Як той, хто щирим патріотом зветь ся,
Податки точно рік-за-рік складає,
Шанує власть, перед жандармом гнеть ся,

---

[1]) Є це парафраза вірша гал. поета, пан-отця М. Устіяновича: »Хлїбороб«, який вихвалював селянський рай. Вірш цей починаєть ся такими ж словами, як у Франка.

[2]) закладає

[3]) правда, пайка

[4]) спродажа на авкціонї

[5]) казарма

[6]) Все це слова з вояцького жарґону: касарня (Kaserne) — казарма; ґвер (Gewehr) — рушниця; ґлїд (Glied) — чета; шпанґа (Spange) — залїззя, якими сковували в австрійському війську за кару ногу з рукою; крепірувати (krepieren) — мучити ся; ібунки (Übungen) — муштра (вправи); комісняк — черствий вояцький хлїб (Kommisbrot).

Цїлуєсь в возним[1]) і, хоч дуже бідний,
Як треба дати, дасть і гріш послїдний,
А на що, за що дав, і не питає —
Гей, хто на свїтї кращу долю має?

Гей, хто на свїтї кращу долю має,
Як той, що все лиш ту науку чує,
Що тільки бідних Го́сподь Бог карає,
Що ласка божа тільки багачу є,
Що чорт усюди чоловіка кусить,
А бідний все в покусї впасти мусить,
Що хлоп[2]) лїнюх, пяни́ця і св... є —
Гей, хто на свїтї кращу долю має?

1880.

VI.

»Ужас на Руси«[3]).

Лихо, сусїдо! Ой, горе нам, свату!
Свїт вже кінчить ся! Вже буря гуде!
Чув ти? На нашу нещасную хату,
Кажуть, страшенная змора[4]) іде.

Десь проявились якісь нїгілїсти —
Кажуть, що се людоїди, хотять
Русь нашу матїнку з кашею зсїсти,
Перевернути тепе́рішнїй лад.

---

[1]) щось наче при́став

[2]) мужик

[3]) Такий крик підіймали звичайно по своїх часописях галицькі москвофіли. Та ця сатира відносить ся до всїх, що стояли проти радикального руху.

[4]) кошмар, примара

Все перевéрнуть униз головами:
Учнї професора[1]) стануть навчать,
А як азбуки не вміє — різками,
Як він їх нинї, будýть його прать.

Вірні тодї парастас будуть править,
Але поклони піп бити ме сам;
Купчик над склепом сей напис поставить:
»Хто дасть найменше, товар йому дам.«

Суд буде такóж для них відповідний:
Неук судити ме вчених панів.
Хто вкрав, а хитро — той вийде свобідний,
В цюпу — хто вкрасти хотїв, а не вмів.

Красти, ошукувать всїм буде вільно,
Чесний зарібок — отсе буде стид,
Злодїя зловиш в коморі — постій-но!
Злодїй тебе до уряду тащить.

Не хлоп державі з крівавого поту
Буде, як досї, податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік-річно платить.

Волї назадники[2]) стеклі запрагнуть,
А лїберали її прокленуть,
Взад поступовцї[3]) мов раки потягнуть,
Прямо вперед невидющі підýть.

Вівцї муть, кумочку, пастиря пасти[4]),
Яйця муть, кумочку, курку учить;
Люде леґальні муть грабити й красти,
Чесних почнуть злодїяки тїснить.

---

[1]) в галицькій звичайній говірцї — вчитель (народньої й середньої школи)
[2]) ретроґради, консерватисти; стеклі = скажені, завзяті
[3]) проґресисти
[4]) = пасти муть, вчити муть, грабити муть, красти муть

Горе, сусїдо! Ой, лихо нам, свату!
Світ вже валúть ся! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку, і хату
Та вандрувать на кубанські степи.

14. грудня, 1880.

VII.

З екзамену.

З испитової кімнати
Вибіг лютий кандидат;
Збіглось в сїнях товарúство
І давай його питать:
»Ну, а що, ти здав екзамен?[1])
Маєш вчительський диплóм?« —

Він мовчить, лиш чорна хмара
Вúсить над його чолом.
Далї каже: »Нї, камрáття[2]),
Правди нинї не зіськать!
Той професор зоольоґії —
То тиран і лютий кат!
Три завдав менї питання,
Як закон йому велить,
Два я знав, не знав одного,
І він смів мене спалить![3])

— Був ти у саду? — питає.
»Був«, — говорю сміло я.
— Бачив ти бджолу? — питає.
»Бачив,« — кажу сміло я.

---

[1]) звичайна фраза, як хто відповів на екзаменї (видержав)
[2]) товариші (нїм. Kameraden)
[3]) це шкільні слова, означають стілько, що »провалити на екзаменї«; ще кажуть: спекти (гл. далї)

— Скілько ж ніг бджола та має?
— »Ніг я їй не рахував«...

І за се одно питаннє
Спік мене, бодай пропав!«

13. вересня, 1888.

VIII.

Поступовець.

Оадей роди Ивана.
Иванъ роди Петра:
Отъ дѣдушки болвана
Какого ждать добра?
А. С. Пушкін.

Він щирий чоловік — нї слова проти того!
Він любить все своє і не попустить свого,
Хоч рака лазь!
Він кождому якраз у очі скаже сміло:
»Се зле, а се дурне!« і »Не твоє в тім дїло.«
»До сього зась!«
Він чесний чоловік. Коли сварíться з вами,
Доказувати вам не стане кулаками,
Що »Ось я прав!«
Він чесно вас зганьбúть, хоч в запалї не знає,
Що правди й льоґіки в словах його немає,
Мов біс їх взяв.
Та лиш одно біда, що хоч іще й пів копи
Не чúслить лїт, уже одну незмінну вхопив
Ідею він:
Уже якраз дійшов до джерела науки,
Всю мудрість висьорбав без працї і без муки,
І лиш гуде, мов дзвін.

Тепер уже ні кус! Він чоловік скінчéний.
Йому й які думки, аби й який учений —
Не новинá.
Хоч думаєш: »Де він того ума набрав ся?
Хибá тоді, як ще із букваря навчав ся,
Що *наш-аз* — на.«
Та жарт набік! Він муж май-моцно[1]) серіозний.
Для нього ввесь ваш труд нїкчемний, куріозний,
Дитяча гра.
Він виріс вже давно із праці для народа.
»Гм, гм, бо то менї часу́ і труду шкода,
Робить на себе тра!«[2])
Та хоч не Ціцерон, хоч не оратор славний,
Він на слова скупий, та воріг вічний явний
Екстремів всїх:
»Я, я за поступом. Та ті гадки новії —
То згуба наша. Гм... і на екстреми тії
Пристати — гріх.
Люблю я свій народ! Та хто ‚ъ‘ викидає[2]),
Де можна, там якісь провінціялїзми пхає,
Той воріг мій.
Я згоди хочу, та не зміню гадки свеї[3]),
Бо так чіпати ся раз тої, а раз сеї,
То... гм... застій!
Люблю я свій народ! Та хто ‚ъ‘ викидає,
Той — будьте ласкаві... Усе тут упадає!
То... то... дарма!
Хай буде поступ, та екстреми — хрань нас, Боже!
А, впрочім, говоріть хоч сто лїт — не поможе!«
Даруйте! Коли так, то ради вже нема.

1876.

---

[1]) у буковинськім (і покутськім) говорі значить стілько, що: сильне (май = ром. більше, дуже)
[2]) треба; »ъ« — читай: »йор«
[3]) у волинськ. говірці — своєї

IX.

Дума про Наума Безумовича [1])

Ой, були віки Трояна
Славні, кажуть, і багаті,
Хоч ні один ще Рутенець [2])
Не сидів тоді в райхсратї. [3])

Густо-часто ще й опісля
Сонце і на нас світило,
Хоч про книжечки »Просвіти« [4])
Ще й нїкому і не снилось.

Була, кажуть, честь і слава,
Військова, козацька справа,
Що по свїтї гомонїла,
Гомонїла, тай пропала.

Все пропало! З тїла Руси
Облетїли давнї шмати, —
Тра [5]) нового вже кожуха,
По новому треба вбрати.

Все пропало, — а пропале
Нїщо в пісні й споминати,
В нас нові тепер герої,
Про нових нам і співати.

---

[1]) Ця сатира має на оцї провідника галицьких москвофілів із 60. років Івана Наумовича, відомого москвофільського дїяча, популярного письменника (Наука), основника »Общества ім. Качковського«, посла до Державної Ради в Відні. Сатира й малює його дїяльність у »райхсратї« (Державна Рада)

[2]) Рутенець — насмішлива назва для всїх заляканих Українців Галичини (гл. стор. 33). »Рутенцїв« добре характеризує ще Франко в »Ботокудах«, стор. 215

[3]) райхсрат (Reichsrat) — Державна Рада для цїлої Австрії

[4]) Львівська »Просвіта« (заснов. 1868. р.) видавала що-місяця книжечки для народу; тільки ж під той час змістом вони були нецїкавi

[5]) треба

Гей, засїли депутати
Гень у Відні, пане брате, —
У віденському райхсратї
Є й рутенські депутати.

Є там славні »батьки Руси«[1]), —
Се нові у нас герої,
Се надїя нам — вони нас
Виведуть з біди старої.

О, вони нам, бра', обчистять
Не лиш тїло, але й духа
Від піянства, від лїнивства[2]),
І від ґрунту й від кожуха —

Геть обчистять! Будем, брате,
Чисті, вільні, мов святії,
І тодї для всеї Руси
День свободи надоспіє.

О, тодї аж увійдемо
Наче Лазар із берлога,
З того падолу податків
І додатків в царство Бога.

О, тодї аж станем легкі,
І свобідними устами
Заспіваєм так, що Христе!..
Словом — рай будé між нами.

Лиш заждїм! До благодати
Лиш дрібниці нам хибують;
Решту наші депутати
Незабаром домайструють.

---

[1]) насмішлива назва на тодїшнїх провідників
[2]) так усе нарікали »провідники« на наш народ, що він, мовляв, пиячить і лїнивий

Лиш заждїм! А поки ждати
Тої з неба благодати,
Слухаймо, що депутати,
Будуть в Радї глаголати!

II.

Пан мінїстер хоче грошей
На казарми, на гармати,
На мундури, окупаціï [1]), —
Райхсрат гроші мусить дати.

Пан мінїстер чемно просить
Грошей зо сто милїонів,
І рахунок розкладає
Серед жартів і уклонів.

Хоч рахунок недокладний,
Аж крізь дїри вітер віє, —
Але що кому до того,
Де мінїстер гроші дїє?

Хоч край в нýждї, темний, бідний,
Та мінїстер бо хороший,
Такий милий, такий чемний,
Так то любо просить грошей!

Тра нові мундури шити,
Тра нові гармати лляти.
»Тра піддержати повагу [2]) . . .
Тра в розвою не вступати [3]) . . .

[1]) Тут поет має на думцї окупаційні краї: Босну й Герцеґовину
[2]) розумієть ся: держави
[3]) розумієть ся: иньчим державам

Грошей тра сто мілїонів,
Правда, що здалось би більше,
Та на сей рік досить того, —
Решту додасьте пізнїйше.«

Пан мінїстер красно просить,
Чому б, бачить ся, не дати?..
Але райхсрат починає
Розговори і дебати.

Розговори і дебати:
Чи все дати, чи не дати,
Чи край може, чи не може,
Чи потрібні нам гармати?

Розговори сюди-туди,
Пан мінїстер чує нуди [1])...
»Що« гадає, »плести дуби? [2])...
Як я схочу, так і буде!«

Пан мінїстер добре знає,
Куди дїло за чуб взяти, —
Камердінра [3]) посилає
Між рутенські депутати:

»Камердінер, осьде пачка!
Що в тій пачцї, не питай ся, —
На́ — де посол Безумович, —
Швидко д ньому перепхай ся,
Дай йому.« Слуга полетїв.
Пан мінїстер вже не дбає.
Що гадає — Господь знає,
Але райхсрат знать не знає.

---

[1]) його нудить, робить ся млісно
[2]) дурницї говорити, крутити
[3]) послугача (нїм. Kammerdiener)

У райхсратї при дебатї
Всї Рутенцї шепчуть зтиха:
»Треба дати й без дебати, —
По що крику, по що лиха!«

Тілько славний Безумович,
Прозваний Рак Поступович,
Підгортає сивий волос,—
Просить сміливо о голос.

Пан мінїстер теє бачить,
І думки йому віщують:
»Безумович бере грошї,
А Рутенцї голосують!«

III.

»Гей, панове депутати,
Австріяцькі вірні люде!
Слухаю я вашу мову,
Тай гадаю: Що то буде?
Що то буде з нашим краєм,
І з урядом і з церквами,
Коли дух гордий, безбожний
Вкоренив ся вже між вами?
Пан мінїстер хоче грошей
На мундури і гармати,
А ви в гордости плетете:
„Чи все дати, чи не дати?“
Пан мінїстер! Ви згадайте,
Що се власть! А час вам знати,
Що усяка власть від Бога, —
А власть може розказати!

Уважайте: він не каже,
Тілько просить дуже ґречно[1]), —
Ще вам мало?.. Раджу: дайте!
Бо не дати — небезпечно!
Він рахунки розкладає,
І толкує[2]) перед вами,
А ви смієте сварить ся
Богохульними словами!
Впрочім — ох, мої панове,
Важко серце розпороти, —
Ви ж згадайте: хто ви? що ви?
Ви австрійські патріоти!
Так ви стоїте на стражи
Чести і поваги краю?
Честь, повага упадає,
Сторожі мінїстра лають!
Ох, панове депутати,
Сумно навіть погадати:
Пан мінїстер грошей хоче,
Ви вагаєте ся дати!
Уважайте лиш на мене:
Я ось і мої собрати!
Пан мінїстер зажадає, —
Ми не смієм відказати.
І не думайте, панове,
Що в нас роскіш і достатки!
Нї, і в нас не одна нужда
Обдирає з плїч манатки.
Наш народ страшенно бідний,
Так страшенно, депутати,
Що не буде вже мав далї[3])...
За що службу[4]) раз наняти!

---

[1]) чемно (к речі)
[2]) розясняє
[3]) не мати ме (наріч.) ось-ось уже
[4]) розуміють ся: — службу божу — за яку, звичайно, попам платять

В нас хати — свинячі кучі[1]),
А церкви мов обороги[2]), —
Люд живе в нас лободою,
Аж 'му[3]) пухнуть руки й ноги.
В нас Жиди друть за горілку,
Ґрунт за лихву ліцитують[4]),
А Ляхи ще нашу мову
І наш обряд геть нехтують.
Ми досить уже терпіли,
Така була воля неба,
Та протерпимо ще більше,
Коли того буде треба.
Бо терпіти і корить ся,
Сього нас батьки навчили,
І як треба, мем корить ся[3])
І терпіти й до могили.
Отже ж, хоч таке в нас горе,
Хоч так тяжко крепіруєм[5]),
То про те ми сміло, явно
За мінїстром голосуєм.
Ми не були ворохобні
І не будемо нїколи, —
Треба побільшить податки,
То й побільшуєм поволи.
Ми австрійські патріоти, —
Ми для Австрії готови
Не то гроші — кров віддати
Як би було треба крови.
Що ми скажем, люд те зробить,
Лиш як слїд його стиснути.
Край великий, — сто мілїонів
Можна буде ще добути!

---

[1]) хлїв на свинї
[2]) оборіг, гл. стор. 109., пом. 2
[3]) 'му = йому (наріч.); мем корить ся = коритимемось
[4]) продають на авкціонї
[5]) мучити ся (нїм.)

Ми, австрійські вірні дїти,
Не покинем неньки свої,
Будем вірні їй до смерти, —
Нї, до торби дїдівської!
Хоче грошей пан мінїстер, —
Як ми сміємо не дати?
За мінїстром голосуєм,
Бо ми руські депутати!
Лиш одну надїю маєм,
На мінїстра... Ясний пане, —
Чень же, хто вам вірно служить,
То й заплату той дістане?
Ми за вами, більшість з нами,
Що ви хтїли, те і буде.
Але зважте, — ось о трінґельд [1])
Просять бідні руські люде.
Просять руські депутати,
Що терпіли так багато,
Щоб ви зволили за вірність
Їм маленький трінґельд дати!
Як вода потрібна морю,
Хлопам полотняник зрібний [2]),
Як волам потрібна паша,
Так і трінґельд нам потрібний.
Як належить Богу свічка,
Хрест владиці, а серп женцям,
Так і трінґельд, ясний пане,
Нам належить ся, Рутенцям.
Як дожджу чекає каня [3]),
А душа спасення з неба,
Так чекаєм ми трінґельду,
Бо трінґельду всїм нам треба.«

---

[1]) Те, що ми кажемо: »на чай«, як дають прислузї по гостинницях (нїм. Trinkgeld), питне

[2]) з сирового полотна

[3]) шуліка (що хапає курчат)

IV.

Так преславний Безумович
Говорив при тій дебаті,
І пішла хороша слава
Про Рутенців у палаті.

Говорили ріжні люде,
Говорили сюди й туди,
А мінїстер усміхнув ся:
»Як я хочу, так і буде!«

Пан мінїстер усміхнув ся,
І думки йому віщують:
»Безумович бере гроші,
А Рутенцї голосують.«

Влїтку, 1878. р.

X.

Ботокуди.

Від Автора.

В лютім і березні 1880. року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку, в котрій під назвою Ботокудів осміяв відому часть нашої галицько-руської інтелїґенції й деякі моменти з її історії від 1848. року. За радою М. Драгоманова я не друкував її досї. Прочитавши тепер рукопись, я побачив, що друкувати сю поемку в цїлости не стоїть, хоч деякі її уступи й досї не стратили інтересу. Не хотячи переробляти цїлости в дусї теперішнїх моїх поглядів полїтичних і артистичних, я зважив ся подати тут тільки деякі шматочки моєї поеми, злїплюючи їх у одно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено.

Поема починаєть ся апострофою до Музи:

Музо, мученице бідна,
Не від вчора, не від нинї
В повитуху зелепугів
Здеґрадована з богинї!

Всяк тебе зве з того часу,
Як Гомер ще довгобразий
Запросив тя[1]) скандувати
Гексаметри для ґімназій.

Гей, се давня, давня штука,
Ще тоді дівчам була ти, —
Та як з рук до рук пішла,
Стало чорт-зна-що з дівчати.

І багато ти, небого,
Ой, багато нагрішила,
І недородків ти много
На сей світ понаводила.

Днесь в кого лиш є пустая
Голова, а повне пузо
І лїниві руки, зараз
Кличе к тобі: »Музо! Музо!«

І через таких то ти
Віру стратила, небого —
Дехто нинї вже за тебе
І гроша не дасть дурного.

Жаль менї тебе, та що ж —
Старість, бач, не радість! Лихо
Молодити ся старому,
Лїпше вже сидїти тихо.

Я як нї, то не до співу,
Не до любощів, причудів,
Не до вигадок би братись,
А до серіозних трудів.

---

[1]) тебе; скандувати = вибивати такт, читаючи

Далі йде коротка характеристика краю Ботокудів; з погляду сих останніх:

В краю тім живуть прикупі
Всумішку троякі люде:
Неприязні елєменти,
Бидло й праві Ботокуди.

Під »неприязними елементами« розуміють ся Поляки, котрих характеристика кінчить ся словами:

Дїл їх якось не видати,
Лиш страшнії чути вісти,
Що всїх правих Ботокудів
Вони раді б в каші ззїсти.

Бидло — що сказать про нього?
З масти сїре, їсть невпинно
(Як є що), спить, робить, родить,
Ну... і Богу душу винно.

Але третїй люд — герої,
Просвічені, грубо вчені;
Не живля́ть ся лободою,
А що-день їдять печéні.

Ботокуди, — то підпори,
То стовпи порядку й віри:
Ла́тають усїм сумлїння
А в сорочцї роблять дїри.

Ботокуди, — то борцї:
Бють ся сміло, мов Горації
За посади, ад'юнктури,
За стипендії та дотації.

Ботокуди — ціцерони,
Ботокуди — то артисти:
Як говорять — то з амбони,
Як співають — акафисти.

Ботокуди — лїкарі!
На нервовую дразливість
Бидла мають лїки: піст
І святую стремезливість [1]).

Ботокуди — педаґоґи:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки —
Требника дають читати.

Ботокуди — мудрі люде!
Щó там ваші европейські
Лїберали, націонали!
Кращі в нас свої — рутенські!

Не хвали ся ж ти, Европо!
Шкода твоїх праць і трудів!
Що там маєш, те і маєш,
Та не маєш — Ботокудів.

Другий роздїл оповідає про початок Ботокудів. Стан краю перед 1848. роком характеризуєть ся отсими словами:

Кажуть люде: зпочатку́
Світ тонув у тьмі кромішнїй;
Зверха уносивсь канчук,
Внизу гнулись душі грішні.

Грішні душі, просте бидло
Гнуло в працї карк свавільний,
А канчук гуляв свобідно,
Лад піддержував суспільний.

І тиша була. Міг кождий
Препріємно проживати,
Хто при свистї канчука
Мав охоту танцювати.

[1]) поздержливість (поль. wstrzymieźliwość)

Надійшов 1848. рік, »дивний ґедзень на народи«, бидло розгуляло ся, канчук пропав, а в Галичині урядник Стидіон, по словам неприязних елєментів, натворив Ботокудів.

»Ну, відомо, Стидіон[1])
Не був Бог, то й ті особи,
Що він натворив, не мали
Й крихти людської подоби.
Руки в них — лиш к собі горнуть,
Рот кричить лишень, чоло́
З міди й юхту, ані мізку,
Ані серця не було.«

Проти такої клевети протестують праві Ботокуди гаряче:

»Брешете, щоб Стидіон
Не на людськую подобу
Сотворив нас і за те
Гріх тяжкий понїс до гробу.
Не якийсь там Стидіон
Сотворив нас мов нелюдство,
А сам Пан-Біг сотворив
Нас і наше ботокудство.
І зпоміж усїх народів
На землї лиш ми єдині
Так як вийшли з рук Господніх,
Так лишили ся й до нинї.
Так, до нинї ми лишились
З серцем, з розумом дитини,
Наче вчора духом сво́їм
Оживив нас Бог із глини.
І та глина — ми те чуєм —
В нашій ще лежить істотї,
Вічно нас мани́ть і тягне
В рідній бабратись болотї.«

---

[1]) Стадіон [то про нього казали, що він вигадав Українців у Галичинї]

Коротко розказáно далї важнїйші факти вїд р. 1848: завязаннє »Ботокудської Ради« й заснованнє »Голодного Дому«. Докладнїйше описано мало вїдомий епізод із гербом сеї інституції.

Славна »Ботокудська Рада«[1])
Аж спотїла вся в утомі,
Три днї радивши, який би
Герб дать на »Голоднім Домі«[2]).

Три днї радять — годї врадить!
Вже четверта днина чеше,
І урадили такий герб:
»Злотий пес на сонце бреше.«

Рік робили того пса,
Рік несли, і рік ставляли.
»Стій же тут на нашу славу
І бреши!« — вони сказали.

І стоїть той лютий пес
На »Голоднім Домі« й досї,
Став на ковбицю ногами
І до сонця морду зносить.

І сидить в »Голоднім Домі«
Ботокудська Рада й досї,
Проти мрій, думок, теорій
Сміло голос свій підносить.

Але тихо ясним небом
Сонце радісно пливе, —
В ботокудськім тихім краю
Племя родить ся нове,

---

[1]) »Руська Рада«, що зробила ся з часом полїтичним москвофільським товариством

[2]) Народнїй Дім, що був дарований »Русинам міста Львова«, та його захопили були у свої руки москвофіли

Племя люте і безбожне,
Що сміється ся з тих героїв,
Зі стовпів тих ботокудських
І з покори їх старої.

Але біс їм, тим новим!
Не вони нас тут обходять,
А ті древнї Ботокуди,
Що дїла великі плодять.

Бо чень кождий догадаєсь,
Що на псї вони не стали,
Але далї в світ широко
Ботокудство прославляли.

Правда: пес той золочений,
Що на дах аж вилїз сміло,
Безперечно й непохибно,
Був найвищеє їх дїло.

Вище вже не йшли вони,
Та за те в недовгій хвилї
Вшир і вдовж усю країну
Наче морські хвилї вкрили.

Про широку ту дїяльність,
Що лилась, мов ріки з моря,
Ось яке в той час писала
Славна »Ботокудська Зóря«[1]):

»Слава Богу, час минає!
Не те диво, що минає,
А те, що, збудившись раз,
Наш народ вже не дрімає.
Не дрімає і не спить,
А кріпить ся і ликує,

[1]) Газета »Галицкая Зоря«, виходила до 60. років XIX. ст.

Славить Бога і монарха,
З ворохобників кепкує.
Бог нам дав життє й здоровлє,
Цар — руїни з академії[1]),
Ще як би нам хто дав грошей,
То були би ми в Едемі.
Ми льояльні! Ми за волю
Шабельками не махали, —
Що дали — ми брали смирно,
Ще й у ручку цїлували.
Ми тверді, бо мов скала
Стоїмо на віри ґрунтї.
В вірі вся будучність наша,
А не в вільнодумнім бунтї.
Ми й учені! Ще дяки
Нас псалтир читати вчили;
З книг святих вся мудрість наша,
І плювать нам на машини!
Ми великі! Сян, і Буг,
І Днїстер наш безконечний —
Се гряниці наші! Тут
Ботокудський край сердечний.
Для своєї вітчини
Ми дамо без тїла душу,
Ми в вогонь підем за неї,
В воду, найрадше — на сушу.
Та ж вона, багата й щедра,
Не залишить нас нїколи —
Ми не лишимо її,
Аж доробимось поволи.
Доки молоком і медом
Ти пливеш, наш Рідний Краю,
Доки весело, в достатку

[1]) Інститут »Народнїй Дім« — подарував »Русинам міста Львова« австрійський цїсар. Це були звалища давнього університету.

Череди твої гуляють —
Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж дійдемо ми — до панства,
Ти — до голої голоти.«

Черговий розділ поеми описує найважнійше діло Ботокудів — славну битву за азбуку.

О, преславні Ботокуди,
Де ж я гідних слів найду́,
Щоб як слід ізвеличати
Вашу першу боротьбу!

Ні давнійше, ні пізніш ви
Не робили стілько гуку,
Як тоді, коли вела ся
Славна битва за азбуку.

Неприя́зні елєменти,
Люд підступний і завзятий,
Ваші найлюбійші букви
Ъ, ы[1]) вам хтіли взя́ти.

Ба, не лиш ъ, ы, ѣ —
Всю кирилицю забрати
Хтіли, а за те накинуть
Альфабет латинський клятий.[2])

Ще в додатку величались:
»Ми не вороги вам, де там!
Ми лиш просвітити раді
Вас латинським альфабетом.

Та ж слова всї ботокудські
Альфабетом мож писати,
А тодї писання ваші
Буде світ увесь читати.«

---

[1]) У Галичинї ці букви звалися: йор *(ъ)*, йори *(ы)*, ять *(ѣ)*, їр *(ь)*.

[2]) Ці заходи виходили нераз і від Українців.

Але ви, герої добрі,
Не дали сим піддуритись,
Бо то ж вам ішло за теє,
Щоб від всього світа скритись.

»В йорах, ятях« — ви сказали —
»Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська!«

І ви сміло підняли ся,
Щоб за них до бою стать,
І що-сили закричали:
»Згинем за йори, за ять!«

Ви три днї й чотирі ночі
Ненастанно так кричали,
Тимчасом підпори ваші
Три брошури написали.

В них показано доочне,
Що вся мудрість, всї науки,
Всюди і у всїх народів
Почали ся від азбуки,

Що за тим народ усякий
Над всї скарби сього світа
Найвище цїнить азбуку,
Бо азбука — то освіта.

Та не тим так Ботокудам
Їх азбука дуже мила,
Але тим ще, що походить
Прямо від отця Кирила.

Правда, що святий Кирило
Ботокудом не родив ся,
В Ботокудії не був
І для неї не трудив ся.

Та його азбуки ми
Не повинні відчужитись
Раз. тому, що він святий,
Міг би в небі прогнівитись,
А по-друге, що вона
Тисяч літ уже тріває,
І прекрасно від Римлян
Та Жидів нас віддаляє.
А по-третє, що тоді,
Як її зробив Кирило,
Нею всї слова славянські
Мож було писать, аж мило.

»Ба, що більш, азбука — верх
Всеї мудрости й науки:
Вся наука й мудрість наша
Не йде далї від азбуки.
Хай вам ваші академії,
І ґімназії, і школи
Промислові — лиш азбуки
Нам не рушайте нїколи.
Так, не рушайте азбуки
Нам, кирилиці святої!
Ми за ню[1]) й на смерть готові,
Ми, азбучнії герої!
А латинських альфабетів
Ми не хочемо і знати,
Злі вони для нас, бо ми
Їх не вміємо читати.«

Так твердої сили волї
Вороги злякались куці
І лишили Ботокудів
При їх мудрости й азбуцї.

[1]) за неї

Знаменитій обрядовій боротьбі посвячені три розділи поеми, з котрих тут наводжу тільки дещо.

Найсвятїйше в чоловіка —
Як він Ботокуда хватський —
Крім азбуки, є святий
Обряд греко-унїятський.
Та бо ж обряд се хороший!

. . . . . .

І таке його багацтво
І краса його такая,
Що нїхто його докладно
В повній цїлости не знає!
Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи »мир православний«, чи
»Правовірний« говорити,
Як вівтарі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати —
Все те вкрите тьмою спорів
Ритуально-догматичних,
Все те тягне до таборів
Папських або схизматичних.

Неприязні елєменти при помочі відомої польської інтриги роздувають сї спори для ослабленя Ботокудів. Ті спіймали ся на сю принаду.

Мов на знак: одні в церквах
Всї дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й орґани та цимбали.

Почали ся спори — зразу глухі, далї по газетах.

А вкінцї ревнули крики,
Свари, лайки, що аж страх —

По соборчиках[1]), касинах[2]),
По пиварнях і шинках.

Роздала ся давня пісня;
»Зрада! Схизма! Гей же! Гала!«
Декуди отверта навіть
Революція настала.

Як характерний епізод тої боротьби виведена історія о. Нещасного Филимона.

У турецькім здиханаті[3])
В горах, борах з всіх сторон
Жив преславний Ботокуда,
Звавсь Нещасний Филимон,
Муж великий во язиці.
(Ботокуди всї великі,
Кождий в чімбудь). От заки ще
Почались за обряд крики,
Филимон зібрав до себе
Із цїлого здиханату
Ботокудів. Як зійшли ся,
Він казав заперти хату,
Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:

»Ботокуди, стережіть ся,
Бо чорт лапку нам зготовив!
Слухайте, яку покусу
Наводив сам Бог на мене!
Слухайте, й вогнем надії
Серце розпалїть студене:

В третїй день святого посту
Ляг я, трошки утруджéний,

[1]) попівський зїзд
[2]) клюбах
[3]) = деканат — адмінїстраційна одиниця; тут поет має на думцї Турку над Стрием; декан — щось наче благочинний

І такий менї нараз
Сон приснив ся божествéнний.
Десь немов входжýю я в церкву,
Придивляюсь: що за диво!
Не свої якісь ікони,
Тай стоїть вся церква криво.
Ба, гляджу: іде священик,
Причякнув і щось потихо
Шепче, і лиш раз хрестить ся...
— „Ов!“ гадаю, „що за лихо.“
Слухаю: орґани грають,
Хлопцї десь дзвінками дзвонять,
Люде раз-в-раз то клякають,
То встають... Гадаю: „Он як!
Певно, я в костьолї!“... Нї!
Придивляюсь: край престола
На іконах тут святий
Михаїл, а там Микола.
Я задеревів. Аж чую:
Роздаєть ся голос з неба:
„Хай такий ваш óбряд буде!“
— »Нї, такого нам не треба,
Господи!‘« — відмовив я.
— „Чом, хиба ж вам сей поганий?“
Знов питає голос з неба,
І гудуть при тім орґани.
— »Не кажýю‘« — відмовив я —
»Щоб поганий, сохрань, Боже,
Та сумлїннє ботокудське
Зжитись з ним нїяк не може.‘«
— „А як я вам сам накáжу,
Зробите по моїм слові?“
— »Господи, ми й проти тебе
За свій óбряд стать готові!‘«

Оттодї проссяла церков
Світлом веліїм без міри,
І пронїс ся голос: „Радуйсь,
Мужу камяної віри!
Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім Ботокудї,
Не було нї в Авраамі,
Анї в Якові, нї в Юдї.
То ж за тебе й через тебе
Ввесь той рід благословлю я.
Стійте вічно при однім
І співайте аллилуя!
В вашім краю хай вовік
Релїґійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люде!
І вовіки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тисли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мисли.
Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний[1]) і великий
Говорити всуміш всїми
Іностранними язики.“
Ледво втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
З храму щезло все латинство,
Православне все зробилось:
Всї ікони візантійські
З сонцем, місяцем, звіздами, —
Попри мене йдуть єреї
З оттакими бородами.
Всї по три разй хрестять ся,
І поклони покладають,

[1]) чудовний

І трираменні хрести,
Де поглянь, усюди ссяють.
І слїду нема орґанів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогреміло ‚аллилуя‘
І тропар на пятий глас.«

Зі свого сну Нещасний Филимон пророкує будущі напади на обряд, загріває Ботокудів до твердости й сам запускає довгу бороду, за котру опісля закипає довга й уперта боротьба. Та даремно власти духовні і світські напирають із ріжних боків на Нещасного Филимона — він не піддав ся.

І та борода його
Історичною зробилась,
Ботокудія на неї
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичні,
Щоб по смерти Филимона
Заховать на віки вічні
Бороду його. Є думка,
Щоб, немов святії мощі,
Дать її в »Голодний Дім«
І поставити на дощї
У плящинї хрусталевій,
Намочену в оковитї.
А над нею написати
Ті слова, зі срібла литі:

»Тутки спочиває з Богом
Ботокудії прикраса —
Борода, що наче пра́пор
В лютім бою нам здала ся.
Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб сю бороду звернути

З раз повзятої[1]) дороги.
Той, що виплекав її,
Побідив у лютім бою,
Та не силою, умóм,
А отсею бородою.
Ввесь свій вік на бороді
Опиравсь той Ботокуда —
Нї давнїйше, нї пізнїйше
Не було такого чуда.
То ж зітхнїть і тямте час той
Ви, потомки молоді,
Як все ботокудство вис ло
На ось тій тут бороді!«

Дальший розділ посвячений боротьбі за календар, у котрій також побідило ботокудство. В тих побідах розвились і зложились його ідеали, ілюстровані в поемі при помочі ось якої параболї:

Уявіть собі: ввесь світ —
Величезний книш плескатий,
Зверху сонце — як цибуля,
Місяць — як часник лукатий.

Звізди — мак, котрим ввесь книш
Поприсипуваний згуста,
А в нутрі його лежить
Всяке благо, мов капуста.

В серединї є земля,
Мов варена бараболя,
Нею ж по Госпóднїй волї
Ботокудська править воля.

На землї такий порядок:
У долинї бидло сїре
Робить, мре, хрестить ся, й твердо
Все держить ся предків віри.

[1]) надуманої (поль.)

Понад ним вити[1]), жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівняють Ботокудам.

Наверху ж в о н и всї стали
У великій церкві враз
І по всїх безбожних правлять
Соборовий парастас.

В трунї перед аналоєм
Разом складені розличні
»*Ізми*« неблагоподобні
І всї мрії єретичні.

А у-стіп хреста на віку
Цвяхами прибиті в ряд
Черепи Прудона, Штравса,
Маркса й Дарвіна стоять.

Се той ідеал, котрий
Всї правдиві Ботокуди
Серед сварів всїх і боїв
Невідступно носять в груди.

Розохочені побідами, вони пускають ся пропагувати сей свій ідеал у сусїднїх краях, а поперед усього в Холмщинї, та тут пропадають. Також проби навернути решту Европи на сей ідеал не повели ся, з чого в поемі виведено ось яку мораль:

Добре рибам у водї,
Але кепсько їм в окропі;
Добре Ботокудам дома,
Та загибіль їм в Европі.

---

[1]) сїльські старши́ни

За одною невдачею йдуть другі. З Холмщини находять Холмаки й забирають Ботокудам чимало масних посад. У головній ботокудській ґазеті наступає також зміна: уступає первісний редактор, а його місце займає новий, про котрого сказано:

Муж той, хоч великий ростом,
Не дістав за дотеп премії,
І свою всю мудрість винїс
З угнівської[1]) академії.

Ставши шефом у »Ослові«[2])
Зараз він завів засаду:
Не читать його нїколи
Анї зпереду, нї ззаду.

Оттака надмірна скромність
Здивувала вже й самих
Ботокудів, і ходили
Дивні вісти поміж них.

Неодин питав: »Чи правда,
Що новий редактор, де
Треба підписатись, тільки
Знак св. хреста кладе?«

Другі говорили: »Де там!
Се правдивий ґенїй в нас!
Все, що тільки він уміє,
Він навчив ся »в адїн час«.[3])

Иньші мовили: »Він хитрий,
Лиш прикидуєсь дурним,
Та колись як проговорить,
То всї щезнуть перед ним.«

ЧИТАЛЬНЯ „ПРО

---

[1]) Угнів — містечко на північ від Львова, славить ся своїми шевцями та хитрими (на свій спосіб) міщанами.

[2]) москвофільське »Слово«, шеф його від 1871. р. (після Дїдицького) — Венедикт Площанський

[3]) Була така брошура »В адїн час научітьса малоросіянину па-вєлїкарусскі«; її написав Б. Дїдицький, який, до речі, уміраючи 80 лїтнїм дїдусем, усе ще не вмів по-московськи

Оттак міркували Ботокуди, не знаючи, що новому редакторові суджено було раз за свій вік зробити чудо, а більш нїчого. Він проглаголав до Ботокудів ось якими словами:

»Всечеснїйші, премудрійші,
Любезнїйші Ботокуди!
Дух святий, що всюди є,
Хай і в ваших серцях буде!
Наша слава не загине,
Не загасне наша зо́ря,
Наші дїла всї запише
В своїх при́мітках історія.
Каже приповідка: „Кождий
Про свою хай дбає хату“ —
То ж з вас кождий хай снішить ся
Заплати́ть пренумерату[1]).
Дикими звірями люде
Без релїґії стать готові;
Тож статтї з »Москвитянина«
Я друкую вам в »Ослові«.
Неприя́зні елєменти
Нанесли нам шкоди много,
Та в письменстві нашім видно
Новий зворот до старого.
Знавцї кажуть, що яви́ть ся
Ґенїй в нашій лїтературі —
Та бо й зародів багато
Гарних в нашій є натурі.
І в полїтицї на нашу
Користь появляєсь зворот,
Та про се сотрудник мій
Иньшим разом поговорить.
Тільки вражі елєменти
В своїй злости безграничній,
Напосїли ся і нам

[1]) передплату

Творять пакости розличні.
Не говорю вже про те,
Що забрали нам всї школи,
Але жаден з них менї
Не поклонить ся нїколи!
Але чистий ще наш обряд,
І наш Бог не спить сю днину,
Він трираменним хрестом
Всїх змолотить їх на трину[1]).«

Слова ті справили чудо: ввесь ботокудський народ заснув відразу сном блаженних.

Ріжні сни бувають. Є
Сон невинної дитини:
Так сплять старцї ботокудські,
Раду радивши за днини.

Иньший знов є сон голодний,
Де в лицї терпіннє видно:
Сном таким, як кажуть, спить
В Ботокудії тільки бидло.

Иньший знов роскішний є
Сон здорової телицї:
Сном таким, відомо, сплять
Ботокудські красавицї.

Иньший сон злодїйський, спить ним
Ботокуда, й на нїм шкура
Вся трясесь, як в нього в хатї
Є часом »така брошура«.

Але кождий зрозуміє,
Що зовсїм инакший буде
Сон, як ввесь народ засне,
Ще й такий, як Ботокуди.

[1]) труха, потерть

То вже буде сон медведя,
Що у ґаврі[1]) зазимує:
Хай шумить, гремить і віє,
Він не бачить і не чує.

Оттаким зимо́вим сном
Ботокуди всї заснули,
Тай то разом, скоро тільки
Маледикта мову вчули.

Що там час несе з собою,
Відки вітер в світї віє,
Як іде наука, думка —
Їх се не студи́ть, нї гріє.

Все те, мов пусті вітри,
Понад ботокудським кра́єм
Прошумить і пролети́ть,
Наче хмара понад гаєм.

Довго здавлювана правда
Просипаєсь в серцях лю́дських,
Тільки тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.

За добро, за правду лле́ть ся
Кров широкою рікою,
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського споко́ю.

Повстає кругом по світї
Племя сміле, воєвниче,
Що для люду права, хлїба,
Волї і освіти кличе.

Тільки в ботокудськім краю
Не чувати бою, стуку,
Тільки храп[2]), часо́м лиш сонним
Снить ся битва за азбуку.

[1]) зимовий берліг ведмедя
[2]) хропіт

Понад сонним краєм сонце
Пробігає неохітно[1]),
Радо б перескочить, щоб там
Ніч стояла безрозсвітно.

Спіть борителї[2]), герої!
Хай вам буде сон спокійний!
Снїть про обрядові бої,
Про свої азбучні війни!

Спіть, нехай вам дїйсність люта
Супокóю не трівожить,
Хай вам сон новую славу
І панованнє ворожить!

Най нїколи вам не снить ся
Хлоп обдертий і голодний,
Хай нїколи не щемить
В серцї вашім плач народнїй!

Спіть, моральности підпори:
Світ так красний і багатий!...
З чистим серцем у перинї
Так солóдко, любо спати...

Спіть, покіль зима лютує —
До весни ще довго ждати...
Змеркни, сонце! Стихни, світе!
Щоб нам тихо, тихо спати!

1880.

---

[1]) неоохоче, нерадо (поль.)

[2]) Слово »боритель« (= борець) має в Галичинї іронїчне значіння; його часто вживають і Поляки (borytel) у своїй пресї в відношенню до Українців.

XI.

Вандрівка Русина з Бідою.

Їхав Русин понад воду,
Здибав Біду, як колоду;
Їхав Русин понад Сян,
Здибав Біду, не рад сам.

Каже Біда: »Гей, Русине,
В тебе Біда не загине —
Візьми мене на свій віз,
Поїдемо на обїзд!«

Ізняв Русин рукавицю,
Почухав ся в потилицю;
Ізняв Русин клепаню[1]),
Садить Біду як паню.

Приїхали до Лежанська —
Як кинеть ся псарня панська,
Ну ж від хати до хати
На Русина брехати.

Біда псарнї підморгує,
Хай Русина підтóргує:
Деруть свиту на шматки,
Ще й хапають за литки.

Стали на ніч в Ярославі:
Лежить Русин десь на лаві,
Всю ніч ока не стулив,
Костомахи надавив.

Біда собі пішла просто
На латинськеє пробоство[2]),
Там радила з ксьондзами,
Як Русь пустить з торбами.

---

[1]) гуцульський бриль [2]) попівщина, оселя пароха

Тай зробила у Тучапах[1])
Таке, що аж пішов запах
На всї села, на ввесь край,
Що хоч носа затикай.

Крикнув Русин: »Щезай лихо!«
Біда каже: »Сиди тихо!
Звяжи язик у пута,
Коли Roma locuta![2])«

Почухав ся Русин дуже,
Біда ж йому моркву струже[3]);
Скулився Русин як борсук,
Біда ж дуєсь як капшук.

А як стали в Перемишлї,
Русинові очі блисли,
Веселїйше відітхнув,
Добру новину почув.

Розняв рота й дивуєть ся:
Твердий[4]) з мягким цїлуєть ся,
Антоневич і Горбаль
Аранжують руський баль.

Біда зразу сумна стала,
Аж зубами скреготала,
Далї каже: »Гов, га-гов!
Чи на довго ся любов?«

Пита Русин: »А де ж Пелеш?«[5])
Біда каже: »Що ти мелеш?
Хиба ж місце владицї
Тут при танцях, музицї?«

---

[1]) Свого часу цїле село Тучапи перейшло на латинство
[2]) иньчими словами: пропало (католицька фраза: що як, мовляв, сказав Рим, то все скінчене, — а Рим станув за перехід)
[3]) Стругати моркву = тріумфувати
[4]) Москвофіл (Антоневич) із Українцем (Горбалем); »твердими« звали москвофілів, »мнякими« — Українців
[5]) епископ, др. теольогії, автор великої праці »Історія злуки української церкви з Римом«

Каже Русин: »Годї, Бідо!
Я до нього в хату піду!
Веди мене ід вікну,
Хай на нього хоч зирну.«

Русин в вікно зазирає,
А там Пелеш походжає
По покою, сарака[1]),
Сам до себе балака.

То на голос, то знов зтиха,
Мов та лєді Макбетиха:
»Ось ще пляма є одна!
Тутки витер — там вона!«

Русина, що був несвічний[2]),
Аж мороз пройшов траґічний.
»Чи він хорий, чи він спить?
Біда каже: »Та бо цить!
Пригадай собі помалу,
Як він в соймі сїк Качалу[3]),
А пани його, аж страх,
Цїлували по руках.
Ось тепер ті поцїлуї
. . . . . .
. . . . . .
. . . .«

Іде Русин, поплакує,
Біда при нїм підскакує.
Каже Русин: »Ночуймо!«
Каже Біда: »Кочуймо!«

Виїхали з Перемишля,
Стала Біда кінець дишля;
Приїхали в густий лїс,
Ізламала Біда вісь.

[1]) сердешний [2]) несвідомий, необзнайомлений [3]) Степан Качала, провідник »народовців« у 60 роках, тодї опозиціонїст

»Гей, Русине, бігáй просто,
Ось тут живе Жид за мостом:
Він тут держить мою часть,
Він нам зараз раду дасть.«

Побіг Русин, втепенив ся[1]),
Жиду низько поклонив ся:
»Гей ти, Хаїм, чи чуєш,
Чим ти тутки торгуєш?«

— „Ни,“ — Жид каже — „чим торгую?
Я все тутки арендую:
Коршму, шлябант[2]), баюри,
Мости, кости й фіґури[3]).
Чи горівки, чи підківки,
Чи парубка, або дівки,
Чи козу, чи телицю,
Чи там свічку в каплицю —
Все у мене дістать можеш,
Як лиш гроші менї зложиш;
Коваль, стельмах, швець, кравець —
Як я скажу, все найдесь.“

Дав наш Русин, що жадали,
Зараз вісь йому зладнали;
Він хрестить ся тай дріжить:
»Та то дїдько, а не Жид!«

Помаленьку, покрадемки
Приїхали аж на Лемки —
Там їм була парада:
Обступила громада.

---

[1]) найшов ся на місцї, прийшов

[2]) царину, рогачку (Schlagbaum)

[3]) Фіґурами звуть у Галичинї камінні статуї, але і справочні стовпи, що вказують, куди веде дорога, яке село й т. д.

Лемки Біді не пізнали,
Капелюхи поздіймали,
Приязненько витають,
»Відки пані?« — питають.
»А, може, ви з Амери́ки?
Що там наші вуйки, стри́ки?[1])
Що мій тато? Що мій внук?
Заробляють грошей гук?«[2])

Каже Біда: »Стійте, люде!
Вже ж без Біди й там не буде.
Є там моя прислу́жка:
Андрухович і Грушка[3]).«

Приїхали до Сянока,
Там Русь тверда як опока[4]),
Кричить мов би впала в дур:
»Русь од Сяна по Амур.«

Каже Русин: »Добре, братку!
Хай вам буде й по Камчатку!
Та менї здаєсь чомусь:
Як би мала наша Русь
Навіть двістї мілїонів
Отаких, як ви, патронів[5]),
То й тодї б з них, накінець,
Ще не був один мудрець.
Поки за Русь ‚великую‘
Наші тверді викрикують,
То Жиди, тимчасом, тут
Нам зпід ніг ‚малую‘ рвуть!«

---

[1]) дядьки;вуйко = брат матері, стрийко = брат батька
[2]) Лемки дуже еміґрували до Америки.
[3]) відомі свого часу еміґранти-попи, які в Америцї наробили були багато скандалів
[4]) скеля, мур
[5]) Патрон — опікун; тут у насмішливому значінню: людців.

Їде Русин чагарами:
Там вівчарі з отарами.
»Чиї вівці?« — „Газдівські[1]).“
»Чиї гори?« — „Жидівські.
Колись були гори наші,
Досить було сира й паші;
Нині вівцю в гурт даєш,
Кварту сира дістаєш.«

Русин далі поганяє,
Він сю пісню здавна знає:
Жид, шинк, векслї — поміщик,
Хлоп, шинк, крейдка[2]) — небіщик.

Приїхали аж на Турку,
Ходять Бойки як на шнурку —
Біда з ними знайома,
Поміж ними — як дома.

Каже Біда: »Гей, ви Бойки,
Скачіть менї полегойки!
Покажіть нам в тій хвилї,
Яких штук вас навчили!«

— „Навчили нас патріоти
Вчора шити, днесь пороти:
Вчора-м посла викляли[3]),
Днесь наново вибрали.“

Каже Русин: »Чи здорова
Ваша Рада Повітова[4]),
Та не тая торічна,
А та давня, предвічна?«

---

[1]) хазяйські

[2]) що нею записують собі коршмарі довги, які роблять у них селяни

[3]) ми викляли

[4]) галицькі »Повітові Ради« — автономічні повітові установи, щось як повітові земства, мали дбати про »повіт» (селян), але їх склад (дякуючи виборчому законові) був такий, що з них користи селянам не було

Кажуть Бойки: — „Давню Раду
Засушили-м[1]) про параду,
Тай новую в тую ж мить
Здало ся би засушить.“

Пита Русин: »Є в вас школи?«
— „Є, та дуже вчать поволи:
Школа в селї вже лїт сто,
А письма не зна нїхто.“

А в Хирові Єзуїти
Засїли ся Русь ловити[2]).
Русин живо тїкає,
Біда за ним гукає:

»Гей, Русине, не спіши ся,
Єзуїтам поклони ся!
Вони дїтей навчають,
Добра твого бажають.«

Русин каже: »От то й глупо!
Добра в мене й собі скупо,
А всї його бажають,
Мене голим лишають.«

А в Самборі оказії[3]):
Щось луснуло в ґімназії
І вилетїв — не ґранат,
А директор-ренеґат.

Приїхали у Дрогобич.
»От тут, Бідо, що нам зробиш?
Русин послом, бурмістром,
Ґімназії мінїстром!«[4])

---

[1]) ми засушили

[3]) Під Хировом, у селі »Бонковіце« Єзуїти удержують ґімназію; у нїй учили ся панські дїти, яким деинде було »за тяжко«. Чимало там було й українських дїтей (поповичів), які набіралися там польського, шляхецького духа.

[3]) притичина: директор — Керекярто, зроду Українець, потім був у Станиславові

[4]) Ксенофонт Охримович, що належав у парляментї до ґрупи угодовців

Каже Біда: »Лиш помалу!
Доберу я причандалу:
Тут доносів, там винця,
Тай доїду їм кінця!«

З Дрогобича у Бориславъ
Русин Біду саму вислав.
»Іди, Бідо, не гай ся,
Здоровенька вертай ся!«

Їдуть Жиди по дорозї,
Двацять штирі в однім возї,
Ще й шкапами худими —
Сїла й Біда між ними.

Бачив Русин як сїдала —
Три днї потім пропадала,
Аж четвертої ночі
Ледви ноги волочить.

Забризькана, захляпана,
Аж по вуха вталапана,
Вид подряпаний увесь,
А голодна, як пан пес.

Сїла мовчки, не питає,
Саламаху уплїтає.
Пита Русин по хвилї:
»Якже панї гостили?«

Каже Біда: »Що питаєш?
Глянь на мене, сам пізнаєш!
Сьорбала там солене,
Аж за много для мене.
Здохну, як ще туда піду!
Там, небоже, біда біду
Осїдлала, як коня,
Ще й бідою поганя!

Як я тільки там вказалась,
Між такі Жидки попалась,
Що менї б ще в них вчитись,
Як над людьми глумитись —
Вони гар-гар: „Яка мана?
Візьмім її за гамана!“
Обіцяли три шістки[1]),
Перебили всї кістки.
Там би менї й смерть негладка,
Та здибав ся Стефан Пятка[2]),
То він менї Борислав
Ввесь дрібненько описав
Тай говорить: „Нї, небого,
Тут вже твоїх сестер много!
Тїкай відси що-духу,
Щоб не було розруху!“
Як те слово я почула,
З Борислава дременула,
Не діждавши й заплати —
Хай їм дїдько кудлатий!«

А у Стрию славнім містї
Там Русинів більш як двістї
Зібрало ся на віче —
Відси Біда геть втїче.

Каже Русин: »Чекай, Бідо!
На те віче і я піду,
А ти собі лишай ся,
Іди в Стрию[3]) скупай ся!«

Пішов Русин на ті збори,
Прислухуєсь — хлоп говорить,
І гуде народу клич:
»То наш Берник з Лисятич.«

[1]) шістка — 20 сотиків
[2]) Степан Ковалїв — письменник, автор оповідань із бориславського життя
[3]) місто Стрий лежить над рікою Стрием

Як промовив Олесницький,
А потому Могильницький,
А нарештї Давидяк [1]),
То аж Русин геть розмяк,
Тай міркує: »Таких нам шлїть
По два, по три в кождий повіт,
То б з нас Біда не кпила,
Швидко б вязи скрутила!«

В Болехові баталїя,
Там Кобринська Наталїя [2])
В величезний будинок
Всїх зібрала Русинок.

Одна варить, друга місить,
Третя хлопські дїти тїшить,
Ті годують маленьких,
А ті миють пеленки.

А Натальця з старшенькими,
Пильно держить школу з ними,
Учить хлопцїв і дївчат,
Як з Бідою воювать.

Каже Русин: »Щасть вам, Боже!
Отсе справдї дїло гоже!
Вперве бачу не в жартї,
Що й попівни щось варті!«

Приїхали в Станиславів,
Русин Біду знов зіставив,
Поклонитись пішов сам
Желехівського [3]) кісткам.

---

[1]) відомі тодїшнї дїячі й посли: Євген Олесницький, Андронїк Могильницький — Українцї, Василь Давидяк — москвофіл

[2]) відома укр. письменниця і громадська дїячка

[3]) Євген Желехівський, відомий автор нїмецько-українського словаря, похований на станиславівському кладовищі

По Липовій по вулиці
Іде панок, аж кулить ся,
Несе пачок зо сорок
Навязаних до торок.
Іде, потом обливаєсь,
А так втїшно усміхаєсь,
Що аж Русин задивився,
Йому чемно поклонився:
»Чи купецтвом, панцю, крутиш?«
Панок каже: — „Я звусь Лукич[1]).
Я не купчик, підрядчик,
Але »Зорі« впорядчик.
Чи бач, дядьку, як плигаю!
Все письменство я двигаю,
Драми, казки, поемки,
Віршів три оберемки:
Від Карпенка і Чайченка,
Подоленка, Школиченка,
Жука, Жарка і Панька,
Ще й від Кримського Хванька,
Від Кенира сто-дві байки,
Ще й від Пчілки, Лесї, Чайки,
Зірки, Дарки, Монтаря,
Дрозда, Щогля й Комаря.«

Каже Русин: »Що за зміна!
Розмахалась Україна!«
Зняв клепаню з голови:
»Боже вас благослови!«

Приїхали в Коломию,
Похилила Біда шию;
Приїхали аж на міст,
Підтулила Біда хвіст

[1]) Василь Лукич (Володимир Левицький), довголїтнїй редактор »Зорі«, був нотарем у Станиславові й жив на Липовій вулиці; йому закидали, що в »Зорі« містить майже виключно твори Наддніпрянців

Тай говорить: »Слухай, брате,
Обїдьмо те місто кляте!
Радикали тут сидять,
Вони мене іззїдять.«

Іще Біда не скінчила,
Аж тут радикалів сила
З усїх боків, знай, летить,
Давай Біду молотить.

З сього боку Данилович,
А з того Гарасимович,
А з третього Трильовський
Беруть Біду на гоцки[1]).

Запаренюк з заду парить,
А Сандуляк[2]) в груди жарить,
А всї кричать укупі:
»Стовчім Біду у ступі!«

Тільки Пáвлик простяг руки:
»Не рвіть її так на штуки,
Не мордуйте захланно,
Треба з нею гуманно!«

Одні кричать: »Не дармуймо!«
Другі кричать: »Поміркуймо!
Живцем її візьмім враз
До музея на покáз.«

Стали вони перечитись,
Якби Біду знівéчити, —
Біда ж тому вже й рада,
Як балака громада.

---

[1]) дошкулювати комусь
[2]) відомі селяни-радикали

Помаленьку відітхнула,
Тай Русина в плечі пхнула,
Той по конях, коні в чвал —
Втекла Біда — дуже жаль!

В Матіївцях[1]) ще хлипала,
У Снятині вже нипала,
А як стала в Чернівцях,
То минув ся її страх.

Русин шука́ кладо́вища,
Почтити гріб Федьковича,
Біда ж спішить у той двір,
Де Русинів видно збір.

Там стовп стоїть чорножовтий[2]),
При нім руських людей ровти:
Православні й папісти,
Прості, вчені й юристи.

Самі бють ся, як ворони,
Перед стовпом бють поклони,
А хто у стовп чолом грим —
Копне того, що за ним.

Кричать, плачуть, а товплять ся...
Стала Біда їх питать ся:
»Чого ви так то́впитесь?
Чи до стовпа молитесь?«

Їй говорять: — „Ой, світику,
Ми робимо полїтику,
Покірненько, як той трусь[3]),
Спасаємо бідну Русь.“

---

[1]) село за Коломиєю, залїз. станція

[2]) австрійський державний колїр; буковинським Українцям усе закидували їх австрійський »патріотизм« і сміяли ся з їх »льояльности« та угодової полїтики

[3]) крілик

Каже Біда: »Ось наро́дні
Спасителї новомодні!
Товчіть, товчіть лобами,
Хай утїшусь ще вами!«

Довго вона там дивилась,
Як Русь чолом у стовп билась —
Аж спотїла, зомлїла,
Далї їхать велїла.

В Садаґурі[1]) Біду знають,
Жиди її там витають,
Цадик вийшов назустріч,
Виголосив довгу річ.

Хоч як Біда спішила ся,
А тут на ніч лишила ся;
Її цадик чтив, як міг,
Дав вечерю і нічлїг.

Приїхали до Кіцманя[2]),
Надибали полїцїяна:
Щось міряє, палькує[3]),
По паперах мишкує.

Біда його питаєть ся,
Чим так пильно займаєть ся.
Зразу не чув нїби́-то,
Потім буркнув сердито:

»Та ось маю турбацію:
Мушу робить реляцію.

---

[1]) містечко під Чернівцями, славить ся своїм чудотворним рабіном (цадиком)

[2]) Кіцмань — місто; боротьба за ґімназію (яку, нарештї, Українцї дістали в 1904. р.) тревала цїлих двацять років; ворожі елєменти (Нїмцї, Волохи) здали все на несвідомих (неграмотних) радних міста Кіцманя, які довго заявляли, що нїякої ґімназії їм непотрібно

[3]) забиває палї

Тут Русь наша здуріла,
Ґімназії схотїла.
Виписали полїтично,
Вичислили статистично,
Що ґімназія потрібна,
Тай вислали до Відня.
З Відня ноту шлють завзяту
До нашого маґістрату,
Чи справдї ми так нагле
Ґімназії забагли?
Маґістрат взяв під розвагу
І дав менї сю бумагу,
Щоб я на ню відповів,
Русь всю ad absurdum звів.
Маю вказать до листика,
В чім хибна їх статистика,
Нефахові їх пляни,
Ввесь рахунок поганий.
Все те б я ще сяк-так зробив,
Та ось чим Бог мене побив:
Як писати сю хрію?
Скорописи не вмію.«

Доїхали до Залїщик,
Став наш Русин як небіщик,
Так при Бідї зсох і схуд,
А конята ледви йдуть.

Сам він мов дїд, обдерши ся,
Біда ж кричить, розперши ся:
»Хоч на смерть їх тут замуч,
Вези мене понад Збруч!«

Не хтїв Русин сварити ся,
Мусїв Бідї корити ся:
Хоч як нерад тому був,
На Мельницю повернув.

А над Збру́чем на вигонї
Плеще Біда у долонї,
Регочеть ся як пуга́ч,
Їй вторує лю́дський плач.

Глядить Русин: Що за диво?
Юрба люду біжить живо,
Чоловіки і жінки,
Старі, слабі й дїтваки́.

Одні на Збруч уплав ідуть,
Другі з дїтьми убрід бредуть,
Иньших гонить дикий страх
По баюрах, тросниках.

Русин крикнув: »Ой, Господи,
Що се тутки за ро́зпуди?
Чого вони тїкали?
Чи Татари напали?«

Каже Біда: »Щоб ти знудивсь!
Се мене так люд напудивсь,
Та ось на лоб, на шию
Утїкає в Росію.
Про їх втечу я не дбаю,
Я за Збручем сестру маю;
Вони біжать чорт-зна де,
А вона вже на них жде.«

Їде Русин байра́ками,
Аж тут пани з собаками,
З арканами в долонї,
За збігцями в погонї.

Біжать, біжать, спотикають ся,
Кричать, кричать, задиха́ють ся:
„Ой, лишенько! Ой, біда!
Вся двірня нас покида!

„Ой, рятуйте! Поможіте!
Ловіть хлопів, задержіте!
Се ж маний московський цар
Наш робучий інвентар!
Гей, жандарми, гей, фінанси[1]),
Держіть ‚людек найкоханьши‘[2])
Ще й кордон хай військовий
Стане понад Збруч цілий!
Ловіть хлопів, розбійників,
Бо в нас нема робітників!
Як всї за Збруч забіжать,
То не буде кому жать,
Анї жати, нї косити,
По пять центів[3]) молотити,
По пять центів від руки,
Ще й по штирі канчуки!
Ловіть, держіть, арештуйте,
Вяжіть, бийте і катуйте,
Збруч стїною заступіть,
Лиш нам їх в село пришлїть!“

Каже Русин: »Гей, вельможні!
Будьте ж трохи осторожні!
Та ж їм право дозволя
Бігти хоч до Москаля!«

Гей, як Біда тее вчула,
Кулачищем замахнула,
Гуп Русина у плечі:
»Не балакай від речі![4])

[1]) скарбова пограничнa сторожа; її звичайно звуть у Галичинї левізорами (ревізорами), теребилюльками, бо вони вимірюють засіяний тютюн та подають на кару тих, що заховають для себе трохи тютюну (тютюн у Австрії був державний)

[2]) Іронічний висказ польських ґазет і польських панів (ludek najkochańszy) = найдорожчий народець

[3]) 5 крейцарів (пол. cent) = 20 сотиків = 4 копійки

[4]) не до речі

Чого в чуже мішаєш ся?
Чи на праві ти знаєш ся?
Ваше право: цїп до рук,
Гній, борщ, бульба[1]) і канчук!«

Зойкнув Русин, іскорчив ся,
Від уда́ру наморщив ся,
Аж хруснула в хребтї кість,
Закипіла в серцї злість.

Їде далї тай міркує:
»Що се Біда з нас кепкує?
Чи ми в світї послїднї,
Що терпіти їй гідні?«

На закрутї на вигóнї
Затис зуби, затяв конї,
Шарпнув, нїби одурів,
Тай висипав Біду в рів.

А як шарпнув, добре вважав,
Що у ровї камінь лежав:
Біда лобом в камінь гуп!
Тай простерлась нїби труп.

Русин про те не журить ся,
Жене кіньми, аж курить ся,
В душі шепче Отченаш,
Щоб там Бідї був шабаш.

Аж надійшли ревізори.
»Хто там в ровї? Чи не хорий?«
Витягають із рова,
Бачуть: Біда нежива.

За спільною порадою
Кличуть віта з громадою.
»Візьміть Біду, схоронїть,
У всї дзвони заздвонїть!«

[1]) картопля

Стали люде міркувати:
»Де ж нам її поховати?
Візьмім її на тачки,
Завезїмо в бодячки!«

Пок громада надумалась,
Аж ось Біда прочунялась —
Підніймаєсь огида:
»Ведїть мене до Жида!«

Бачуть люде: жива Біда!
Розбігли ся, Бог-зна, куда,
Біда встала, простяглась,
Дальше пішки поплелась...

Тут ми з нею прощаємось.
Чи ще коли спіткаємось?[1])
Дасть Бог ще нам всїм прожить,
Біда й сама прибіжить.

20. березня—13. квітня, 1893.

[1]) здиблемось (поль. .

СОНЕТИ.

ВОЛЬНІ СОНЕТИ.

I.

Сонети — се раби. У форми пута
Свобідна думка в них тремтить закута,
Примірена, як міряють рекрута,
І в унїформ так, як рекру́т, упхнута.

Сонети — се пани. В них мисль відроду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду.

Раби й пани! Екстреми ся стрічають.
Несмілі ще їх погляди, їх речі,
Бо свої[1]) сили ще раби не знають.

»Простуй ся! В ряд!« Хлоп-в-хлопа, плечі-в-плечі
Гнеть стануть свідомі одної ме́ти,
Живі, грізні, огромнії сонети...

1880.

---

[1]) своєї

II.

»Чого ти, хлопе[1]), вбравсь у стрій лицáрський,
Немов боїш ся насміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
Міняєш на тонкий різець Петрарки?

Замісць валити панський гнїт і царський,
Ти скрив ся в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писáрський,
Мов полинівки[2]) чарка у шинкарки.«

— „Нї, я не кинув каменярський молот,
Усе він в мóїй, хоч слабій, долонї,
Його не вирве насміх анї колот.

І як невпинно він о камінь дзвонить —
Каміння грюк в душі менї лунає,
З душі ж луна та співом виринає!“

1881.

III. Котляревський.

Орел могучий на вершку снїжному
Сидїв і оком вдовж і вшир гонив,
Втім схопив ся і по снїгу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снїгу він крилом відбив,
І вниз вона по склонї камяному
Котитись стала — час малий проплив,
І вниз ревла лявіна дужше грому.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт нераз.

Та бýв у нїм завдаток сил багатий,
І вогник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всїх нас огрівати.

1873.

[1]) мужику [2]) горілка, настояна на полині

IV. Народня пісня.

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу сльозою чистою дзюрчить;
В їй оцї личко місяця блищить,
І сонця промінь грає в чистій хвилї.

З грудей землї бють водянії жили.
Струї живої рух не кінчить ся й не спить,
Вода ж погожа тисячі живи́ть
Весни дїтей, що вкруг її обсїли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початóк тих струй усїм закритий,
Так з темних джéрел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

1873.

V. Наука.

Хоч вічно злий тиран її вбива
І переслїдують підніжки власти,
Хоч пітьма рада в гріб її укласти,
Про те вона вовік, вовік жива.

Хоч вихор злоби, знай, при нїй шаліє,
Хоч божим іменем і піп її клене,
Хоч деспота рука її визна́вцїв гне,
Вона все проста, все росте й міцнїє.

Хоч людськість блудить часто манівцями,
Вона — спокійний, щирий провідни́к,
Шукає виходу з стежок блудни́х.

Хоч в горю й тьмі розпучними словами
Кленуть її людцї, вона проклять не чує
І для добра їх раз-у-раз працює.

1878.

VI. Дві дороги.

Ввік до заслуги дві ведуть дороги,
І дві корони жизнь нам може дати:
Одна — трудить ся і калїчить ноги,
А друга — з вірою й молитвою страждати.

Щаслив муж і народ, якого воля
Судьби веде з одної та на другу,
Із поля праці до терпіння поля,
Щоб мовчки йшов через вогні й наругу,

Аби ступав, мов ніччю путник в полї,
З сльозою в оцї та з надїєю в душі,
Що ще діждéть ся ранку, світла й волї.

І нас, брати, отак веде рука судьби:
Йдучи з молитвою, на перекір недолї,
Ідем до світла, щастя та любвй.

1875.

VII.

Незрячі голови наш вік кленуть,
В котрім, говорять, перед правом сила,
А чесній думцї перетяті крила,
А правду й волю як звірá женуть.

Та що ж то — право? Право, се лиш сила,
А сила — право, се закон природи.
В життю лиш сила ломить перешкоди,
До лету вгóру розпускає крила.

А серця вашого вогонь святий,
А думка, що світи нові будує,
Та що ж се — сила? Лиш пястук та збруя? [1])

А волї вашої залїзні крила,
А перекóнань, правди блиск яркий,
Чи ж се не тáкож непропаща сила?

1880.

[1]) зброя

VIII.

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
Чи запашний, чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Вогонь страшенний,
Що нищить все? Чи ти, як тихі сни

Невинности? Чи як той стяг воєнний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний,
Чи демон лютий з пекла глибини?

Чим бєш ся ти? Яка твоя любов?
В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, і в чім постійне? Мов![1])

Ти океан — маниш і потопляєш,
Ти рай — добутий за ціну оков,
Ти літо — грієш враз і громом убиваєш.

1875.

IX.

Вам страшно тої вогняної хвилі,
Коли з мілїонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлющі світа розірве на нїм?

Ви боїтесь, щоби кріваві хвилї
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсїм?

Не бійте ся! В крівавих хвиль навалї
Не згине думка, правда і добро,
Лиш краще, ширше розівєть ся далї.

Не бійте ся! Не людськости ядро
Та буря зломить, а суху лушпину —
Ядро ж живеє розростесь без впину.

1880.

[1]) кажи

X.

В снах юности так сквапно ми шукаєм
Прями́х стежок, і молодим умо́м
Так просто, гарно вік свій укладаєм,
Так чесно, сміло боремось зі злом...

А втім в життє, мов в пяних стиск, вступаєм:
Сей відси што́вхне, відти той часо́м;
Сяк-так вємо́сь, удари обминаєм,
Ба й других пхнем самі набік плечом[1]).

Оглянемось — і де наш замір дїв ся!
Жизнь наша, наче манівці, блудна́, —
Ще щастє, як вокруг ти не вертїв ся.

Будь мов та хвиля! Хоч грізна й мутна,
Та де вал верг[2]) її — по нїй осїв ся
Осад новий, живий — земля плідна́.

1880.

XI.

Як те залїзо з силою дивно́ю,
Що другеє залїзо тягне к собі
І маґнетизмом зветь ся, не в споко́ю
Зцїпляється, а в ненастанній спробі,

А як його безділлє вкриє ржою,
Під ржою й сила гине, мов у гробі, —
Оттак і серце, що, грижі стрілою
Прошиблене, само зсїдаєсь в собі.

Лиш праця ржу зотре, що грудь зсїдає,
Чуттє живе, неткнуте заховає,
Непросихальную нору́ живи́ть.

Лиш в працї мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в працї варто і для працї жить.

1880.

[1]) плечем [2]) кинув

XII.

Смішний сей світ! Смішнїйший ще поет,
Що все в нїм хоче серіозно брати,
Що в тій погонї до незнаних мет
Розумну думку рад би відшукати.

Смішний сей світ! В нїм правом — дикий гнет,
А чесна праця в перегнилі шмати
Вкриваєть ся, й щоб мала лиш відмéт
З страв дармоїдів, щоб живіт запхати,

То мала б доста для потреби свóї![1])
Смішний сей світ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьої[1])

Землї і цїллю всього, що на світї!
Смішний поет, що хтїв би, окрім зла,
В тім світї правди й розуму глядїти.

1881.

XIII. Сикстинська Мадонна.

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твóї[1]) красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О, глянь на мене з свóї[1]) висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів — перед тобою клóнюсь тоже.

Про Бога, духи можна сумнїватись,
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, нї!

І час прийдé, коли ввесь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотнї.

1881.

[1]) нарічеві форми: своеї, всеї, твоеї

XIV.

Ось спить дитя, невинний ангел чистий.
Сміється ся в снї — се ангел з ним играє...
Сплакне́ у снї — се ангел, в облак млистий
Розпливши ся, маня́ть його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий [1])
В душі його по собі слїд лишає;
З дитячих снів той ангел промінистий
Раз-в-раз бажання, тугу в нїм збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужинї,
А ангел з далї кличе: »Д' ми́нї! Д' ми́нї!«

Любви, надїї він спішить стежками,
Там плід здобуде, тут лиш квіти звялі,
А ангел з далї кличе: »Далї! Далї!«

1881.

XV. Пісня будущини.

Знов час прийде́, коли з погорди пилу
Ти отрясеш ся й ясною звіздою
Зассяєш людям, і піду́ть з тобою,
Серця твою почують давню силу.

Знов час прийде́, до на́йтяжшого бою,
Останнього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи, і прогнилу
Стару будову розвали́ш собою.

І над обновленим, щасливим світом,
Над збра́таними, чистими людьми
Ти зацвітеш новим, чудовим цвітом.

Прийде́ той час! Істотою цїло́ю
Ми чуєм хід його поза собою,
Та доживем його — не ми... не ми!

1880.

[1]) віковічний (поль. wiekuisty)

XVI.

Доси́ть, доси́ть слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладко́ю,
Мов хробака під гарною лускою
Пекучий біль і сльози укривати!

Лїка́р іде! Не час тепер ховати
Поганих струпів. Смілою рукою
Розкрить їх треба, мимо стиду й болю
Всю гниль нещадно з тїла вивирати.

Час показать, що людськість мужем стала,
Дитинячих игра́шок відреклась,
Своє важке призначенне пізнала;

Що снїгова метїль вже унялась,
Безцїльних поривів пора пропала,
Розумних дїл пора розпочалась.

1881.

XVII.

Нї, не любив на світї я нїкого
Так, як живому слїд живих любить,
Щоб, не зрікаючись себе самого,
Ввійти в другого́ душу, переймить

Його думки, його бажаннєм жить,
Не думавши добро творить із того,
І так, незамітно зовсїм для нього,
Вести його, де вища цїль мани́ть.

Відразу бути паном і слугою,
Зректись себе і буть самим собою —
Оттак любить нїколи я не вмів.

Чи самолюбства в мнї за много стало,
Чи творчих сил живих було за мало?
Чи шлях життя мене фальшиво вів?

2. жовтня, 1889.

XVIII.

І довелось менї за се страждати!
Де лиш любви правдивої шукав я,
Усе за неї був готов віддати —
Те са́ме все безсилле зустрічав я:

То вбране в гордощів холодні шмати,
То в слів цукрових стрій[1]) конвенціональний,
В мрій, слїз, зітхання плащ сентиментальний,
Та в бій життя зовсїм незгоже стати.

Лиш де я не шукав її, де навіть
І зло чинив, щоб стать її негідним,
Там я найшов її. От тим то тра́вить[2])

Мене подвійне горе жа́лом мі́дним:
Те зло, що сво́їм прогріхом вважаю,
І те добро, що без заслуги маю.

2. жовтня, 1889.

XIX.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
В майстерну форму, мов різьблена чарка,
Свою любов, мов шум-вино, вливали.

Ту чарку Нїмцї в меч перекували,
Коли знялась патріотична сварка:
»Панцирний« їх сонет[3]) як ка́праль[4]) гарка,
Лиш краску крови любить і блиск стали.

Нам хлїборобам що з мечем почати?
Нову зробить прийдеть ся перекову:
Патріотичний меч перекувати

На плуг — обліг буду́щини орати,
На серп, — щоб жито жать, життя основу,
На вила — чистить стайню Авґійо́ву.

24. вересня, 1889.

---

[1]) одяг, убір [2]) їсть, жере, ранить (поль.) [3]) Мова тут про відомі в нїмецькій літературі »Geharnischte Sonette« Фр. Ріккерта *Прим. автора.* [4]) австрійський унтерофіцер (Korporal)

ТЮРЕМНІ СОНЕТИ.

I.

Се дім плачу, і смутку, і зітхання,
Гніздо грижі, і зопсуття́, і муки!
Хто тут ввійшов, сцїпи і зуби, й руки,
Спини думки, і речі, і бажання!

Кукіль тут полють з жита, видаєть ся,
Та рівночасно свіжий засівають;
По параґрафах правду виміряють,
Але неправда і без міри лле́ть ся.

Тут стережуть основ, але основу
Усїх основ — людсько́го серця мову,
І волю, й мисль зневажують як дранте́.

Ви, що, попавши в западню́ ту, хтїли
Найти в нїй лю́дський змисл і лю́дські цїли —
Lasciate ogni speranza — мовив Данте.

19. вересня, 1889.

II.

»Вузька, важкая до добра дорога« —
Се сказано десь у письмі святому.
Та я перечу тим словам як мога,
Пізнавши вхід до вязенного дому.

Вонючі сіни — перша осторога,
Скрипливі двері в хіднику тісному,
Відтак[1]) ідеш по манівцю крутому,
А там — подвірре, мов пуста берлога.

А по подвіррю вояк патрулює,
У сінях варта, стражники понурі
І гарештанти, наче тінь, снують ся.

Сей шлях важкий — чи до добра прямує?
Спитайте тих, що мучать ся в тім мурі!
Зрахуйте сльози, що день-в-день тут ллють ся!

10. вересня, 1889.

III.

Гей, описали нас, немов худобу:
І назву, й вік, і ріст, і всю подобу,
Волоссє, очі, зуби, всї приміти —
Тепер хоч в Відень нас на торг гонїте!

Гей, обшукали нас, немов бандити:
Всї кишенї, всю одіж, всю особу,
Ножі, й тютюн, і гроші, й всю оздобу
Забрали — хоч в турецький рай ведїте!

Ну, от тепер ми чисті! Глупі, глупі!
Ножі, оздоби й скарби наші з нами,
Тих вам не взять бандитськими руками!

І розвели нас у апартаменти
Державні. Злишні тут всї комплїменти:
Сальон, їдальня, спальня й с... — все вкупі.

16. вересня, 1889.

[1]) опісля

IV.

Сиджу в тюрмі, мов в за́сїдцї стрілець,
Усякий звір попере́д мене мчить ся,
Не крієть ся від мене, не боїть ся,
Показує, в чому хто є мистець.

Лис — злодїй тут, не скромник, не святець,
І вовк — не музикант, а просто вбійця,
Ведмідь — дерун і лютий кровопійця,
Забув про жарти, бубон і танéць.

Тут всяку видно на́голо особу,
Мов фрак роздївши й мундур урядовий,
Вони і людську скинули подобу.

Я в засїдцї дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій все готовий —
Ну, бачність[1]), звірі! Не хиблю я цїли!

9. вересня, 1889.

V.

Вам хочесь знать, як нам в тій казаматї
Проходить час? О, страх патріярхально!
Як господарські дїти йдемо спати
Ураз з курми, лиш що заснуть, звичайно,

Не можемо. Нї про що розмовляти,
То й мовчимо. Лиш сей та той нечайно
Зітхне. Минає осьмий час, девятий...
Втім Герсон[2]) стука о стїну нагально

І лїзе до вікна. »Ти спиш, Реєнте?«
— „Нї!“ — »Так подай там знак до Розпоряки,
Mir wellen eppes machen düll den Mente!«[3])

Стук, стук по стїнах! Гомонять тихцем...
Пост насторожився, став к вікну лицем —
Втім з права хтось як рявкне: »Лут[4]) табаки!«

---

[1]) позір! [2]) Герсон — Жид-конокрад (гл. *Жидівські мельодії*); далї прізвища гарештантів. *Прим. автора* [3]) В жидівсько-злодїйськім жарґонї значить: Ну-мо, подразнити трохи вояка! *Прим. автора.* [4]) колишня міра: 32. частина фунта (льот)

VI.

»Не будеш тихо!« — крикнув пост і шпарко
Побіг туди, відкіля крик роздав ся.
— „Рахміль! Рахміль!“ — крик злїва обізвав ся,
Знов пост біжить, клене, аж небу жарко:

»Чекай но, я вас тут навчу кричати!«
Та поки ще добіг на місце крику,
Вже Герсон став неначе кіт мявчати,
А зправа хтось там вис: »Кукуріку!«

Із всїх вікóн посипалось як град:
»Козидра![1]) Шпичка! Rich da'n Tat'n aran«[2])
Пост став, немов підрізаний баран.

І раптом стихло все, мов в домі смерти.
Хто? Де кричав? І по що? — годї знать.
Се наші є вечірнїї концерти.

17. вересня, 1889.

VII.

Вже ніч. Поснули в казнї всї, хропуть,
І пітьма налягла. Лиш візитирка[3])
Підсліпуватим свóїм оком зирка,
Немов моргáє злобно: Ось ви тут!

Десь на завісах скрипнула кватирка,
Плюскоче дощ, і грубі краплї бють
О ринву, — ринва так жалібно дирка
О мур, мов хоче вирвати ся з пут.

Та нї, не вирвеш ся! Залїзні гáки
Держать тебе, дозорцї як собаки
Пильнують, ходить шельвах[4]) під вікном,

Не вирвеш ся! І глухне зойк розпуки,
В тяжкій знесилї опадають руки...
Заснуть, заснуть, хоч би мертвецьким сном!

17. вересня, 1889.

[1]) козолуп [2]) чорти твойому батькові [3]) віконце в дверях (вовчок) [4]) вартовий (нїм. Schildwache)

VIII.

А ледви-тільки сон нам зломить очі,
Гість північна його сторожа згонить:
Гремить корйтар, колодй[1]) скрегоче
При дверях, думаєш зпросоня: дзвонить

Пожарний дзвін... Зриваєш ся — аж ній!
Пан ключник входить з лямпою, поглянне
На крати, чи здорозі та міцні,
На піч, на кибель[2]), тапчани[3]) — тай зникне.

Знов колодки скрегочуть, а Ногайці
Казню за казнею пліндрують далі,
Мов Лопотова та війна у байці.

Що сон із змучених повік украли,
Грижі[4]) неситій не дали заспати —
Байдуже їм, коб лиш здорові крати.

17. вересня, 1889.

IX.

А рано, поки час ще вибє пятий,
Знов Лопотове славне військо грюка:
Іде »кибльованнє«[5]). Що се за штука —
Їй Богу, сам не знаю, як сказати.

»А гій,« — почнуть естетики кричати, —
»Ось до чого у них доходить штука!
Яка де в світї погань є, грязюка,
Вони давай її в сонети бгати.

Петрарка в гробі перевернесь, пробі!«
Нехай! Та тільки він ходив в саєтах,
Жив у палатах, меч носив при собі,

Тим то краси, пишнот в його сонетах
Так много. Ми ж тут живемо в кльоацї,
То й де ж нам взяти кращих декорацій?

17. вересня, 1889.

---

[1]) замок [2]) відповідає російській параші (нїм. Kübel = відро) [3]) піл [4]) печалї [5]) виношення кибля (параші)

X.

Колись в однім шановнім руськім домі
В днї юности, в днї щастя і любови
Читали ми »Что дѣлать?«, і розмови
Йшли про часи будýщі, невідомі.

Домашнї дами ось як побивали
Нераз мої гарячі дитирамби:
»Е, спільна праця! В такім разї[1]) й вам би
Прийшло ся чистить виходкú й канáли.«

Не знали дами, що важке всесвітнє
Питаннє те вже Австрія рішила.
Тюремний кибель — щó в ньому за сила!

І вúходок, і мебіль враз! Вигідне
Береш його, виносиш, ну, і прямо
На поле лий, чи в компостову яму.

17. вересня, 1889.

XI.

Встаєм раненько, миємось гарненько,
Вбираємось і стелим ліжко вмить,
Пісочком казню метемó чистенько,
Тодї давай ходить, ходить, ходить...

Шість кроків там, і шість назад — досúть,
Щоб не крутив ся світ, та трьом тїсненько:
То два нас ходить, а один сидить,
Той встане — з нас один сїда смирненько.

Колись в Борúславі були землею
Два ріпникú[2]) присипані: три дошки
Над ними стали скісною крівлéю.

Лиш люльку мали і вода сльозила
В кутку: сей воду сце, той курить трошки...
Сїм діб! І нас того́ ж тюрма навчила.

18. вересня, 1889.

[1]) якщо так, то (поль.) [2]) ріпник — робітник, що добуває гас (нафту)

XII. Прохід.

Прохід — не хлопський в полі, і не панський
В садках тінистих, не фільософічний
Той Шіллєрівський, а гіґієнічний
Прохід, реґляментовий [1]), арештанський!

Зима, чи літо, дощ, сніг, чи погода,
Мороз, чи спека, на годину в добу
Женуть дозорці вязнів мов худобу,
По чéрзї на прохід до огорода.

Дерев там стілько, що паркан з ялищї,
А зеленї, що поза ним доглянеш,
А неба, що доглянеш з дна криницї.

А в грудь як свіжого повітря втягнеш,
То світ закрутить ся, мов у пяницї,
І ще сумнїйший, безсильнїйший станеш.

16. вересня, 1889.

XIII.

Ні, наш тюремний домовúй порядок
Бува часóм дотепний! Ну, скажіть:
Кибльованнє полуднїшнє й обід
Ураз — чи дотеп се, чи лиш припадок?

І запах саламахи й киблїв смрід!
Рядком з водою становля́ть коновку
І хлїб кладуть, і в киблї ллють карболку —
Ніс арештанський все знесе й живіт.

Щаслива Австрієї! Той ум великий,
Що видумав сей дотеп, варт вовіки,
Щоб святкувать імя його празнично!

Перед його ідеєю я кло́нюсь:
Не апетитно, та за те — практично;
Minus de genus, si constructio bonus [2]).

19. вересня, 1889.

[1]) приписовий (Reglement)
[2]) Лиха школярська латина — не важний рід, як складня добра.

XIV.

Беруть дїру, залїзом обкують,
Приправлять курок і язик для маху —
І самопал готов. Оттак, мабу́ть,
І арештанську ва́рять саламаху.

Беруть котел води і жменю круп —
Ось вам і зуп; досиплють кмину жмінку,
То звесь кмишковий; краяну печінку —
Звесь лєберсуп; а хлїб — хлїбовий зуп.

На друге йде капуста й воловина
В педїлю (евфемічно — жил і лою
Бува нераз в тім мясї половина!)

В будні горох, фасоля (в-пів з гнилою!),
Логаза, каша гречана й »дубова« —
Ось вам вся наша »карта страв« готова.

19. вересня, 1889.

XV.

Та ви не думайте, що вища власть
Лишає так се дїло, без призору!
Вона пильнує прав у всяку пору,
І параґрафів скривдити не дасть!

. . . . . .

А як обід готов, то відкладають
Найкраще мясо, хлїб і відливають
В тарілки саламаху — ще густою,

Дадуть омасти і несуть хоробре
До президента. Той скоштує. »Добре!«
Тодї для нас розбовтують водою.

19. вересня, 1889.

XVI.

В тих днях, коли неначе риба в сїти
Мій вольний дух в тїсних тих стїнах бєть ся,
Смертельний холод в душу аж крадеть ся,
І нїкому потїшити, огріти,

Одним-одна лишила ся менї ти,
Мужицька пісне, в котрій люд ввесь плаче,
І моєму серцю лекшає неначе
З народнїм болем в один такт болїти.

О, ви, кристалїзованії стони,
Ви, сльози, перетоплені в алмази,
Зітхання, влиті у тужливі тони —

Не покидайте ви мене в тій хвилї!
Кріпіть, щоб ті безумства, муки, врази
Мойого духа глиб не помутили!

8. вересня, 1889.

XVII.

Замовкла пісня. Чи ж то їй, свобідній,
Золотокрилій пташцї тут вітати,
В тій западнї понурій, непривітній,
Де чоловік потоптаний, проклятий?

Чи ж їй огидний образ той писати,
Як страж встромляє свої лапи мідні
В мою кишеню, чоботи, в послїднїй
Рубець одежі і в послїднї шмати?

Тютюн, вогонь, папір і олівець,
Ось чого власть шукає так пильнейко,
Що влїзла б аж в нутро тобі, здаєть ся.

І мовкне пісня. Так і соловейко
Втїкає від гнїзда, писклят, яєць,
Коли людська рука їх доторкнеть ся.

16. вересня, 1889.

XVIII. Hausordnung.

Надво́рі, там, за парканом тюремним,
Є конституція, якісь закони;
Для нас вони є тільки мітом темним,
Лиш дзвоном, що, не знати, де він дзвонить.

Вся конституція, закон увесь
У нас упрощені, що годі далі:
Один існує ко́декс [1]) в криміналі,
А ко́декс дивний той — Hausordnung [2]) звесь.

Не писаний се кодекс, а існіє
Лиш в усній і пястучній передачі,
З практичних лекцій його вязень вміє.

Його встанови бистрі як штафети. [3])
Директор, ключник, стражники добрячі
Їх знавці, виконавці й інтерпрети.

15. вересня, 1889.

XIX.

Не вільно в казні тютюну курити,
Книжок читати, ні свічок світити,
Не вільно в візитирку говорити,
В вікно глядїти, грішми що платити.

Папір і олівець при собі мати —
Для арештанта се тяжка провина;
Ножа теж казня мати не повинна,
Хлїб нігтями й зубами треба рвати.

А ключник, стражник може в кождій хвилї
Перетрясти все в казні, обшукати
Вас до сорочки, »мачку засвітити«,

І язиком, як хоче, вас честити,
За кару вас в »густую« казню дати,
Де б вас кумпани обкрадали й били.

15. вересня, 1889.

[1]) збір законів [2]) домашній порядок [3]) післанець (спішний) на коні

XX. Ключники й дозорці.

Нї, вас забути був би гріх великий,
Чесні панове, ключники й дозорці!
Тай як похвал відмовити вам порції
Там, де над всїм царюють ваші крики?

Ви продали себе в кати́ й на муки.
За триста ґу́льденів[1]) річної плати
Готові з друга, брата шкуру драти,
Як лиш він тут попа́детъ ся вам в руки.

Понижені до розряду собаки
Порядком нашим, ви й мстите ся та́ки,
Понижуючи других яко мога.

Грим, грим! »Дїд« входить: хлїб принїс. З порога
На під покинув і попхнув ногою —
І я почув, що є власть наді мною.

16. вересня, 1889.

XXI.

Что ми шумить, что ми звенить, мов в хмарі
Грім? Декретові[1]) бігають до вмору,
Гуркочуть ліжка, миють корита́ри,
Труть, білять, миють в казнях і знадвору.

»Комісія, комісія!« — гуде,
Мов шелест листя, як надходить буря.
»Висока урядовая фіґура,
Сам пан надрадця на контролю йде!«

В неділю рано дух дунув Господнїй
Над океаном, все аж до безодні
Стряслось — фіґура в кримінал явилась.

Із казнї в казню йде — ввесь штаб круг неї...
»Замкнїть вікно!« — »дїд крикнув нам крізь
Щоби фіґура не перестудилась. (двері,

20. вересня, 1889.

[1]) ринських = 600 корон
[2]) прислуга за декретом (папір, у якому зазначене чиесь іменування), а то ще є тимчасова прислуга, поденна

XXII.

Ввійшла фіґура. »Як зветéсь ви?« — „Франко.“
»Гм, Станко?« — „Франко!“ — »Станко, запишіть.«
»Давно тут?« — „Місяць.“ — »Гм! А ти, коханку?«
—„Сім день.“ — »А ти?« — „Я взавтра йду на світ.“

Побачив книжку. »Маєте дозвілля
Читать?« — „Так.“ — »Гм!« На ліжка, на суфіт [1])
Зирнув. »Гм, гм! А тут нема вентиля?«
— „Нема.“ — »Нема? Гм, добре, запишіть!«

Тут ключник кинувсь: — „Є за те вентúлї
В двох казнях, там!“ — »В двох казнях? Запишіть!
А ви б часом вікно тут отворили!«

(Мабýть, у ніс фіґурі вдарив смрід!)
— „У нас вікно отверте день і ніч!“ —
»Ага, гм! Запишіть!« — І вийшли пріч.

19. вересня, 1889.

XXIII. Тюремна культура.

Хоч в криміналї крати, грубі мури,
Ковані двері, варти й не злїчити,
А все, щоб не змовлялись інквізити [2]) —
То таки й тут озвавсь наш вік культури.

Тут телєґраф є свій — і досконалий!
Ввесь апарат — стїна й кавалок тріски,
І з казнї в казню йдуть по нїм сиґнали.
Се теж культурний виплід, „echt“ [3]) австрійський.

І почта йде з вікна в вікно по ночі,
Безплатно перевозить хлїб, »маняти«,
Тютюн, вогонь — про письма й не казати!

Бува й смітяр при дверях заскребоче
І крізь шпарýну [4]) »грипсанку« спішно всуне,
І тій Темідї в слїпі очі плюне.

20. вересня, 1889.

[1]) сгеля [2]) оскаржені, вязні [3]) чисто [4]) щілину

XXIV. Розмови.

А прочий час заповнюють розмови.
Сей сво́їм »дїлом« мучить всїх і пудить,
Той жарти строїть, всїх смішить готовий,
А инший в спомнах колишнїх блудить.

Хто казку каже, хто знов тугу в собі
Гне й ходить, ходить, тільки чути кроки...
Часо́м на всїх наляже сум глибокий,
І довго в казнї тихо, наче в гробі.

»Вдуріти можна!« — буркне хтось, і люте
Проклятте вліпить. — »Гей, брати, а ну-те,
Чого похнюпились? Нехай на панську

Мако́ву[1]) смуток! Грим об землю лихо!
Зберімось лиш на-голоси, і тихо
Затягнем нашу пісню арештанську!«

21. вересня, 1889.

XXV. Пісня арештанська.

»Хто любить місяць, я без сонця вяну,
В тюрмі про волю вже й не нагадаю!
Сиджу й клену свою судьбу погану,
Тих вороженьків, що зза них страждаю.

До суду кличуть, бач, до протоколу.
Суддя мій лютий, став грозить киями...
— „Скажи всю правду, то піде́ш на волю!“ —
Я визнав правду — і пішов в кайдани.

Читають де́крет.[2]) Стали батько й мати,
Плачуть, не сміють і руки подати...
— „Бач, синку, де непослух той доводить!

Господар в путах, в бурій[3]) куртцї ходить,
В довба́нцї вбутий, стрижене волосся,
В полї ж пшениця сиплеть ся з колосся.“

20. вересня, 1889.

[1]) голову (маківка) [2]) присуд [3]) темносивий колїр арештанської одежі в Австрії; довба́нцї — обува з дерева (видовбана)

XXVI. Хто її зложив.

»Не кепська пісня, пане,« — Герсон каже, —
»Стара бриґідська[1]) пісня! А зложив
Її хлоп простий, простий хлоп, а-якже!
Не тямлю, чим на кару заслужив.

А кару довгу мав, вже десять літ
Сидів, а ще, мабуть, мав пять сидіти.
От раз комісія якась, адіть[2]),
Прийшла в Бриґідки, щось там оглядіти.

А він сидить коло вікна й співає
Сю саму пісню — а співав чудово —
І плаче так, що аж ся серце крає!

Пани тихцем списали слово-в-слово,
І вислали до Відня. Ну, й за пару
Неділь прийшло: змазáв 'му[3]) цїсар кару.«

21. вересня, 1889.

XXVII.

Народ наш в бідах добрий практик: зла вість
Його злякать, ні здивувать не може.
Не даром він зітха: не вводь нас, Боже,
Під панську карність, а людськýю ненависть!

Людськá ненависть — се ж найтяжше горе,
Найгірша кара для громадянина!
Він без людей — слаба в степу билина,
Котру, хто хоче — стопче й перебóре.

З тим горем, з тою карóю страшною,
Що бит людський стинає мов косою,
Він панську карність ставить нарівнї —

Ту, що про себе шумно так голосить,
Немов вона, мов другий Атляс, носить
Ввесь лад суспільний на своїй спинї.

16. вересня, 1889.

[1]) львівська тюрма — популярно: бриґідки [2]) скороч: а, дивіть [3]) йому

XXVIII.

Нї, ви не мали згляду наді мною!
Хоч око-в-око ви не сміли стати,
Не сміли свої[1]) правди нам сказати —
Ви підступом змогли мене, без бою!

Щоб над безсильним, хорим показати
Звірячу силу, ви добов[2]) нічною
Напали, наче вовк за звіриною
Ви чатували на порозї хати.

Ви права сторожі? Нї, право в вас
Лиш щит, котрим безправє закриваєсь!
Судїть мене, та вас осудить час!

Нехай тепер безсильно розбиваєсь
Мій крик об зимні стїни, то все ж раз
Він вирветь ся, й ваш сон його злякаєсь.

7. вересня, 1889.

XXIX.

У снї менї явились дві богинї.
Лице одної — блиски промінисті,
Безмірним щастєм ссяли очі синї,
І кучері вилися золотисті.

Лице другої чорний крив серпанок,
І чорні очі, наче перун з тучі,
Блищали, коси чорні та блискучі —
Була немов лїтнїй, бурливий ранок.

»Не плач, дитя самотне, цить, мій світку,«
Сказала перша (що за голос милий!),
»Ось, на тобі мій дар, чудову квітку!«

І соняшник дала менї розцвілий.
А друга мовчки терн втиснула в руку —
І враз я й радість вчув, і люту муку.

18. вересня, 1889.

[1]) своєї [2]) добою

XXX.

І говорила перша: »Я любов,
Життя людськóго сонце невечерне.
Як соняшник за сонцем, так за мнов[1])
Хай раз-на-все твоє ся серце зверне.

І світ і люде, всї перед тобов[1])
Являтись будуть світлим боком; скверне,
Погане, зле лиш з наслуху, немов
Крізь сито, тільки будеш знать. Оберне

Мій дар до тебе щирих серць багато,
І від найлїпших, найчеснїйших твóго
Віку — добра й любви зазнаєш много.

То ж хороши, дитя, сей дар мій свято!
Любов л ю д е й, мов хлїб той до засїка,
Громадь і ступінюй в любов до ч о л о в і к а!«

18. вересня, 1889.

XXXI.

І говорила друга: »Я ненависть,
Любви сестра й товариш невідступний.
Ненáвиджу я все, що звесь лукавість,
І кривда, й лад нелюдський та підкупний.

Ненáвиджу я всю оту неправість,
Що чоловіка пха на путь непутнїй,
Що плодить в душах підлість, брéхнї, зависть,
Крутїж отой могучий, каламутний.

Не в серцї людськім зло! А зла основа —
Се глупота і та міцна будова,
Що здвигнена людьми і їх же губить.

Се зло й тобі прожре до кости тїло,
Щоб ти зненáвидїв його і бився з ним сміло.
Хто з злом не бореть ся — людей не любить!«

18. вересня, 1889.

[1]) нарічеві форми: мною, тобою

XXXII.

Сидів пустинник біля свого скиту
Серед лісів безмірних та безлюдних
І слухав пташок голосів пречудних,
І вітру в гіллї пісню сумовиту.

Аж бач, голубка, його пташка біла,
Що вже два днї не знать де пропадала,
Ту ж попад ним крильцями стріпотала
І тихо в нього на колїнах сїла.

Старий погладить хтїв її руков[1]) —
Тай обімлїв: ті крильця снїжнобілі
Оббризькала червона людська кров.

І зойкнув дїд: »Прокляті, зсатанїлі
Часи, коли з осель людськиx в сей лїс
На крилах голуб людську кров принїс![2])«

13. вересня, 1889.

XXXIII.

Росіє, краю туги та терпіння,
Чи ж не такий ти час проходиш нинї?
В трівоги й самолюбія пустинї
Позабивались старші поколїння.

Тремтить вся сила краю як заклята,
А, тимчасом, на лютий бій за волю
Летять малії дїти-голубята,
Кістьми лягають у снїжному полю.

Росіє, краю крайностїв жорстоких!
Твій витязь Святогор дріма в печарі,
Козацька воля спить в степах широких,

А дївчина-голубка на бульварі
Платком, а не лицарською трубою,
Сиґнал дає до кроволиття й бою.

13. вересня, 1889.

[1]) рукою [2]) Мотив із Ленав'а. *Прим. автора.*

XXXIV.

Як я ненáвиджу вас, ви машини,
Що трéте кости, рвéте серце в грудях,
Вбиваєте живую душу в людях,
І потім кажете: »Що ж, ми невинни!

Нас на такі заведено пружини,
Ми мусимо! В самúх нераз вся суть, ах,
Бунтує́ть ся... Та що робить! Не будь, ах,
У нас тих пут, становища, родини«...

Як я ненáвиджу вас, добрі, щирі,
Що служите неправді, підлотї —
Чи служите у злій, чи в добрій вірі!...

Нї, ті, що в добрій вірі служать, ті
Ненáвисні менї в найбільшій мірі,
Як на рабі тім пута золоті.

9. вересня, 1889.

XXXV.

Що вовк вівцю їсть — жалко, та не диво,
На те він вовк, розбійник, душегубець;
Та як би віл, спокійний травоскубець,
Приняв ся враз живе́ рвать мясиво?...

Що ширить тьму у рясї темнолюбець,
Що кат у фрáку точить кров, як пиво,
Що злодїй-фарисей основи живо
Спаса — се зле, та злий в злім не проступець.

Та чесний чоловік, що злому служить,
Своєю честю покриває мідний
Лоб підлоти, а зтиха плаче й тужить —

Се вид найвищої погорди гідний,
Се вид Пилата, що Христа на муки
Віддав, а сам умив прилюдно руки.

9. вересня, 1889.

XXXVI. Лєгенда про Пилата.

1.

Пилат Христа віддав катам на муки
І мовив: »Я невинен, вам бажалось!«
Взяв воду і, прилюдно вмивши руки,
Пішов обідать, мов нїщо й не сталось.

Та сталось так: нємов на вид гадюки,
На вид його у-розтїч все пускалось —
Раби, прислуга, навіть заметалось[1])
Безстрашне серце в воїна-звірюки...

Пішов на крівлю, де чекала жінка,
Так та з страхý лиш скрикнула в нетямі,
Вниз вéрглась[2]) і розбила ся об камінь.

Пішов в покíй, де в пуху спить дитинка,
Так та лиш витріщила оченята
На нього й вмерла, диким жáхом стята.

9. вересня, 1889.

2.

І Бог поклав клеймо на грудь Пилата,
Життє, смерть, тїло й дух його прокляв
Гірш Каїна, бо Каїн, вбивши брата,
Не мив рук з крови, винним чувсь, тїкав.

А сей, що правду чисту в руки ката
Віддав, одвіт від себе відпихав;
То й правда вся була йому віднята,
Все, чим він жив, гордився і віддихав.

Сїмя його пропала наче тїнь,
І кесар з служби з гáньбою прогнав,
І рідний гóрод випхнув з свóїх стїн.

Старий, слабий, край шляху він стогнав,
Шматка просив, та до кінця ворожі
Камінням в нього кидали прохожі.

9, вересня 1889.

[1]) забилось, заворушилось [2]) кинулась

3.

А як умéр, хтось трупа взяв за ноги,
І вкинув в яму, й кáмнями прикидав;
Та через ніч труп знов покрай дороги
Лежав — гріб тїло кляте з себе видав.

Тодї стягли тернів, бодяччя купу,
І трупа вéргли, й жар підвéргли лютий;
Терни згоріли, та нїчого трупу
В вогнї не сталось — він лежав неткнутий.

Тодї камінне жорнове на шию,
На руки й ноги начепивши, в море
Прокляте тїло вéргли в чорторию.

Та повривались шнури конопля́ні,
І труп Пилата, всїй землї на горе,
Ще й досї плавле десь по океанї.

9. вересня, 1889.

XXXVII. Кріваві сни.

1.

В тюрмі менї страшливі снять ся сни,
Таї чи то сни лишень — і сам не знаю,
Такі вира́зні та тривкі вони,
Такий несонний біль менї вчиняють.

Найтяжші муки, лютії тортури,
Які лиш людям люде завдавали,
І ті, що в них страждали і вмирали,
Заповнюють тюрми мосї мури.

Мов рій товплять ся привиди кріваві:
Страшні злочинцї, і святі герої,
І рани їх я бачу мов на яві.

І з ран тих наче грім лупає в мóїй
Душі: »І нам частину співстраждання.
Частину пісні за важке конання!«

22. вересня, 1889.

2.

Христос, бичами зсїчений, кріваві
Терни́ в волоссю, хрест свій приволік,
В руках, ногах від гвоздїв дїри ржаві —
Стоїть і шепче: »Ось я, чоловік!«

Джордано Бруно на кострі горючім,
З язиком, що-лиш вирваним клїщами,
З тїлом від свіжих ще тортур болючим
Глядить у жар під сво́їми стопами.

І Кампанелля висить на тортурах:
Дваця́тий раз йому дрýхочуть кости,
Сустави крутять і печуть підошви.

І з стогоном глухим, несвітським, в мурах
Тюремних віє щось мов легіт в полю:
»Се муки й кров за світло, поступ, волю!«

22. вересня, 1889.

3.

»А за́ що ж ми терпіли муки й мерли?« —
Нова громада стогне відкись зліва.
»Ми — гній історії, ми — неґатива,
Чи ж в нас не лю́дське тїло, з дроту нерви?«

Ось Даміян. Яку приняв він муку
За те, що короля ранив блудно́го!
В еспанських чоботах ламали ноги,
На сїрковім вогнї палили руку,

Горючими клїщами тїло рвали,
І олово та сїрку в свіжі рани
Лили́, і кіньми рвали й чвертували!

»Цїлу годину я вмирав, тирани!
Посивів з болю!« І було се вчера,
В Парижі славнім, в вік Русса́ й Вольтера.

22. вересня, 1889.

4.

Ось Гонта йде, ввесь синій від побою,
З відтятим язиком він і рукою;
Його садя́ть на розжаре́ну шину,
І шкуру друть, аж всю обдерли спину.

А далі сотні-тисячі проходять
Крівавих тіней нїмо наді мнов[1]):
Їх бють, рвуть, па́лять, в колесо городять,
І в ямі ко́денській булькоче кров.

Геть, геть, нещасні тіни, спіть спокійно
В могилах сво́їх темних, позабутих!
Чи ж мало людськости мук ваших лютих,

Щоб з вами й ми терпіли ще подвійно?
Пропав вже час тортур і мук таких!
Спіть, не трівожте наших серць мягких!

22. вересня, 1889.

5.

»Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час,
Як гибли Пестель, Каракозов, Соня?
Як мучивсь Достоєвський і Тарас?
Хиба́ ж тепер вже кандали́ не дзвонять?

Хиба́ різки ще не свистять у вас?
Цїлими селами в тюрму не гонять?
Хиба́ гармати мідних гирл не клонять
Над містом, всїх готові зжерти враз?

Мягкі серця в вас, бо трусливі вчасти!
А звір зневаги до людей, і власти,
І темноти росте й виси́ть над вами!

Ми, його жертви, вас звемо́ з могили:
Не мякнїть без часу́! Гартуйте сили!
Гонїте звіря, бийте, рвіть зубами!«

22. вересня, 1889.

[1]) мною

XXXVIII.

Багно гнилеє між країв Европи,
Покрите цвіллю, зеленню густою,
Розсаднице недумства і застою,
Росіє! Де лиш ти поставиш стопи,

Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плїсень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: »Даю свободу!«,
Дреш шкуру й мовиш: »Двигаю культуру!«

Ти не сїчеш, не бєш, в Сибір не шлеш,
Лиш мов упир із серця соки ссеш,
Багно твоє лиш серце й душу душить.

Лиш гадь і слизь росте й міцнїє в тобі,
Свобідний дух або тїкати мусить,
Або живцем вмірає в твоїм гробі.

4. жовтня, 1889.

XXXIX.

Тюрмо народів, обручем сталеним
Ти обцїпила їх живі сустави
Й держи́ш — не для пожитку, не для слави,
А лиш для жиру клевретам мерзеним.

Отак пастух попута конї в полї
Черéз-ногу: здаєсь, три ноги вільні,
А йти вони, нї бігти не зусильні —
То ржать, гризуть ся спільники неволї.

Оттак і ти попутала народи,
Всїм давши зверхнї вигляди свободи,
Щоб одні-одних гризли і душили.

І хоч всї дружно рвуть ся з твого круга,
Та в рїжні боки шарпають друг-друга.
Сей колот — джерело твоєї сили.

4. жовтня, 1889.

XL.

Епільоґ.

(Присвячено українським сонетарям)

Голубчики, украíнські поети,
Невже вас досї нїкому навчити,
Що не досúть сяких-таких зліпити
Рядків штирнацять, і вже й є сонети?

Пятистоповий ямб мов з міди литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплєти,
Повязані в дзвінкі рифмові сплети —
Лиш те імям сонета слїд хрестити.

Тій формі й зміст хай буде відповідний:
Конфлїкт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара підіймаєсь,
Мутúть блиск, грізно мéчесь, рве окови,
Та при кінцї сплива в гармонїю любови.

Преров, 6. травня, 1893.

ГАЛИЦЬКІ ОБРАЗКИ.

І.

У шинку.

Сидів в шинку і пив горівку,
Бо коло серця щось пекло.
Згадав про дїти, хору жінку,
Згадав про щастє, що втекло...
Згадав, як був господар він,
Як шанували всї сусїди,
Всяк віддавав йому поклін
І слово добреє завсїди.
А далї... далї не хотїв
І згадувать!... Настало лихо!
Чому мовчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?
Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусїв впоминатись,
Хоч не його зорали лан,
З панами права добиватись?
І не добився з панами права,
Ще й сам від них біди назнавсь:
Громадськая пропала справа,
Він сам докрихти зруйнувавсь.
Худоба, хата, поле й сад
Пішли за кошти судовії...
В широкий світ, неначе в ад,
Його з сїмєю без надії,
Без хлїба пхнули. Жінка мре
Із голоду на переднївку,
У наймах дїти... Тато де? —
Сидить в шинку і пє горівку.

1881.

II.

Великдень.

Я. Великдень! А ти нині, хлопче, в шинку?

Він. А де ж маю бути? Ще добре, що ту [1])
Посидїти ось супокійно дають,
А випєш що, з хати надвір не женуть.

Я. Великдень! Від са́мого досвітку бу́ть:
Воскресні дзвони гудуть та гудуть!
А зви́чай наш каже старому й малому
В той день бути дома.

Він. Нема в мене дому.

Я. Ну... дому нема, збудувати не вспів...
Та — нї, я не теє сказати хотїв,
А те, що, діждавшись воскресної днини,
В родинї пробудь.

Він. Я не маю родини.

Я. Га, так, твоя правда! Не маєш родини!
Чи та́кож не маєш дївчини-дружини?
Вона розговорить, вона приголубить —
У неї б пробув...

Він. Хто бідно́ту полюбить?
В господаря вчора ввесь день я робив.
Над вечір, що згода, менї заплатив. —
На свята не просить, скупенько й самому.
Іди! А куди? Без родини, без дому...
Ну, звісно, в шинок. Дещо випєш, закусиш,
За те й за нічлїг вже платити не мусиш!
Просидиш так свята, коби до по-свят,
Й знов треба нової роботи шукать.

1881.

---

[1]) = тут

III. Максим Цюник[1]).

Девять ще годин кричав ти,
Як та штольня завалилась,
Де нещасний працював ти —
Девять ще годин конав ти.

А юрба їх там тїснилась,
Слухаючи крику твого,
Та рука й одна не ймилась,
До рятунку не стулилась.

Девять ще годин страшного
Кóнання — чи не за много
Горя випало для того,
Хто за ввесь свій вік не взнав

Девяти годин роскішних,
Девяти новин потїшних
В вічній нýждї, сльозах вічних
Ввесь свій вік не жив, конав?...

1881.

IV. Михайло.

Добрий був ґаздá Михайло,
Тихий чоловік:
По-сусїдськи, згідно, гарно
Проживав свій вік.
Все веселий, хоч убогий,
Других веселив.
»Чень ще станемо на ноги!«
Раз-в-раз говорив.

[1]) Так звав ся робітник із Нагуевич, котрий у Бориславі погиб, працюючи у штольні. Штольня, лихо збудована, завалила ся в середині так, що засипаний у глухому кінцї робітник мав іще довкола себе трохи вільного місця. Девять годин чути було відтам крик нещасного, і девять годин слухали того крику надзорцї й робітники, не пробуючи прикласти рук до рятунку. *Прим. автора*

Та не довело ся стати,
Бо тїсний став час:
Треба гнутись і мовчати
І платить раз-в-раз.
То Михайло хоч сміяв ся, —
Та гірким сміхом:
Страх в-знаки йому давав ся
Арендар з довгом.
Аж вкінцї злі днї настали:
Арендар вчепивсь,
Ґрунт за довг злїцитували[1]),
А ґазда розпивсь.
І що-день в шинку однако
Він в кутї сидїв,
І сміяв ся, і балакав,
І »мандрони плїв«[2]).

Швидко нивку Жид послїдню
За горівку взяв,
І з хатини жінку бідну
Геть з дїтьми нагнав.
Жінка голосно ридала,
Йдучи здовж селом,
В голос мужа проклинала,
Ставши під шинком.

А Михайло коло кварти
У шинку сидїв
І сміяв ся, строїв жарти
Та »мандрони плїв«.
Вийшов, спорожнивши мірку,
І вже не прийшов:
Жид 'го[3]) рано на одвірку
Звислого найшов.

1881.

[1]) дурницї плїв [2]) на авкціонї продали [3]) = його

V. Баба Митри́ха.

»Я кумко Йвани́хо, вмираю!
Не дав менї Го́сподь діждати,
Щоб свого Климка́ оглядати,
Як верне з далекого краю!
Погнали його на-в-край світа,
І вістки від нього нема,
І годї менї вже по шля́ху глядїти
За ним! Наступає зима,
Снїг білий дорогу заносить,
В очах менї меркне вже світ...
Смерть, кумко, надходить, хоч що ви кажіть,
Душа вже з гостини додому ся просить.

»Я, кумко Йвани́хо, вас про́шу:
Останню ще волю вчинїть!
Ось тут, в тій хустинї, дивіть,
Пять римських[1]) паперами но́шу.
Се я заробляла три лїта,
Складаючи гріш до гроша —

То, кумко, на погріб ви мій оберніте,
Як з тїлом розстанесь душа.
А тут, в другім розї хустини,
Є сріблом пять римських, дивіть!
Се, кумочко, ви для моєї дитини,
Як біднятко з війська прийде́, збережіть!

»Я, кумко Йвани́хо, робила
Гіре́нько на грошики ті:
Нї смачно я вїла, нї впила,
Дріжала нераз на слотї.
То чень хоч синок мій єдиний
З них ко́ристь якую пізнасть[2]),
Заплаче за мною сльозами рясними,
На-боже за душеньку дасть.«

[1]) ринських (= 10 корон), звичайно звали їх: пятками
[2]) зах.-укр. форма (неправильна, на зразок: дасть) = пізна́є, спізна́є (буд. час), щоб одрізнити від: пізна́є (тепер. час)

Ще трохи Митри́ха стогнала
Тай вмерла в куми у сїнцях —
А в той сам день карта в село причвалала,
Що син її в Боснї від кулї поляг.

1881.

VI.

Галаган[1]).

— »Мамо, мамо!« — кличе Йван,
Хлопчик може шести лїт, —
— »Подивіть ся, подивіть,
Маю дзїньо[2]), галаган!«

— „Де ж ти, синку, теє взяв?
Чом ти, синку, так дріжиш?
Боже, босий десь бував,
Босий по снїгу біжиш!«

— »То менї паничик дав...
Я з ним бігав по снїгах:
Я босоніж, а він мав
Черевички на ногах.
»‚Як доженеш, дзїньо дам!‘«
Так він мовив, тай побіг.
Я... дігнав його... ма... мам...
— »Синку, синку, що тобі?«

Зсинїв, наче боз[3]), Іван,
Зцїпив зуби, одубів,
З ручки випав галаган —
Впав на землю і зомлїв.

А за тиждень в недїлю
Плаче мати — пропало!
Пройшла коса по зїллю,
Бідне зїллє зівяло.

---

[1]) Мідяна монета, що стоїть 4 кр. вал. австр. (= 8 сот.). *Прим. автора.* [2]) Дзїньо — в дїточій мові гріш (усе, що дзвенить) [3]) бузок

В трунї тихо спить Іван,
Не бажає більше нич[1]):
В ручцї має галаган
Той, що дав йому панич.

1881.

VII.

Журавлї.

Журавлї ключем летять
Піднебесним плáєм[2]),
Дїти радісно кричать
І довкола ну скакать
Прастарим звичаєм:
Круцю, круцю, журавлї,
Ваша мати на водї![3])

І глядять на-пів з страхóм,
І на-пів цїкаво,
Чи ключ змилить ся й кругом
Завертúть ся, чи тягóм[4])
Геть полетить право?
Круцю, круцю, журавлї,
Ваша мати на водї!

Полетїли журавлї,
З дороги не збились,
А хлопята ті малі
За ключем, пок щез у млї,
Довго ще дивились.
Круцю, круцю, журавлї,
Ваша мати на водї!

---

[1]) нїчого, нїщо (бойк.)

[2]) стежка (в горах, звичайно між лїсами)

[3]) Є народня повірка, що, коли весною журавлї летять із вирію, можна змилити з дороги цїлий ключ, застромивши ніж вістрєм у землю та крутячись довкола нього, держачи руками за ручку ножа і співаючи пісеньку, вжиту ось-тут як рефрен. *Прим. автора*

[4]) далї таксамо (поль.: ciągiem)

»От неправда, що менї
Баба говорили!
Від їх пісні журавлї
Не знижалис до землї,
Шляху не змилили!«
Кручю, кручю, журавлї,
Ваша мати на водї!

Правда, дїти, не все так,
Як бабуся каже,
Та сю казку перший знак.
Перша спроба́, хоч і як
Зроблена, покаже.
Кручю, кручю, журавлї,
Ваша мати на водї!

Та рости мете, й казки
Не згірш »злотих у́тят«
В тисячнїї вузлики
Ваші простії думки
Спутають, окрутять.
Кручю, кручю, журавлї,
Ваша мати на водї!

І не ваш ум — з пут берхнї
До правди добитись!
Гірш, нїж птахи ті блудні,
Мете за слова марні
Ввесь свій вік крутитись[1])...
Кручю, кручю, журавлї,
Ваша мати на водї!

1881.

[1]) за слова марні крутитиметесь увесь вік гірше, нїж птахи ...

VIII.

ГАДКИ НА МЕЖІ.

1.

Ся нитка зелена, що мов ота гадина
Отсе здовж загона снує,
Се Terminus наш, се межа, перекладина,
Знак, поки »моє« і »твоє«.
По сей бік чотирі загони Трохимові,
По той бік Михайлові три:
Жий кождий на своїм, уплачуй дачки́ нові,
Чужого ж і пядь не бери!
І що кому в тім, що Михайло й Трохим
На свої́х загонах кріваво бідують,
Хоч рук собі й ніг від роботи не чують,
Прийде́ переднівок — занéстись[1]) нїчим?
І що кому в тім, що худібчина їх
»Чомусь« не держи́ть ся, чахлїє, марнїє,
Що поле їх рік-в-рік гіршáє, пустїє,
Хоч о́рють і полють не гірше від всїх?
І що кому в тім, що вже руки у них
В розпуцї безпомічній вниз опускають ся?
»За мало землиці! В часах тих трудни́х
Довги вже дверима і вікнами пхають ся.
Прийдеть ся пропасти... Мов риба в саку́,
Так бéмось, і годї що вдати!«

Аж слухати важко тих слів, та яку
Пораду їм дати — не знати.
А станеш у полї отак на межі:
В обох сїм загонів, і вдовж є куди́ дивить!
Ну, нивка незгірша, що хоч те й кажи —
При добрій роботї і вісїм душ виживить...
А в них обох шість душ! І що б за завада

[1]) Раз щось іззїсти. *Прим. автора*

Зложити ся полем докупи обом,
Зложитись хатами, знаряддєм, тяглом?
І, може, для них се єдиная рада.
Та ба, ось межа! Ся попруга вузька
Несильну їх силу роздерла на части,
І де в спільній працї жили б до-вікá,
Там в роздріб прийдéть ся їм спільно пропасти.

2.

Малим ще, тямую, всї межі я знав:
За мамою лїтом що-день тупцював,
Коли для дійної корови вона
Трави узбирати над вечір ішла.
То межі й на ступінь широкі були,
З одної нажнеш дві веретї[1]) трави.
А я неміцними ногами межею
Безпечно ступаю мягкою стернею.
А нинї погляну на межі: невже ж
Нема стародавнїх, широких тих меж?
Всї нинї тоненькі, як нитка отак,
Чужий ледви б здужав намацати знак.
Сей з того, той з того їх боку підтяв,
Рад кождий, що лишнюю скибу дістав.

І чом кождий так тої скиби бажить?[2])
Чом тїсно так в світї, нелюдяно жить?
Чи люду за много наплодилось нам,
Чи більш до життя потребує він сам?
Нї люду за много на нашій рiллї,
Нї в нього самого потреби зросли,
А більш його дома стїснили чужії,
На рук його працю мов трутнї падкії.

---

[1]) рід грубого простирала, яким застелюють ізверха постелю
[2]) прагне, бажає

І дармо то дехто незрячий нераз
Говорить: »Війна би здала ся у нас,
За много людей, світ тїсний всїм, мов сак,
Просїкли б — вільнїйше би стало відтак.«
Вільнїйше, се так! Та крім знищення й мук
Не стало б до працї що-найкращих рук,
А джерело нужди як било, так било б,
Лиш що до старого нове причинило б.

А люд через межі, його що тїснять,
Не може добачити всїх тих завад,
Добачить всїх сплетених коренїв лиха,
Що сили його підлоточує зтиха.
Ей, межі, ви, межі, вузенькі, куцї,
В які бездорожжя, в які манівцї
Ви втисли незрілий ще погляд суспільний!
Хто шлях нам покаже широкий і вільний?

3.

Приходить до мене один чоловік:
»Порадьте, що маю робити?
Ось тут на тім полї мій дїд прожив вік,
Хоч правду сказавши, нема чим і жити —
Три прути! Та, ну, якось, певно, тодї
Не так було тїсно, як нинї —
Досить, що оттак нї в добрі, нї в бідї
Пройшов цїлий вік старовинї [1]).
Мав дїд два сини, поженив їх і враз
Жили в одній хатї з дїтками.

[1]) старому (поль.)

Все дїд було каже: »Дїлив би я вас
Тим полем, тай бю ся з гадками.
Тепер воно ледви живи́ть нас, а що ж
Тодї, як ту дрібку надвоє роздерти?
Нї, я вас не буду дїлити! Як мож,
Так жийте прикупі, а схочете тож
Дїлитись — дїлїть ся по мо́їй аж смерти'.«
Та стало ся, бачте, що дїд і сини
Померли на тифус одної весни,
Лишивши по двоє дїтей малолїтнїх.
Я на́йстарший був, мав три роки з весни,
Стриків [1]) хлопець півтора; в мами й стрийни́ [2])
При грудях дївчатка були. По бездїтних
Багатших сусїдах мами́ роздали
Нас хлопчиків — бач, не було́ з чого жити.
Дістоть-то [3]): годуйте, допоки малий,
А виросте, мусить за се відслужити.
І ми наслужились, назнались біди!
Мами́ повмирали. Менї вже тодї
Було двацять лїт, я покинув служити,
До хати пішов, оженивсь і як слїд
Обняв усе поле, що нам лишив дїд,
І став на нїм в бідности жити.
Тадав я: сплачу́ малолїтнїм тамтим,
І поле, по дїдовій волї,
Остане цїле́, то хоч я на тім полї
Вдержу́сь, а то впа́де у руки чужим.
Дївчат повіную [4]), а старший братїй
Пристане дебудь до вдової . . .[5])
То так, як би двом у сорочцї тїсній:
Волить хоч один та ходити в цїлїй,

---

[1]) дядьків (брат батька)
[2]) дядина (жінка батькового брата)
[3]) достоту, то нїби так:
[4]) дам віно (= придане)
[5]) = до вдови

Ніж дерти сорочку надвоє,
Бо жáден не мати ме що тодї вбрать.
Оттак я бувало частенько
Говорю тамтому. Та ба, любий брат
Лиш вислухав все те чистенько,
Тай зараз до суду. Списать зажадав,
Що там на всї дїти лишилось,
І щоб все на-пів поміж них подїлилось,
Так як би їх тато окремо вмирав.
Я вчув се, і сумно зробило ся. Шлю
До нього людей, щоб згодúлись на сплату;
Сам хóджу за ним і благаю-цвілю[1]):
»Вважай, передїлимо поле і хату,
То що ж на тих кусниках будем робить?
Вважай, дїд-небіжчик не хтїли дїлить,
А ти хочеш дїдову волю ламати?«
Дарма, він про сплату не хоче і знати!
Минуло два роки, і з суду ми нинї
Декрети[2]) дістали: усе, що дїд мав,
Між нас подїлити по рівній частинї,
А кождий щоб з того сестру звінував.
І що тут робити, порадьте, як ласка!
Зруйнують дочиста, як вкрóять оттак
Пів ґрунту! Моя вже задóвжена частка.
Сестри не звіную, і сам я жебрак.
Я думаю свідків до суду вести,
Що дїд не хотїв дїлить поля, —
То чень йому скажуть на сплату піти, —
А нї, га! — то дїйсь божа воля!«

[1]) дошкулюю
[2]) присуд, рішенець

4.

Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудóм, та рілля
Народ годувала щасливий, свобідний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна свобідна, нова!
І в мóйому серці біль втишувавсь лютий

Щез привид. Я глянув довкола. Онтам
За зорану межу бєсь з Грицем Степан;
Там дїд оре поле, старенький, як гриб,
І плаче за сином, що в Боснії згиб,
Там батько за сином з дрюком уганяєсь,
Там мачухи лютий проклін розлягаєсь...
О, Краю мій Рідний, недолею гнутий,
Пропасти би краще Тобі, нїж коли б
Така твоя доля повік мала бути!

1881.

IX.

ГАДКИ НАД МУЖИЦЬКОЮ СКИБОЮ.

1.

Стану я ранком на зораній ниві:
Пу́рпуром сонце на сходї горить,
Пташечки в гаю щебечуть, щасливі,
В мóїм лиш серцї гризота[1]) кричить.

Пане всїх творів, властивче природи,
Глянь, що́ в нїй щастя, що в нїй красоти!
Чом в твоє серце краса та не входить,
Чом так нещасний, пригноблений ти?

[1]) жура, печаль

Поле плодюче, царúна[1]) відкрита,
Трави густі по лїсах і лугах —
Чом же тебе не годують досита,
Чом же ти з голоду мреш по хатах?

В гір твоїх лонї залїзо чимáле,
Чом же тупії твої леміші?
Чи лиш на теє залїзо те здале,
Щоб тебе в пута кували чужі?

В твóїм підгіррю ллєсь світло жарюче
В струях хрустальних, бурлить і кипить;
Чом же ти, світло в чужі землї шлю́чи,
Сам мусиш темний, непрóсвітний жить?

Соли святої твій край також ситий
В бючій норі, хрусталевій скалї;
Чом же несóлений хлїбець їси ти?
Чом же не став ся ти сіллю землї?

2.

Серце моє припадає, тремтя́чи,
К тобі, о, скибо мужицька, тверда,
Дух мій в нутро твоє тóне гарячий,
Наче у море блискуча звізда.

Кожду пилинку твою проникає,
Кождий каміньчик, коріньчик, сучок,
В кождої часточки сквапно питає:
Хто се з вас виссав плодючий ваш сок?

Адже ж столїття замерклі, закляті
Трупом і кровю вас щедро гноїли —
Чом же тепер ви на хлїб не багаті?
Де ви святії ті соки подїли?

1881.

[1]) левада, город

X.

У лїсї.

Як люблю я по лїсї блукати
У гарячую днину лїтнý,
В темній тїнї дерев спочивати,
Де тишá нїби просить до сну!
Самотá вкруг, а все ж не пустинно —
Оживуща, свята самота:
Долїтá аж до серця невпинно
Безконечная пісня життя.

І щасливий я, поки гублю ся
Без доріжки в гущаві рясній —
Та людей я спіткати бою ся,
Люде рай розбентежують мій.
Люде всюди, й до божого раю,
Своє горе і сльози несуть,
І нераз я, трівожний, стрічаю
Те проклятеє горе аж тут.

От обдертий дїдусь-старови́на
Шкандибає, аж гнесь до землї,
Гне додолу його сухарина[1]),
За плечима ж гриби в кошелї.
Я відмалечку знаю старого
І хатину його край села,
Де живе він самотно, убого —
Ті гриби його живність[2]) цїлá.

Він за них має страву й одежу —
Та як трудно тепер їх здобуть!
Здибле злїсний[3]), веде на Медвежу,
А з Медвежі в арешти запруть.
Як я пильно від нього ховаюсь,
Щоб не вздрів він нечайно мене, —

[1]) сухе хабаззя, хмиз
[2]) харчі
[3]) лїсничий

Бо — я знаю — дїдусь ізлякаєсь:
Чорне вбраннє для нього страшне!
Та дарма! Мене заздрів в гущаві,
З груди вирвавсь стрівожений крик,
Кинув вязку свою на муравї,
І подав ся в яр темний, і зник.

Та я довго ще чув, як хрустїло
Сухе гилле, куди він біжить,
І щось в грудях старечих хрипіло,
Мов підрізаний в болю хрипить.

І я думав: О, будь же прокляте
Теє панське одіннє тїсне,
Що для тебе, убогий мій брате,
Так страшним учинило мене!

Нагуєвичі, 1882.

XI.

ГОЛОД.

(Уривок із поеми: »*Різуник*«).

Кривавий сорок шестий рік[1])
Клонив ся к осени. Кінчились
Вівсяні жнива, наблизились
Днї віддиху. Де-де волік
Ще з поля копи до стодоли
Мужик сумний. Не ласкав був
Сей рік для нього: ще нїколи
Він не затямив і не чув

[1]) Тодї польські селяни вирізали багато польської шляхти.

Про так страшний недóрід! Жито
Хибло́, пшениця заснітилась,
Картопля вперше зогнила...
Овес иржа присїла. Вбито
Народню радість! Не котилась
По полю пісня, тільки йшла
По селах дума невесела:
»Помилуй, Господи! Тепер
Прийдесь згибати! Вимруть села
Небавом з голоду! Простер
Господь гнївну над нами руку!
Щаслив, хто до Нового Року
Дотягне з хлїбом, — більша часть
Хиба дотягне до Покрови!«
Нї про що більш думок, нї мови
По селах, лиш про те, чи дасть
Бог чудом деяким пропхати
Сю зиму. В душах сум і холод:
Упир мов загляда до хати,
Важкая змора: Голод! Голод!

Тут плаче жінка: день увесь
Вона на ниві працювала.
Копала бульбу[1]: лиш отсесь[2])
Маленький цебрик накопала
Здорової — а гниляків
Цїла́ гора! День пролетїв,
І з рук їй випала мотика,
Грудь похолола, і велика
Жура, розпука і трівога
Її прошибли. Затряслась,
І заридала, й поплелась,
Заводячи, в село небога.

---

[1]) картоплю
[2]) подвоєна форма заімен. = оцей

А он господар на тоцї
Ввесь день без втоми і без тями
Із сином промахав цїпами,
Провіяв намолот і власним
Очам не вірить. Чи ж отсї
Три гарчики — то ввесь пожиток
Із трьох кіп жита? Чи не витовк
Колосся добре? Не гаразд
Провіяв, може, так, що часть
Лишив в полові? І з неясним
Страхо́м, безумний і тремтя́чи,
Він у забаві мов дитячій
Полову ще пересипає,
І шепче: »Нї, се ж жарт твій, Боже,
Бо щоб над мужиком нещасним
Ти так знущавсь, се буть не може!«

XII.

МАРІЙКА.

(Уривок із поеми)

1.

Слотливий, зимний і понурий
Осїннїй день уже смеркав ся,
Димились гори, світ ввесь в бурий
Сїряк, мов змерзлий, обгортав ся,
Смереки жалісно стогнали,
Наскрізь промоклі в темній пущі,
Розсипані хатки стояли,
Мов скулені, в холодній хлющі.
Здовж невеличкого, гірського

Сїльця ріка мутна шуміла,
З корита виступивши свого,
В закру́тах грізно клекотїла.
Що крок о скали люто билась,
В кожух мов, в білу піну вкрилась,
І геть летїла з яру того,
Де так пустинно, мрячно, вбого,
Летїла швидко, мов не хтїла
Вдивлятись довше, глибше, ближче
В життє нужденне, в бідні стійла
Тих, що засїли те селище.

Серед селища, над рікою,
Попівська хата самотою
Серед воринння[1]) з гиль смереки
Стояла гола, похиле́на;
З її вікон вид недалекий
Гора спиняла обпале́на.
Від вітру хвіртка, знай, скрипіла,
Ріка бурлила і шуміла,
Сосновий бір стогнав іззаду,
І вітер хмар котив громаду,
Сїк зимний дощ у шиби й стїни,
І сїк, і сїк без впину й зміни.

В такий то день, в такій то хатї
На горе й біль на світ прийшла ти.

Смеркалось. Сумерки крилаті
Стояли вже в кутах кімнати,
А батько твій ще думав думу,
Сидя́чи в кріслї край віконця,
Мов зпоза хмар, і мли, і суму
Глядїв потїхи, світла, сонця.
Втім зза стїни твій крик дитячий

[1]) огорожа з понакладаних одна поверх одної жердок

Дійшов з жіночим криком помісь[1]);
Вказалась баба, шепотя́чи:
»Дав Бог вам донечку, ґомость«[2]).

Здрігнувсь старий, із крісла встав,
Проходжуючись, воркотав:
»Оттак ти жий, оттак ти будь!
Потреби раз-у-раз ростуть:
Три хлопці, в школу вже б пора,
Хорує раз-у-раз стара,
А тут четверте Бог послав,
Тай ще доньку, чи хто видав!
Доньці убрання, строї[3]) ладь,
Посáг[4]) складай, алюмнів[5]) надь!
А тут у мене біднота́...
Кишеня з-року-в-рік пуста,
Сїльце мале, бідак народ,
Самому нїщо взяти в рот,
Не то, щоб дать на-боже міг,
Не то, попа щоб підпоміг.
Нужденний ґрунт: роби, працюй,
А хлїба все-таки купуй!
Лїс вигорів, довги гнетуть...
От тут то жий, от тут то будь!«

Замовк на хвилю і важкою
Поник додолу головою,
Поник додолу, мов прибитий,
І далї так став говорити:
»За що ж мене так Бог скарав?...
Я в семинарії[6]) гуляв,

---

[1]) змішаний
[2]) так звуть у дуже багатьох місцях Галичини пан-отцїв
[3]) чепурна одежа
[4]) придане
[5]) богословів-семинаристів
[6]) студентом теольоґії (богословія); цї студенти живуть у семинарії, рід інтернату для богословів

Довги робив... Щоб з них сплатитись,
Шукав багато оженитись,
Шукав, шукав, по селах нюхав,
Аж вийшло так: любви послухав.
Сподобались румяні лиця —
І довелось менї женить ся
Без по́сагу. Що взяв дробину,
Жиди забрали в першу днину.
І відколи попом зробив ся,
Мов риба та об лїд я бив ся.
Тут дбай про статки господарські,
Тут рвуть тебе довги лихварські,
Вчи люд, грай ролю патріота,
А тут нема що взять до рота.
З біди нераз, не з злої гадки
Щось буркнеш на лихі порядки —
Ого, вже зараз є услужні!
Пішли доноси осоружні
І в намістництво [1]), й в консисторію [2]),
Про бунти, схизму [3]), всю історію.
А там в кого плечей немає,
Хай Бог його в руках тримає!
Ох, ох! Зазнав я горя й труду!
Пятнацять лїт, як того Юду,
Гонили так без пристанівку
Із голодівки в голодівку [4]),
Тай ще сміялись, мов з дурного:
— »Не слїд би дати вам і того!
Які ви вірні, ми те знаєм,
На лїпші мі́сця лїпших маєм.«

---

[1]) найвищий полїтичний уряд Галичини

[2]) найвищий попівський уряд

[3]) Підозріння, що деякі пан-отцї тягнуть нишком за православіе, були ще донедавна звичайним явищем у Галичинї

[4]) поганий прихід, погана парохія

Знов зупинив ся і важкою
Поник додолу головою,
І знов непосидючі мисли
Його давили, гнали, тисли:
»Тепер вмре жінка леда[1]) днини —
Не пережить їй ті родини!
Справляй і погріб, і хрестини;
Наймай ще мамку для дитини,
Годуй, пестуй і слухай крику,
На віно суму ладь велику,
Аж знов який піп задовжéний
Для віна з нею побереть ся,
І гріш мій так, як мого тестя,
В жидівській утонé кишені!«

Такими мислями важкими
Отець вітав твої родини,
Не бачивши тебе й на очі,
Такий талан тобі пророчив!

А мати в болях умірала
Й, тебе вродúвши, прошептала:
»О, щоб я більше не діждала
Нї жити, нї на світ глядїти,
Нї рóдить ті нещасні дїти!«
Відтак зжмурила згаслі очі,
За серце вхопилась нещасна,
Стогнала тихо, тихо гасла,
І згасла таки тої ночі.

А ти безпомічна лежала
В руках у баби-повитухи,
Мов мишеня, ледви пищала,
Немов грізні, ворожі духи
Тебе в життя найпершій хвилї

[1]) кожної днини можна смерти сподїватись (поль. lada dzień)

Юрбою густо обступили.
Плювала баба, і хрестила,
І хухала, і положила
Тебе у теплу купіль зтиха —
Твоє риданнє не вгавало,
Немов ти чула, скілько лиха
Тебе в життю тім зе́мнім ждало...
Бере тя[1]) баба на колїна,
Колише, цмока, плеще, хуха —
Дарма! І шепче повитуха:
»А цур! Та се якась відміна!«
Відтак у пеленки новії
Тебе пови́ла, обмотала,
І ти втиши́лась і лежала,
На стїни дивлячись брудній,
Немов здивована питала:
»За що мене ті люде вяжуть?«
Та дармо відповіди ждала!
Замучать, а за що́ — не скажуть.

2.

У семинарії духовній,
Мов у Христовій чаші повній
Вдово́леннє і радість тиха,
Нї шуму, нї грижі[2]), нї лиха!
В годинї пізній і пораннїй
Час гладко тут пливе во-ві́ки,
Як з молока і меду ріки
Пливуть в землї обітованній.
Тут стежка пряма і постійна,
Наука — чисте слово боже,
Ума змилити тут не може
Проклята м и с л ь революційна.

[1]) тебе
[2]) жури

Вже ж ті благую часть ізбрали,
Що бурі світа понехали,
Повергли[1]) шлях блудний, гріховний
І, з серцем тихим, нелукавим,
Ходити вчать ся шляхом правим
У семинарії духовній!

Ось бач, літорости духовні
Із лекцій[2]), слів Господніх повні,
Вернулись. Мов голодне стадо
Вони, аж скачучи, так радо
До семинарського порога
Тіснять ся. Коритáри темні,
Брудні, вонючі, неприємні —
Важка до доброго дорога!
За те благая ціль чекає!
Вже дзвоник голосно скликає,
Пищить десь геть там, мов з безодні:
»Прийдіть до мене, всї голодні,
Прийдіть, прагнущі! Я в спокóю
Вас нагодую і напóю!«

І ось ідуть купками, в парі...
Гремлять і стогнуть коритáри,
Сміють ся, гомонять алюмни —
Та ж їсти йдуть, а не до трумни![3])

В великій салї рефектарській,
Мов у якій маштарнї царській
Столи дубові і ослони —
Лиш стїни чорні, як ворони,
Верства болота на помостї —
Та не горді тутешнї гостї!
Щоб в мисцї много і смачного —
До брудів дїла їм не много.
Вже всї зійшли ся дїти божі:

[1]) кинули [2]) на виклади ходили богослови на університет
[3]) в труну (трумна — поль.)

Хлоп-в-хлопа всї, охочі, гожі,
Румяні, крепкі і здорові,
Мов дуб при дубі у діброві.

І вже відмовили молитву,
Вже й озброїли ся на битву:
В руках ножі, і вилки, й лúжки[1]) —
І всї ждуть ворога, ждуть миски,
Щоб кинутись на ню з розгону
І сокрушати без пардону.

»Ануте, братіє, дерзайте,
І плоть волову умерщвляйте!« —
Пронїс ся оклик над столами,
І захрустїли під ножами
Волові шницлї[2]), рвана, тята
Хрумтїла у зубах салата,
І радувались сéрця в Бозї,
Що шницель був у добрім сосї.

Аж ось остання брань ворожа
Валúть: се двигає сторожа
Великі мúски з пирогами...[3])
»Лиш сміло, браття! Гóсподь з вами!
Рвіть навожденіє мізерне,
Хай відси вже живе не верне!
Вилками люто пробивайте,
В сметану, в масло потопляйте!
Аж решту як зметем послїдню,
То заспіваєм пісню побідну.«

І Бог поміг борцям. Їх смілий
Скінчив ся бій: всї їли, їли,
Аж в мúсках пирогів не стало.

---

[1]) ложки (наріч.)
[2]) нїм. Schnitzel — котлет, сїканець
[3]) вареники

Ще сей та той проворкнув: »Мало« —
Та в кухні люде там твердії,
І більш дістать нема надії.

Тоді всї з місця повставали,
Духовну пісню заспівали:
»Царю небесний, духу правий,
Усюди сущий, повний слави,
Всїх благ скарбниче, живодавче,
Прийди до нас і жий в нас завше,
Спаси нас від всїх змаз і кари,
І дай нам стравить тії дари!«

Скінчивши співи ідеальні,
Повиходили із їдальні
І потягли в свої нумера[1]) —
Що ж там робити мутъ тепера?

От тут в тиші несамовитій
Хропуть алюмни, мов побиті,
І своїм храпаннєм, як знають,
Господню славу возвіщають.
Онті знов столик обступили
І фербля ріжуть, що є сили,
Що хоч позбутись і сорочки:
В руках їх кепські образочки,
Між ними слів, розмов не много,
Лиш »блїнд«, і »пас«, і »без одного«[2]),
Та другі оклики чудесні
Свідчать перед людьми і Богом,
Що се не твари безсловесні.
Он там знов у однім нумері
Співають, затуливши двері,

[1]) Кімнати семинара під числами, як по готелях.

[2]) Терміни при грі фербля (газардова гра): блїнд — насліпо (нїм. blind) і т. д.

Виводять гучно: »Козак пана«
І »Дай, дівчино, нам шампана!«[1])

За тее на четвертім році[2])
Нї сонність не тяжить на оцї,
Нї пісні не лунають скочні —
Там люде старші і статочні,
Що швидко мури ті покинуть,
Що швидко, мов орли, полинуть
В життє громадське, до роботи:
З них повиходять патріоти,
Отцї, борцї, підпори трону,
Підпори віри і закону.
То ж про будущії надії,
Про пляни й замисли важкії,
Про бої й жертви ґрандіозні
Тут йдуть розмови серіозні.
Важка іде духова праця:
Вони хлопістики[3]) учать ся.

3.

Пан Едмунд був не злий з природи —
Та се й про чорта мож сказати.
Й коли б багацтва, блиску, вроди,
Наметної[4]) душі й свобóди
Йому не довело ся мати,

---

[1]) Пісні цї співали ся по інтелїґентних домах іще в 80. роках XIX. ст.; перша — це слова Падури (*Козак пана не знав звіка*), друга Дїдицького (*Дай, дівчино, нам шампана, і любов, прогуляєм ніч до рана . . .*)

[2]) курсї (богословський факультет налїчує чотирі курси-роки)

[3]) як для »хлопа« працювати (іронічна назва)

[4]) пристрасної (поль. namiętny), наметність — пристрасть (namiętność)

Він з своїм розумом спосібним,
З своєю волею твердою
Став би робітником потрібним,
Став би борцем у чеснім бою.
Та всї оті природні дари,
Котрі на тисячу одному
Дають ся, — мов злуднії мари
Його тягли — а все ід злому.
Відмалку без границь пещéний,
Пихи́й і гордости навчéний,
Звик до неробства, і до лїни,
І до розпусти для відміни.
У всьому мав він вольну волю,
Не знав в життю — не то що болю,
А навіть прикрости малої;
Над ним трясли ся батько й мати,
Чого забаг, те мусїв мати,
Хоч муки, прикрости чужої.
Як батько не хотїв що дати,
Давала тайком люба мати;
А як і мати не дала що,
Найшовсь між слугами ледащо,
Що паничеві для прислуги
Готов був в горе пхнути других.
Тому ж не чудо і не диво,
Що всї намєтности[1]) неситі
Пожаром розгорілись живо,
Нездержувані і некриті,
Підсичувані що-хвилини,
Без тями, мов бурливе море.
Нїчим для нього плач дївчи́ни,
Нїчим важке батькївське горе.
На просьби в нього, на закляття
Зовсїм мов не було поняття,

[1]) гл. стор. 231, пом. 4.

Лиш сміх веселий, жарт дотїпний...
Чужеє горе відчувати
Він мов зовсїм не був спосібний.
Немов у тім прекраснім тїлї,
В котрім, здаєсь, всї ясні, смілі
Природи замисли сповнились,
Котрого б Бог сам не поверг ся, —
Всї дари впóвнї находились,
Крім найкращого дару — серця.

XIII.

НОВЕ ЖИТТЄ.

(Уривки з поеми)

Прольоґ.

Погідна ніч лїтнá в підгірськім краю —
О, кілько чарів, кілько в нїй краси!
Там в далї гори-велетнї дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гáю,
Чорнїють грізно бóри та лїси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про дивний сон природи.

І люде сплять. Сторчить он плуг у полї,
В городї конї спутані хрумтять
Траву росисту; пес вокруг стодоли
Вартує; другий гавкнув зпоза хат
І стих... Про горе, чи про кращу долю
В хатáх малії і старії снять?...
Вітайте, ясні сни, на віках сього люду,
І золотїть хоч ви життє їх, повне труду!

А понад всїм тим сонним, тихим ра́єм
Склепить ся чистий, тьмавий звід небес.
Крівавий місяць вирина за га́єм,
На хвильку поза срібну хмарку щез
І знов явив ся. Незміримим пла́єм[1])
Пливуть зірки, і кілько то чудес,
Святих, великих мрій о щастю і любві,
О, земле, в ніч таку нашіптують тобі!

О, краю мій, Підгірре ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі моїй живе.
О, чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду тво́го
Пролити зараз хоч всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли лїко́м
Була кров чиста й щира на проказу.
Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіду не виборюєсь відразу,
А треба в скварі, в стужі йти пішком
Без стежки, кладки і без перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер для тебе — не вмірати.

Уміти жить — отсе велике дїло,
Найбільша загадка грядущих днїв,
Щоби одним життє так не летїло,
Немов пусті вітри поверх степів,
Або мов буря, що не лишить цїло
Нїчо́го, а все ломить пів-на-пів,
А другим не повзло так важко в горю й бою,
І не поїло їх отрутою гіркою.

---

[1]) гл. стор. 301, пом. 2

Уміти жить! Трудне́, високе вміннє,
Котрого жадна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпіннє,
Й любов, що всіх рідни́ть і єдини́ть.
Щаслив народ, щасливе поколіннє,
Що зможе жить як слід, зуміє жить!
Для нас же, по котрих котилась доля ва́лом,
Нове життє є днесь лиш пісні ідеалом.

1.

В чудову ніч через Підгірре сонне,
Мов лютий звір, зірвавшись з пут, жене
Якеєсь диво чорне, невгомонне,
Могуче, гримотяче і грізне.
Під ним земля тремтить і глухо стогне,
Простір тїка край нього, лиш мигне,
Крівавий зір його сверлує пітьму пізну,
І сто залїзних ніг дудніть о путь залїзну.

За ним зриваєсь вітер з дрімоти,
Але за пізно схопив ся в погоню.
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом, залїзний коню?
Земля тїсна для твої бистроти,
Крізь гори ти пробіг, мов по болонню,
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сїмю з'єднав всї землї, всї народи!

Ось мигнув блиск — се з вартової будки.
Ось тїнь густїйша — се дрімучий лїс.
Ось шум глухий — ріка в близї десь тутки.
Ось стогне міст під грохотом колїс.
Ось тут село: в тихесенькі закутки
З труби стальної посвист ся пронїс,
Аж пси завили враз, затряс ся лист рокити —
Ще свист — і потвір став на пять хвилин спочити.

Тень-тень-тень-тень! — зазойкав проразливо
Дзвінок над входом сонного двірця.
В червоній шапці, сопучи лїниво,
Начальник вийшов, буркнув два слівця
До машинїста і пройшовсь важливо
Здовж поїзду. Теленькав без кінця
Бренячий телеґраф, неначе джміль великий,
І чувсь машини сап і кондукторів крики.

Там видавали по́силку листовну,
Тут знов з двірця тягли пакунків міх;
Кондуктор від ваґону до ваґону
Крича́чи: »Хто вилазить?« — живо біг.
В ваґонах гості спали всї; котрому
Не стало лавки, той під лавку лїг.
Хріп всякий, лиш часо́м, як надто крик докучить,
Хтось буркне десь крізь сон: »Кий біс тебе там
мучить?«

В однім купе́ — там хтось у шибу стука.
Підбіг кондуктор, двері гнеть відмок[1]),
З ваґону вийшла невелика штука:
Непишно вбраний молодий панок.
Волоссє чорнеє зпід капелюха
Спада на плечі, стан мов в панянок
Струнκий, не кремезни́й, дрібнії руки білі,
І очі без вогню, і лиця помарнїлі.

З постави, з ходу, з уст тонких, стиснутих,
З чола́ хмарного видко, що над ним
Пройшло вже много бур і громів лютих
І розчарувань походом сумним,
Що з днїв щасливих і терпінь пробутих
Одну він мудрість виніс — все те дим!
Що вчасні сумнїви о світі й людській жизни
В ту чару гарную досипали трутизни.

[1]) відімкнув

Одітий він в пальто був попеласте,
І груди грубим плєдом обгорнув;
В руках ручний куферок[1]): знать, покласти
Не мусів много в нїм, бо легкий був.
Спіткнувсь на шину і туй-туй мав впасти.
»Овва, злий знак!« — сказав він, посягнув
В кишеню і слузї віддав білєт дорожний,
А сам в »вартзаль«[2]) пішов, що був зовсїм порожний.

»Ну, от я й тут!« — сказав він, на підлозї
Поклавши куфер, і на софцї[3]) сїв,
Немов втомлéний по такій дорозї.
Безладний гамір ріжних голосів
До нього доносивсь: в залїзнім возї
Свистїли труби, дзвін дзеленькотїв,
Начальник в сїнях знов кричав, мов оглашений:
»Де термометр?« — а сам мав термометр в кишенї.

Панок сидїв так час якийсь безчинний,
Нїщó не кажучи, в простір дививсь,
Відтак оглянув той »сальон« гостинний...
До стелї з лямпи довгий ґніт димивсь,
Крізь збиту шибу віяв вітер зимний
Знадвору, столик сїрим пилом вкривсь,
На голих стїнах, місць святого або чорта,
Анонси висїли Клєйтона й Шетлюорта[4]).

»Ну, добрий знак,« — сказав панок комічно, —
»Що гнеть[5]) на вступі в те *нове життє*
— Тут стис уста крихітку іронічно —
»Мене вита культурне дрантє те!

---

[1]) чамайдан (нїм. Koffer)
[2]) ждальня (Wartesaal)
[3]) канапка
[4]) відома на заході фірма хлїборобських машин
[5]) зараз же

Значи́ть, менї судило ся довічно
Орать, збирати »жниво золоте«,
І пасти кіз, свиней пренепорочні стадка,
Як »божестве́нний« той свинар в Гомера-батька.

»Еге ж, еге! А я ганявсь, дурний,
За чимсь по світї, прів на шкільній лавi,
Ловив ідеї образ світляни́й,
О щастю снив, і о любві, й о славі!
А хлоп робучий, глупий і брудний
Так низьким був для мене, що в уяві
Буйній містився аж десь в найнизшій части пляну!
Чи думав я коли, що й сам ось хлопом стану?

»Та ба, поблїдли давнї ідеали,
Розвіялись чарівні, злудні сни!
Ті, що мене любили — пощезали,
Ті, ко́трих я любив — не варт любви.
В життя гонитві сили всї пропали,
І, замісць плодів, виросли терни,
Покута й пізний жаль!... Та нї, не пізний! Годї!
Нове життє мани́ть! Вернїмо ся к природї!

„Nimm Hack' und Spaten“[1]), — як говорить Ґете, —
Ори, копли, і гній вози, і сїй!
Ввесь світ твій — то тїсне, брудне життє те,
І сам ти стань як віл, як плуг, як гній!
Ох, спомини, чого ви душу рве́те!...
Чи то ж колись був шлях зористий мій?
Та ба, орел без крил стає з курми нарівнї!
І в мене щезла міць, надії й сни чарівні.«

Вся стать його схилилась, подалась,
Опали руки, наче після втоми.
Нерушно так сидів він довший час,
Уперши очі в лямпи блиск рухомий.

[1]) Бери заступ і лопату.

Чого, за чим він тут тепер якраз —
Не думав. Лиш розсіяні атоми
Вражінь, почу́вань, знай, в душі його клуби́лись,
Не вяжучись в-одно́, вертілись і губились.

А втім якась тверда, міцна рука
Його плеча нечайно дотулилась.
Здрігнувсь, зирнув... Висока і важка
Якась постава з усміхом дивилась
На нього. Одіж не то мужика,
Не то шляхецька. Постать похилилась,
Куферок підняла, на пальці помахала,
І знов на панича, сміючись, поглядала.

Панич підскочив, мов зі сну збудився,
І гнівно запитав: »Чого потрібно?«
Мужик мовчав і, сміючись, дивився
На нього. Звільна пригадав подрібно,
Мабу́ть, де він? До постати зблизився
І мовив: »А, се ви, правдоподібно,
Від пана Дороша! Є віз? Ви довго ждали?
Пакунок мій взяли? Ну, в путь! Чого ж ви стали?«

А постать все стоїть. „Заждіть хвилину!
Там хлопець трохи коні покорми́ть.
Так ви панич Євгеній! І в гостину
До нас? І довго будете гостить?
Олекса щось писав нам про причину,
Що каже вам в пустині нашій жить,
Та раз побачить вас, то вже й питать не треба:
Повітря треба вам, води, і лїса, й неба.“

»Так ви« — панич почав був і запявсь, —
»Так ви пан Дорош? Пане, Бога ради,
Даруйте! Я задумавсь, загадавсь...
Приняв вас за слугу!...« — „Ну, ну, не вадать!

Я не який то й пан!“ — »Не сподівавсь,
Признáюсь вам, такої маскаради.
Олексин батько ви! Поміщик! В хлопській свитї!
Признайте, се в умі не легко погодити.«

„Погодите,“ — відмовив Дорош живо, —
„Коли побачите, як ми живем.
Поміщик на сто морґах[1]), от все диво!
Тут штуки треба, щоб кінець з кінцем
Звести. А з роду я мужик. Те пиво
Культурне, що колись я пив хильцем,
Мене не опянило дуже так, як кажуть,
Щоб рвать всї ті нитки, що нас з мужицтвом вяжуть.

„Живу, працюю разом з мужиками,
В потребах мало чим ріжнюсь від них,
Хиба часом думками та книжками
З гряниць тих наших вибіжу тїсних.
Тим, що добуду власними руками,
Що власним я трудом навчиться встиг,
По змозї, тих братів убогих спомагаю,
А далї — нї умом, нї хіттю не сягаю.“

»Го, го, значить фільóсоф ви кругом!«
— Сказав Євгенiй трохи насмішли́во. —
»До плуга з академії бігóм,
Paterna rura оброблять щасливо!
Ще й філянтроп, мужиколюб, з часóм
І депутат! Ну, що ж, на сеє мливо
Я дуже рад хоч раз поглянуть зблизька пильно...
Наш круг глядить на се крихітку неприхильно.

»Наш круг! Даруйте, я не так сказав...
Той круг, в котрім я вирíс і ховав ся.
Та я тепер від нього вже відпав,
Здаєть ся, з ним навіки попрощав ся.

[1]) Морґ = 1600 сяжн.², меньче нїж ½ десятини.

Ох, той шляхецький круг! Як я спізнав
Його наскрізь, від нього відцурав ся!...
Ви смієтесь? Ну, що ж, фільóсоф ви, ні слова,
То й сумнів є у вас усіх думок основа.«

Всміхав ся Дорош на слова ті скорі.
— „Ай, панцю, панцю, що дурниць наплів!
Ентузіяст ви непоправний! Д' гóрі
Вас тягне все так, як мене долів.
Фільóсоф я лиш в полї та в оборі,
В високі сфери зроду не летів,
І сумнів мій не брат, не сват, не друг, а ворог:
Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

„Я твердо вірю в труд його могучий,
В ті мілїони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук.
В тій вірі й сам я свій маленький рýчій
Посеред тих підгірських піль і лук
В рівнóбіж величним струям часý простую,
І, роблячи свій пай, для загалу працюю.

„Як я на фільософії[1]) терпів,
Як в Відень їхав панським тарантасом,
А з Відня пішки йшов назад домів[2]),
Як Мазурí вели мене цюпасом[3]),
Щó дома я при поворотї вздрів,
Як дїдич наш зробив мя[4]) свинопасом,
І як потому вмер, як панщину зносили, —
Все розкажý я вам колись у вільній хвилї.

---

[1]) на фільософічнім факультетї, який відповідає історично-фільольоґічному й природописно-математичному на колишніх російських унїверситетах

[2]) додому

[3]) етапом (нїм.)

[4]) мене

„Що вже й казать, цікаві то часи!
Я пережив, переболів чимало!
Було там дещо радости, краси,
Але найбільше по хребті вдаряло.
Мужик — то кінь: що вложать, те й неси!
Одно йому, чи камінь там, чи сало,
Чи тьма тиранії, чи Wolność, Równość, Zgoda...[1])
От тим то вірю я в движучу міць народа.

„Коли вона не зниділа до нині,
Носивши майже тільки камінь все
На тюрми, на палати, на твердині,
То є надія, що як принесе
Здоровий хліб робучій всій родині
І світла в себе ясного нассе,
То розростесь не так і процвіте роскішно.
От тим то, бач, менї з всіх песимизмів смішно."

Здрігнув Євгеній. По лиці блідому
Ізнов іронії пробігла тінь,
Та щезла гнеть. У серці молодому
Заворхнулась найглибша глибінь.
Якесь чуттє, немов тоска до дому,
Тоска за скарбом віри, сил, стремлінь,
Котрі й його колись у тихий рай манили,
Збудилась, мов дитя зіснеть ся і заквилить.

І жаль притьмив ввесь вид його, як дим
Гіркий, що весь, як свічка допалить ся;
Уста нервово дрогнули, слабим,
Бездушним усміхом стягли ся лиця:
— »Щаслив, хто вірить всім єством своїм,
Хто в бою, наче сталь в вогні, сталить ся!
Щоб вірить, треба кров здорову мати в жилах...
Я сумніваюсь лиш, бо вірити не в силах.

[1]) Воля, рівність, згода — фрази, яких Поляки все вживають у своїй політичній ідеольогії

»Немов червяк підточує билину,
Так підточило те життє мене.
Мов звялий лист, що здавсь на хуртовину,
Котра його і топче і жене —
Так я живу; де впáду, де спочину,
Про те не дбаю; чую лиш, як схне
У серці джерело життя, і вже не трисне
Наново! Нї, я жду, чень як-найскорше висхне.

»Бо нерв життя у мене перетятий,
Зруйновані підвалини буття;
Бо щастя фонд залїзний[1]) я розтратив,
І розміняв на мідь сріблó чуття.
Не маю сили навіть, щоб поняти
Ту вашу віру в вартість, в цїль життя.
І жаль, що вам мене оттак накинув друг мій,
Бо не найдеть ся в вас лїкý на той недуг мій.«

— „Ну, ну,“ — рік Дорош, — „хоч ми й не доктори,
А розпізнати зможем ваш недуг.
Ви, бачу, трішки на байрóнїзм хорі,
На Weltschmerz[2]), як казати звик ваш друг.
І нерви в вас страх до зворушень скорі,
Роздразнена уява, бо ввесь круг
Мрій, мислей, бáжань — все к одній змагає цїли:
Ятрити рани, що згоїтись ще не вспіли.

„Та чень же рани ті — Госпóдь ще ласкав —
Не так тяжкі, щоб їх не мож згоїть.
Ще й ваш батіг весéло буде траскав[3]),
А праця Weltschmerz ваш прогонить вмить.
Ще не погиб, хто із упадку в час встав,
Лиш в власному нутрі не треба рить!
Та що тут говорить, — ходїм на віз сїдати!
Не близький шлях, то щоб на рано дома стати!“

[1]) Залїзний фонд по товариствах — непорушний
[2]) світовий біль
[3]) західно-укр. форма (стара) = буде траскати

Візок легенький, і дорога рівна,
Здорові коні, небо, повне зір,
Праворуч недоступна, мов царівна,
Гора темніє, смерековий бір
Покрив її, заслона мов чарівна,
Ліворуч річка з шумом в темний звір
Бурлить, і холодком від неї потягає...
Грудь ширше дихає, кров живо в жилах грає.

Грудь вільно дише, в жилах грає кров,
І рвуть ся мисли в темінь за водою,
Мов узники, позбувши ся оков,
Мов облаки по небі чередою —
І розпанаханий важкий покров,
Що серця твого тайни крив собою,
І хочеть ся тобі все накипіле горе,
Мов краплю, вилити в тиші бездонне море.

Євгеній був нервовий і дразливий,
Їзда була ненáвисна йому.
»То не їзда« — мовляв — »то ад правдивий!
Нї стій, нї сядь, нї мислей, анї сну«.
Тепер же він почувсь зовсїм щасливий
На тім візку, тонýчи в тиху тьму,
В той рай живий, в лугів тих озерá бездонні,
Під шемріт рік дзвінкий і лїса шепти сонні.

І чув він, як у нього в серцї тає[1])
Ввесь біль, що там віддавна наболїв, —
Немов рука могуча відчиняє
Понурий гріб, в котрім він гиб і тлїв,
Як серцю свіжість і життє вертає,
І ясність мисли, і свобода слів.
І на товариша він глянув щиро, дружно,
І мову розпочав зовсїм вже небундюжно:

[1]) тане (поль.)

— »Байро́нїзм! Weltschmerz! Знать, були колись
Такі, що горем світовим страждали,
І, риби мов об лїд, ввесь вік товклись
О стїни, що їх волю й ум стїсняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість і, хоч в путах, підіймали
Грімкий протест, коли не дїлом, то проклоном,
Докором сміливим, погордою і — сконом.

»Ви кажете: на Weltschmerz хорий я!
Гай, гай, немудра ваша діяґноза!
Цїле життє, цїла судьба моя
Не романтизм, а проста, груба проза.
Не біль над горем світа, не змия
Знання́ підгризла! Із прудкого воза
Піднебних поривів, як Фаетон, не впав я,
Нї квітки синьої по світї не шукав я...

»А прямо ска́жу: брив я по болотї,
Без тямки скарб найкращий розкидав:
В утїхах підлих, у бездїйстві, в злотї
Я щастя — нї, вдоволення глядав.
І поки на́ймильшій, святій істотї
В безумствї я отрути не завдав,
То доти спала в мнї, не прокидалась совість...
Та що тут колеси́ть! Ось вам моя вся повість.«

2.

»Родив ся я на золотім Подїллю,
Котре не всїм однако золоте.
У батька, справдї, хлїб бував на кіллю [1]),
Бо був багатий дїдич він на те:

[1]) Народня приповідка про Подїлля: »на Подїллю хлїб по кіллю», така багата країна, що по кіллю родить

Що-свята празник[1]) мав, що-дня неділю,
Де óреть ся, що сїєсь, як росте,
Хто там товáр пасе, хто жне, сапáє, косить,
Про все те він не убав — готового мав досить.

»Нїчим на свїтї він не вмів журить ся,
То й був округлий, повний, мов гарбуз,
Як всмак обід і повна є пивниця,
То він живе собі й не дує в вус;
Пройдеть ся вранцї, по півднї проспить ся
Так твердо, як дитя, що ще покус
І бур життя не зна; часóм у гостї їде,
Часóм і в нього теж збирають ся сусїди.

»Тодї в дворі бувало шумно й рійно:
Гремлять поперед ґанком четвернї,
Витають, обіймають ся постійно
Панове, шовком шелестять панї,
А батько пріє, біга неспокійно,
Нюхтить, чи вже дають обід, чи нї?
А в кухнї жар і вар, і кухар кухтів штурка,
Щоб, Боже борони, не припалилась курка!

»Обід такий трівав зо три години,
І йшли розмови всякі за столом:
Панї своїх знайомих тут судили,
Пани хортів і коней... Лиш часóм
На полїтичне поле заходили,
Тай то несміло якось. Загалом
За панщини була полїтика »не в тонї«,
То вже й за Баха[2]) теж плелось про пси і конї.

»Я панщини не тямлю. Батько мій
Був для підданих, кажуть, незлим паном;
Та все ж любив він панщиняний стрій,
Вважав його природним, не поганим,

[1]) Празник — рокове свято, велике.
[2]) австрійський мінїстер

Опертим на минувшині святій,
Вважав незгідними з шляхецьким станом
Усякі бесіди про волю, і ввесь вік
Він комуністів кляв за сорок осьмий рік[1]).

»Усім хазяйством занималась мати —
Свята людина! Де, з яких скарбон
Вона могла те щире серце взяти,
Оту любов до бідних загалом,
Який дім панський в час той дикий, клятий,
Міг виховать в нїй тихість, простий тон
І працьовитість ту й для праці других шану, –
Сього́ не збагну я, то й міркувать не стану.

»Та, все занята тьмою справ розличних,
Вона в душі любови скрила скарб.
Дитячий вік мій плив без поетичних
Пригод, та все ж і без понурих фарб.
З дїтьми сїльськими я в играх вули́чних
Не бігав, вчасно я дізнавсь, що карб
На них карбований инакший, нїж на мене,
Що я панич, а то все хлопство несоле́не.

»За те опікувались мнов[2]) дївчата,
Усякі бони, покоївки, слуги —
Звичайно о́дна-в-о́дну зуховата,
Безжурна, сита, молода, без туги,
Лиш їй до строїв[3]), танців та до свата;
Робота легка, спеки, анї хуґи
Не знали... От вони мене все забавляли,
Чи то мене собі за забавку вживали.

»Та мама все ж таки мене любила,
Не потурала мо́їй пустотї,
Добра, любови, лагідности вчила, —
Та не дались менї науки ті!

[1]) рік знесення панщини
[2]) мною
[3]) гарної одежі

Бо вчасно вже гаряча кров бурлила
У мо́їх жилах. Мов рої густі,
Так всякі вигадки по голові снувались,
Все в безвісти кудись прудкі бажання рвались.

»Фантазія була мій перший ворог,
Вона мене й до згуби довела.
Все, що здобув я, розбивала в порох,
За чимсь новим і рвала, і тягла,
Від змін до змін потручувала скорих,
Нї в що вглибитись, вжитись не дала,
Мов фатамо́рґана манила без перерви,
Зглушила совість в менї й притупила нерви.

»Я тямлю, дома ще, хлопям малим,
Лежу було на софі у кімнатї,
Зажмурю очі: грохіт, брязьк і дим!...
Фуркочуть з вітром корогви хрещаті,
Панцирні шляхом стугонять твердим,
Я передом на воронім бахматї —
Штурм, битва, крик і зойк, рев труб і брязькіт міди...
Гурра! Побіда в нас, — і я герой побіди!

»То знов гора висока аж до хмар,
На нїй блищить — чи за́мок, чи палата...
Червоний дах яріє, мов пожар,
З вікна глядить краса́виця заклята,
У брам лежить триглавий смоків[1]) цар,
Внизу ватага лицарів завзята...
Я випередив всїх, рубаю смока в штуки,
Царівнї подаю освободющі руки.

»Смішні ви днесь, дитячі сни, менї,
Але тодї я упивав ся вами!
Зірвусь, бувало, по такому снї,
Немов дурний розмахую руками,

[1]) змий, дракон

Лечу до стайні... Мрії навісні
Ввесь світ менї вкривають облакáми...
Я скачу на коня, жену й жену без тями
Почерез поле й лїс, через яри та ями!

»Жену для руху, мигкання, розгону,
Для стукоту копит посеред нив,
Для храпання коня й гучного тону,
Для шуму трав, для небезпек ярів,
Щоб дух спирало в груди, в горлї мому;
Я на красу природи не глядїв —
Любив я одур лиш, перестрах і трівогу,
Ненáвидїв спокíй і рівную дорогу.

»Та ті геройські пориви бурливі
Змінились живо. Як лиш я підріс,
У иньший бік рванулись сни чутливі,
І иньший чар вогонь у жили внїс.
Лиш чорні очі, лиця все вродливі
Менї маячились, і сплети кіс,
І круглі рамена, палкі уста дївочі,
І травила[1]) мене жага і днї, і ночі.

»Я не зітхав, не плакав, не молив ся,
Про романтичні любощі не снив,
Не цїлував реліквій, не томив ся,
А пестощі, хоч купленії, пив.
І поки ще з одною я пестив ся,
Думками вже за другою гонив.
І хоч я кождою переситився поволи,
Сама погоня та не збридилась нїколи.

»Доспів я швидко у такім вогнї,
Що клекотїв раз-в-раз у мóїй крови,
І стала гнеть ненáвисна менї
Наука й школа, не було і мови
Про пильність. Вдень я плентався мов у снї,
Мертвіла думка, спутана в окови,

[1]) жерла, їла (поль.)

Багато перейшов я прикрих сцен, оказій,
Й мене, здається, проганяли з трьох ґімназій.

»В ту по́ру мати в гробі вже лежала —
Поквапилась, щоб стиду не дожить!
І поки мною зла судьба метала
З кутка в куток, не даючи скінчить
Ґімназії, нова доба настала
В домівці. Батько наче стовп сидить,
Не бачить і не зна, що творить ся вкруг нього,
Лиш їсть, і плаче, й пє, й не гляне нї до чого.

»Який там лад пішов у господарстві
По смерти мами — я й згадать боюсь!
Злодії там пишались, наче в царстві,
Рабівниками, немов на хвилї гусь!
Жид Жида перегонював в крутарстві,
І кождий льокай частку рвав яку́сь.
День-в-день гармідер, стук, розпуста, ґвалт і сварка,
І батька голодом морила куховарка.

»Почув я те, як стій покинув школу —
Тай остогидла ж бо вона менї!
Мов сироту обідрану і голу,
Так рідний дім застав я. На гумнї
Розбита скирта, свинї в нїй посполу
З гусьми й качками рились; в сторонї
Гнила попсована машина у баюрі,
І свіжі висїли аж три волові шкурі.

»Плотів[1]) нема, полупані всї брами,
Обломані гилляки з деревин,
Пять шкап у стайнї перед жолобами —
Нужденна решта з батькових стаднин;
В стодолї пусто, серед току я́ми,
Зачинений не торохкоче млин...
Хоч як чуже менї було́ хазяйське дїло,
Та серце на той вид у мене заболїло.

[1]) тинів

»Як бомба впав я поміж ту двірню,
Що мов Татари рвались на рабунку,
Зібрав сусїд і близчую рідню,
Щоб їх просить поради і рятунку,
Розбуркав батька, кидавсь день-по-дню
Розслїджувать всї справи, з постерунку [1])
Зазвав жандармів, щоб грозй ще більш додати,
І трое слуг велїв в тюрму запакувати.

»Ну, словом, розпочав я енерґічно,
І бачилось, що зразу й побідив.
Поганих слуг прогнав безвідволічно,
Нових наймив, усюди сам ходив,
У все вглядав, ганяв ся денно й нічно,
Як знав, так лад і послух заводив —
Аж батько мій радїв, сусїди дивувались,
І охали Жиди й на мене жалкувались.

»Прийшла зима, і я не тямив сам,
Коли пройшла в тім шумі і турботї,
Мов перерóдивсь я, немов із плям
Очистив ся, зміцнїв я при роботї,
Мов иньша кров бурлила в жилах там,
Думки нові взялись в новій істотї;
Утихли пориви фантазії буйної:
Я працю, цїль найшов, і жив для цїли тої.

»Щасливі днї! До нинї ще про вас
Я згадую, немов про той єдиний,
Проведений в хосеннім [2]) трудї час,
Де не морозить серця жаль, мов иней!
Тодї то зрозумів я перший раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Дон Жуан, усїх жіночих серць побідник
Героєм наших днїв, а — продуцент, робітник.

1883—1885.

[1]) постій, казарма жандармерії
[2]) корисний

ЖИДІВСЬКІ МЕЛЬОДІЇ.

Від Автора.

Після відомих жидівських погромів на Вкраїні в р. 1881. панувало між нашими Жидами, особливо на Підгіррю, велике занепокоєннє. Носились дивовижні слухи, трівожні оповісти, зловіщі пророкування. Жидівські народні співаки складали навіть пісні про ті факти, то гумористично висміваючи жидівську трівогу, то наслїдуючи тон давніх псальмів і благаючи в Єгови помочі. Менї лучилось чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне приноровленнє знаної менї вже давнїйше казки про кипуче море Самбатіон, і пісня (жаль, що я не міг її записати), зложена в жидівськім жарґонї, з повторюваною в кождій строфі апострофою до пірря з розбитих жидівських перин. Отсе й були сюжети двох перших «Жидівських мельодій».

I.

САМБАТІОН.

Гадаєте, вже й побідили
Отті, що в безумнім гнівї
Мордують[1]) Жидів на Вкраїнї?
Побачим, як будем живі!

А я наперéд вам те кáжу,
Як в наших це письмах стоїть:
Завчасно з побіди хвалúть ся,
Живе бо ще цар наш Давид!

Ви чули, Жидів много тисяч
Іде на всї кінцї землї!
Вони йдуть шукати Давида
Край моря в дворї на скалї.

Там з божої волї живе він,
Щоб племя своє боронить:
Він вчує про нинїшнї кривди,
І страшно ті кривди пімстúть.

Вже раз з свого замку край моря
Сходив він Жидів рятувать;
Коли ще й тепер його впросять,
Він певно явúть ся опять.

---

[1]) вбивають (нїм.)

Та трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кипуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз один досї те море
В далекій, незнаній землї,
Шукаючи в поміч Давида,
Побожні Жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотїв
У своїому царстві живучих
Усїх повбивати Жидів.

І вислали своїх рабінів
Жиди до царя і рекли:
»Не тúкай нас, царю! Живе ще
І наш цар Давид на землї«.

А цар розсміяв ся безбожний:
»Ідїть, се дурному скажіть!
Умер і зотлїв цар Давид ваш,
Якраз тому тисяча лїт.

»А, впрочім, беру вас за слово:
Ідїть, і нехай ся явúть
До мене на учту [1]) велику
За сорок день цар ваш Давид.

»А як не явúть ся до мене
Давид на означений день,
То всїх вас Жидів в моїм царстві
Без милости виріжу в пень«.

І далї говорить та повість,
Як з трýдом великим зайшли
Жиди над кипучеє море
В далекій, незнаній землї.

[1]) бенькет

А море реве, і клекоче,
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку високім
Невмерлий живе цар Давид.

І впали Жиди ті на землю,
Молились три ночі й три днї,
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки слїзьми підплили.

А сльози їх в море влили ся
І в кригу стялись ледову,
А хвилї кипучі на кризї
На той бік несуть Жидову...

Минуло днїв трицять і девять,
Послів як нема, так нема,
Жидам вже погасла надїя,
Лишилась трівога нїма.

На славную учту зібрались
З цїло́го пів-світа царі,
І шумно, і го́вірно, й гучно
У царськім високім дворі.

А оддалїк в тюрмах і мурах
Пильнують Жидів сторожі,
Кати походжають гуртами
І гострять мечі та ножі.

Ось учта в дворі почала ся.
Як гучно музика ґремить!...
І плачуть Жиди і ридають:
»Не їде наш цар, наш Давид!«

Пів учти скінчилось, пів пяні напи́лись
Вельможнії гості в дворі;
Кати походжають, в руках їх играють
Блискучі ножі й топорі.

Вже учта скінчилась, цар пяний
Жидів мордувати велить, —
Втім чути: гремить, наближаєсь...
Ах, їде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій каритї,
І коней воро́них шість пар,
Без слуг, без погоничів їде
Жидів невмираючий цар.

Стає, відчиняєсь карита,
Дїд з неї, зігнутий до-в-пів
І сивий як голуб, тремтячов[1])
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячов ногою,
От-от дотикає землї,
Та диво — земля подаєть ся,
Немов полотно на водї!

Все низче, все глибше!... Вже двір ввесь,
І місто, і царство цїле́
Хитаєсь, хвилює, і звільна
Все низче, все глибше тоне.

Злякались царі і благають
Давида: »Вертайсь, не ступай
Ще другов[1]) ногою на землю,
Бо згинемо ми і ввесь край!«

Дїдусь усміхнув ся і каже:
»На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаюсь, та слухай же, царю,
Не тикай ти племя моє!

»Ти ж бачиш, ввесь двір і ввесь край твій
Не в силї мене удержа́ть;
То ж знай, уся власть твоя — нїщо,
Щоб племя моє звоювать!

[1]) нарічеві форми: тремтячою, другою

»А що не приняв ти до учти
Мене, то прийдé такий час,
Коли моє племя засяде
До царської учти між вас!«

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу;
Живе цар Давид наш і бачить
Усї наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в пониженню Жид —
І горе землї тій, як стане на неї
Обома ногами Давид!

1883.

II.

ПІРРЄ.

Розвіяне злими юрбами,
Мов снїгу платки знад руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О, піррє з жидівських перин!

Мов снїг ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля мов килúм,
О, свідку великої кари,
О, піррє з жидівських перин!

Мабýть, бачить горя не хочеш,
Що ми тут в тій хвилї терпим,
Снїжними крильцями тріпочеш,
О, піррє з жидівських перин!

Як грубі мужицькії руки
Рвуть наше добро без причин
І нам завдають люті муки —
О, піррє з жидівських перин!

Як наші хати́ розкидають
Аж геть до останніх делин,
Як наші шинки розбивають —
О, піррє з жидівських перин!

Ввесь го́род від краю до краю —
Руїна одна, плач один!
Гляди ж на тих варварів зґраю,
О, піррє з жидівських пери́н!

Гляди, що тут нашої втрати,
Що наших тут впаде сльозин, —
Щоб Богу се все розказати,
О, піррє з жидівських перин!

Хай наші всї зважить терпіння,
До нашого горя долин
Хай шле нам потїхи проміння,
О, піррє з жидівських перин!

Хай тямить, що люд ми ізбранний,
Його найуко́ханий син,
Годований зе́рнами манни, —
О, піррє з жидівських перин!

Хай дасть нам народ сей посїсти,
Хай дасть нам помститись над ним —
Неси йому, ті неси вісти,
О, піррє з жидівських перин!

1882.

III.

Асиміляторам.

Пригнути Жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Їх мову й закон розорити?...
Пусті це, безумні слова.
А знаєте ви, що за сила
В тій мові, в законі тому́?
Вона від віків нас водила,
Мов стовп огняни́й через тьму.
Се щит наш від на́пору вражого,
Се звязок, що час не порве,
В нїй Якова, праотця нашого
Незломнее серце живе.
Той Яків, що в юности сво́їй
В пустині з Єговою бився,
Ви знаєте, як він на старість
Перед Фараоном явився?

Як Йосип у ласці великій
Ото в Фараона вже став,
Тоді Фараон його батька
Побачити ще забажав.
Приїхав старий патріярх наш
З степу к Фараону у двір;
Дванацять верблюдів горбатих
Шліфований топчуть порфір.
Посеред двора Фараонів,
Де сфінкси стояли нїмі,
Сини патріярха розбили
Пустинні намети свої.

Щоб Якова к ньому прово́дить,
Шле цар той мінїстрів своїх;
Говорять старому мінїстри:
»Клони ся цареві до ніг!«
Та гордо в весь ріст свій високий,
Мов пальма та, випрямивсь він
І каже: »Лиш Богу одному
Я звик віддавати поклін.«
І мовили се Фараону
Мінїстри — той зморщив чоло
І каже одвірре низеньке
Покласти в-пів росту його:
»Сюди проведїть патріярха,
Тут мусить схилити ся він,
І так, хоч і як по-неволї,
Віддасть менї царський поклін.«
І Якова в царські покої
Ввели — ішов прямо він скрізь
Аж перед низеньке одвірре...
»Туди к Фараону пролїзь!«
І, бачучи хитрість єгипську,
Старий патріярх зупинивсь...
Сміють ся в душі Єгиптяни,
Він Богу в душі помоливсь,
І сталось... Свою громовладну
Правицю Єгова простер:
Стїну, мов марну павутину,
Згори аж додолу роздер.
Крізь блискіт, і куряву, й гуркіт,
Спокійний і прямий, немов
Та пальма в степу, патріярх наш
Перед Фараона ввійшов.
А цар затремтїв і, поблїдлий,
Припав патріярху до ніг...
»Великий твій Бог!« — він промовив,
І більше промовить не міг.

Тямуйте ж сю давнюю повість
Ви всї, що хотїли б нагнуть
Жидів на новії закони,
Вести на неходжену путь!
Не думайте, що вже послабла
Рука, для котрої стїна
З порфірів шлїфованих слабша,
Анїж павутина марна!

19. вересня, 1889.

IV.

ЗАПОВІТ ЯКОВА.

»Як умру я в тім краю Міцраїм,
І життє се мов тїнь промине,
Не ховайте єгипським звичаєм
У єгипських гробницях мене.
Я не хочу нетлїнним лежати,
Світ живий своїм трупом дразнить —
Хай те тїло, із пороху взяте,
Знов вертаєть ся в порох зогнить.
В степовую обгорнувши рогожу,
Серед шляху зарийте мене,
Що в єгипську столицю ворожу
З благодатного Гозен верне.
Отим шляхом на панщину люту
Швидко йти муть потомки мої,
То щоб стогін їх, муку і скруту
Почував я що-день у землї.
Буде дух мій незломний, могучий
Їх надїєю волї кормить,

А їх сльози гіркії, пекучі
Не дадуть моїм костям зогнить.
А як блисне вам ранок свободи,
Й моє племя здійметь ся як рій,
Щоб іти на Червоної Води
В край далекий, обіцяний, свій —
Заклинаю вас Богом єдиним,
Не лишіть моїх костей отут!
Хай у рідній землї Палєстини
Коло батька і дїда спічнýть [1]).
Бо велика зближаєть ся кара!
Без лїкý, мов пустинї піски,
Налетять на сей край наче хмара
Песї мухи, і воші, й свердики.
Остогидне життє всїм у краю,
Заповнять вони всякий куток —
Так нехай же, молю вас, благаю,
Не сквернять моїх вольних кісток.
І ще гіршая кара їм буде,
Поки випустять вас із оков:
Кровопійцям, що пи́ли кров люду,
Батько Ніль перемінить ся в кров.
То не дайте тій крові неправій
Омочи́ть мої кости отут,
Щоб не став я в сорочцї крівавій
Перед троном Єгови на суд.«

20. вересня, 1889.

[1]) спочинуть (наріч. з польс.)

V.

СУРКА.

(Поема)

Я Сурка, бідна Жидівка.
Не дав Бог росту, нї вроди:
Мала я, ростом похила,
Лицем і зóвсїм погана.
Та й як було виростати
Струнκою й простою Сурцї
Без батька й рідної неньки,
Відмалку поміж чужими,
Відмалку в тяжкій роботї,
У поштурковищу людськім!
Оттак жилá я лїт двацять,
І не жилá, а хилялась,
Із коршми в коршму тинялась.
Робота денно і нічно,
Коршмарка зла і лїнива,
Кошмар побожний, та злодїй,
І вередливії гостї...
Усяке те тільки й дума —
Слузї роботи завдати,
Слугу щипнути та штуркнуть,
Слуга ж — і писнуть не сміє,
Ще й усміхати ся мусить,
Хоч гнїв і сльози наверха.
Оттак жилá я лїт двацять.

Аж раз коршмар менї шепче:
»Приходь ти, Сурко, до мене
Вночі, як жінка поїде!«
Я хоч негарна й похила,
Хоч глупа виросла й темна,

Читать, писати не знаю,
Молитись Богу не вмію —
А таки я здогадалась,
На що я Юдці здала́ ся.
Гадала зразу тїкати,
Потім — коршмарцї сказати,
А далї так розгадала:
»Однако вік мій минає,
Як та вода по болотї,
Без щастя, радощів жадних!
І вмру, і знати не буду
Того, чим тїшать ся другі,
А там, у небі, безплодним
Немає вступу, нї чести.
Нехай же буде і в мене
Дитя малесеньке! Боже,
Якже ж любить його буду!
Ті ручки й ніжки дрібнії
Своїми гріти устами!
Собі від рота відійму,
Щоб лиш воно було сите.
Саму хай бють, зневажають,
Щоб лиш воно, моя квітка,
Росло, як людськії дїти!«

Оттак я ду́мала часто,
Із річки носячи воду,
У кухнї миючи ми́ски,
Перучи шматтє жидівське.
І чула, як там під серцем
Воно все дужше і дужше
Ворушить ся починало.
Нераз бувало, аж дух в мнї
Запре, я стану мов пяна,
Робота з рук випадає —
Зажмурю очі і си́джу...

І вже ввижаєсь, півсонній,
Воно — маленьке, рожеве,
Ціле мягеньке, пухкеє,
Треплеть ся в мами на груди,
Сміється, дриґа ніжками.
І так сидїла б хоч вік ввесь,
Як би коршмарка не вздріла,
І в карк не вдарила міцно
Та не прикрикнула грізно.
А я з мрій сво́їх прокинусь,
Гляджу на неї — не злісно!
Не було злости й крихітки
У моїм серці в ту по́ру —
А гордо так, як царівна,
От так сказала би злюці:
»Хоч ти коршмарка багата,
А я лиш слу́жниця бідна,
А я тепер тобі рівна!
Я мати, злюко, я мати!«

Аж як прийшлось мені ро́дить,
Тодї коршмарка дізналась.
Ой, ой, що ґвалту, що крику!
Мене із коршми прогнала,
Хоч снїг був, вітер і студїнь.
А Юдка жінки бояв ся,
Не смів і писнуть нїчого.
Та все ж ще мав милосердє:
Запряг кобилу в санчата,
Відвіз мя[1]), хору, до баби
І тайком дав кілька ринських,
І мовив: »Сурко, небого,
Живи ти в баби, док' можеш,
Я буду дбати про тебе.
Лиш бій ся Бога, нїчого
Не кажи моїй коршмарцї,

[1]) мене

Що ся дитина від мене!
А то зжене мене з світа!«

Дав Бог, родив ся мій хлопчик,
Здоровий, гарний, як ангел!
Живу я місяць у баби,
Уже й зовсїм я здорова,
Та не приходить мій Юдка!
А баба бідна, старенька,
В самої їсти нема що,
Зарібків также нїяких —
Прийшлось нам круто, ой, круто!
І каже баба до мене :
»Ти бачиш, Сурко, небого,
Що нам тут жити не можна,
Тра гнїзд теплїщих шукати.
Запру я хату на зиму,
Піду до війта в комірне [1]).
Ти ж бери собі дитину
Та йди, небого, до Юдки.
А як не прийме Юдчиха,
Іди де далї між люде!«

Мороз був лютий і вітер,
Курило снїгом по полю.
Я майже гола і боса —
Що тільки мала теплїйше,
Всїм обвинула дитину,
Самій про себе байдуже!
Іду до коршми до Юдки.
Прийшла до коршми. Юдчиха
Лиш глип на мене, мов каня [2])...
(Слуга вже иньша при кухнї).
»Чого ти хочеш?« — питає.

[1]) в підсусїдки
[2]) шулїка

— »,Пять лїт я‘« — мовлю — »,робила,
Прийшла по плату зарібну‘«...
Ех, як не крикне Юдчиха:
— »Скажи, гадюко погана,
Скажи, чия се дитина?«
— »,Моя‘« — говорю — »,та й Божа.‘«
— »Скажи, хто батько дитини,
Бо не побачиш заплати!«
— »,Сього не ска́жу нїколи!‘« —
— »Так, дрантє, марш менї з хати!
Щезай у безвість від мене
Із своїм плодом поганим!«
— »,Юдчихо, бійте ся Бога!‘« —
Говорю, — »,бачте, там студїнь,
Я майже гола і боса,
Дитина в мене маленька,
Куди ж під нїч я дїну́ ся?‘« —
— »Геть, не погань менї хати!
Іди й до вовчої мами!«
І прискочила змиюка
Й випхнула мене за двері
Під нїч у куряву й студїнь.
Пішла я мов божевільна.
На серцї в мене так важко...
І де се Юдка подїв ся,
Чом не явив анї ока,
Чом не сказав анї слова,
Не вговкав жінки-гадюки?
І де тепер я дїну́ ся,
Куди попро́шу ся в хату?
Пять лїт у коршмі жила́ я,
Але села я не знала,
Людей не знала, що в сїрих
Отих хатах проживають.
Страшні були в'ни для мене,
Усї здавали ся пяні,

Усї здавались охочі
Побить Жидівку, полаять.
І стало так менї страшно,
Немов я в лїсї густому
Поміж вовками.

Темнїло.
Розплакала ся дитина.
І чую я, що ще в гру́ди
Є молоко. От я й сїла
У снїг під плотом в зати́шку,
Щоби дитя покормити.
Воно, малюсїньке, зараз
Взяло ся ссати так міцно —
Морозу ще не почуло,
Тільки що щічки червоні.
І ссе, а очка ті чорні
Звернуло прямо на мене,
І так глядить, мов розумне,
Мов ось-ось хоче сказати:
»Не бій ся, мамо, не бій ся!«
І стало я́кось так ясно
Довкола мене і любо,
Неначе снїг ввесь розтаяв,[1])
І вітер теплий повіяв,
І прутте зе́ленню вкрилось...
А я дивлю́сь, не нади́влюсь,
На ангелятко маленьке —
Про світ, про горе забула...
Втім пси завили десь близько,
І вітер свиснув над вухом,
І снїгом кинув у очі —
І я прокинулась разом...
Аж чую: руки і ноги
Вже одубіли, мов крига,

[1]) розтанув

Дитина змерзла і плаче,
Мене сон клонить додолу —
О, Боже, я замерзаю!
Була хвилина — і думка
У голові моїй блисла:
»Що ж, замерзаю, то й добре!
Не буду більше терпіти.«
Та плач тихенький дитини,
Мов ніж, пройшов моє серце,
Прогнав ту думку погану.
Нї, нї, сама я хай гину,
Та за що ж гинуть біднятку?
І, всеї сили добувши,
Я викопалась зі снїгу,
Що вже мене в-пів присипав,
І загорнула дитину...
Хотїла б бігти, Бог зна, де,
Та сил немає. Хотїла б
Огріти бідну дитину,
Та в мнї тепла вже не стало.
А тут дороги не видно,
І ноги вязнуть в замéтї,
І вітер свище, бє в очі...

Я йшла без думки, аж бачу:
Стоїть хатина, мигоче
Слабеньке світло з вікóнцїв.
І я надумала зразу
Під те віконце в загату
Свою дитину покласти.
Тут чень не всї ще поснули,
Хтось плач дитини почує,
Її візьмé, обігрiє...
Сама ж підý світ за очі,
Поки де згину в заметї.
Як нагадала — зробила.

Поцїлувала те личко,
Що вже мороз був обхопив
І снїг присипував вперто,
Пообвивала як мога,
І у загату в затúшку
Ту ж під віконцем поклала.
Сама ж, як сонная змора,
Пішла снїгами у поле.

Тяжка була та дорога!
Що крок, здавалось, на ноги
Тягар якийсь сотнаровий[1])
Наляже — двúгнуть не сила.
А вітер бє мене в очі
І свище — чую виразно,
Словами свище: »Ти підла,
Погана Сурко, щó робиш?«
То йду, то стану... У серцї,
Немов иглами, щось коле.
І ловлю слухом всї звуки,
І все, здаєсь менї, чую:
Пищить і квúлить дитина.
І почалú менї мисли
Страшнії в голову лїзти:
»Ану ж всї в хатї поснули,
Плачу дитини не вчують,
Моя дитина замерзне!
Ану ж почують собаки,
Зсїдять дитину живою!«
І я, мов вкопана, стала.
І, обернувшись, що-сили
Кричати стала: Рятуйте!
Моя дитина, дитина!«
Та пусто, глухо довкола,
Ковтáє вітер мій голос...
І я, мов кінь із припону

[1]) сто кіль

Рванулась, кинулась бігти
Назад в село. Спотикаюсь,
Упаду, встану, знов впáду,
Кричу і плачу — даремне!
Біжу, біжу так і мучусь,
Здаєсь, годину, і другу,
Здаєсь — вікú вже цїлíї,
А хати з світлом не видно.
Якісь стогú все та верби,
Собаки виють далеко,
Якісь рови глибочезні,
Плотú[1]) — а хати не видно!

І стала люта розпука
Прокрадувати ся в душу:
Я мечусь, мов божевільна,
Кричу що-сили і плачу.
Аж тут хтось цап мене ззаду.
»,Ти що тут робиш?'« — питає.
Я озирнула ся — шáндар!
Блищить на плечах карабін,
Лїхтарня блима при пасї[2]).
Хоч я, у коршмі ще бувши,
Шандарів дуже боялась, —
Боявсь ще дужше їх Юдка! —
То тут менї анї крихти
Страшним той шáндар не здав ся,
І я припала до нього,
Мов до спасителя свого.
»Ой, пане« — мовлю, — »я Сурка,
Що в Юдки в коршмі служила —
Гляджу своєї дитини!«
І все йому розказала.

Взяв мене шáндар за руку
І по селу попровадив,

[1]) тини [2]) пояс

Аж поки світло ми вздріли.
— »‚Чи та се хата?‘« — питає.
— »Не знаю, пане! Погляну!«
Пішла я — Боже, мій милий! —
Та сама хата й загата,
Але дитини немає!
І стала я, мов мертва́я.
— »Нема дитини!« — говорю.
А в хатї світить ся, гомін...
Застукав ша́ндар... Ввійшли ми.
Та вже при вході я чую:
Кричить дитина. »О, Боже!«
Лиш тільки скрикнуть змогла я,
І впала в сїнях зомлїла.
Що сталось далї — не тямлю.
Лиш мов крізь сон споминаєсь,
Що в хлопській хатї лежу я,
Тепло, і чисто, і ясно...
Сидить бабуся край мене
І головою хитає,
І зтиха, зтиха говорить:
»‚Дурна ти, Сурко, та глупа!
І чом було́ не застукать?
Ми ж не собаки, як Юдка
Й його Юдчи́ха, ми люде!
А то ж чи чуване дїло
В снїгу дитину лишати!
Ще щастє, що я не спала,
Молилась Богу, аж чую:
Щось під вікном у загатї
Мов котеняточко мявка‘«...
І знов нетяма...

Аж тут я
Прийшла до себе, в шпита́лї
Тюремнім. Кажуть, в гарячцї

Я три неділї лежала...
Кажуть — судить мене будуть.
Та що, хай судять, Бог з ними!
Байдуже суд менї їхнїй,
Байдуже їхняя кара!
Я суд найтяжчий пройшла вже,
Знесла найтяжчую кару
Отої ночі страшної.
Що буде далї — не дбаю!
Я не бою ся роботи,
І не лякаюсь нїчого,
Як лиш дитина зі мною.
Для неї все я готова
Знести!... Говорять, хотїли
Менї відняти дитину, —
Ну, та спасибі гарячцї,
Не допустила до того!
Я, кажуть, так верещала,
Металась, рвалась невпинно
І все дитини шукала,
Що доктор, врештї, промовив:
»,Віддайте їй ту дитину,
Бо за життє я не ручу!«
Воно тепер вже більшеньке,
Уже й сміяти ся вміє.
Глядїть, як граєть ся, дриґа,
Ручками хапа за груди!
Моя ти роскіш єдина!
Ти мій пестунчик маленький!...

7—8. вересня, 1889.

VI.

У ЦАДИКА.

Присвята Наталії Кобринській.

Ох, цадик[1]), я бідна Жидівка, я все
В тобі шанувала власть божу!
З далеких сторін, із підгірських країн
Я з вірою к тобі прихожу.
Ох, цадик, потїш ти мене, не гордуй,
Що я така бідна й недужа!
Без тебе менї погибати! Рятуй,
Рятуй мого бідного мужа!
І що йому сталось, не знаю, хоч вбий!
Я певно невинна, Бог видить!
Та тільки здаєсь менї, цадик святий,
Всьому тому справа є дибик[2]).

Жили ми з собою, як Бог приказав,
Лїт десять. Минали нас біди.
Сим-тим торгували, торг добре ішов...
Зробили три ‚чеснії кріди'[3]),
І добре на них заробили. Вже ж я
Не дармо молила ся Богу!
Дїтей у нас троє, хотїлось би їх
Направить на чесну дорогу.
А втім приплило щось до мужа: почав
Мовчати і думать що-ночі —
Не спить, то зітхає, то встане, то щось
Таке несуразне мурмоче.

— „Ти що се", — питаю, — „Елькуно, не спиш?"
— »Та так, менї важко щось, Малко.'«
— „Чого ж тобі важко" — »Не знаю, а так

[1]) рабін-чудотворець. *Прим. автора*
[2]) чорт. *Прим. автора*
[3]) невиплатність

Чогось нїби страшно і жалко.'« —
— „Тьфу, що ти морочиш? Ти ясно кажи!“ —
Озлив ся. — »,Ба, ясно! Як би то
Я сам знав! Здаєть ся, здоровий, а десь
Болить щось, гризе мене скрито.
Все хочеть ся думать про наше житте,
А що в нїм було? Біганина
За крейцаром, здирство, ошука, брехня,
А щастя — ну, хоч би година!'«
— „Ти стїк ся[1])!“ — говорю. — „А дїти? Чи ж ти
Не рад прихилити їм неба?
Хиба не здорові, не гарні ростуть?
Що ще за рожна[2]) тобі треба?“
— »,Ох, Малко, сього мені й страшно,
Трясусь, мов від вітру перо...
Ану ж нашим дїтям не вийде в пожиток
Неправдов[3]) нажите добро?'«
— „Тьфу, тьфу, скостенїв би язик твій![3]) — кажу“, —
„Се що ти верзеш, оцапілий?“
— »,Послухай лиш, Малко, а бачила ти,
Як вчора по вулиці бігли
Жиди, жиденята, кричали, ревли,
А по середині громада
Хлопів з патиками, з дрючиннєм страшним
До суду вела конокрада?
А знаєш ти, Малко, хто той конокрад?
Герш Цвілїх! Ти тямиш, Берль Цвілїх,
Отець його, склеп[4]) в нашім місті держав,
Склад всяких матерій і білих
Полотен. Багач був, і також збирав,
І гарбав, і грабив, про сина
Все думав, для нього на душу брав гріх —
А син його от чим став нині!

[1]) сказивсь ти (поль. wsciekł się)
[2]) рога, рогатого чорта
[3]) неправдою
[4]) крамниця

Ох, Малко, і чи ж то не ми довели
Тих Цвілїхів аж до банкрутства?...‘«
— „Здурів ти!“ — кажу йому, — „адже нас суд
Очистив від того паскуства!“
— »,Очистив нас суд, та сумлїннє моє
Бунтуєть ся в мене теперка.
Хто зна, може, пасть вже рознята, що й нас
Пожре, як пожерли ми Берка!
Хто зна, може, й наші так дїти підуть,
Як Гершко, як Сура... Ох, Малко!
Подумаю се, то аж серце в м’нї рвесь,
І страшно менї щось, і жалко.‘«
— „Та цур тобі!“ — мовлю йому. — „От найшов
Про що ще під ніч міркувати!
Лиш Богу моли ся і дурнем не будь,
То Бог нам не дасть загибати!“

І що я йому говорила, товкла,
Нї-руш отих мислей прогнати.
Нуда його бє, помарнїв, попіснїв,
Снуєсь, мов не свій, мов заклятий.
Ба, ще що: до ґалеха[1]) став він ходить.
І з ним про книжки розмовляти.
Аж світ мнї затьмив ся! Кричу вже йому:
— „Що робиш, мешїґенуватий?[2])“
А він все своє: — »,Нї, не можна так жить!
Хиба ж то ми пси, а не люде,
Щоб гризтись і жертись отак? І коли ж
Кінець тій ненáвисти буде?‘«
Почав він ходити зовсїм, як дурний,
До склепу, хоч ріж, не загляне!
Почав упадати інтéрес[3])... Пішло
Життє поміж нами погане.

---

[1]) піп
[2]) дурноватий
[3]) дїло, ґешефт

Вже лаю, і плачу, й клену. Та куди!
За шапку та в ноги! Й до хати
Вже на ніч не ходить! Пішла я тоді
Усіх своїх кревних скликати.

І що вже ганьбили його, то й але́![1])
Він мовчки, понурившись, слуха.
А далі найстарший віком, мій дїдусь,
Як трахне його поза вуха!
А з другого боку поправив мій стрик[2])...
Ой, ой, почала ся содома!
Ну, ледви мій вирвавсь і втік. Минув день,
Ба й тиждень — нема його дома.
Шукаю, питаю — нї вісти! Минув
Вже місяць, нема чоловіка.
Ба, й кревні розбіглись — на силу найшли.
І слухай лиш, що за публїка![3])
У хлопа в селї він до служби нанявсь.
— »,Не верну до міста'«, — говорить, —
»,Тут лїпше, бо лиш хлїбороб заробля,
І кривди нїкому не творить.'«
Ну, що з ним балакать?... Звязали його,
І врадили, цадик, до тебе
Везти його й слїзно благати: »Рятуй
Сиріт в тій великій потребі!
Се дибик проклятий опутав його!
Найди, святий цадику, слово,
Що є найміцнїйше, закляттє страшне,
І вижени ворога злого!
Нехай він, проклятий, його не мути́ть,
Спокійний хай сон його буде!
Нехай те сумлїннє його замовчить,
Щоб жити він міг, як всї люде!

28—30. серпня, 1889.

[1]) гал. народнїй вислів на знак здивования — дуже
[2]) брат батька — дядько
[3]) ганьба, сором

VII.

З ЛЮБОВИ.

I.

З ґешефту лиш, кажете, женить ся Жид,
А серця у нього немає...
А знаєте, кілько ґешефт той нераз
Любви в собі й горя скриває?
Ґешефт! А який то, спитайте, ґешефт?
Що, всякими бідами битий,
Відмалку в тій думці ховаєть ся Жид,
Щоб хоч, оженившись, пожити!
Сто раз не доїсть, не допє, не доспить,
І голод і бійку приймає,
То й знає він добре, що в нужді такій
Любов, наче цвіт, увядає.
Не бійте ся, вміє цінить він любов,
І всю благодать її божу!
Та що, як землї під картоплю нема,
Куди його думать про рожу!...
Та от хоч би й я! Чи сидїв би я тут
У клятому сьому застінку,
Як би я з любови не був оженивсь,
Як би не любив свою жінку!

II.

Я з першою жінкою. бачте, розвівсь,
Тай досї в'на з тямки не никне —
Любив я її!... Чоловік наче хміль,
До всякої тички привикне.

Хоч смійтесь, а та́кп любив я її,
З любви навіть з нею розвів ся...
Ни, ни, розкажу! А то скажете ще:
Плете, мов дурицї[1]) наїв ся.

Я змалку до поля, до коней, коров,
До хлопської всеї роботи,
До плуга, мотики, пили́ й топора́
Найбільше над все мав охоти.
Ни, батько й найшов менї дівчину тут,
В Жовтанцях: здорова, вродлива
І простого хову — піде до коров,
До сїна, до цїпа, до млива.
Вподобав я Файґу. А батько її
Коршмар був, багатий, як дїдько,
Хоч шляху в Жовтанцях тодї не було,
А гостей в коршмі було рідко.
Вподобав чомусь і мене той коршмар,
Хоч я і зовсїм був убогий.
Женився я, і жить перейшов поки-що
До тестя, в коршму́ край дороги.

Ба, десь так за тиждень, за другий — гляджу:
Спить тесть мій ввесь день, мов убитий.
Смерком якісь хло́пи прийду́ть, пють, їдять
Тай ще собі кажуть платити.
Питаю я тестя — мовчить та бурчить,
Питаю у тещі — як риба,
У жінки — нї слова. Ходжу́ мов дурний
І думаю: що тут за хиба?

Аж бачу раз до́світа, тесть мій яко́сь
З поблизького лїса житами
Веде пару коней — тай конї ж були,
Що тії галки, й з хомутами!

[1]) ростина, від якої можна зійти з глузду (народня фраза); ще кажуть подекуди: дурійки

Запряг в тарадайку, до Львова махнув —
Зполудня вернув... під охотов...[1])
Дві шкапи в традайці, лиш шкіра та кість,
А в чересї кілька банкнотів.
Ни, думаю я — а ще був молодий,
Не звик до такого ще гендлю[2]),
Тут, брате, нечисто, тут буде біда —
Тай мовлю ось тестеві Мендлю:
— »Послухай, реб Мендель, віддай ти менї,
Що дать обіцяв за дочкою,
Пора нам на свій хлїб. Я може б тобі
Завадив — нам треба спокою.«

Озвірився на мене старий. — »,На свій хлїб?
Якого ж ще хлїба забáг ти?'« —
— »Я пахту[3]) візьму тут в сусїдстві.« — »,Дурний!
Рожна[4]) тобі треба, не пахти!
Сиди при менї, заробляймо ураз,
За пару лїт вийдеш на пана!'« —
— »Або зогнию в криміналї!« — »,Ага!'« —
Відворкнув мій тесть, і погана
Усмішка заграла в його на губах —
— »,Ти вже кримінал тут занюхав!...
Ну, йди ж, але знай, не минеш ти його,
Коли ти мене не послухав!'«
В злу хвилю, мабýть, він сказав ті слова, —
Скарай його, Боже, за вік мій!
Він нинї панує, я ось де зайшов —
Все стало ся так, як пророк він.

---

[1]) підхмелений, підохочений
[2]) торгівля
[3]) аренду (нїм.)
[4]) гл. стор. 367, пом. 2

III.

Дав він менї грошей. А трапилось нам
Два морґи города, пів хати,
Сад, стайня... За все сорок римських[1]) у рік.
Інтéрес як цукор, лиш брати!
Я взяв, зараз сад в мене зняв садівник
За трицять, без сїна. З города ж
Я мав яринú[2]) і собі на ввесь рік,
І ще й зоставалось на продаж.
Купив я й корову. А ще в мене був
Зарібок: до міста, бувало,
Іду на худобячі й кінські торги —
Я баришівни́к[3]), яких мало!
Тут ку́плю коня, тут корову, й продам,
То знов сторґувати поможу,
А все не задармо: що-тижня хоч пять-
Шість римських дóдому привожу.

Познáв[4]) я й для жінки зарібок, як би
Вона його хтїла держати.
Взялись, бачте, бігать з сусїдства баби
Частенько до нашої хати —
А кожда приносить по кілька яєць,
Пшона, то муки, то пшеницї.
»Купіть« — каже — »Гершон, у мене кума,
У мене сю ніч вечерницї!«
Ни, звісно, в коршмý їм їти з тим не мож:
Побачить хто, муж перечує, —
Менї ж за щобудь дасть, бо раз, що я блят[5]),
По-друге — готівку плачу їй.

---

[1]) ринських (80 корон)
[2]) городини
[3]) посередник при купівлї, фактор
[4]) провідав, винайшов
[5]) Блят — вираз злодійський, значить чоловіка, що переховує крадені річі, а далї й загалом такого, що вміє всяку річ держати в тайнї — *Прим. автора.*

Ни, словом скажу вам: такий се ґешефт,
Що з нього одного мож жити.
І думав я так, що ним жінка займесь,
А я по торгах му ходити[1]).
Та ба, не те вийшло! Файґуня моя
Що-рана, як лиш протре очі,
Зварить там щонéбудь, тай шмиг до вітця,
Тай там вже сидить аж до ночі.
Піду я на ярмарок — хату замкне
Тай шмиг, мов жене хто від свого.
Скажу що робити — глядить, мов дурна,
Тай шмиг, не сказавши нїчого.
А в батька, прочув я, вона мов слуга
Все робить. Тьфу, що за причина!
Став лáскаво їй говорити — стоїть,
Мов стовп, тільки лупа очима.
Став я не пускати її до вітця —
Ого, не минуло й години,
Вже теща прибігла, цокоче, кричить:
— »Не смій ти моєї дитини
Спиняти!« — »Хиба ж я не муж їй?« — кажу.
— »А я їй,« — та каже, — »не мати?«
Ни, слово-по-слові, ми в сварку зайшли,
І вигнав я тещу із хати.

Сидить моя Файґа тай плаче. Що я
Говорю, і прóшу, і грóжу —
Мовчить або ходить сама не своя,
Ну, просто, дивитись не можу!
Аж далї дитина у неї найшлась —
Ну, мислю, слава тобі, Боже,
Дитина привяже до хати її,
Тепер устаткується[2]), може.
Ага, чи не ще! На родúни вона
До батька пішла. Вже по всьому —

[1]) ходити му
[2]) присяде (поль.).

Лежить там. І встала, і робить, і мов
Не дума вертати додому.
Привів я її. А що крику було,
Що сварки, того́ й не казати.
Та що, день-в-день гірше: то в'на до вітця,
То теща від нас не йде з хати.
І нїби вона при дитинї, а тут
Все шепче щось, Файґу бунтує!
Я з злости аж ме́чусь, сварю, то мовчу...
Вже й праця менї не смакує.

IV.

Раз я́кось я з ярмарку з Жовкви прийшов —
Нема мо́ї Файґи: ще зранку —
Говорять сусїди — до батька пішла
З дитиною, жати поганку[1]).
Над вечір вернулась. Ов, чую: кричить
Дитина! »Чого воно плаче?«
— »,Та що ж би, нїчого!« — Гляджу я, дитя
Лежить все червоне, гаряче.
— »Ти брала, мо', в поле з собою його?«
— »,Та брала!'« — »Й на сонцї лишила?«
— »,Та нї, під снопом, лиш крихіточку раз...'«
— »А бий тебе, божая сила!«
— »,Ти що розкричав ся? Він зо́всїм здоров!'« —
Кричить моя Файґа, й не дбає.
Дає йому груди, він хопить, і враз
Знов пустить, знов хап, знов пускає...
Озлився я. »A Rich'n danen Taten arán![2])
Не бачиш, дитина недужа!«
— »,Ти дурень!'« — вона кричить, — »,Мама менї

[1]) гречку (*прим. автора*) [2]) гл. стор. 173., пом. 4.

Казала: не слухай ти мужа!«
Розлютивсь я, вдарив її... А найгірш
За серце мя[1]) брав плач дитини.
Ще й нині болить мене в серці той плач!
Ох, синку мій, синку єдиний!
Кричить тай кричить. Що йому? Що робить?
Не знаю, тай як менї знати?
А жінка дурна, як поліно, тремтить,
Лиш знає грудь в рот йому пхати.
А в'но все лиш хопить тай пустить... Побіг
До тещі. Прийшла стара, оха,
Щось шепче, то купіль готовить якусь —
Дитина не втихла нї троха.
Промучились ми! А по доктора слать
Нї думки! Ніч, роскаль[2]), три милї...
Що кошту!... Коротко сказать: до трьох днїв
Синок мій лежав у могилї.

V.

Не стало між нами життя з того дня,
Могилка ота нас дїлила,
Мов корч[3]) бодяковий. Все думка в менї:
Се Файґа дитя моє вбила!
Дарма, що я бачив жаль, сльози її.
»Дурна, як поліно!« Сї мисли
Вертались усе, як лиш бачу її,
Вертались і грудь мою тисли:
»Дурна, як поліно! В неволї зросла
У батька, як жаба в болотї —
Лиш вирне на сонце, та й зараз назад
В болото по власній охотї!

---

[1]) мене
[2]) грязюка
[3]) кущ

Їй матіррю буть? Господинею буть?
І що ж вона вміє? Робити
Лиш те, що їй кажуть, і ро́дити, й грудь
Дитині до рота встромити.
Казала їй мати не слухать мене —
Не слухала, хату лишила,
Зарібок пове́ргла, щоб мамі служить,
І власне дитя погубила.«

Такі мене мучили мисли день-в-день,
Обридла і жінка, і хата,
Зарібок, ввесь світ. І ввесь день я нераз
Сидів і мовчав. Як заклята,
Мовчала і Файґа, крутилась, мов тінь,
По хаті, а ніччю ридає...
І рад би промовить, потішить, так — ні,
Щось мов менї горло стискає.

І в иньший бік думи важкії пішли:
»Невже лиш сама вона винна?
Чим ліпший і я? Чи ж моєї вини
Нема, що померла дитина?
Роблю, заробляю, все к хатї гребу,
А першу підва́лину хати —
Її, свою жінку, я таки не вмів
До хати життєм привязати.
Не вмів її, зломану волев[1]) вітця,
Знов випрямить, духу нового
Додати. Одно лиш зумів — долучить
Нове ще ярмо до старого.
Чи маю ж я право від неї жадать
Того́, що нїзвідки було їй
Здобуть? Попрікати[2]) її дурноту,
Не бачучи власної сво́ї?«

[1]) волею
[2]) обинувачувати, докоряти, ганьбити

Роздумавши, хтів я оси́лить себе[1]),
Буть к нїй ласкавійшим. Та нї вже!
Занадто тяжка була рана, і йшло
День-по́-день усе поганїйше.
І бачу, що дурно лиш мучимось ми,
Кажу їй: »Файґуню, нам вкупі
Не жити!« — Поблїдла, стоїть і тремтить,
Лиш очі на мене ті глупі
Витріщує... »Дам тобі розвід«, — кажу́.
Ще дужше поблїдла й сказала:
— ».Як знаєш. Я бачу й сама'«... Тут урвавсь
Їй голос, вона заридала.

І ми розвелись. Все, що мав — їй віддав,
І ще й наганьбив мене тесть мій.
Лиш в тім, що на собі, пішов я від них —
Такий то був перший ґешефт мій.

VI.

Пішов я, у бровар[2]) в Яно́ві[3]) нанявсь,
Живу, заробляю рік, другий, —
Згадаю про Файґу, згадаю дитя,
Нїт-нїт[4]), тай заплачу із туги.
»Женись!« каже батько. — „Женив ся б," — кажу, —
— „Та от що: шукать неспосібно."
— »Ни, що там шукать! Я тобі сам найду́!
Тобі лиш одного потрібно:
Щоб мала кус[5]) грошей, щоб проста була,
Сїльська, до роботи придатна.«
— „Нї," — мовлю, — „доси́ть менї простих уже!

[1]) перемогти себе
[2]) пивоварний завод
[3]) коло Львова
[4]) нї з цього, нї з того, не думаючи
[5]) шматок, трохи

Хай куля побє їх гарматна! —
Говорю вітцеві: — „Лишіть ви мене,
Хай сам я собі пошукаю!“
І став я потрохи сяк-так між людьми
Питати, і все помічаю.

А близько тут Еттінґер має село —
Жид дуже ж то вчений, багатий.
Тепер він у Львові за рабіна став,
Тай то за сам гонор[1]), без плати.
Прочув я: Жидівочка в нього живе,
У наймичках-дї[2]), молодиця,
Чи ро́звідка[3]), хлопчик у неї трьох лїт,
Є й гроші й одежа... Вертиться.
Усе моя думка круг неї. Сю взять!
Розмуна чей, чесного стану, —
Бо вже ж в такий дім якубудь не візьмуть,
Ану ко піду та погляну!

Пішов я так в шабас. До кухнї зайшов,
Гляджу: по-міщанськи убра́на,
А гарна, жива молодиця така...
— »Ви, певно,« питає, »до пана?«
— „Нї,“ — мовлю. — „Я чув, тут живе Лїбе Зіс“...
— »На що вам вона?« (Спаленїла!)
— „Я чув, вона тее то... замуж би їй“...
Вона тілько глип, тай присїла,
Немов там вогонь під кітлом поправля.
— „Мене,“ — мовлю, — „брат посилає,
Такий і такий, і господар, гендляр“...[4])
— »Він, може, багачки шукає?«
— „Нї,“ — мовлю, — „а чув він, що має вона
Три сотки готовими грішми,

[1]) за гонор робити — за честь, не за плату
[2]) На Підгіррю додають таке »дї« після слова у значінні »кажуть», а диви, справдї.
[3]) розведена з чоловіком
[4]) торговець

Що ро́звідка, хлопчик у неї трьох лїт...
Не знаю, чи так се, повідж ми!“ [1])
— »І так, і не так. Хлопець, правда, що є,
А грошей трьох сот я не маю.
Та маю одежу... одежі доси́ть«...
— „Що ж, добре і то!“ — повідаю.
Поглянула пильно на мене. — »А ось
Менї щось здаєть ся,« — сказала, —
»Що в вас нема брата. Ви сам є той брат«...
Ну, бачите, хитра — вгадала!
— „А як би так, мере,“ — кажу я, — „то що?“
— »Та що ж« — каже, — »я за вас піду.
Ви, бачить ся, добрий«... Се зго́вір наш був.
Просидїв я там до обіду,
Поглянув, як робить, поїв, що вари́ть —
Все чисто і гарно, аж мило.
Пішов я, вітцеві кажу: так і так.
— »Що ж« — каже, — »щасти-бі на дїло,
Та тільки я все б таки радив тобі
Простенької де пошукати.
Така практикована баба — го, го!
То можна біду напитати.

Немов батого́м мене цвїгнули ті
Слова, — та мовчу, лиш в утробі
Мов щось повернулось. Три місяцї я
Не дав їй нї вісти о собі.
Надумавсь. Пішов. Застаю ї, якраз
Панам подавала печене.
— »О, гостї рідкі! Я гадала, що ті
Вже гостї забули про мене!«...

---

[1]) скажи (повісти) менї

VII.

Побрались ми. Батько мій каже: »Ходїть
До мене!« Ба, чую я вісти,
Що в Крехові[1]) він третїй раз оженився
І хоче на ґрунтї осїсти.
Смішна була річ: се для мене старий
Почав був шукати селянки,
Аж на́ тобі! Чисто старий одурів,
Тай бух, сам опутав ся тамки.
Я з батьком відмаленьку вкупі не жив,
Міркую: се що він щедри́ть ся?
Та швидко піймив я[2]), що він лиш бажав
Із нашої працї розжить ся.

Прийшли ми до Крехова. Зараз я три
Корови купив, сїножати
Наняв, — загадали ми, бач, молоком
Із батьком наспіл торгувати.
Орудує батько мій тим молоком,
Я знов баришництвом[3]) заняв ся,
І добре пішло нам. Та швидко ввесь крам
Дотла ізза баб і розпав ся.
Моя розумнїйша і старша була
Від мачухи, — та знов уперта,
Горда́. І пішла проміж ними війна
Щоденна, невпинна, зажерта.
Жінки, бач, все дома, їх дїло хатне́,
То їх і найменша дурниця
Дразни́ть і доводить до лютости гнеть[4]),
Тай нуже сварить ся, ганьбить ся.
Прийде́мо, бувало, з торгу, а вони
Кричать, і цокочуть, і плачуть —

[1]) коло Стрия
[2]) зрозумів, схопив
[3]) факторством
[4]) швидко, як стій

Содома! Лиш плюнеш і з хати біжиш,
Хай їх твої очі не бачуть.
Та далї не зміг я терпіти: мов міль,
Гризе мене жінка: »Ой, пробі,
Не можу тут жить! Забираймо ся геть!
Там в мене є стрик в Любачóві [1]).
Там паші багато, там можна держать
Худобу, там добрії люде,
Там тані [2]) хатй, і там тана земля, —
Побачиш, там добре нам буде!«

VIII.

Пішли ми в погану годину. Гай, гай,
І паші нема, і не тані
Хати, а землї й не докупиш ся — ну,
А люде, то й дуже погані.
Стрик жінки моєї був такóж гендляр,
І все гендлював баранами.
»Продай,« мот [3]), »корови, а грошї менї
Давай, буде спілка між нами!«
— „Що спілка,“ — кажу, — „коли я анї в зуб
Ґешефту сього не капую [4])?“ —
— »Дурний ти! Сиди та проценти бери,
Та тільки дивись, — я торгую.«

Полáкомивсь я на проценти, продав
Корови, дав грошей три сотки,
Собі ж на свій гендель лиш сотку лишив...
Гай, гай, ти, мій Боже солодкий,

[1]) недалеко Ярослава
[2]) дешеві (поль.)
[3]) скорочене: мовить (каже)
[4]) не розбіраю (лат. саріо, схоплюю)

Пів року пройшло, грошенята мої
З процентами к бісу пропали —
Все стрик пропустив. Усіх нас з ним ураз
Із хати з зашийок прогнали.

Прийшло ся нам круто — і я став крутить...
Почав по торгах відновляти
Знайомства з людьми, що до тестя колись
Вночі приходили гуляти.
До коників змалку охочий я був,
До них то я й кинувсь з розпалом,
Та що, не багато прийшло ся гулять —
Я швидко спізнавсь з криміналом...

IX.

Так Гершон, старий конокрад, говорив —
І стих. Уже сумерки темні,
Немов каламутна вода, залили
Вонючії казні тюремні.
А ми, слухачі мимовільні його,
На прічах[1]) лиш кулились тихо:
У всякого своїого лиха досить —
Що нам конокрадове лихо!
І чув я: ще довго він важко зітхав
І з боку на бік обертав ся,
І кашляв, стогнав, кости битії тер, —
А далї я трохи здрімав ся.
По хвилї проснув ся я. В казні мигтїв
Промінь чик від лямпи знадвору —
На прічі, понурившись, Гершон сидїв,
Він спати не міг в таку пору.
Тихенько, мов джміль той старий у траві,

[1]) на полу, на нарах (нїм)

Бренів собі пісню жидівську:
Кінець її довго не дав менї спать,
Крутивсь, мов оса, в моїм мізку:

»Гей, посадив я винний сад,
Зацвів сад не на жарти;
Програв, програв я свій вік молодий,
Як той ка́рточник в карти.

»Гей, посадив я винний сад,
Побили сад морози;
Програв, програв я свій вік молодий,
Мене облили сльози.

»Карточник грає й на́дієсь
На виграннє хоч би мізерне;
Пропав задаром мій вік молодий,
І більше вже не верне.«

21—28. серпня, 1889.

VIII.

ПО-ЛЮДСЬКИ.

I.

Онучкарський[1]) заробіток,
Звісно, хлїб то не масни́й:
Ходиш, бродиш, мокнеш, мерзнеш,
Як той пес, за гріш марний —
А згадати якось любо,
Їй же Богу! Поле, лїс,
Ріжні села, ріжні люде...

[1]) Онучкарі або міняйли розїжджали ще донедавна по галицьких селах та міняли ганчірря за всякі дрібнички: перстенї, сережки й т. ин.

Й де мене Бог тільки нїс,
І якого тільки дива
Між людьми я наглядївсь!
Правда, і добро траплялось,
Та слїз, горя, кривди більш.
Серед сýтолоки[1]) тої
Наче зорі ті ясні,
Так дві постатї жидівські
Споминають ся менї.
Ви видали, як з криниці
Полевої косарі
Лїтом воду пють, всїм тїлом
Ниць припавши до землї —
Так обá мої знайомі
В працї, з потом на чолї,
Черпали життє й здоровлє
З мами нашої, землї.
Кривди людської нїколи
Не прилип до них окрух[2]),
А від них у мир добро йшло,
Мов вода з нори на луг.
Край наш бідний, люд наш темний
У бідї затверд, окріп,
Ще й смієсь чужому горю,
Брату з горла видре хлїб.
От тому годить ся тямить
Про людей, що з тої тьми,
З тої вовківнї страшної
Вирвались, щоб буть людьми.

---

[1]) метушня, біганина
[2]) шматок, чогось трошки

II.

Я в Рудї близь Маґерóва[1])
Вже нераз давнїш бував,
Про родину Шльоми Штенґля
Теж нераз се й те чував.
Аж в дорозї раз зполудня
Лїтом дощ мене застиг[2]), —
Я до Штенґля й схоронив ся.
У гаєчку груш товстих
Хата Штенґлева стояла —
Хлопська хата, не шинок!
Обістє[2]), стодола, стайня,
Пасїка, і знов садок —
Всюди лад, порядок, дозір,
Хтось, мабýть, за всїм глядить,
Що не тільки грошї любить,
Але в працї любить жить.
Чу! Гуркочуть жорна в сїнях!
Входжу — скрипнули чопи:
В сїнях дїд старий при жорнах
Меле гречку на крупи́.
Сива борода по пояс,
Похилилась голова, —
Але плечі — наче двері,
Руки крепкі — мов гужва.

Поздоровились. »Тут«, — мовлю, —
»Шльома Штенґель? Я гендляр,
Від дощу хтїв схоронитись,
Щоб не змок менї товар.«
— „Шльома в полї при роботї,
Але ти за те не дбай!

---

[1]) коло Львова
[2]) садиба, хазяйство
[3]) заскочив

Я є Хаїм, Шльомин батько...
Ну, сїдай лише, сїдай!
Шльома в полї і всї дїти —
В нас робітний час тепер...
Для кісьби сей дощ не шкодить!
Лиш мене мій вік припер
В хатї нинї... Ну, та що вже!
Не дармую, бач, і я:
От домéлю, зварю каші, —
Повечеряє сїмя.
Так то, сину, в нашім станї
Все працюй, док лиш здоров,
От на старість на жіноцьку
Я роботу перейшов!"
Усміхнув ся добродушно.
— „Я не жалуюсь!" — сказав, —
„І за те ще слава Богу!"
Тай ізнов до жóрен став
І, змоловши, винїс сито
І зчинять почав крупи́.
— „Ну-ко, сину, йди по дрóва,
Та в печі-но затопи!"
Затопив я. Швидко каша
Закипіла. Внїс старий
Масла, молока, сметани,
Тай до мене: — „На, бери
Миску, ложку, підвечіркуй!
Ти ж у мене нинї гість!
Шльома пізно верне з поля,
Гість тимчасом попоїсть."
Підвечіркуючи, Хаїм
Все балакав, видно, рад
Був чужому чоловіку.
І хоч дощ почав стихать,
Не пустив мене в дорогу:
— „Ти лиши ся, заночуй!

Завтра шабас, гріх ходити, —
Так ти з нами шабасуй!“

І здалось менї так тихо,
Тепло, гарно в хатї тій,
Що й самому захотїлось
Перебути довше в нїй,
Захотїло ся пізнати
Хлїборобну ту сїмю.
От і виждав я, як Хаїм
Перервав щось річ свою,
І озвавсь: »Скажіть, реб Хаїм,
Много краю я сходив,
А Жидів я хлїборобів
Щось нїде не находив.
Як се ви дійшли до того —
Чи то ви, чи хто другий,
Що жидівські всї panusses[1]),
Що шинкарство і торги
Ви покинули й робити
Коло ґрунту принялись?«

Вислухав старий, до столу
Головою похилився:
— „Мудро, сину, ти питаєш!
Знать, не дурно ти блукав
Поміж люде, придивлявсь їм,
Правди думкою шукав.
Ой, тай час вам всїм шукати
Правди тої! І коли б
Всї Жиди її шукали,
Не сидїло б, наче гриб,
Племя наше в сьому краю,
Ссучи з нього кров саму —
Сотнї лїт живучи в ньому,

[1]) Зарібки. *Прим. автора*

Сотні літ чуже йому.
Знаю, знаю я, небоже,
Як то тяжко навернуть
Із наїжджeного шляху
На нову, непевну путь —
Ну, та треба! Тай чи так то
Тяжко нині, як було
В ті часи, коли на иньший
Шлях вертать мені прийшло?...
Я не думаю хвалитись
Тим, що к правді я звернув —
Ой, важким мене удáром
На сей шлях Госпóдь напхнув!
І йшов зразу я тим шляхом,
Мов крізь полумя і дим...
Слухай же, придатись може
Повість ця вам молодим!“

III.

„Ох, старий я! Доживаю
Семий вже десяток літ.
На очах моїх доґрунту
Ввесь перемінив ся світ.
Колії[1]) пішли, машини,
Телеґрафи, сірники,
Панщину знеслú, послами
Були в Відні мужики,
Шляхта побанкротувала,
Дідичами скрізь Жиди:
Ґраф — комісар, князь — поліцай...
Тьфу, щезайте до біди!
Ой, не те було давнійше!
Страшно, сину, погадать,

[1]) залізниці (поль.)

Як на-дїлї виглядала
Панщиняна благодать.
Ой, проклятий час був, сину!
Бачиш, простий я жидок,
А прокоштував основно
Я вершок її й спідок.
Ласков панськов[1]) я гордив ся —
Бог мя[2]) змів, мов помелом,
І сидїв я, як то кажуть,
За столом і під столом.

Пан в Рудї сидїв багатий,
Ґрафський рід його старий —
Але був без милосердя
Для підданих — Боже, крий!
Я за вірника був в нього.
Він любив мя[2]), що й казать!
Як то Жид: пізнавши пана,
Гнув ся я на панський лад.
Бачу, що пан любить бити,
Любить плач — ну, й я ж ото
Гну так, щоб в селї небитим
В тижнї не оставсь нїхто.
Бачу, що пан любить гроші —
Я данини все нові
Винаходжу: празникові[3]),
Хмелеві та грибові.
Бачу, любить пан дївчата,
Хоч мав жінку й дочок пять —
Вже я духом все обладжу...
Тьфу, аж гидко се казать!
Ну, та треба! І нїчого
Я не крию, щоб ти знав,

[1]) ласкою панською
[2]) мене
[3]) від свят, від забав, від хмелю, від грибів

Із яких поганих дебрів
Бог на світ мене підняв!

Так пять літ за пса служив я.
Ненастанний плач стоїть
По селї! Нераз на мене
Засїдались, щоб убить,
Пана брали ся спалити...
Та все якось ми уйшли[1])
Зáсїдок тих, а злочúнцї
В криміналї, знай, гнили.
Почали тодї піддані
Утїкати із села.
Пан сміявсь! За втїкачами
Все слїдóм погоня йшла.
Хто впав в руки, той брав буки[2])
І ярмо знов волочив;
Хто пропав, того ґрунт швидко
Пан до свого прилучив.
А у всїм тім словом, дїлом
Помагаю пану я,
І затвердла, озвіріла
Аж до дна душа моя.
Оженився я... жінка гарна...
Було троє в нас дїтóк,
Та на радощі родинні
Моє серце Бог замóк[3]).
Прúйду: буркну, крикну, вдарю —
Тай у двір біжу опять,
Як той пес куса щенята,
Панську руку йде лизать.

Втім прийшов рік трицять перший,
Рік холєри, рік тїсний,

[1]) втїкати перед чимось (поль.)
[2]) діставати, одержувати
[3]) скороч. форма = замкнув

І в мою сїмю і душу
Разом грянув грім страшний.
Ніччю в дім наш, наче злодїй,
Ангел смерти загостив —
Жінка, дїти тої ночі —
Всї померли, мов скосив.
Крики їх, стогнання, муки,
Ті страшні конання всї
Стрясли мною, сину, перший
Раз до глибини душі.
Бачучи їх синї лиця,
Почорнїлії уста,
Чув я, як в нутрі у мене
Прірва творить ся пуста,
А на днї її глибоко
Ворухнулась чорна гадь,
І страшне щось, незосвітнє
Почала шептать, сичать:
»Бач, що тут добра і щастя
Бог у тебе, пса, забрав!
Так і треба! Ти ж ще вчора
Не любив їх і не знав!
Ти не смій за ними плакать!
Твій собачий плач в ту мить
Неповинні тії труши
Опога́нить, оскверни́ть!«
І почув я страх великий
Навіть глянути на їх, —
Мов безумний вибіг з хати,
Мов безумний в двір побіг.
А в дворі трівога, пострах,
Все поблїдло, все тремтить...
Я й не бачу, йду до пана.
Глянь, аж пан і сам спішить,
Тай до мене: »Псе! Такий ти
Вірник? Так мене встеріг?

Гей, кладіть 'го[1]), хлопці! Сипте,
Щоб в штани забрать не міг!«
Ой, не встиг я зміркувати,
Що се, за що, відки є? —
Мене ве́ргли, придавили,
Гарап тїло рве моє!
Я лежу як стовп, ті луплять,
Кров додолу капотить...
Далї пан одумавсь, каже:
»Ну, пустїть його, доси́ть!«
Підвели мене. — »Ну, Жиде,
Признавай ся! Знав се ти,
Що дочка моя з ротмістром
Мала тайком утекти
Сеї ночі і забрати
Всї дукати, скарб мій ввесь?
Признавайсь, бо буду бити,
Доки в тобі дух товчесь!«
Затремтїв я. — »‚Пане,‘« мовлю,
»‚Нї про що це я не знав,
Але, бачу, сеї ночі
Бог обох нас покарав.
Та тебе діткнув ще легко,
Знать, хотїв лиш пригрозить,
А менї взяв жінку й дїти!
Ну, кажи мене дальш бить!‘«
Бачу: пан пополотнїв ввесь.
»Що, холєра?« — прошептав. —
»‚Так,‘« кажу, »‚холєра, пане!‘«
І пере́ляк всїх обняв,
Мов стовпи всї поставали...
Ледво сто́я на ногах,
Мокрий кровю ввесь, так вийшов
Я з двора на битий шлях,

[1]) його

І, куди тоді пішов я,
Як сімю похоронив —
Нїчогісїнько не тямлю...
І що далї я чинив —
Я нагадувать бою ся.
Знаю лиш, що дикий страх
Перед кождим чоловіком
Чув я. В дебрах і лїсах
Пробував я, тільки ніччю
Наче вовк між хáти біг,
По пустках шукав поживи
І хапав, що вхопить міг."

IV.

„Раз отак зайшов я в пустку,
Де не світить ся. Там, знать,
Всї померли. Чую: зтиха
Мов котята десь пищать.
Стисло щось мене за серце!
Засвітив я світло вмиг:
Батько й мати серед хати,
Вже зчорнїлі, а круг них
Трое дїточóк маленьких
Ледви лазять і пищать,
Мов три ангели, зіпхнуті
У вонючий, чорний ад.
Світло вздрівши, разом стихли.
Із голодних оченят
Виглянуло стілько горя,
І страхý, і просьб нїмих,
Що я сам себе не стямив
Та, припавши коло них,
Став ридати, мов дитина.
Власне горе, власний біль,
Слїз не витисли мнї з серця,

Аж ті дїти... Боже мій!
А як тії небожата
Руки к менї простягли
І блїдими усточками
Проси́ть їсти почали,
То я скочив, мов із терня,
І покляв ся все віддать,
Вік свій, силу, щоб тим дїтям
Чесним, щирим батьком стать.
Зараз виволік я труши
До стодоли, затопив,
Винайшов муки і масла,
Дїтям їсти наварив.
А як дїти попоїли,
Я поклав їх спать, а сам,
Кинувшись на голу землю,
Волю дав гірким сльоза́м.
Много я в ту ніч продумав,
Все минуле перебрав,
І тут рішене́ць незмінний
На будуще я приняв.“

V.

„Поховати давши трупи,
Я пішов до пана в двір.
Пан вже не боявсь холєри,
Впер смішливий в мене зір
І сказав: »Ну, Хаїм, що там
Чути в лїсї? Маєсь ґіт[1])
Вовча мама? А просили
Медведї тебе на мід?«
Я вклонивсь і мовлю: »,Пане,
Річ одну менї зробіть:

[1]) добре (жид.)

За мій труд на рустикальнім[1])
Мене ґрунті осадіть.‘«
— »Що ти, стік ся[2])«, — пан аж крикнув,—
»Чи доразу одурів?
Зле тобі на службі в мене?
Панщини ти захотів?«
»,Добра служба ваша, пане,
Та туди я не піду!
Коштував добра доволі,
Прокоштую ще й біду.
Тут померли батько й мати,
Сироти по них дрібні
Полишились — в моїй стратї
Бог ті дїти дав менї.
Вам тепер би ґрунт той, певно,
Довго пусткою стояв,
Так позвольте ж, щоб вам з нього
Я повинність відбував.‘«

Слухав, слухав пан ту мову,
Далї сплюнив тай сказав:
»Ну, досить я бачив світа
І досить великий зріс,
А не бачив Жида, щоб так
Самохіть в неволю лїз.
Що ж, як хочеш! Лїзь, небоже,
Я спинять тебе не йму,
Але як вернути схочеш,
Знов на службу не прийму.«

Я вклонивсь, зітхнув до Бога,
Щоб він сил менї додав,
Щоб я більш у панську службу,
Доки віку, не вертав,
І пішов. От так то хлопом

[1]) селянськім — супроти панського, дїдичівського [2]) сказивсь

Став я, сину! Бачиш сам,
Що не легкий був для мене
Перший вступ у хлопський стан,
Та ще тяжче було далі.
Як почула мужичня,
Що їх воріг заклятущий
Став від нині їх рівня,
Хлопський ґрунт держи́ть, ще й хлопські
Дїти взяв ся годувать —
Ґвалт піднявсь в селї, мов я їх
Всїх хотїв обрабувать [1]).
»Вбиймо Жида! Проженїмо!
Відберім дїтей, він їх
Думає на кров порізать,
На жидівську віру всїх
Повернути!« — Вся ненависть,
Що в їх душах за пять лїт
Проти мене накипіла,
Вилїзла тепер на світ.
І прийшлось тепера їсти,
Що колись я наварив,
І бороти ся з тим лихом,
Що колись сам натворив ...“

VI.

„Що ро́бить! Іду до віта [2]),
Щоб громаду він зібрав,
А громадї мовлю: »,Знайте,
Ґрунт по Процю я обняв
Для сиріт його. Повинність
Відбувати му я сам,

[1]) ограбити (нїм)
[2]) громадський старшина

А як доростуть ті дїти,
Я все чисто їм віддам.
А що, може, не подоба
Жиду в себе їх держать,
То скажіть, кому їх маю
На вихованнє віддать.
Я їх буду стравувати[1]),
Зодягать, давать, що слїд,
Ви ж для догляду над ними
Чоловіка назначіть.'«

Вчувши ті слова, громада
Мов води набрала в рот —
Та ненависть по хвилинї
Знов заговорила. »От
Жид присїкавсь!« — закричали.
»І чого він хоче в нас?
Мало з нас нассав ся крови
За цїлий тяженький час?
Геть з села, проклятий Жиде!
З нами тут тобі не жить!
Не доводь нас до нещастя!
Волимо ми положить
Тих сиріт живих у яму,
Нїж щоб ти нам був сусїд!« —
Так кричали люде люті.
Втихомирив їх аж віт,
Кажучи, що панська воля,
Не змінить її хлопам.
»А що Хаїм мот[1]) — то правда!
Я те саме раджу вам.«
Ледви-ледви мир уговкавсь
І опікунів обрав.
З тяжким серцем дїточок я

[1]) годувати
[2]) мовить (каже)

Тим опікунам віддав,
Та не довго довело ся
Годувать їх. В скорий час[1])
Всї померли. От тодї вже
Оженивсь я другий раз."

VII.

„Не скажу тобі, як тяжко
Приходили ся менї
Хлопська праця, панські буки,
І ті погляди страшні,
Погляди нїмої злости
І ненависти, що їх
Я стрічав день-в-день довкола
Від усїх сусїд моїх.
Але серце було в мене
Засталене: все-м прийшов,
Бо-м[2]) ненависть в власнім серцї
До людей переборов.
Що менї не виробляли,
То і в казцї не сказать!
Вікна били, збіжже пасли,
Обкрадали разів пять.
А щоб помогти в потребі,
Як сусїдові сусїд,
Щоб хоч добре слово мовить —
Нї тай нї! І десять лїт
Вибув я в такому пеклї,
Мучивсь, горя нїс за трьох,
Постачав і пану панське,
І у себе. Тільки Бог

[1]) незабаром
[2]) галицькі нарічеві форми = все я пройшов, бо я... переборов

Додавав менї надії,
Як нераз уже от-от
Приходило ся пропасти.
Честь йому від рода в род!
Жінку взяв собі я бідну,
Роботящу, принайняв
Слуг. Се поле опустїле
Пан на мене записав.
Далї своїм добрим дїлом
Я й громаду побідив.

Я сказав тобі вже, сину,
Як то пана я підбив,
Щоб у інвентáр громадський
Лїс як панський записать.
За той лїс громада з паном
Правувалась лїт вже пять.
Але́ де то було хлопу
Найти право в ті часи!
Хоч то й нинї: хочеш права —
Кишенею потряси.
Все громада програвала...
Пан вже лїс відмежував
І нові за нього драчі
Та данини накладав.
Чую я — кипить в громадї,
Пошепти грізні пішли:
»Вбиймо пана! Все-одно нам!
Нема правди на землї!«
Думаю, погано буде.
От громада як зійшлась,
Я й кажу́: »,Вспокійтесь, люде,
Є ще правда серед вас.
Я про лїс той добре знаю,
Хто й коли його вписав, —
Я за свідка проти пана

Стану, лїс ваш не пропав!
Сміло рекурс[1]) подавайте!
Я пів кошту буду нїс[2]).«
Ну, що довго говорити —
Виграла громада лїс.
Гей, озлив ся пан на мене
І завдав менї біди,
За те люде в мнї сусїда,
Брата взнали відтодї.“

VIII.

Вечеріло. Ще глядїло
Сонце в дзеркало ріки,
Як в садку загомонїло:
То від жнив ішли жінки.
Жінка Хаїмова й жінка
Шльомина, обі в хустках,
Серп у кождої на тїмю,
По снопові у руках.
Далї служниця верету
Жатої трави несла —
Се до припусту коровам.
Жінка Хаїма ввійшла
В хату, Шльомина до стайнї
За кухаркою пішла.
От і Шльома йде з синами:
Два сини вже парубки —
Всї три з косами: луг сїна
Підкосили залюбки,
Ще й розкинули покоси —

[1]) просьбу на уневажнення, з протестом
[2]) буду нести (гал. наріч. форма)

Завтра сабаш, нехай схне!
Ось і ріг заграв: худобу
З толоки пастух жене;
Хлопці кинулись, загнали,
Повпинали, а жінки
Подоїли й подавали
Паші всім за драбинки[1]).
І так вéсело та складно
Та робота всім іде,
Що аж радуєть ся серце!..

Ще на небі лиш де-де
Блискали зірки, а всі вже
В хаті, як закон велить,
На молитві враз стояли.
Дай Бог всім ся так молить[2])
Щиро й твердо! По молитві
Повечеряли гуртом,
Слуги й господáрі разом,
Спільно за одним столом.
По вечері, помоливши,
Зараз спати всі пішли:
Хлопці в стайні, а для мене
Постелили на землї.
Рано знов молитва спільна,
А потім обід (вночі
Він, готовий ще від вчора,
Прів заліплений в печі).
Випивши по чарці меду
(Мед сам Хаїм виробляв),
Риби доброї по дзвонї
Хаїм кождому роздав.
Потім з яйцями цибулька,
Далї з кашею росіл[3]),

[1]) ясла
[2]) усім так молитись
[3]) зупа з волового мяса

Врешті куґель[1]) шабасовий
Украсив собою стіл.
По обіді хлопці в поле
Подивити ся пішли,
А жінки крутились в хатї.
Шльома й Хаїм потягли
У ванькир[2]), святії книги
По закону почитать.

Я присїв до них. Така то
Чулась в серцї благодать
І тепло́ в тій теплій хатї,
Що, здавалось, вік би тут
Жив і світом би широким
Став менї сей тихий кут.
Бачилось, тут ще остав ся
Відблиск давнїх тих часів,
Як посеред своїх ша́тер
Патріярх старий сидїв,
А Єгова к ньому в гостї
Заходи́в, коли хотїв.

І говорю я: »Реб Хаїм,
Добре так живеть ся вам,
Що, поживши днину з вами,
Я б хотїв так жити й сам.«
Усміхнув ся зтиха Хаїм,
Головою похитав...
— „Так то, так,“ — сказав, — „небоже!
Відколи я хлопом став,
Я знайшов спокій і силу
В собі, й всякий би знайшов,

[1]) жидівський коржик із крухого тїста

[2]) або алькир — невеличка кімната, віддїлена від світлиці, звичайно в нїй дїти сплять

Як би, кинувши шахрайство,
На той самий шлях пішов.
Та не вся тут правда, сину!
В тім спокóю, в тій тиші
Дух дрібнїє, мозолї тут
Наростають на душі.
Щось собаче є у серцї
Отаких людей, як ми:
Звикнуть раз за возом бігти —
То біжать і за саньми.
Звичка в нас найстарше дїло.
Де приткне нас доля лиш,
Там приймéмось, мов верба та,
Що росте, де посадúш.
Плодить ґрунт той злість, ненависть —
Ми приймéм 'ї в кість і кров,
Як на иньшім ґрунтї легко
Приняли б добро й любов.
Ми мов пявка, що не має
Свóї крови — з других ссе.
Тим то треба нам спокóю —
Нам спокій святий над все.
Але є натури иньші —
І я знав таких людей,
У котрих, здаєть ся, буха
Якесь полумя з грудей,
І жене їх з місця, мéче
То в один, то в другий бік.
Невгомоннії, вандрують
І воюють ввесь свій вік.
За сто дїл беруть ся, кожде
Їм ведеть ся, й все щось їм
Не дає пустить коріння,
Зупинитись на однім.
Люде нашої натури
Дивлять ся на них, немов

На безумних, посміють ся,
Похитають головов[1]),
І спокійні. Ой, і сам я
Часто тим гріхом грішив,
Пок мене тяжкий трафунок[2])
Иньших мислей не навчив."

IX.

„Що як панщину робив я,
А громада зла була́,
Сталось так одного року:
Обкрали мене дотла,
Всю комору, всю обору!
Анї панщину робить —
Я з тяглом ставав — нї жить чим,
Нї данину заплатить...
Затягнув я довг у пана,
Триста римських. Посправляв,
Що потрібно, довг що року
Ратами[3]) платити мав.
За рік знов мене обкрали,
І прийшлось менї опять
Двістї римських на прожиток
В панськім скарбі позичать.
І заляг той довг у мене
На сумлїнню, мов скала́...
Через рік худоба гибла,
Там неврода знов була́...
Анї-руш стягтись на рату!
Правда, пан не налягав,
Аж ось бух! Пан через мене
Спір з громадою програв.

[1]) головою
[2]) випадок (нїм., жид.), звичайно нещасливий
[3]) реченець сплати

В осени було. Гей, їде
На коні лякей Іван
Тай кричить до мене: »Хаїм,
До двора! Тебе зве пан!«
Приходжу. Пан лютий-лютий!
— »Жиде, довг мій ти принїс?«
— »‚Пане‘«, мовлю, »‚ще-м[1]) нїчого
Не продав!«, — »Тобі хай біс,
А менї потрібно грошей!
Знаєш з хлопами свідчить,
Знай же тут менї ввесь довг мій,
Все до крихти заплатить!«
— »‚Пане‘«, мовлю, »‚вашій ласцї
Все завдячую, що там
Маю: як би я попродав
Все, то й довг сплатив би вам!‘«
— »Ну, то продавай!« — »‚А, пане,
Що робити му я сам?‘«
— »Хоч на жебри[2]) йди, про мене!«
— »‚А де ж жінку й дїти дїть?‘«

— »А мене те що обходить?
Хоч покидай їх під пліт!« —
— »‚Чи так, пане? Ну, так ось вам
Моє слово: ждїть, не ждїть —
Я сплачу вам довг, як зможу —
Ви що хочте, те й робіть!‘«
Гей, як блисне пан очима,
Та тарах мене в лице
Раз і другий! — »Пе поганий!
На і на тобі за це!
Хлопцї, зараз запрягайте
І де нього їдьте в дім,

[1]) ще я нїчого не продав (гал. говірк.)
[2]) в старцї

Збіжжє, шматтє[1]), всю худобу,
Все беріть до голих стін,
Все везіть у двір! Побачу,
Як то будеш ти скакать!«

Кипулась двірня[2]). Вже фіри
Вулицею копотять!..[3])
Ще година не минула,
Всю мізерію мою
В двір стягли. Я став: не знаю,
Чи мертвий, чи ще жию.
Так тоді мені здавалось,
Що вже світ валиться ввесь —
Так то чоловік з добром тим,
З кождим кусником зживесь!
Жінка, дїти теж прибігли,
Плачуть, просять і ревуть;
Пан на ґанку люльку курить,
Все плює й глядить у кут.
Жінка бух йому у ноги,
Цїлувати почала...
»Марш!« — пан крикнув і в грудь копнув
Чоботом, аж кров пішла.
Втім тур-тур! Візок в подвірре,
Бачу, Жид, уже в лїтах,
Їде, в простому халатї,
Сам віжки держить в руках,
Однокінкою. Заїхав
Перед ґанок, лиш зирк-зирк,
Оглядїв ту всю содому,
Лиш всміхнув ся, нї чичирк,
Тай до пана. Пан аж скрикнув:
— »Шая Ляйб! За житом ти?« —

---

[1] білизна
[2]) двораки, панська прислуга
[3]) їдуть, що пил (копіт) здіймаєть ся

— »‚Так, за житом.‘« — »Добре, добре!
Є готове, лиш плати!«
— »‚Добре, пане. Але що се
Тут за ярмарок у вас?‘«
— »Слухай, Шая, ти ґешефтсман,[1])
Знаєш, що́ в ґешефтї час!
Отсей Жид — він мій підданий —
Винен гріш менї, пятьсот,
Третїй рік уже, й ша-тихо,
Мов води набрав у рот.
Нинї зву його, запла́ти
Домагаюсь по-добру —
Він менї ще ґрубіянить,
А платити нї дуду[2]).
От я наказав забрати
Все добро його. Хочу
Жида розуму навчити,
Сам собі свій довг сплачу.«
— „Пане,“ — крикнув я, — „неправду
Ви говорите! Я сам
Обіцяв вам дати рату,
Якщо збіжжя лиш продам.“
— »Ну, гляди, в живії очі
Брешеш!« — він менї кричить!
— »Ну, скажи, ти Жид, чи міг би
Ти инакше поступить?«
— »‚Пане,‘« — Шая Ляйб озвав ся, —
»‚Много винен він?‘« — »Пять сот«.
— »‚Ну, так ось вам ваші гроші!‘«
Тай вийма один банкнот
На сто римських, другий, третїй —
Усї гроші відлїчив.
— »‚А йому се все віддайте!‘«
Пан лиш очі витріщив,

[1]) торговець, ґешефтяр (нїм. Geschäftsmann)
[2]) ані думає (гал. говір.)

Далї схопився, мов шалений.
»Що, такий клапатий[1]) Жид
Сміє так мене під'їхать!...
Жиде, се для мене стид!
Нї, не хочу твоїх грошей!
А ти, Хаїм, забирайсь
Із добром своїм поганим,
Та на рату мнї старайсь!«

Се сказавши плюнув, фукнув,
Гримнув від сїней дверми,
Той сховав ся у покої.
Мов нїмі стояли ми.
Шая Ляйб всміхнувсь і мовив:
— »,Стид вельможному! Отсе
Варто було пятьсот римських,
Щоб нагнать йому в лице
Стиду трохи! Ну, ти Хаїм,
Забирайсь! Як я скінчу
Тут своє купецьке дїло,
То до тебе загощу.'«

X.

„Погостив у мене Шая,
Часто потім заїжджав,
Вислухав мої пригоди
І про себе розказав.
Я пізнав його, розвідав
Між людьми його дїла...
Справдї, дивна сила божа
В чоловіцї тім жила!
Простий Жид був, неписьменний.
Його батько шинк тримав
У Рокитнім. Много горя

[1]) пейсатий, нїкчемний

Змалку Шая Ляйб зазнав.
Та таку вже Бог натуру
Дав йому, що не оглух
І не отупів у горю
Невсипущий його дух.
Жить по-людськи, щоб не тільки
Другим кривди не робить,
А, по змозї, помагати,
З злом раз-в-раз війну точи́ть [1]) —
Ось що, мов неситий голод,
Мучило його ввесь вік.
І куди лиш з тим бажанням
Не ганявсь той чоловік!
Зразу шинкарем був трохи —
Кинув, взявсь до ремесла,
Але бійка з майстром швидко
В тюрму його занесла.
Вийшов відти й мало-мало
До розбою не пішов,
Та взяли його до війська.
Й там спокóю не найшов.
Де лиш бачив людську кривду,
— А тяжкий тодї був час —
Там він всюди, наче искра,
Біг, сварився і бився нераз.
Страх сказати, що в тім війську
Наприймався він горя й мук!
Тричі в вулицю гонили [2]),
А кайдани з ніг і з рук
Не злази́ли. Вийшов з війська
По сїмнацятьох роках,
Сам на світї, голий, босий, —
Й дикий вхопив його страх —
Не за себе, бо був сильний

[1]) зводити бій (поль. wojnę toczyć)
[2]) крізь лаву різок

І здоров, робити вмів,
А за те, що, літ проживши
Трицять пять, він ще не вспів
Нїкого порятувати,
Жадного добра зробить!
Що терпів за правду стілько —
Кому ж з сього лекше жить?
І подумав: »Треба взяти
Серце в жменю, перше стать
Багачем, тоді і бідних
Мати му чим спомагать.«

І що мислиш? Архи-жидом [1])
Він на десять літ зробився,
Шахрував панів, маєтку
На купецтві доробився,
Торгував дровами, сїном,
Брав достави [2]) військові,
Сплави сплавлював до Ґданська [3]),
Наші сукна краєві [4])
До Румунїї возив він...
Аж прийшли тїсні роки —
Все покинув, взявсь до хлїба,
Кукурдзи і муки
Доставляв для трьох повітів,
Бідним да́ром роздавав,
Заложив свою пекарню...
Словом — він урятував
Неодну родину хлопську
І жидівську від біди.
Знаєш, як прийшли вибо́ри
В сорок осьмім, то Жиди
І хлопи́ його хотїли

[1]) у звичайному народньому розумінні: великий шахрай
[2]) постачання
[3]) Данціґ
[4]) галицькі

Послом в Відень обібрать,
Та пани й попи їх тілько
Закричали... Що й казать,
Як усї його любили,
Хоч був гострий на язик!
Він нераз до мене мовив:
»Я б отак, як ти, не звик
Хлопом жити і коритись!
Гнеть менї б в гарештї буть!
Знаєш, як тодї я бачив,
Як пан жінку копнув в грудь,
То вся кров в менї скипіла,
І над вухом мов оса
Забренїло... Будь молодший,
Я б прибив його як пса!
Нї, не жить менї з тобою!
Не для мене тихий рай!«

От таких людей виводить,
Сину, инколи наш край!“

XI.

Часто я відтак[1]) до Штенґля
По дорозї забігав
І гостив, і днїв по кілька
У роботї помагав.
Все мене приймали щиро,
Хоч я бідний онучкар,
А вони заможні ґáзди.[2])
Дар у них був мов не дар,
А неначе довг віддáний.
Із хлопами враз[3]) жили
Як свій з своїм, всюди спільно
Хлопську сторону тягли.

[1]) пізнїще, потім того [2]) хазяї [3]) завсїди

Шльома був в громадській раді [1])
І в шкільній [2]) був делеґат, —
Сам, в лїтах уже, по-руськи [3])
І по-польськи вчився читать.
Хаїм говорив частенько:
„Вчіть ся, дїти! Треба нам
Приставати до народу,
Кинути служить панам!
Бо глядїть лиш, до чого нас
Панська служба довела,
Що ненавидять нас люде,
Радують ся, як з села
Жид виходить! Що не сміє
Жид до хлопа підійти
Просто, як до чоловіка
Чоловік! — Еге, знать, ти
Хочеш щось урвати в мене! —
Дума хлоп і, неборак,
По найбільшій части зовсїм
Справедливо дума так.“

Так то Хаїм своїх внуків
І сусїд-Жидів навчав,
І при тім все Шаю Ляйба
Добрим словом споминав —
Знать, любив він Шаю Ляйба,
Як вітця, і поважав...
Аж прояснював ся, кріпшав,
Як про нього говорив:
„Ой, на много річей очі
Він менї, бач, отворив!
Як він гриз мене, що Шльому

---

[1]) У Галичинї громади (села) були автономні, вибірали свої ради.

[2]) Місцеві шкільні ради мали доглядати за школою, вони мали право рішати про викладову мову у школї.

[3]) по-українськи

В світській[1]) школї я не вчив!
Що тепер хлоп без науки!...
А ти знаєш, він скінчив
Вік свій в мене, тут, в тій хатї!
Ну, такий вже чоловік,
Знать, не міг у власній хатї,
В роскошї скінчити вік.
Бачиш ти, він був бездїтний,
А як вмерла жінка, тут
Він задумав ввесь маєток
Для бідноти повернуть.
Та не так, як другі роблять,
Що своєї смерти ждуть,
А відтак запишуть суму.
Йде той гріш, немов на гріх,
Через, Бог зна, кількі руки,
І в них тає[2]) наче снїг.
І заки дійде до дїла,
Вже до половини зник:
Дармоїди обловились,
А для бідних вийшов пшик.
Не такий був Шая Ляйб мій!
Сам він руки засукав
І шпиталь для бідних в Жо́вкві
Своїм коштом збудував.
Далї лазнї дві жидівськї:
В Кристинополї одну,
Другу в Равї[3]), і в них мікви[4]),
Все, що там потрібно... Ну,
Все добро так розділивши,
Припровадивши все в лад,

---

[1]) не в жидівськім хайдері, а в прилюдній школї

[2]) тане (поль.)

[3]) Кристинопіль і Руська Рава — містечка на північний захід віді Львова

[4]) Басен для миття. *Прим. автора.*

Думав в Жовкві при божниці[1])
Яко ґабе[2]) умірать.

Протяглось то так з пів року.
Осінь. День був дождже́вий
І слота була. На шляху
Геть розмок, розкис ся глий...[3])
Бачу, лїзе щось, чалапка
Звільна, мов той жук повзе.
Наближаєсь, завертає...
— »Шая Ляйб! Чи ти ж то се?«
— »,Я!'« — говорить. — »,Ну, насилу
Я добивсь у хутір твій!
Тай ослабли ж кости! Швидко
Їм належить ся спокій!'«
Зараз ми його до хати,
Обігріли, зодягли,
Бо обдертий як жебрак[4]) був,
Покріпити ся дали.
Віддихнув. — »,Ну,'« — каже, — »,Хаїм,
Наближаєть ся мій час!
Хоч прийми мене, жени хоч!
Я вмирать прийшов до вас'«.
— »Бог з тобою,« — кажу, — »брате,
Щоб тебе я з хати гнав!
Ти живи й сто лїт у мене!
Але як же се? Ти ж мав
В Жовкві в школї[5]) ґабе бути?«
— »,Ну, і був до вчора, був!
Ну, а вчора... Подиви ся
Тут!'« — Халат він розгорнув,
Розгорнув сорочку — Боже!
Груди, плечі в синяках!

[1]) синаґоґа
[2]) Читець ср. книг при божниці. *Прим. автора.*
[3]) глей, глина
[4]) старець
[5]) в синаґозї, в божниці

— »Шая Ляйб!« — кричу я, — »що се?«
Він смієть ся. — »Ах, ах, ах!
То моя заплата'«, — каже, —
»Від кага́лу! Слухай лиш,
Як вони менї платили,
Може й сам їх похвали́ш!'«

XII.

»Вмер кошмар один близь Жовкви,
Страх побожний чоловік:
В библіях святих, в моли́твах
Він прожив увесь свій вік.
Жінка шинкувала, теща
Шахрувала мужиків,
Старший син три села лихвов [1])
До зубо́ження довів,
Менші два сини провчили
Конокрадське ремесло —
Ну, й зростало їх багацтво,
І пова́жанне росло.
А наш Майлех все молив ся,
В божих заповідях жив
І добро творив. Таке він
Правило собі вложив:
Хто прийшов до нього бідний,
Десять центів [2]) він давав,
А імя йому і назву
Зараз в книжку записав.
Як прийшлось йому вмірати,
Він отак сказав рідні:
»Будете мене ховати,
То сю книжечку менї

[1]) проценти — більші, ніж закон приписує; лихвов = лихвок
[2]) крейцарів (поль.)

В гріб на груди положіте,
Щоб я Богу показав:
Двацять вісїм тисяч шісток[1])
Між убогих я роздав.«
З уст до уст пішли слова ті,
Їх підхопив ввесь кагал:
»Двацять вісїм тисяч шісток!
Боже, та ж се капітал!
Бачите, який побожний
Праведник між нами жив:
Все молився і тількі гроші
Богу в жертву положив!«
Ну, й не диво, що був пóгріб
Многолюдний і шумний.
»Двацять вісїм тисяч шісток!«
Вкруг гуло, мов дзвін гучний.
Позавчора був той погріб.
Вчора шабас був. Ну, ґіт!
Посходилась повна школа,
Помолили ся як слїд,
Почали вже розходитись —
Гамір, гýтірка... І що ж?
»Двацять вісїм тисяч шісток!«
Шепт іде, мов в листю дощ.
Ей, озлив мене той шепіт,
Я на лавку вилажýв.
— Слухайте, бенай Ізруайль[2]),
Я вам массе[3]) розкажý!
Бачив сон я сеї ночі.
Мацюпíньким[4]) червячком
Я повзу мов, підповзаю
Перед сам Єгови трон.
Бачу я: вага велика

[1]) Шістка = 10 крейцарів (20 сотиків)
[2]) Сини Ізраіля. *Прим. автора.*
[3]) Казка. *Прим. автора.*
[4]) малесеньким

Настановлена стоїть,
Коло неї сам Міхуайль
Меч полумяний держúть.
Аж іде наш Майлех, згорбившись,
Піт з чола його тече,
Двацять вісїм тисяч шісток
У мішку він волочé.
»Боже, я ввесь вік молив ся,
Не творив нїкому зла,
І рука моя для бідних
Все отворена була:
У готових, чистих грошах
Ось заслуга є цїлá!«
„На вагу!“ сказав Єгова.
Майлех кинув срібла міх,
І вага перехилилась
Аж архангелу до ніг.
„А тепер,“ сказав Єгова,
„Я питати му. Кладіть
На другý тарілку кождий
Підсудимого одвіт!
Сам ти заробив ті гроші?“
»Нї« — рік Майлех і дрожав,
І на другій вже тарілці
Той одвіт його лежав.
І, о диво! Те маленьке
Слово »нї« одним кивкóм
Двацять вісїм тисяч шісток
Зрівноважило цїлкóм.
„А ти знав,“ — пита Єгова —
„Відки йде маєток твій?
Знав, що кождий гріш в нїм — кривда,
І неправда, і розбій?“
Затремтів ще дужше Майлех,
Гнувсь, і корчився, і цїдив
Ледви чутно: »Знав, о, Боже,

Але ж се не я робив!«
І ся відповідь була́ вже
На вазї — і що ж отсе?
Двацять вісїм тисяч шісток
Фівкли[1]) вго́ру, мов перце.
„А ти знав,“ — пита Єгова —
„Що сїмя твоя цїла́
За ті гроші свої душі
На погибіль віддала?“
Та на ті слова вже Майлех
Відказать нїщо не міг,
Почорнїв увесь і наче
Звялий лист звалив ся з ніг.
„Геть з ним відси!“ — загреміло
З трону. — „Ошуканець сей
Поки жив, побожним видом
Все ошукував людей,
А по смерти думав Бога
Сими грішми підкупить!
Геть з ним! Ще йому на плечі
Тії гроші прикрі́пить!...“
Знаєш, досї в остовпінню
Слухали всї мо́їх слів,
Але тільки як скінчив я,
Раптом хор ввесь заревів:
»Ґвалту! Епікур! Безбожник!
Геть! Хай більш тут не дихне!«
І юрбою навалились,
З школи виперли мене,
А у сїнях ну ж місити,
Бити, штовхати під бік —
Ледви я з життєм із рук їх
Вирвав ся, насилу втїк«‘

[1]) полетїли (згукопідроблене дїєслово від виклика: «фівть»)

XIII.

„Так то Шая Ляйб розстав ся
Із Жидами, і до нас
Умірать прийшов. І, справдї,
Швидко наче свічка згас.
Радісно вмірав він. »Много
Натерпівсь я« — говорив, —
»Много я в гарячій крови
І добра і зла творив.
Все бажав по-людськи жити,
Чоловіком з людьми быть...
Слава Богу, що прийшло ся
Хоч останнїй раз дихнуть
Між людьми, що справдї люде,
Хоч огріти ся в сімї,
Що блаженних патріярхів
Вік нагадує менї.«

Так то, сину, і сконав він.
Золота душа була́!
Без таких людей земля би
Стала темна і гнила.
Може, то й за патріярхів
Золоті часи були́,
Та все-таки патріярхи
Люд жидівський завели
У Єгипет у неволю,
Аж пророк-убійця встав,
З невгомонним, диким серцем,
Тих невольників підняв,
Вивів їх в пустиню дику,
Водив блудом сорок лїт,
Та навчив їх здобувати,
Будувати новий світ!“

1—5. вересня, 1889.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА

З ОСТАННІХ ЧАСІВ ПАНЩИНИ

Присвячую памяти
МОЙОГО БАТЬКА
Якова Франка.

ПЕРЕДМОВА АВТОРА ДО ЧЕТВЕРТОГО ВИДАННЯ.

Поетичне оповіданне »Панські жарти« було написане в сїчні і лютім 1887. р., незабаром по мойому шлюбі, і вийшло друком уперше 1887. р. в окремій книжечцї п. з. *»З вершин і низин, збірник поезій, накладом автора.«* Зараз по появі сеї книжечки літературна критика дуже прихильно привітала сю поему (пор. «Зоря« 1887. р., ст. 241—2[1]), що загалом досить рідко трапляло ся з моїми творами. Книжечка розійшла ся досить скоро, і в р. 1893. я видав її другим накладом у значно збільшенім обемі, де поема »Панські жарти« містила ся на ст. 293—391. Рівночасно з появою сеї збірки вийшла поема »Панські жарти« окремою книжечкою як відбитка з сеї збірки, без змін у текстї. Се окреме виданне, якого друкував ся досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здаєть ся, вже давно, коли натомісць більша збірка не розпродана ще й досї[2]).

Основою мойого поетичного оповідання був факт, досить незвичайний у історії панщини в Галичинї, записаний галицько-руським поетом Николаєм Устіяновичем в увазї до його повісти »Месть Верховинця«, написаної 1849. р., де було сказано, що в давнїйших роках (у перших роках XIX. в.) властитель гірського села Ялинковате, у стрийськім окрузї, разом із громадою велїв вигнати також св щеника на панщину, та священик, виїхавши з волами на поле, лишив воли в ярмі біля воза, чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалувати ся на дїдича у своєї духовної зверхности, бо у світської у Стрию не надіяв ся знайти для себе правної охорони. Устіяновичь не вмів сказати далї, як скінчила ся та справа, й чи знайшов руський священик правну охорону у

---

[1]) Рецензент Г. Ц. (Григорій Цеглинський), ставлячи ся взагалї дуже негативно до збірки лїричних поезій, що входили в склад книжечки »З вершин і низин«, вбачаючи в них лише »римовану прозу й революційну тенденцію», в »Панських жартах« добачив »monumentum aere perennius«. »Вони« — писав д. Г. Ц. — «суть окрасою не тілько поезій Івана Франка, але руської (української) поезії взагалї. Ми не вагуєм ся сказати, що від Шевченка немає красшої поезії в літературі руській. Під смирним написом »Оповіданє« криєть ся тут епічна поема першорядної краси й першорядної цїни. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія з життя цїлого народа; його село, се лиш специфікований тип цїлого народа малоруського; його терпіння й гуманність, се риси не одного села, а цїлого народу.»

[2]) себто, в 1911. р. *Ред.*

своєї духовної власти, яка тоді, під панованнєм всесильної бюрократії, мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізнійше, в часі радикальної аґітації, здаєть ся, в р. 1897., я одержав у Тернополї від адвоката й бувшого судді д. Гриневецького рукописні сномини одного польського шляхтича про одного польського пана в Галичинї, що позволив собі ще в р. 1845. на дуже дітькливий [1]) жарт із руським інтеліґентним селянином та з нїмецьким урядником. Сї спомини будуть опубліковані при нагоді з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповіданне не так дуже фантастичне та тенденційне, як се декому здавало ся.

Я присвятив се оповіданне памяти мойого батька *Якова Франка*, від якого я, що правда, не чув нїчого про панщину, але чув оповіданнє про руський фестин, справлений у Львові 1849. р. в перші роковини знесення панщини. Головною сензацією того фестину, яку затямив собі мій батько, крім великого здвигу руських селян, було те, що на сїльськім возї, запряженім чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено містом хлїб, спечений із кірця пшениці, який передано ґубернаторові як знак вдячности руського хлїборобного люду цїсареві за дарованнє панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповіданнє новим, четвертим виданнєм, я, не зміняючи його основи, подаю в тексті поправки й доповнення, де се вважав потрібним. Оповіданнє розширено з 3912 на 4004 рядків. При сій перерібці я старав ся, крім виправлення мови, докладнїйше розвинути тему й виправити композицію через докладнїйше виробленнє та заокругленнє строфічної будови [2]). Аналїтичний *зміст*, який подаю далї [3]), дасть перегляд поодиноких епізодів у їх орґанічній послїдовности.

Львів, дня 28. мая, 1911.

---

[1]) дошкульний (поль.)

[2]) У збірцї з 1893. строф не було, а оповідання тягло ся від розділу до розділу. *Ред.*

[3]) Ми подаємо його на початку кожного розділу. Нумерацію стрічок пропускаємо. Зрештою, гл. »Ввід« стор. 7. *Ред.*

I.

Людські й панські жарти. — Давні пани. — Карти і влови.

Жартуйте, дїтоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тодї жартовано із нами
Так, що не-дай-Бог споминать!
Було за найменшу провину:
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хлїб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле звяжеш —
Три шкіри спустять гайдуки.

Пани тодї були не теє,
Що нинї. Що тепер пани!
Хоч на нїм шматтє[1]) дорогеє,
Хоч ситі, наче кабани,
То кождий ходить зосторожна,
Боїть ся мов біду збудить;
Довкола шниряє, глядить,
Де б грошиків позичить можна,
І думка в кождого трівожна,
Що наборг їсть, і наборг спить,
І що кишеня все порожна.

Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно

[1]) одяг

І відзивав ся так бундючно,
Немов король, чи мав село,
Чи цїлий ключ. Не перейшло
І через голову нїкому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тодї то стóїло поглянуть
На пана. Просто очі вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить!
По що кричать? Гнїв крові шкодить...
Нї, нинї й цар, мабýть, не ходить
Так гордо по своїй столицї,
Як пан тодї селом ходив.
Тут гарна доня у вдовицї —
У двір її! Загородив
Господар пліт[1]) новий: — »Гей хаме
Городиш моїми лїсками![2])
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!«

Чи ласка панськая, чи кара —
Все, мов нехибний божий суд,
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакать — вара![3])
Тодї в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули,
І влови по лїсах ішли,
Лунали співи днї і ночі,
Тодї то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі!

[1]) тин (плетений)
[2]) патиками (поль. laska = цїпок)
[3]) зась, не можна

А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманїють день і ніч, —
Без карт, мабуть, нїщо й не варті
Забави панські. Але ж, дїти,
Мабуть, не прийдеть ся вам вздріти
Таких грачів, як в давнїй час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув анї раз,
Не зблїд, не задрожав на волос,
І навіть не понизив голос,
Хиба кишенею потряс.

Воно то, дїтоньки, й не диво!
Се ж з поту нашого і мук
Плило те золотеє жниво
Сотками лїт до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину кріваву,
Всї ті багацтва і пишноти,
Все зіпсуттє і всї підлоти,
Гумори[1]) панські, влови, карти,
І всякі гулянки шальні,[2])
І ласки панські, й панські жарти —
Мужик все виніс на спинї.

[1]) примхи
[2]) від слова: шал

II.

Новатори. — Консерватисти. — Непевність.

Цїкава річ; часи зближались,
Коли звідкіля не зирни,
Чим раз гучнїйше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськії сини
Переняли ся ними, й жваво
Пішли між люд, і понесли
Потїху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснїйше дїло,
Хапали ся, хоч і не сміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.

Та мов хто в лїсї заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить —
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тілько більше ще будили
Завзяттє і дразливий гнїв.
Були й такії поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалїлись: »Дїдьчий час настав,
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсїм руйнує нас«, — мовляв.
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки[1])
Принїс би їм наємний труд.

[1]) користи

Тай ті не думали на-дїлї
Змінить порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кождому, а ще
Бог знає, що там принесе
Нове свобідне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. »Се баснї![1])
Та ж панщина — приватна власність!
Яке ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?«

В тій певности жили пани
Аж до останньої хвилини,
Своєї гордости вони
Не вменшували нї краплини.
І як нераз лїтньої днини,
Коли західнїй неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно суне, знай,
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонїчко жарить,
Немов натужує всї сили —
Отак пани людей гнїтили
Найдужче в тій останнїй хвилї,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

[1]) казки (поль. baśń)

III.

Пан Мигуцький. — Сиі ьопо?

От з тої то доби тяжкої
У мо́їй памяти старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Згадало ся, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадав ся плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте ж! Не в тій я ції[1])
Говорю вам про давнину,
Щоб, може, ви на дітях мстили
Батьків заслїплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна слїпота.
Глядіть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тота[2])
Палата, що ми мурували,
Котру він, було, назива
»Моя твердиня«, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Панї й пани всю ніч гуляли,
Се нинї коршма, в панській салї
Шваркоче нинї жидова.

Помстив ся Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас нена́висть розбудити,
Бажаннєм помсти осквернити
Свободи твориво святе,

[1]) не з тою метою (поль.)
[2]) та (подвоєна форма: тот, тота, тото) — дуже часто вживаєть ся в західній Украіні

А лиш на теє, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ся споминка мала́
Вам сил, відваги додала.

Ще ж не заснуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села.
Хто знає, може, доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здаєть ся:
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держи́ть.

В таку то хвилю, дїти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилї
Я з досвіду вам подаю.
В сам час, коли неправда люта
Найвище голову здійма,
В сам час, коли народнї пута
Найдужче тиснуть, і закута
Народня мисль мовчить нїма,
Довкола найтемнїйша тьма,
Надії й просвітку нема —
В той час якраз ви не теряйте
Надії, й твердо теє знайте,
Що в груз розсиплеть ся тюрма,
Неправдї й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйте ся з ярма.

IV.

Характеристика пана Мигуцького. — Арендар. — »Хтось бунтує«.

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селї сидїв.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Днї панщини числив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був багач, громада гола,
То славили пани довкола,
Що добре господарював.

Нераз зимою, як у полї
Нема роботи, а в стодолї
Все зроблено, і лїс не тнуть —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було, лїд орати,
А то хлопи в хатах заснуть...

І те сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів;
В зимі три вóзи дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлїбом спомагав він,
Щоб лїтом з голоду не млїв.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до працї і розмови,
До танцїв, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів багатих,
Та мовчазливих, і завзятих,
А на письменних був вогень. [1])

»Хлоп щоб умів орать, косити
І в танцї дївкою носити,
Та »Віpую« і »Отче наш«.

[1]) вогонь

Письма не треба хлопу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свинї пас?«[1])

І хоч то нїби наставав він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все-таки горілку гнав він,
І кожду гінку роздїляв
На кождий нумер[2]) у селї,
По стілько ґарців, скілько хата
Душ має: хлопцї, чи дївчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горівку
Щїну втягав у інвентар,
Як присний панщини тягар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш иншому продать не смій!

Був в того пана й арендар,
Що з паном тихую тяг спілку.
Людей музикою у свій
Шинок заманював. Тут люде
Лишали розум, сїряки
І чоботи, дївки — вінки,
А господинї покладки[3]);
Тут віт[4]) робив громадські сýди,
А Жид лиш цмокав залюбки.

Чи много лїт отак, чи мало
Те панське ремесло цвіло —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,

[1]) = буде пасти (західноукр. форма, знана ще й досї скрізь на Поділлї)

[2]) на кожну хату (кожна хата має свій »нумер«)

[3]) крашанки, яйця

[4]) старшина

Що почали, на панське горе,
В якусь задуму попадать.
І роблять панщину, терплять,
І кожде пильне, кожде скоре,
(Як нї — нагайка плечі зпоре!) —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червак,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темній млї:
Скрізь чути дотики її,
Та нїчого не бачить око.

Музика молодим немила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість ввіссалась
Та панська школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
»Нїзвідки рати заплатить!«

А пан і сам уже віддавна
Ту зміну в людях замічав,
І злив ся, бив, карав, кричав —
Дарма. Вже звільна й сам вбачав,
Що річ таки се не забавна.
Він добре знав, що поки пє,
Співає, робить без упину
Й сміється хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цїлий в ярмі жиє
І тїшить ся, як дістає
До паші зе́рна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову униз,
Над сво́їм станом розмишляти,
Поради у людей питати,
Тодї тремти і стережись!

Бо думка, свідомість народа
І одподумців тиха згода —
То воріг лютий тих усіх,
Чиє багацтво і вигода
На потї і сльозах людськйх
Основані. От пан днї й ночі
Над дивом тим усе міркує,
То сердить ся, а то й сумує,
Немов нещастє серце чує,
А далї скрикнув, аж підскочив:
»Тут, очевидно, хтось бунтує!«

V.

Виновники бунту. — Польські емісарії. — Руський люд. — »Пїп бунтує.«

»Бунтує хтось!« — Мій Боже милий,
Хто в нас тодї не бунтував!
Урядники[1]) панів вязнили,
Що революцію чинили;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в Жидах вини шукали,
Ті Єзуїтів приплели,
А инші знов ширили вісти:
То демократи, комунїсти
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Нїмий, слїпий, а всїм грізний.
Бо й як же ж! Після вікової

[1]) урядовцї — само по собі: нїмецькі (австрійські) урядовцї польських панів

Тиші, мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народньої безстидно
Й безбожно вгору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чуття, і тисла, і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Цєнґлєвич [1]) в Куфштайні [2]), Дембовський [1])
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
На Гицлівській горі Вішньовський [1]),
Проте раз-в-раз по краю йшла
Якась холодна дрож, трівога,
Всі ждали вибуху нового,
Що-ранку дякували Богу,
Що піч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У снї й на яві все тремтить,
За леда [3]) дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тее чує, що болить, —
Так край наш по різні два літа [4])

[1]) польські революціонери
[2]) кріпость у Тиролі, в Австрії
[3]) за малесеньким тільки дотиком (поль.)
[4]) Відомо, що в 1846. р. польські селяни (Мазури) вирізали багацько польської шляхти

Тяжкий настрій переживав,
Так конанне старого світа
Важке болюче відчував.

Тай ще одно цікаве діло!
Хоч руський люд в страшні ті дні
Нїде не кидавсь до різні —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами,
Проте і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на христянина[1]),
Нїж у самій Мазурщині.

Знать, думали: що вчора там,
Те нині може стать ся нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужині.
То ж дикі слухи не втихали
І всїх в напруженню держали
І у роздразненню важкім.
Мов хмари над селом нависли,
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пили —
»То бунт!« — аж скриквув пан Мигуцький.

[1]) Селяни в Галичині часто кажуть на себе: христянин

Та хто бунтує? Перебрав
Усіх сміліїйших, дотепнійших,
Що здавна їх на оції мав, —
Та з них нїхто нїщо такого
Підóзреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не проїздив
Який комісар? Чи якого
Письма хто з міста не принїс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Нїхто не бачив. — »Що за біс?« —
Міркує пан, і сюди, й тудй,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум аж засвистав.
Втім скочив, затремтїв, рукою
Ударивсь двічі по чолї:
»Дурний я!« — скрикнув. — »Я тут стóю
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд менї псує в селї,
І зза десятої гряницї
Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криницї
Заткати й досї сам не хтїв.
Найголовнїйший емісар
Під боком в мене бунт готує.
О, Sapperment! Warum nicht gar![1])
Та ж се, напевно, піп бунтує!«

[1]) Ах, чортяка! Чому би нї!

VI.

Старий руський піп. — Піп-учитель. — Авдієнція попа в пана.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давніх, мало вчених,
У Луцьку, чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що поглядали
На панський двір трівожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І неначе почували,
Що їм чужий, ворожий він.

А пан, хоч явно не цурав ся,
Все здалека від них держав ся,
Не сповідавсь, не причащав ся,
А як яке лучилось діло,
Що змовить ся з попом велїло,
У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.

Попам сїльским лиш тілько всього
Було із попування того,
Що на ту панщину не йшли.
Ґрунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з праці рук своїх жили.

Не думав, певно, старовина[1]),
Наш піп, не спив, мабуть, і сном,
Що надійдé така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!
Вдівцем бездїтним

[1]) старий (поль. starowina)

Багато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Занять ся ремеслом просвітним.
Хоч сам він небагато знав,
Та як у полї вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дїтей хоч читання навчити.

Не довго й думавши, давай
До себе дїтвору скликати.
Веде їх лїтом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку, анї за азбуку.
Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
Він гостро книжную науку —
Він заїкавлював дїтий
То повістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий божий свїт-природу
Раз-в-раз увагу їх звертав.
На кождім кроцї свого ходу
Він щось цїкаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього навязати
Чи то випадок із життя,
Чи ко́рисну якусь науку.
Умів і кожде він дитя
Розрушіть, взяти мов за руку,
Збудити власні в нїм думки
І визвать власнії уваги, —
Так що малії дїтваки
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час лїтньо́ї спраги.

Та річ у тім іще не вся:
Їх до попівської оселї
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в пан-отця,
Оті полуденки веселі
В просторій хатї, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом,
Немов сїмя одна, сїдали.
Свобідно слуги жартували,
А пан-отець, мов батько всїм,
Сього́ впімне, того наставить,
Як що робить, як дїлом править.
А дїти слухають, і їм —
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що-рана стук в віконце
І крик сїпак: »ану, чи конче
Вам бука треба? виходїть!«,
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвущу
Одну зітхання пісню чуть,
Тут, в тім кутку, де все яснїє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцнїє,
Розширюєсь дитяча грудь.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочить.
От пан-отець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далї й книжечку яку
Їм винесе; товплять ся тут,
Цїкаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає, мабуть,
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світї пари;
Другóму рій крилатих дум,
Що, мов орли, летять за хмари;
Ще иньшим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдїють.
Який же дар дістали ті,
Що так дїтей учити вміють?
Менї здаєть ся, в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їм.

Чимало вчителїв стрічав я
В життю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дїтьми
Вмів поводить ся, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селї подвійний,
Як на Великдень хлопцї наші
У церкві складно заспівали,
На крилосї на переміну
Апостол пó пунктам читали!
Мов рій у лїтї, люд загув,
Мами аж плакали. »Такого
Нїхто відвіку в нас не чув!
Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!« В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом[1]) не стояти.
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: »В тій хвилї
Пан хоче з вами говорить.«

Іде наш піп. В громадї тихо
Зробилось, посумнїли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотїли проводжати
Попа, та він їх задержáв:
»Не треба пана дратувати« —
Перехрестивши ся, сказав.

Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвилї він іде.
— »Христос воскрес! Та Бог із вами!
Чому не йдéте по хатах?
Не бійте ся! Нїякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волї власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсїм не завів я,
Лиш так приватно хтїв навчить
Дїтей письма, зовсїм без плати.
„Ну, сього я вам заказати
Не можу“ — згодя каже пан, —
„Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте се пустеє дїло!“
— »Я б був його й не зачинав,« —
Отак я пану відказав,

---

[1]) худобою, скотиною, за яку польські пани мали мужиків (bydło)

Коли б до мене не наспіло
Із консисторії письмо:
»,Не лиш дітей в селї навчати,
А й школи, де мож, закладати.«
„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!“ —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдіть в спокою,
Не бійте ся! А ви, хлопята,
До мене завтра всї на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!«

VII.

»Щось пану не вільно«. — »Заведїмо школу в селї«. — Комісар Нїмець. — Панський жарт із комісарем. — Комісар бунтує. — Пан реаґує. — Глуха війна між громадою й паном.

І почалась від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Се ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своїому селї
Чогось то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цїлї
Жили й, мов жито на ріллї,
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажання
Робити щось, а як не міг
Знести неволї та знущання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дїтей своїх

Іще на більше горювання,
Аж враз: »Не можу зборонити!«
Значи́ть, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Йому не вільно погордити.

Почувши се, цїла́ громада
Немов наново віджила.
Ще в свята[1]) по хатах ішла
Оживлена, гурто́ва рада:
»Нам треба всїх дїтей учити,
Пан нам не сміє зборонити.«
Отак відважно гомонїли
Ті, що ще вчора так тремтїли.
»Нам треба школу завести!
Або ж то ми такі послїдні,
Що мусять наші дїти рідні
Ярмо таке повік нести?«
Та — нїщо крити шила в місї —
Знайшли ся старші, розважнїші,
Що вцитькувати принялись:
»Чого ви так розрешетились?
На-память слово те навчились:
»‚Не сміє‘.« От чекайте лиш,
А він посміє вам! От красше
Мовчіть, щоб грішне тїло ваше
Не мусїло відповідать
За ваш нерозум!«
Посумнїли
На тую мову смільчаки.
У многих ще таки свербіли
Від панських буків синяки.
Та годї знов було ховать ся,
Не бувши в лїсї, від вовків.
От і прирадили удать ся

[1]) Великодні свята — на Великдень

До го́рода і розпитать ся
В комісаря, щоб він повів[1]),
Чи можна буть громадській школї
В селї без панової волї?

Комісар Нїмець був у нас,
Немолодий уже паниське,
Смішний такий. Було нераз
В село заїде в пізнїй час, —
В двір не заїде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кисїлю,
Борщу, варенїків, логази
Поїсть, балакає. »Люплю[2])
Я руська кльопа«[3]), — було каже —
»Я руські кліп їм тесять лїт,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепські пани отут.
То кльопіт. Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис[4]),
То мене йтїть, я вше то знаю,
Такі йому контуші скраю[5]),
Що путе з злости пальцї хрис[6]).«

Не знаю, за що, але люто,
Усею кровю, всїм нутром
Він не любив панів, мабуть-то,
За те, що сам не вмів в їх тон
Попасти, чув себе між ними
Чужим, мов сирота яка.
Вони ж на нього звисока

[1]) сказав (повісти = сказати)
[2]) Кожну голосову шелестівку Нїмцї вимовляють за безголосу: добрий = топрий, люд = лют, хлїб = кліп, повідаю = повітаю, буде = бутe, дуже = туше, «л» — вимовляють середнїм, близьким до «ль»
[3]) хлопа
[4]) дуже тиснути ме
[5]) скраяти кунтуші = доскулити, дати ся в знаки
[6]) буде гризти пальцї

Глядїли й жартами бутними
Принижували бідака.
А то потихо ще шептали,
Що мав оказію таку,
Що раз панї йому нагнали
І стиду, й болю, і лякý.
Була се вість, мабýть, правдива,
Що пан один із добра-дива
Йому за пів бутельки[1]) пива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був лїтах,
Що йно[2]) авансу[3]) дослужив ся
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизив ся,
В якого донечка булá —
Не одиначка, та вродлива,
При тім весела і жартлива,
До нього зовсїм не спесива,
Отак фіґлярочка[4]) мала.

Комісар пана добре знавши,
Нераз у нього побувавши
За дїлом зразу, а потім
І прошений як гість у дім,
Нераз з паннами забавляв ся,
І хоч поважно все держав ся,
Манюсї якось раз признав ся,
Що рад би цїлою душею
Її побачити своєю.

Манюся злегка запалїла,
Всміхнула ся і занїміла,
А пóтім тиха відповіла:

[1]) пляшки
[2]) що-тільки
[3]) підвищення у службі
[4]) збитошниця (поль. figlarka)

»Pomów pan z mamcią!«[1]) — і пішла.
Комісар сам був у покою.
По хвилї ступою тяжкою
Пані добродїйка ввійшла.
»Wiem, to pan ma się do Maniusi.
To bardzo dobrze, ale musi
Pan z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego.«[2])

За пів години вже сидїв
Комісар в пана в кабінетї
І, дожидаючи, глядїв
На гостей, що, обсївши стіл,
Сидїли мирно при лябетї[3]).
Сидїв і ждав зо дві години,
Аж по закінченню гостини
Пани роз'їхались. Тодї
Пан дїдич до слуги озвав ся:
»Ану, Михайле, тут постав ся!
Бутельку пива принеси,
Дві склянки й кусень ковбаси,
А потім дай до стайнї знати
Там до стаєнного Гриня,
Щоб комісарського коня
Казав негайно осїдлати!«

Слуга сповнив, що пан велїв.
Пан дїдич вéсело присїв
Біля комісаря й почав
Балакати про се й про теє.
Комісар слухав мовчки, ждав,
А пан, знай, пива доливав,

---

[1]) побалакайте з матусею

[2]) Знаю, отже ви кохаєте Манюсю. Це дуже гарно, але ви мусите говорити з батьком, бо без нього я сама цього не рішаю.

[3]) гра в карти

Але про ділo те слизькеє,
Яке комісар розпочав,
Він анї слова не згадав.

Допи́ли пиво, втім слуга
Донїс, що кінь уже готовий.
Пан дїдич чемно наляга:
»No pij pan jeszcze do połowy!«[1])
Комісар випив і устав
І, помовчавши, запитав:
»No, jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?«
»,O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nocy
Zarządzę wszystko, co w mej mocy,
Byśmy na dobre oba wyszli'.«[2])

І, більш не кажучи нїчого,
Комісаря аж до самого
Коня провів і підсадив,
По плечах поплескав прия́зно,
Потім щось муркнув[3]) невиразно
І моментально, без полики
Кропи́ви корчик невеликий
Під хвіст коневі вгородив.

»Ну, прощавайте! В ласцї Бога!
Щаслива, пане, вам дорога!«
Сказав і свиснув. Кінь рванув,
Підскочив і в ґальоп[4]) пустив ся.

---

[1]) Ну, пийте ще до половини.

[2]) »Ну, яка ж, пане-добродію, ваша думка у справі, про яку пані казали?« »,О, прошу, прошу, крам дешевий! Ще сьогоднї, зараз таки нїччю я запоряджу все, що в моїй силї, щоб нам обом не було кривди'«

[3]) забурмотів (поль.)

[4]) чвалом

А пан комісар не хрестив ся,
Не дякував і не прощав ся,
За шию лиш коня вхопив ся
І вихром із двора помчав ся.

Мчав, поки мчав, по рівнім полю,
Та як притрапив ся рівчак,
З коня звалив ся неборак
І тут зомлів з тяжкого болю.
Уранці там його найшли,
До міста возом відвезли.
Тяжкую перебув гарячку
І довго ще терпів від кольки,
Кахикав потім лїт із пять,
Зарік ся більше не сїдать
Нї на коня, анї на клячку,
Й не залицяти ся до Польки[1]).

І відтодї на всїх панів
Нетайний і завзятий гнїв
Комісар мав у своїм серцї.
На панський не ступав поріг,
За те з панами, де лиш міг,
Зводив він юридичні герцї.
А був він у циркýлї[2]) сила,
Трохи не стáростї[3]) рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила
Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.

Тому не дивота, що много
Панам давав ся він в знаки,

[1]) Цїлої тої пригоди від слів: «Що раз панни йому нагнали» стор. (446) до цїєї стрічки у другому виданню »З вершин і низин« немає *Ред.*; клячка = кобила

[2]) В окрузї (cyrkuł = circulus), на який складало ся кілька повітів; ще й досї лишили ся по тій установі: »окружні судиі«

[3]) начальник повіту

І за порадою до нього
З всїх сїл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбути ся його:
До ґубернатора ходили,
Писали скарги, голосили[1]),
Що люд бунтує, що свого
Пани непевні, що готові
Хлопи вже до розливу крови,
Не хочуть панщини робить.
Та всї ті скарги пропадали,
Комісаря не підкопали,
Нї навіть не могли сплямить,
Бо ввесь округ спокійний був;
Самі ж пани в ґубернськім світї
Являлись в кепській кондуїтї[2]),
Комісар анї в вус не дув.

Так от до нього то вдалиś
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. »Путуйте лиш!
Не пійтесь! Хай лиш пан стріпує.
Вам поронити, то почує
Таке, якого ще не чув.
Путуйте! То ж цїсарська воля.
Шоп в коштій весї[3]) пуля школя,
Шоп коштий кльоп письменний пув.«

Отсї слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка божа
В село зійшла. Народ нараз

[1]) розносили вістки
[2]) були зле записані (кондуїта)
[3]) село (wieś, староукр. »весь«)

Почав сходить ся, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світї не було.

Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, про що село
Загомонїло. Двацять чільних
Провідників тих »рухів шкільних«
Прикликав, не сказав нї-гич,
А лиш по черзї простирати
Велїв і кождому влїпляти
По двацять со́лених пали́ць.

Потім сказав: »А що то, чую,
Що школу вашмосцї[1]) будують?
Що ж, гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку.
Чи може мало ще? Скажіть!«
Слова ті, з усміхом, крізь зуби
Цїдив він, але враз побли́д,
Ввесь задріжав, зцїпи́лись губи,
В очах заблис зловіщий світ.

»Га, хами!« — крикнув він, — »гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гне́те! Не азбуки,
Вам волї хочеть ся! Змия,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тодї на панщину
Мене посмі́є гнать? — Ідїть!
Не попадайте в мої руки,
Бо лихо буде! Лиш, їй-Богу,
Якщо про школу ту дурну

[1]) ваші милости (скор. = wasza mość)

Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоно́го,
Що замакітрить ся вам світ!«

Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздразнив ще більш. »Згибать,
То згинем!« — стали всї кричать, —
»А не уйде йому се плазом [1]),
Не зречемось ми правди сво́ї!«
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На пана. З у́ряду пішли
Допроси. Пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрив ся.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
Та що ми згодимо якого —
Пан незабаром шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб школї пакости робили,
Дїтей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусїльницї збирать.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригодї став.
Чимало пану досолив він,

[1]) не обійдеть ся йому без нїчого

Тай в пані ж ворога нажив він,
Бо той за все вину складав
На »Шваба«[1]). Довго клекотїла
Вражда між ними, аж схотїла
Недобра доля раз закпить:
Звела їх враз в чужому домі.
Уздрівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув,
І, поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.

Скандал зробив ся, і не знати,
Як здужав пан його замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє помстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.

Отак два роки колотилось,
А, тимчасом, в селї змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
Горілку дешевше пустить.
»Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й бунтів підносить.«

І, справдї, в ті жидівські сїти
Людей попало ся досить.
А Жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: »Стид вам, люде!
Піп водить вас усїх за ніс.
На що вам в школу слати дїти?

[1]) лайливе слово на Нїмцїв

На що вам з паном задирать ся?
Що при тій школї упирать ся?
На що вам школа? Хай їй біс!«

І от поволї почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було,
Вже згоди в радах так, як перше,
Ба вже й дїтей чим раз то менше
Ходило в школу. Все село
Якесь нїме, понуре стало,
Лиш співом пяним, знай, лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавало ся, що благородне
Оте зворушенне народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Тверезість у селї. — Пан і піп. — Гостра розмова. — Попівське сумлїнне. — Пан їде до Львова.

Аж враз нї з сього, анї з того
В селї щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок спустїв,
Всї люде якось посумнїли,
Понуро мовчки ще терпіли,
Та пан відразу зрозумів,
Що не добром се пахне. Зразу
І догадать ся він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всїх.

Та, певний того, що нїхто ту,[1])
Хиба лиш піп один бунтує,
Почав розвідувать, і чує

[1]) тут

Ось про яку попа роботу:
Де тілько траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи роди́ни,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять — за столом
Усюди йде одна розмова:

»Пора вам, дїтоньки, з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка — то чортівська справка.
Себе жалїйте! Йде зима,
А в хатї і чобіт нема,
А Жид нассавсь уже, як пявка!
Хоч на дїтей своїх глядїть!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлї, не на тьмі стоїть.
Вже не доси́ть ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по-людськи гомонїти,
Не дать кривди́ть себе нїяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й пияк?«

Ба, деякі з двірнї казали,
Що в церкві деколи бували,
Що й там на ка́заннях раз-в-раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, Жидів, горілку лає,
І каже, що вже крайнїй час
Зовсїм її покинуть пити.

Пан став на місцї мов прибитий,
Почувши се. »Ось як воно!
Зовсїм пора покинуть пити!

По що ж менї її палити?
Чи маю, може, свиням лити?
Попові, мабудь, все-одно,
Та не одно менї, о, нї!
Се ж бунт! Та ж він в мою кишеню
Вирáзно засуває жменю!
Та ж він підкопує менї
Найлїпший дохід! Ей, паноче!
Сього́ терпіти й чорт не схоче!
Насихмісць[1]) тут попа призвать!«

І, ждучи, скорою ходою
Ходив у злости по покою,
Плював, сїдав, вставав опять.
Прийшов паночик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руцї держáчи капелюх.
Глядїв трівожно та несміло,
Обличчє зблїдло, побілїло,
Мов ввесь уйшов аж в пяти дух.
Згори, мов на собаку буру,
На ту непóказну фіґуру
Пан марсом своїм поглядїв,
І сплюнув, вільною ходою
Пройшов два рази по покою,
А піп стояв, мовчав, тремтїв.

Вкінцї пан звільна наблизив ся
І аж над сáмим похилив ся
І різько, гостро запитав:
»Єґомосць, чи ви дурнем стали,
Чи зроду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохіть
Все пхаєте менї у сїть?

[1]) на сих місцях, як-стій (поль. natychmiast)

Хиба на те вас ваші власти
Попом поставили ось тут,
Щоб ви напроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?«

Піп аж додолу похилив ся
І ввесь тремтів, перехрестив ся,
Та пану в очі все дивив ся.
»Се ясне-пану[1]) набрехали«, —
Сказав несміло.
— »,Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопам розводите андрони[2])
І всюди клеплете що-дня,
Щоб кинули горілку пити?'«

»Се правда.«
»,Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Менї з горальнею робити?'«

»Се не моя річ.«
»,Ото ж то![3])
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?'«
»Дарують пан,
Роблю се не по своїй волї!
Роблю те, що духовний стан
Менї велить. В те, що на полї,
В коморі, хатї і стодолї
Хлоп робить — не мішаюсь я,

[1]) Звичайно ясним паном кличуть селяни дїдичів
[2]) розпускати теревенї
[3]) тим то й ба! (otóż to)

Та дбать про душі їх, вести
В життю їх шляхом чесноти —
Се, прошу пана, річ моя.«

»,Е, тере-фере [1]), моцюмпане [2]),
Усе те, се пусте ґадáнє [3]),
А я кажу вам раз на все:
Хай про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Нї я, нї люде! Киньте се!'«

»Я б радо кинув ті історії,
Я б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На се наказ із консисторії.«

»,Се що у біса!'« — крикнув пан,
І скочив, наче приск в халяві
Почув. — »,Пралати ті плюгаві
Задумали, мабуть, наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Менї сей нáказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалїю вже видатку,
В ґубернії припну їм латку,
А то й до цїсаря підý!'«

»Я наказу із консисторії
Не можу дати« — піп сказав, —
»Він посилав ся по курсорії [4]),
Я й нумеру не записав.«

»,Га, попе!'« — скрикнув пан сердито, —
»,Ти брешеш! Аж тепер відкрито

[1]) теревенї-венї (поль. tere-fere)
[2]) милостивнй пане
[3]) базїкання (gadanie)
[4]) обїжником

Твою брехню! Із консисторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се.
Бо знай, усї курсорії ті
Дяк під загрозою менї
Все до прочитання несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз-у-раз хлопам,
А криєш ся за власти плечі!
А як він, мов святий, зложив ся!
»Я б того й не розпочинав!«
Постій но, будеш ти ще знав[1])
З ким ти так хитро зачепив ся.'«

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землї прибити
І похилити й принизити
Старого мусїли попа,
Зовсїм аж навпаки неначе
Сердезї духа додали.
Він випростував ся, тремтяче
Обличчє заяснїло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонив ся і сказав: »Коли
Я провинив що проти права,
То що ж робити, відповім!
Роблю лиш те, що божа слава
Менї наказує. Я стóю
Вже в гробі óдною ногою.
Мене не тикає зовсїм
Грізьба нїяка, нї обава,
Сумлїннє в мене понад всїм.«

[1]) західноукр. (стара) форма = знати меш

Сказавши се, ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
»Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почуєш руку!«
Раз-по-раз люто він шептав,
І клявʼ, і слав старого к дїдьку.
Та, вгамувавши ся крихітку,
Він прибирать став у думках,
Як справдити свої погрози, —
І з лютости трохи що сльози
Не виступали на очах,
Коли побачив, що попові
За ті науки та промови
Не так то легко що зробить.

У консисторії просить,
Аби попові заказали,
Взяли його, або вкарали —
Те пана якось не кортїло.
Чи до циркулу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграть дїло.
Та ж там комісар, що й послїдню
Сорочку радо б з нього здер!
»Нї«, — думав, — »лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайдеть ся гріш готовий.
І жінка трохи погуляє, —
Давно вже, бідна, нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й піду́ я особисто
До ґубернатора і чисто

Все розповім. Та ж він мене
Зна здавна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте, хами!
Чекай ти, попе! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб![1])
І вже вам, певно, не поможе
Нї просьба, плач, нї »Святий Боже«,
Нї сей беззубий, клятий Шваб!«

IX.

Село без пана. — Комісар із попом у змові. — Комісар-агітатор. — Вражінне комісарських слів. — Піп-миротворець. — Надія на цісаря. — «Смирно ждати!» — «Горілки ані в рот!»

Поїхали пани до Львова,
Аж закурила ся дорога.
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийдеть ся завтра більш, нїж вчора,
Терпіти, то така то вже
Людська натура — зміни хоче!
По яснім днї бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би инше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнїйше.

А, тимчасóм, піп не дрімає,
Все про тверезість научає
Та до присяги притягає,

[1]) мясо з ребрами, тут — кістки на ребрі

Горілки щоб зовсім не пить.
Люд зразу слухає, мовчить.
Всім якось дивно виглядає,
Як можна хлопові не пить?
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ламать
Присягу. »Хто то може знать,« —
Мовляли тії небораки, —
»Ану ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусїв хлоп горілку пить?«

Що піп толкує — все дарма.
Присяга, бач, страшнеє дїло!
Погубиш легко душу й тїло.
Побачив піп, що так нема
Ладу, на инше догадав ся,
І до комісаря удав ся,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав де сїсти,
Коли такі веселі вісти
Почув. »Я, зо![1]) Отак пульо
Тавно вше трепа вам сропити!
Ваш топрий, щирий, тихий лют,
Та поки путе вутку[2]) пити,
Vergeblich[3]) путе всякий трут.«

З попом комісар зговорив ся,
Коли, і як, і що́ зробить,
І на-почéсне розщедрив ся,
А тайком, певно, рад був до́сить,
Що пана добре се підкосить,
Як хлоп покине »вудку« пить.

От раз в неділю, по відправі,
Люд з церкви рушив виходить,

[1]) еге, так
[2]) горілку (поль. wódka)
[3]) даремний

А господа́рі, по звичаю,
На цвинтарі стояли з краю,
Новин громадських всї цїкавi.
Аж зирк, близь церкви, на зарінку[1])
Враз комісарську однокінку
Пізнали всї. Він сам сади́ть[2])
До нас у му́ндурі, при шпадї[2])
Прийшов, вклонив ся всїй громадї.
»Ну, як ся маєте? Сторово?«
»,Спасибі, пане!'«
»Но, но, но!
Я маю сльово вам отно,
Отно таке маленьке сльово
Сказати. Тут єкомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Шоп ви зарік ся пити вутки.
То є барс пєкно[3]). Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Шо пан наропить крик і халас?
Nix draus![4]) Хай споропує ропить!
Ви тумала, шо пан вас моше
Присилувать горілку пить?
Nix draus! Не пійте ся! Хрань, Поше!
Я вам кашу: цїсарська воля
Така, шоп кльоп товолен пув,
Шоп тосить мав хутопи, поля,
І шоп то школи ся хорнув![5])
Наш цїсар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сропити!
А як путе́те вудку пити,

---

[1]) толічка над річкою, де багато рінї (камінчиків жорстви), поле над річкою

[2]) шаблї, але не гострій, як носили військові, а тупій, що її носили урядовцї

[3]) дуже гарно (поль. bardzo pięknie)

[4]) нїщо з того не буде

[5]) щоб горнув ся до школи

То скаше: — Ей, той лют іше
Не варт свопота! — Сросуміла?
Ну, йтїть тепер то свого тїла!
Ропіть, як снаєте! Ade!«

Сказати вам не маю сили,
Яке вражіннє ізробили
Оті слова на всїх селян.
»Сам цїсар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан?«

Мов грім прогоготїв селом.
Нїхто не йшов обіду їсти,
Мов опянїли всї від вісти,
Що воля близька. Всї валóм
Враз на попівство повалили,
Убогу хату пан-отця,
Мов рій шумливий, обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотїло
Гуртом: »Пан-отче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Геть недоля!
Геть панщина! І душу й тїло
За цїсаря, — він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходїть прися́гу проводити!
Ми всї, старі й малі, від нинї
Прися́гнем Господу і вам:
Довіку нї цятй не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходїть, пан-отчику єдині!«

Зблїд пан-отець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчи́в, що вже, направду, ми

Йдем не по »жартовій дорозї«.
Про жадну волю він не знав,
Натомісць пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозї —
В ґубернї, в цїсаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив, справдї, щось страшного,
Бо, бідолаха, добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консисторії не бу́ло
Такого на́казу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що як би добре пан завзяв ся,
То міг його біди набавить[1]),
І що там в Юрі[2]) б не озвав ся
За ним нїхто, противно — власть
Духовна перша кине камінь
На »незаконную« його
Роботу, і сама віддасть
Його на глум. Так ось чого
Злякавсь старий. Нехай ще нинї
Щось справдї лучить ся в народї,
Пан не питати ме, чи винні
Такі причини або инні,
Що вибух непорядків пламінь,
А скаже: »Винен піп, тай годї!«
І бідному попові а́мінь.

Опершись обома руками
На палїчку, мовчав він. Довга

[1]) нагнати (поль.: nabawić nieszczęścia).
[2]) Юр—популярна назва для консисторії; Юр—львівський собор, при якому була консисторія; склад консисторії був дуже консервативний, супроти уряду рабський

Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
Вкінці промовив він: »Що з вами?
Гей, дїти, дїти, бійтесь Бога!
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?«

»‚Нї, не приснилась,‘« — відклика
Народ, — »‚а справдї обявилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чей же не брехать?‘«
»Ага!
А що ж таке сказав вам? А?«

»‚Сказав нам те, що й ви, паночте,
Аби горілки нам не пить;
А ще додав, що цїсар хоче
Нас‘« — каже — »‚вільними зробить‘.«

»Ну, і що більш?«
»‚І більш нїчого‘.«

»Дурні, дурні! І ви так з того
Утїшились? От барани!
Що цїсар хоче — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди, небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хатї три сини,
Всїм трьом рад долю запевнити,
То годї враз всїх трьох женити,
Бо всїх не міг би обдїлити,
І сам лишив ся б ще взимі
Без хлїба. Так то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:

Хлопи, і військо, і пани,
Усї цареві рівно милі,
Бо всї однако царській славі
Допомічні й державній силї.
То ж робить цар для них, що може,
Та всього годї враз зробить.
Вам волю дати було б гоже,
Та хто там зна, пани би, може,
Тодї схотїли бунт вчинить.«

»,Що? Бунт? Нехай лише рухнуть ся,
То й чорт не взнає, де дїнуть ся!
Торічнїх мало їм запуст?'«[1])

»Ну, бачите, які ви дїти,
Як мало вміли б ще цїнити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Нї, милі,
Ви не дуфайте своїй силї!
Не мести, не різнї від вас
Жадає цїсар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі.«

Похнюпились і посумнїли
Хлопи, не любо, знать, дзвенїли
Слова ті в їх вухах, та що ж
Робить? Правдиве, хоч негоже
Те слово: цїсар дав би, може,
Їм волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумнїли,

[1]) Натяк на памятні подїї в великопісне пущанне 1846 р. в Мазурщинї. *Прим. автора.* Запусти — пущання (поль.)

А многих таки ще свербіли
На тїлї панські канчуки,
І власна шкіра, знай, шептала:
„Не будь ти, брате, надто смілим,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
»,Так що ж, паночтче, нам робить?“«

»Що ж, дїти? Господа молить,
І тихо бути, смирно ждати,
Чей то недовго вже прийдéсь!
Нїкому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.«
»,Ну, добре, хай так буде!
Але горілки вже нї в рот!
Рад цїсар знать, що ми за люде,
То ми йому й покажем! От!
Ще нинї, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!“«

»Дай Бог вам встачити ся[1]) в слові,
Покуси всї перемогти!
Та се не так то легко, дїти!
Присяга, дїти, то не жарт!
А знаєте ви, що зробіте?
Отсе Пилипів піст надходить.
Шлюбуйте[2]) кождий сам собі
Не пити, в згодї і любві
З усїми жити, кривди й шкоди
Не памятать і не робить,
Перемагать покуси вражі
І терпеливо все зносить,

[1]) додержати слова (поль.)
[2]) обітуйте

Щó Бог нашле за блуди наші.
А там, перед Різдвом святим,
Хто чути ме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присяґу зложить Богу милу.
Так, дїтоньки, отсе ще вам
Два місяцї тяжкої проби.
Перенесїть її так, щóби
Готовим, чистим можна нам
Вступити в нóвий рік. Хто знає,
Що той рік нóвий приведе?
То ж хто присяги з вас бажає,
Хай в Нóвий Рік у церкву йде!«

Громада хвилю помовчала,
Потім, вклонивши ся, сказала:
»,Хай буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпіти мем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не пєм!«

X.

Кінець 1847. р. — Поворот панів. — Пан і управитель. — Пан і арендар.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Снїг глибокий
Замерз, стояв твердий, як тік;
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна;
Тріщали дерева з морозу,
І знаходило ся що-дня
В снїгу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщóванпєм: здавалось,

Що твердо, непохитно ввік
Стояти ме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли почув ся в нас дзвінок,
І зза горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах[1]) та футрах
В село вертались пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Рознїс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані[2]).

Селом скрізь чутка розійшла ся.
»Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи занїс,
Направду, скаргу він на нас
До ґубернатора? Що згодом
Пан ґубернатор відказав
Йому?« — Так шепотом несла ся
Глуха трівога між народом,
І кождий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвилї
Усї серця трівогу били,
Йшла метушня та біготня.
Блїда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів не мало за собою
І нишком всїх святих благав:
»Загородїть йому лускою
І очі й вуха, щоб не взнав!
Ще лиш сей раз, сей раз послїднїй!

[1]) килимах (нїм.)
[2]) шуліка

Наймати му служби́ й обіднї,
Щоб лиш сей раз я не пропав!«

А пан понурий і похмурий
Приїхав, я́кось наче вовк
Глядїв, змарнїв щось і пожовк.
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по при́вичцї, рукою
Помахуючи, мов би в нїй
Держав руко́ять канчука.
А далї дзвоником в поки́й
Покликав він льокайчука:
»Хай тут пан ржондца [1]) зараз стане!
Бігáй! Та стій, чекай, балване! [2])
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!«

Прийшов пан ржондца.
»Що чувати?«

»,Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засїках. З двацяти телят,
Що вродили ся сими днями . . .‘«

»Ну, гарно, гарно, мій коханий!
Про се і завтра ще оба́ ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнать ся, що в селї чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?«

»,Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,

[1]) управитель (rządca, поль.)
[2]) бовване (поль.)

Робили добре. Гріх би був
Жалїтись‘«
Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти,
І по покóю походжав.
Тимчасом ржондца продовжав:
»,От лиш з тим вирубом нїяк
Не можем до кінця долїзти.‘«

»З яким се вирубом?«
»,Червяк
Зачав часть лїса лїтом їсти,
То пан казали вирубать‘.«

»Що ж? Ви хиба ще не скінчили?«

»,Та нї. Тут много ще занять
Було при домі, многі люди,
Що були винні, відробили,
А иншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
То й годї бýло в лїс післать
Нараз багато рук. Ще перше
Рубали дещо там, тепер же
Морози впали‘«...
»От се так!« —
Аж скрикнув пан і, мов буряк,
Почервонїв. — »Аби ті хáми
Не простудили ся, храньБоже,
То хай червяк ввесь лїс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дорóблюсь я! Їдїть, я там
Прийдý і все огляну сам.«

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонив ся,
І, смирно вийшовши з покою,
Почухав ся і зажурив ся.

»Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там йому натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт,
Анї з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він.«

Та дужче ще старий похнюпився
І дужче ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт, облесно, мов пес, втїшно
До пана Жид чимчикував.
»От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан заїде
Із Жидом впарі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та, мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть.«

А, тимчасом, зігнутий вдвоє,
Уже до панського покою
Жид, не застукавши ввійшов.
Пан при вікнї стояв, до нього
Задом обернений, і довго
І не оглянув ся, немов
Не чув нїчого. Жид при входї
Стояв, все кланяв ся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке дзеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь Жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж, врештї, пану смішно стало,
Він обернувсь.

»Ну, годї, годї,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Доси́ть стояти!
Сїдай, розказуй, що чувати?«

»,Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсїм не стане'.«

»Ого, а як се?«
»,Чули пан?
Хлопи збунтовані доразу[1]).
Ввесь піст анї один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох, вей мер[2]),
Я вже зруйнований тепер!«

Всміхнув ся пан. »Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли ти файний, що й але́[3]),
Зовсїм не схожий ще на дошку!«
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животї.

»,Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нї, тепер часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Пати́нків, кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешнїй ґалех[4])
Вже збунтував усїх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всї присягнуть від горілки'.«

---

[1]) усї до-одного
[2]) гарний (нїм. fein), що завидувати можна
[3]) горе менї (жид.)
[4]) піп (жид.); патинки = висту́пцї

»Що? Завтра!« — люто крикнув пан,
І схопився, мов сидів на тернї.
»Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein![1]) Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!«

»‚А знають пан,‘« — торочив далї
І кланявсь Жид, — »‚хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!‘«

»Ну, хто, скажи!«
»‚Хлопи казали,
Що пан комісар приїжджав,
Край церкви казаннє казав,
Що цїсар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усї
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селї у тім часї
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утїкати.‘«

»Так? А мій ржондца про отсї
Події не сказав нї слова
Менї. Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцїнять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як-стій все пишу. Ти ж, тимчасом,
Поміж хлопами викрутасом,
Всю правду вивідай як слїд!
На все про свідків постарай ся,
А завтрішнього не лякай ся!
Ще ж не перевернув ся світ,

[1]) чорт забрав би

Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притрéмо роги!
Лиш тихо, справно!«
»,Буде ґіт!'«[1]) —
Сказав, вклонивсь і вийшов Жид.

XI.

Новий Рік 1848. — «Церква заперта!» — Панська власть над руським святом. — Ще раз піп миротворець. — «І піп на панщину!»

Ще сонце ясне не сходило,
Ледви на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвіниці дзвони загули́
І на всеночне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали.
Немов зірки віконця ссяли,
А далї звільна пóвагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий снїг під їх ногами,
І пара з віддихів клубáми,
Немов із коминів, бухтить.
У всїх на вусах мов игли́
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся думками
Щось дуже важне підпринять.

Воно й не диво: адже ж нинї
Сам Нóвий Рік, присяги день!

[1]) добре (жид.)

І наче вояк, що в вогень
Іде, так кождий нині чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенéсти,
І панських кар, і Жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всї рішили, будь що будь,
Все витерпіть, і грудь о грудь
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині, тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужчала, зносила
Всї перепони і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досúть було одної згадки
Про можність волї, щоб збудить
Народнїй дух. І всяк в ту мить
Готов був всї свої достатки,
Життє, за волю положить.

Гей, та не довго то трівало!
Таких хвилин блаженних мало
В життю народів і людий.
Коли б пізнїйше, в тяжші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа і вподоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд неодин
Запізні б не будив жалóби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Запéрті двері! Тут мороз,

Надво́рі видержать не мож.
»Гей, паламарю! Ну лиш, живо
Церковні двері відімкніть!« —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. »,Кладіть поклони,
Хрестіть ся та додому йдіть!
Дверей не відімкну́, й не ждіть!«

»Що? Як? Чому?« — мир закричав,
А паламар і одвічав:
»,Лиш-тілько я дзвонить почав,
Прилéтів зо двора атáман,
Ключі від церкви відібрав.'«

Народ лиш ахнув. »Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церкву сміє замикати?
Гей, на дзвіницю! Бийте в дзвін!
Дзвонíть трівогу! Хай збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Хай смиряєсь,
Бо будуть кости неціли!«

І разом дзвони застогнали,
Товпились люде та кричали,
І, мов пожежа, бухав гнів
З їх рухів, і очей, і слів.
Кленуть і грозять, кличуть: »Гей,
Бігáй по молоти, ковалю!
Відібєм замок від двéрей!«
Баби ридають, наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!
Отак то, дíти, почали ми
Той славний сорок восьмий рік.

Аж ось на скрутї показалась
Ватага панських посїпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно д церкві наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всї ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось атаман-палюган
Говорить: »,Люде, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревéте так завзято?'«

»Пустїть до церкви! Де ключі?« —
У відповідь ревнули всї, —
»Пустїть до церкви, нинї свято!«

»,Що ви, сказились? Хто се вам
Наплїв? Сьогоднї будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан лїпше знає! Розходїть ся!
На панське зараз лагодїть ся!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати лїс!'«

Мир остовпів. Що за причина?
Невже се справдї будна днина?
Невже ж усї здуріли ми?
Та нї, кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, борй могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав, закричав:
»Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдоліз,
Не нас роби всїх дураками!
Наш піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими лавками!

Он що він видумав, падлюка!
На панщину на Но́вий Рік!
Чи, може, панова се штука?
Хай стережесь! На тім коні
Поїде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!«

»,А я кажу вам: розходіть ся!« —
Прислужник панський знов візвав, —
»,Ключі у пана. Пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Кажу вам: розходіть ся швидче,
Щоб вам ще гірше не було!«

»А хай тут котить і гармати!
Хоч голови всї покладем,
А кроком відси не піде́м.
Се що, день-у-день працювати,
І навіть стілько свят не мати,
Щоб Богу помолить ся? Гей!
Ламаймо двері! Хай трібують,
Хай нас у церкві всїх мордують!
Геть посїпаки від дверей!«

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверях стали.
Довкола них зробив ся стиск.
Обмахувались нагайками,
А далї штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснеть ся, писк, виск!
Вже понад голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снїгу груди,
І гнїв кипів чим раз страшнїш.

Де-де в руках заблиснув ніж,
І чув ся крик: »Хай гинуть Юди!«
І, може, сорок восьмий рік
Були б ми кровю охрестили,
Коли б у тій рішучій хвилї
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Нїхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз
З придверним Розпяттєм великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв,
І голосним озвав ся кликом:
»,Бог з вами, дїти! Що се, ви
Опутані злим духом нинї?
Що ви, Татари, чи Туркинї,
Що коло божої святинї
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?'«

»Не ми її розпочалй!« —
Гукає мир. — »Адїть[1]), панотче,
Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нинї йшли.«

»,Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рація, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускали ся й святий
Дім божий бійкою сквернили?
Нї, дїти, Богу гнїв не милий.'«

»Та ми ж для божої хвалй
Лиш голос правди піднялй!
Хиба ж і се зносить терпливо?

[1]) а дивіть

Як так, то пан почне нам живо
На тїмю кіллє ще тесать!
Нї, сього не діждé дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ламать!«

»,Дурні, дурні! Прости вам, Боже,
Отсю великую хулу́!
Невже ви божую хвалу
Оберегти хотїли, може,
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Незвісні вам слова святі:
Як Бог хотїв би оборони,
То він би в хвилї лєґіони
Небесних ангелів зіслав?
Нї, дїти! Бог нам приказав
Усяким властям покорять ся
І слухать розказів усїх.'«

»То що ж, нам днесь до дїла брать ся?
Пан-отче, се ж смертельний гріх.«

»,Ви з мусу, дїти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам!'«

— „Алє ж, пан-отче, і ви сам
Підéте також до роботи“ —
Озвав ся панський палюган.

»,Я?'« — скрикнув піп, мов ужалений, —
»,Я? Я? Чи ж я не увільнéний
Від панщини?'«
— „Нї, отче! Пан
Велїв виразно нам: ідїть,
Усїх, на панщину женїть,
І піп також хай їде сам!“ —

»Не буде того, як світ світом!« —
Знов мир ревнув. — »Пан-отче, нї,
Не бійтесь! Ми за вами всї
Обстанемо. Громада з вітом
Хоч зараз до циркýлу йдем,
І старостї до ніг падéм,
Нехай розсудить нас із паном!«

»‚Нї, дїти,‘« — піп старий сказав, —
»‚Не буде того! Се погано!
Коли пан нинї наказав
На панщину, то, видно, дїти,
Сам Бог йому сю мисль зіслав,
Йому дозволив розгордїти,
Щоб незабаром сам він в сїти
Своєї гордости попав.
Так от що я сказать вам мушу:
Схотїв пан взяти гріх на душу,
Схотїв у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всїх гнати —
Хай буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми ж, дїти, бунтів не робім,
І задля панської гординї
В додатку ще й на себе нинї
Гріха тяжкого не берім.
Ми силї, власти покорім ся,
В покорі, дїти, покажім ся
Ми достойнїйшими, як він.
Ви ж нинї мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присяґу дам,
Як двері будете ламати?
Знесїм ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,

Що Бог її нам почисли́ть.
Хиба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде румяна,
Найдужче все мороз смали́ть?
Та хоч застелить віп віконце,
Та се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отепли́ть.«

І диво стало ся з людьми:
Усї притихли, посмирнїли,
І похилились, посумнїли,
А очі всїх на схід летїли,
Мов ждали тут же скону тьми.
Та небо, ніччю так погідне,
Тепер, коли вже малось дідне[1]),
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бо́ру
Важке гудїннє пронеслось.
І тілько піп скінчив, аж ось,
Віщуючи страшну вихору,
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтїли всї, мов дїти,
І глухо застогнали враз:
»Хай судить Бог! Будем смирять ся!
Ходїм на панщину збирать ся!«

XII.

Повірічня буря. — Панське привитанне. — Розмова пана з попом.

Гей, розшалїлась буря люта!
З устоку вітер засвистїв,
Мов дикий кінь, порвавши пута,
Нараз на волю полетїв:

[1]) мало свитати (дідне, стара укр. форма род. відм. = до дня)

То озирнесь, копи́том гряне,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить в-чвал, аж землю рве
Копи́том, колесом піде,
І знов зарже, і раптом стане.

Бурха́в так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очі, стежку зперед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
І вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.

Та тяжший плач, і рев, і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали дїти, старцї, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всї палець божий в нїй вбачали,
Ознаку божого гнїву.
З яким плачем випроваджали
Нас на роботу лїсову,
Як мов на смерть вже нас прощали,
Се не забуду, док живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, й мусить бути так.
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посїпак.
І от в метїль та рик шаруги[1])
З обори тут один, там другий
Помалу виїжджа мужик.
Конята форкнуть, жмурять очі,
Посапують під бурі рик;
Мужик закутавсь у кожух,

[1]) завірюха (поль. szarga)

А́ тут метїль то в бік заточить
Санки, то зпереду заскочить,
І запирає в грудях дух.

Та ба, сильнїйша панська воля,
Нїж та метїль посеред поля!
Та воля всїм, немов обух
Над головами затяжіла.
І потяглись горі селом
Санки порожнїї гуськом,
А буря слїд їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось мов комарик забренїло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
Угóру йде кадила дим,
Всї молять ся, а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого немає!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехрести́ть ся, і зітхає,
Й молитву шепче.
Коли глядь,
Аж і з попівства їдуть сани,
На санях піп, два атамани
Й слуга. Значи́ть, пан, справдї, гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добив ся
На тее дозволу в ґубернї?
Не дармо ж довго так барив ся —
А ті пани на все штудерні.
От так ми думали, і знов
Нових нещасть не себе ждали.

Втім ізперéду чути: »Гов!«
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер нїби для игрáшки,
Направду ж, сани він числив,
Що проїздили перед ним,
Горілку потягав із пляшки,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За ними ж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками,
І здавна око мав на них.
Всміхнув ся, близше підійшов
На шлях і гучно крикнув: »Гов!«
І стали сани. Всї вклонились
Низенько. Пан усе всміхав ся.
»А що, панове« — відізвав ся, —
»Хоч нинї ви не опізнились?
А, може, вітру хто збояв ся
І дома при бабах остав ся?«

»,Нї, їдуть всї!'« — сказав атаман,
Що перед паном смирно став.

»Ну, тó-то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той гаман![1])
Скажіть ви, бурґери[2]), менї,
Що се ви робите. Коли то
Буде вже раз спокій в селї?
Здаєть ся, вас ще мало бито,

[1]) Збити когось як гамана — дуже оббити
[2]) нїм. Bürger — згірдне слово на громадянина

А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали!
Скажіть но ви, єґомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присяґу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, Бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть памятати!«

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До нього близше підійшов.
»Єґомость« — каже, — »що за диво!
І ви на панщину також?
А, гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди ж і він іде. Ну, що ж, —
Витайте! Ми приймéм вас радо.«

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
»,Вельможний дїдич наш, як бачим,
В гумóрі нині. Бог послав
На пана радість, — слава Богу!
Молїтесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішнїй вам день
Сю радість не змінив в трівогу!‘«

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.[1])
»Що, що сказав ти, попе, що?«

»,Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість Бог зсилає

[1]) затроєний (поль.)

Так, що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.'«

»Ти будеш ще менї грозити?«

»,Нї, ясний пане, я не гро́жу,
А лиш кажу вам правду божу,
Котра, мабу́ть, незвісна вам.'«

»Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати.«

»,Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, рад лиш знати,
Чи то вона велїла вам
Сьогоднї свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ей, пане, пане, схаменїть ся,
І мудрістю ви не чванїть ся!
Та ж як би власних я грудей
Не був наставив в оборонї
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвилї
Ся буря і метїль грізна
Калюжі кровю їх червонї
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світї без рїжниць
Усе свої гряниці має,
І що нїхто таких гряниць
Безкарно не переступає.'«

»Ге, гарне ка́заннє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для инших в тебе мудрість є,
А робиш сам якраз противно.

Чи не казав тобі я: знай
Свої попівські гряниці,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці,
А ти ось як! Завзявсь, мабу́ть,
Мене до-крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волї ждуть,
Горілки, хоч їх ріж, не пють,
І Жид платить не хоче рати[1]).
Так що ж ти думаєш? Менї
Через попа іти з торбами?
Нї, попе! Ще раз ка́жу: нї!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви, що хотїли, те й робили,
Що я тут пан! Від нинї ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти менї нести,
Відроблюй власнини руками!«

»,Що пан тут пан — я добре знаю,
Та тілько є й над паном пан.
Я тілько силї улягаю,
Та в очі пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехту́є.'«

»Про пра́во тут балакать всує,
Бо не твого ума се дїло.
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Ґрунт між громадою з двох пар.

[1]) частина сплати на реченець

От з того я виводжу сміло,
Що ґрунт сей хлопський, рустикальний,
І з нього панщини звичайний
Для мене вимір випада.«

»,Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі — додаєть ся:
Від панщини й данин свобідний.'«

»Свобідний тілько той, хто гідний!
А втім, коли тобі здаєть ся,
Що кривда сталась над тобою,
Жалїй ся в суд, а я постóю
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан, і мій наказ
Сповняйте! Годї тут молоти!
Ану, до лїса, до роботи!
А живо, не жалїйте рук, —
В противнім разї [1]) вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гей же! Поспішайте враз!
Я швидко вийду сам до вас!«

XIII.

Робота в лїсї. — Піп-мученик. — Вибух людського гнїву. — Панмиротворець. — Панські слуги не знають жарту. — Попова оцїнка панського жарту.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гиллєм мов руками
Махав у вітрі, бився і хріп,
Коли понурими купками
Вїздили ми пїд темний стріп.

[1]) а якщо нї (поль.: w przeciwnym razie)

Як дивно, лячно якось стало
Усїм в тій хвилї, наче ми
В якийсь заклятий свїт в'їздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже повік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори, дебри відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм та опирів.
А кождий знав, що нинї свято,
І що той святотацький гук,
Хто зна, яких і як багато
На свїт накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагать ся,
Коли нї думать, нї вертать ся
Сїпаки панські не дають.
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, давай трощити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливші
У свїтї наші вороги.
Сї стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стоги.

Попові ж панські посїпаки
Велїли тягати гилляки
На купу з парубками враз.
»Бог з вами!« — люде закричали, —
»Хиба ж старий до того здалий?
Хиба нема сумлїння в вас?
Глядїть, він ледво робить кроки,

А тут пні, ломи, снїг глибокий,
Тут сил потрібно не таких!«

»,Мовчать!'« — атаман крикнув, — »,Голя![1])
Ми робим так, як панська воля!
Тягнїть, єґомость!'«

Люд затих,
І мовчки, в лютости понурій,
Під лїса шум і стогін бурі,
Кипить робота лїсова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш піп старенький умлїва,
На купу тягнучи дрова.
Сміють ся кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Його найдужше наганяють:
»,Тягнїть, єґомость! Швидко пан
Прийде! Як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам.'«

Та дармо з сили вибивав ся
Старий — тремтить його рука,
Не може двигнуть патика.
Ногами що-крок спотикав ся,
Упав, устав і знов хапав ся,
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як учили, глумились
Сїпаки панські над попом,
Як він, не кажучи й словечка,
Корився, хилив ся, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далї бачимо: знеміг
Зовсїм, мов скипка, впав у снїг
Із патиком, що взяв на плечі,

[1]) гей же, далї (поль. hola)

І груди вже хриплять старечі,
Та ще сїпакам не доси́ть!
Мов круки, жертву окружають,
То штуркають, то підіймають:
»,Та годї тут вам снїг місить!
Ідіть полїна там носить!'«

І враз — яке се сталось диво?
Чи вітер свиснув так страшливо?
Чи затріщав підтятий пень?
Чи мигнув блискавки вогень?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лїд стиналось,
І раптом ринуло на світ?
Доси́ть, що, мов на ро́зказ даний,
З сокирами та топорами
Ми кинулись, ревли словами:
»Недо́людки! Прокля́ті! Ждіть!
Доси́ть вже нашу кров ви ссали,
Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валїть!«

Чи вітер нїс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи, —
Доси́ть, в одній хвилинї ми
Всїх посїпаків обступили,
Мов парканом, обгородили
Гнївними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблищали
Ось-ось над головами їх.
»Моліть ся, кляті!« — ми кричали, —
»Ось вам і піп! У кого гріх
На совісти, хай сповідаєсь,
Хай швидко молить ся і каєсь,
Бо відси жаден з вас живим
Не вийде!«

Зблїдли, понїміли
Сїпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опирать ся;
Трівога й жах на них натисли
Так, що нїхто не смів і рвать ся
До о́пору, а то б його
Були напевно тут же вбили.
Самі не знаючи, чого,
Усї враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шестий і крівавi
Його події, знать, в уяві
Воскресли мов живі в усїх.

», Сусїди, браття, Го́сподь з вами!
Що робите? Хиба ж се ми
З охоти власної, сами
Се робимо? Хиба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?«

»Неправда!« — крики розлягли ся, —
»Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу наняли ся.
Тепер ми браття вам, сусїди,
А чим то ви для нас завсїди?
Які то в вас тодї слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тїло кровю підплива?
Нї, годї! Горе наше вщерть
Переповнилось! Всї погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Молїть ся! Тут вам буде смерть!«

— „Ха, ха, ха, ха! Отсе то й дїло!“ —
Над нами враз загоготїло. —
— „Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіцялїсти [1])
Учать ся на колїнах лїзти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досúть клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокирáми?
Чи в танець ладять ся вони?“

Се пан був. Мов з землї вродив ся,
Так враз між нами опинив ся
У футрі, в польських чоботах,
І з свóїм канчуком в руках,
Гордúй як все, та не гнївливий,
Ба навіть усміх жартівливий
Ігрáв у нього на устах.

Ми всї застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнїв, що осліпив
Нас перед хвилею, остив,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадїжі усїх спіймали.
І, наче на команду, враз
Ми сокири вниз поспускали.
А пан усміхнений, гордúй,
Ввійшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий, ще блїдий,

[1]) панська служба

Тремтячи, мнявсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить трівогу,
У дусї дякуючи Богу,
Що спас його від рук людий.

А пан сміється з них і кпить ся:
— „Ну, що, панове“ — каже він, —
„Навчили вас хлопи молить ся?
А щирий, знать, був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, се нїчого
Не шкодить вам! А Пану Богу
Молитва всюди мила є,
Як тілько в скрусї і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає.“

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас:
— „А дурнї, дурнї, дурнї з вас!
Ще більше дурнї, нїж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував,[1])
Неначе сина батько щирий,
А вас мов біс опанував
Відразу рвать ся до сокири!
Я ж, дурнї, тільки жартував!«

Мовчали всї, мов чорна хмара,
І поспускали очі вниз.
А пан: — „Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара
Наслїпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що швидко волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!“

[1]) пробував, перевірював

Народ мовчав. — „Ну, ну, мовчіть!
Я знаю все. На жаль великий,
Гадючі, хитрі ті язи́ки
Одно забули вам сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам се:
Той тілько варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе.
От я й задумав стрібувати,
Чи варті би свободи ви?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати
І довго ще вам мандрувати
По розумець до голови.“

Народ мовчав. Втім перед пана
Атаман виступив, вклонив ся.
»,Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий нині вже гонив ся,
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!
Нї, ясний пане, вірних слуг
Пани так иньші не трактують [1]),
Для жарту їх не сумітують [2])
Під хлопські пясти, під обух.
То ж ми хиба не мали б глузду
У пана довше ще служить;
Від нині дякуєм за службу, —
Хай пану Бог без нас щастить!“«

Пан очі витріщив — нї слова!
Немов атаманова мова
Йому нараз усю ту річ

[1]) так не поводять ся з ними (лат.)
[2]) посилати під щось (лат. submitto)

У иншім світлї показала.
Та ще веселість не щезала
З його лиця, і уст, і віч.

Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивну́ло, — люде підійшли
І перед пана привели
Попа безсильного, слабого,
Що підчас розруху цїлого
Лежав простертий на землї.
Він був блїдий як труп, трусив ся,
Немов підтятий; зпід повік
Полумертвий вже зір світив ся,
І ледви чутно він пророк:
»Пан жартував, мов батько добрий
З дїтьми, їх вірність трібував!
А чи і з Бого́м теж для проби
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан знїс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права, взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Зано́шу. Нинї ще там стане
Мій дух, а твій нїм[1]) рік сей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодїйські руки
Піде́, й слїду́ не буде знать
Твого буття, сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!«

Сї нї то грозьби, нї проклони,
Мов крила чорної опони

[1]) заки, поки

Світ панові заволокли.
Він затремтїв, стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далї рік: — „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
Ану! Збирайте ся додому!“

І віддалився. І ми пішли.

XIV.

Тиша після бурі. Смерть попа. — Скарги до властей. — Старостинське слїдство. — Комісар - дорадник. — Громадські плєнїпотенти. — Плєнїпотенти - мученики. — Панська научка. — «Бог правди й волї ще не вмер.»

Неначе сни тяжкі, гнетючі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чуття ревучі,
І кривда, і грізьба страшна.
А як із лїса ми на поле
Без гласу вийшли, вколо нас
Було мертве все, тихе, голе.
Снїгóва площа простяглась
Навкруг; безбарвна, сїра хмара
Закрила небо, вітер втих,
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубками з стріх сїльських.

І в наших грудях після тих
Страшних подій так тихо стало,
Так сумно я́кось, наче всї
Надїї нашї щось підтя́ло,
Мов небо нам само звіщало:
Повік вам жить на ланцюсї!

Під гнетом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се вчасти й так, — та ж ми слабого
Попа везли. Життє плило
Із уст його струйками крови;
Ввесь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тільки прошептав:
»Прощайте, дїти! І простїть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погибелї дорогу
Не виведе!«
Та ми тепер,
Уже й не радивши ся, знали,
Що тут корить ся не пора.
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать, бояв ся,
Щоб люд таки не спамятав ся,
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всї звернули;
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Плєнїпотентів[1]) обібрали,
Щоб до староства вмить ішли.

Такий то ми Новий Рік мали!
Уже відправи не було.
Замісць утїхи — всї ридали,
А к вечеру цїле село

[1]) уповноважених

Сходилось до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Останнїй раз поцїлувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очі,
А як згустїла пітьма ночі,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно[1]), аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Лиш-що ми скаргу подали
На пана до старóства, — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтїли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить,
А друга скарга до ґубернї,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска химерні
Про хлопськії права, що скверні
Промови людям промовляє,
На злочини їх підмовляє, —
На се знайшли ся свідки тут.

Бо й, справдї, Жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як здавна звик,
Заставив, пяних, говорити,
І видобув усе від них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селї; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

[1]) навпаки

Аж раз — вже пізно уночі
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сїльській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками
І в двір заїхали. Як-стій
Пішли розмови поміж нами:
»Хто се, за чим?« Аж рано крем[1])
Ми взнали: з го́стей із сусїдства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слїдства.

От почали тягнуть людий,
І ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Подїлили
Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день-у-день
Балює, бавить ся, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіння,
Не знав нї права, нї сумлїння,
Не сердив ся, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слїдство тяг,
І тим тупим спокоєм сво́їм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підхо́див,
Що неосвічених людий
До при́знань і до слїз дово́див.

[1]) або прем = нараз, притьмом

Його й прозвали »Чорт худий«.
Се слїдство вів він по-мистецьки,
Все списуючи по-нїмецьки
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й иньших люде знали,
А не нотуючи нїчого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали
І в лїсї мало що тельмом[1])
Усїх не вбили. Все до-чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку
І в свято нас, гірш антихриста,
На панщину, немов поган
Гнав на роботу — анї слова.
І кождий відходив як струтий[2]).
»Тепер нам лиха не минути!«
Селом ішла загальна мова.

Пан староста три днї сидїв
У пана, десь-колись глядїв
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарештї, пана попрощав,
Вернувсь до міста у суботу.
Комісар, мов слота осїння,
Ще тиждень висїв над селом,
І раз-у-раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволи

[1]) в один мах
[2]) отроєний (поль.)

З людей, мов воля невідмінна
Була в нїм — всїх окрити злом.

Було се вечером в неділю.
Нас кілька в хатї у дяка
Сидїло і нї-будь-яка
Розмова нам не йшла, надію
Ми стратили на наше дїло.
Втім надворі щось загудїло.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверей залопотїло.
Дячиха вийшла, і по хвилї
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонив ся й рік: »Витаю вас!«

Ми здивували ся, та він,
Оглянувши усїх у зборі,
Всміхнув ся, псикнув, на ослін
Сїв мовчки, нї з ким не витав ся,
А потім зтиха відізвав ся:
»У, савірюха там натво́рі!«

Ми слово кидали по слові.
»,Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?“«
Він ще раз псикнув, усміхнув ся
І потім поміж нас нагнув ся:
»Ну, маєте порятний квас!
Я снаю фсе! Я протоколи
Перехлятав. Ну, кльоп нїколи
Не спреше, хоч пи пропатав!
Ну, що ви там наховорили!
Хоч би вас сїкли та палили,
Ше б тілько сла не вимотав.«

Ми пояснили, що комісар,
Писав усе, як сам хотїв,

А писаного не читав.
»Там навіть вмішаний сам цїсар!«
Комісар з острахом шептав.
»Я снаю фсе! Оптумав сам.
Ось сей кавальок нате вам!
Перепишіть, а поспішіть!
Плєнїпотенти є у вас?
І ще сю ніч то Львова шлїть!«

І невеличкий папірець
Подав дякові, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди плєнїпотентів слати,
І, ще раз псикнувши вкінець,
Він почастунок відклонив[1]),
І попрощавсь, і вийшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинули ся ми наборзї,
Розбігли ся помежи хати.
Ще ніччю наші депутати
Поїхали, немов махати[2])
Так скоро мусїли, щоб стати
У понеділок на торзї.
Та хоч як обережно ми
Сю депутацію післали,
Про те між нашими людьми
Знайшов ся хтось, що до двора
Доніс про все. Ми не бували
В таких ще справах і не знали,
Що се — гарячая пора.

Гей, розізлив ся, розкричав ся
Наш пан, як тільки день освів,

[1]) відмовив ся від угощення
[2]) гал. слово на дуже швидку ходу, на біганину

Коли від Жида він дізнав ся,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами,
І зараз же писати сїв
Листи догінчії за ними,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
»Де хто таких хлопів спіткає,
Хай зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до циркулу шле.«

Що й говорить вам про той страх,
В якім жило село цїлé
Ввесь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозї,
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війнї зістане в перемозї?
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозї?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як затремтїли ми — тверде
Каміннє б дрогнуло! А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три днї тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а »додому«.

»Розумний той, поцтивий[1]) Стах! —
Сказав наш пан, — »зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всїх на їх очах

[1]) добрий, добряга — поль. poczciwy

Посли дістануть чоколяду,
Хай бачуть і хай мають страх!«
Зізвали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Плєнїпотентів в перший ряд
Велїв пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізнїх вчать,
Що хлопу пана не збороти.

Ось їх, нещасних, привели
Повязаних, блїдих, нужденних,
Обдертих, змарганих[1]), струдже́них.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: »В снїг їх! На землї
Кладїть і бийте, поки я
Не скажу: годї!«
І в спокою
Він став свистати. А двірня
У снїг нещасних повалила,
На кождого чотирі їх,
Один на голову сїда,
На ноги другий, иньші ж два
Ну молотить, що може сила.

Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо, в снїг
Лицем привалені, й кричати
Не здужали, лиш тїла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня сїче.
Вже кров крізь шматтє виступає,
Потічками на снїг тече,

[1]) збіджених, змордованих

І з снїгу, наче зпід землї,
Болюций хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А втім жінки й дїтки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданнєм і мольбою
Поверглись панові до ніг.
Пан свище, мов не бачить їх.

Одна дрожучими устами,
На-колїнках підповзши, пана
Хотїла в ноги цїлувать,
Своїми кровними сльозами
Той панський чобіт обливать, —
Та пан, все свищучи, носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В снїг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгій хвилї,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: »Досить!«
Їх підняли, снїгом обмили,
Та не було вже в бідних сили,
Щоб удержáть ся на ногах,
Їх слуги мусїли держати.
»Ну, що,« — став пан до них казати,
»Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнáєте не так!
Се вам від мене лиш завдаток,
В цирку́лї жде вас ще додаток.
Ведїть їх, хлопцї, в добрий спряток,
В шпихлїр [1]), і на один личак [2])

[1]) гамбар на зсип збіжжя (нїм. Speicher)
[2]) мотуз із лика

Усіх звяжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісти
Про подорож. Ми ще прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркýлу відведем.«

А ми стояли, мов мертвії,
І ні-чичирк. Всї ті події
Останню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Бороть ся з паном ми не в силах,
В ґубернію хиба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишаєть ся мовчати,
А нї, то поле й дім кидати
І світ за очі утїкати.

А пан, вповнї щоб довершить
Свою побіду, обернув ся
До нас і гордо огризнув ся:
»Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей надалї
Всї будете докладно знали[1]),
Як скоботати вмію я.
Жалїйте ся, хто хоче більше,
А я потраплю ще й сильнїйше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура — хай трібує!
І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цїсар,
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припáде, се ще ви вздрите, —

[1]) західно-укр. форма: будете знати

А я кажу вира́зно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
І з неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, ні, се не цїсарська справа!
Ні Бог, ні цїсар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте ж, що ска́жу вам:
Хай жадна воля вам не снить ся!
Не цїсар вам її ховає,
І поки я тут, не яви́ть ся
Вона, хиба я сам вам дам!«

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здаєть ся, сими він словами
Бажав нас пригнїтить, немов
Тяжким камінням; та противно —
По тих словах в нас дух ввійшов.
»Слїпий, слїпий!« — ми погадали —
»Ти думаєш, що світ увесь
В руках держи́ш, а доля дивно
Тебе веде і вскісь, і всклесь[1]),
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєї гордости урвесь.«

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Плєнїпотентів наших бідних
Ледви-живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
»Не бійтесь, браття! Бог благий.

[1]) впоперек

Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світї наші вороги!«

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркýлу надоспів
З ґуберні наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
»Взяли бунтівника з повіта!
Засадять же його тепер,
Що, певно, не побачить світа!«
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потїху мали:
Бог правди й волї ще не вмер!

XV.

Великодна Субота 1848. р. — Цїсарський патент зносить панщину. — Хлопи не розуміють. — «Ходїм до пана!»

Минула та зима проклята,
Остання із проклятих зим.
Зближались Великодні Свята.
Вже перед Четвергом Страшним
У полї почалась робота.
Настала вже й Страшна Субота —
Великий, незабутнїй день
Для нас, великдень наш єдиний.
Хвилину кожду тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора дїялось.
Ми зранку,
Ще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
До сїйби ладили. Була
Пора у ранїшнї обіди,

Коли упорались з зерном.
»Гальо додому, а бігцьом![1])
І кождий зараз хай приїде
Із бороною на майдан!«
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо що-сили.
Уже зібралось все село,
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями[2]);
Ще назганяли і хлопят-
Погоничів, та з вужевками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати;
Атаман ходить поміж нами,
Числить, чи всї, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик заїжджає
Горі селом, одним коньом[3]).
Край фірмана гайдук[4]) куняє,
А фірман луска батогом.
А ззаду — хто се? Боже милий!
Се ж він — комісар, се той сам,
Котрого нїби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилось,
Немов нечувану якусь
Страшну, чи радісную новість
Ось-ось почути нам судилось.

---

[1]) нарічева (бойківська) форма = бігцем
[2]) заступами
[3]) = конем (пігірська, а саме, бойківська форма)
[4]) тюремний дозорець або поліційний прислужник

Атаман навіть, хоч не трус,
А та́кож став, мов остовпілий,
І тільки буркнув зтиха: »Бог вість,
Що се значи́ть! Але, мабу́ть,
Се щось негарне.«
Як уздріли
Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;
Гайдук зжахнувсь отуманїлий,
І мало-мало сторчака
Під віз не впав. Та вмить продрухавсь,
Рукою в за́ушник почухавсь,
Зігнув ся звільна і відгріб
Солому в возї, зпід соломи
Щось виняв, мов великий хлїб,
Завите в шмату [1]). Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Злїз з воза, взяв тото́ [2]) до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтїв, загримотїв,
Що аж луною покотило
По всїм селї. Загаморило
Село. З горо́дів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.
»Тихо, гей!« —
Комісар закричав пискливо
І встав на возї, виняв живо
Папір з кишенї.
»Я отсей

[1]) ганчірку
[2]) оте (подвоєна форма)

Папір вам маю прочитати,
І прошу топре увашати,
По то патент цїсарський є.«
І став комісар муркотати
Все по-нїмецьки. Люд стає
На пальцї, рота роззявляє,
Та дé тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехрести́ть ся, зведе око
До неба і, як стовп, стоїть.

А пан комісар так утїшно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.
Скінчив. »Ну, сросуміля вшецко?[1])«
»,Нї, паночку, хоч би словечко!'«
»О клюпа, клюпа хольова![2])
Своєї волї і свопоти
Не росуміє! Слюхай весь!
Віт третїй май[3]), що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цїсар паншину тарує.
Танин не путете плятив[4]).
Най коштий сам сопі працює!
І ше отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Плєнїпотенти ваші з цюпи.
Ну, сросуміля?«
Всї мовча́ть.
»Ну, сросуміля, кльопа клюпи?
Шо так стояля, як ті слюпи?[5])
Гей, віват цїсарю кричать!«

[1]) усе (wszystko, поль.)
[2]) О, глупа голова!
[3]) по старому стилю, по новому виходило 15. травня
[4]) данин не будете платити
[5]) стовпи (поль. słupy)

Усї мовчать. Втім наблизив ся
З юрби наш вiт і поклонив ся
Комiсарю і так сказав:
»,Даруйте, пане, що приймаєм
Так холодно сю вiсть. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що мали й вас у Львiв позвать,
Аби на вiки вас замкнути;
Що цар не смiє дарувать
Нам панщини, бо то рiч панська.'«

»О клюпа кльопа християнська!
Пан мав iнтерес так касать.
І цар панам не вiтпирає,
Шо панське, тiлько опiцяє
Їм з каси панщину сплятить.
А я, слюга його, не мошу
Турить вас, правту вам холошу.
Печать ся, снаєш, шо сначить?«

»,Хай нам здоров панує цїсар,
Тай щоб при нїм і пан комiсар
Жили нам довго, — але ми
Вже так багато потерпiли,
Що боїмось, аби й сей раз
Знов на леду ми не осїли.
Ми, паночку, просили б вас:
Із нами враз у двiр ходїть,
Патент сей пану прочитайте,
Йому й печать сю покажiть,
А вже тодї, як вiн все знайде
В порядку, ми повiрим всьому.
Тодї вже й цїсарю благому [1])

[1]) Фердинанд Благий, австрiйський цїсар, за якого скасовано панщину.

Подякуємо ми любовю,
Йому добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.«

»Се топре, кльопа, ти скасаля!
Хотїм у твір, апи пісналя
І пан ваш все. Хотїм, хотїм!«

XVI.

«З цїсарського розказу». — Комісарева наука панові. — Панський жарт із комісарем.

Сидїли в ґанку пан і панї
За снїданнєм, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче пяні
Ми все подвірре заступили.
Комісар попереду нас.
При нїм гайдук ішов, що-сили
Торохтячи по тарабанї.
Поблїдла панї, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заламала,
І не то з питаннєм, не то
З сумним докором в очі мужа
Поглянула. Та, знать, не дуже
І пана втїшило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!

Та, щоб вспокóїти жону,
Пан з ґанку звільна і поважно

Зійшов, і грізно та протяжно
Звернув ся до селянства: »Ну,
Чого ви тут?« При тім став так,
Що до комісаря плечима
Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів;
Комісар з злости, наче рак,
Почервонїв. Лиш-що хотїв
Пан щось казать, аж над ушима
Його: »З цїсарського розказу!«
Мов ніж по склї заскреготів.
Пан обернувсь. »А, пан комісар!
Рідкі в нас гостї! Nu, wie geht's?[1])
Давно зі Львова? Вже кінець
Їздї? Ну, що там каже цїсар?«

»,То є патент цїсарський з тня
Сїмнацятого цвітня, року
Пішучого! І во імя
Цїсарське — с савтрішного строку
У краю паншини нема,
Танини сносять ся, й семля
Хлопам даєть ся рустикальна,
А тїтичам за право те
Сам цїсар з каси заплате —
То воля цїсаря пуквальна!'«

»О, sapperment! Warum nicht gar!«[2])
Пан скрикнув, мов змия вкусила.
»Великий цїсар! Царська сила
Над всїми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий

[1]) Ну, що чувати?
[2]) О, до ката! Чому ж би й нї!

Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать[1]).
Віднять нам те, що з волї неба
Вважалось нашим! Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що ж, ми дурнї, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прóшу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патентї:
Де хлопи паном неконтенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убивства, люті кари,
Рабунки[1]) панських дібр усїх?«

»Herr Schlachziz!« — відказав комісар, —
»Herr Schlachziz, mäßigen Sie sich![2])
Топра тля всїх пашає цїсар.
А про рапунки та рiснї
Патент нїякий не ховорить.«

»І в сорок шестім роцї нї?«

»Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітóсрінях! А лїпше п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Зачáли на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ja, панї цєю[3]),
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він би вас не пік, не сїк,
А груддю заступив своєю!
Та па! Не те вам в хольові!

[1]) ограбити (нїм. rauben), рабунок — грабіжництво
[2]) Пане шляхтичу, здержуйте себе!
[3]) поль. panie dzieju (пане добродію, скороч.)

Тля кльопа пуки і панщи́зна,
А в вас повстання все нові,
Вас све ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цїсар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Нї, пане, ти тепер посуньсь!
Кльоп не слїпий, кльоп топре паче:
Отсе сторове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns![1])
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийту́ть,
Шоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найту́ть,
Що топре вуха їм намнуть,
Аш путуть товго памятати.‘«

»О sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси.
А псів багато в нашім краю!
Та тілько ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають.
Пси вірні у тяжкій годинї
Його боронять, заслоняють!
Нї, се не пси, а просто свинї!
Не віриш? От попробуй яиш
Ти моїм псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати.«

»‚Herr Schlachziz!‘« пискнув ображений
Комісар, луком випяв грудь

[1]) мужик за нами

І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в пайськім серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох[1])
Заграли искорки зловіщі.
»Der Teufel drein! Він тут на герцї
Прийшов зо мною! Швабський кньох![2])
Гей, хлопцї, хто-сте найсильнїщі[3]),
Беріть його і заведїть
У псарню й хвіртку защепіть, —
Хай псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкнїть! Ось я снїданнє дам
Всїм, хто тут є! Де лози, буки?«

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волї мчавсь,
Лиш поли фрака ззаду мають.

XVII.

Панська псарня. — Комісар у псарнї. — Погром псарнї. — Комісар хоче до пана. — «Старопольська гостинність.» — Комісар миротворець.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.

[1]) очах (бойк. форма)
[2]) або кнюх = валило, неповертайло
[3]) хто з вас є, ви, хто є (-сьте) . . .

Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стїну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В-округ; в нїм мов несамовитий
Скигли́в і вив собачий рід.
Була там сотня тої ззїжнї:
І раси, й рости, й масти ріжні,
Хорти, бульдоґи, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А инъші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки,
Їх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили[1])
І швидше гнались за звірем;
Нїхто нї гладить, нї пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг нїхто, лиш псар Єфрем.
Було пройде́ш лиш коло плота,
То рвесь, скигли́ть тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарнї пхнути —
На нас на всїх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарнї клекотить, мов жорна
Камінне мелють. Враз піднявсь
Старшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що ро́зказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарнї опинивсь

[1]) товстїли (поль.)

Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть, що хвіртку защіпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всїми серцями потряс.
»,Рятуйте! Квальту!'« закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов искра впала між народ.
»Рятуймо!« разом заревіли, —
»Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси ззїли!«

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотїв,
Так кинулась юрба цїлáя
Туди, аж двір застугонїв
Від тупоту. В одній хвилинї
Пліт рознесли ми по колинї[1]),
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужчі і лютїщі,
Всїх перебили тут на місцї...
Крик, ґвалт, крівавії дрючки,
Прокляття, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злилóсь
Музику — дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгірре і Поділле
Ся вість про те, як ми собак
В день волї даної побили,
Собачов[2]) кровю освятили
Свободу. Нїщо то й казать,

[1]) по колові — кіл, колина.
[2]) собачою (наріч.)

Падкий наш люд на все смішнеє;
Десь їм школяр сказав про тее,
Що в Франції якась Бастилля
Була́: кого туди всадя́ть,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастиллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вольне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
»А в нас хоч песя битва буде
Замісць Бастилії!« Було́
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвилї ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усїх ішло
Одно: »Комісар! Де комісар?
Патéнт де, що прислав нам цїсар?«

Комісаря десь не було́!..
Тут люде всї заметушились:
Невже так ззїли пси його,
Що й костомахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гнїздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач: а се комісар!
Грудьми припав він ід землї,
Встромив пів тїла в песю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цїсар.
Він тряс ся ввесь, і не без труду
Ми витягли його на-яв.
Та, бідненький, аж застогнав,
На ноги ставши: пси розжерті

Штани пошарпали на нїм,
Порвали й тїло: тяжкі рани
Виднїлись в місцї не однім,
І кров лилась, — і, певно, смерти
Пожив би був він, безталанний,
Коли б заздалегідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдїяли сами.

»О-ох! Ветїть мене то пана!«
Стогнав комісар. »Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn![1]) Та кошта рана
Путе мінї за світків твох!
Тепер ше я йому пока́шу!«

І, шкутильга́ючи, ступав,
Опертий на моло́дїж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Тай пан, мабу́ть, письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що трохи надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замкй замкнувши,
Він сам з рушницею в руцї
Став у отворенім вікнї.
Таке оружнє поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і, рани на ногах
Показуючи, крикнув: »,Ах!
То є косцїнносць старопольска![2])
Herr Schlachziz, — то є пезхольове[3])

---

[1]) тепер він побачить
[2]) gościnność staropolska (старопольська гостинність), якою все чванились і чванять ся Поляки
[3]) безголовя

Тля вас! А за сапáвку[1]) тую
Я вас в тій хвилї арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?'«...

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою[2]) й крикнув: »Бачиш се?
Тїкай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибіль принесе!«

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар, мов змиєю гнаний,
Відскочив, зойкнувши, набік.
Оглянувсь, далї зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тодї до пана рік:
»,Herr Schlachziz! Хросиш?[3]) Топре, топре!
Са тее хрощенне хоропре[4])
Ми порахуємось! Ше рас
Хоровю: в імени сакона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшóна!'«

»Ходи сюди! Бери мя![5]) На!«
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кождого вікна
Заблисли люфи[6]) стрільб. Війна!
Ввесь збір заметушúв ся людський.
Комісар зблід і занїмів,
І сам не знав вже, що казати.
Коли втім в імени хлопів

---

[1]) забавку
[2]) рушницею
[3]) грозиш, грожéння
[4]) хоробре
[5]) = мене
[6]) дула

Віт виступив і так повів[1]):
„Позвольте, пане, нам дїла́ти!
Нам цїсар нинї волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?“
»Го, го, го!«
Громада зично закричала, —
»Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть вогонь! Давай соломи!
Всїх живо смирних уздримо ми,
Всїх вивабимо на простор!«

Ще дужше зблїд комісар бідний,
Затряс ся, на колїна впав.
»,О, кльопа!'« закричав, —
»,Ше лиш сей рас, сей рас послїтний
Тля мене ласку ту сропіть
І тайте спокій! Не палїть!
Втишіте ся! Тотому[2]) йдїть!
Лишіть йохо! Не похупляйте[3])
Мене! Як твір пітпалите[4]),
То сакричать усї лиш те:
Комісар так касав! Ви тпайте[5])
Лиш те, щоп він с села не втїк,
А я його вісьмý як свохо!
О, не ропіть мінї ше тохо!
Ітїть тотому і нїчохо
Про те нїкому не кашіть!«

---

[1]) сказав; дїлати = дїяти, робити
[2]) додому
[3]) не погубляйте
[4]) двір підпалите
[5]) дбайте

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й воріг обстає за ним.
»Ну, а що ж, пане, наша воля?«

»‚Ви ще не вірите?‘«
»Один
Бог бачить, як би раді вірить,
Та так багато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірить.«

»‚О, пітна кльопа! Пітний край!‘«
Зітхнув комісар, звівши очі:
»‚Так мнохо піт[1]) саснав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Як так, пішліть ви верхових
То старости, йохо спитати,
Чи я прехав в такій причині!
Та, впрочім, сам ваш пан віт нині
Не путе панщини шатати[2]).‘«

»Най буде й так! Як-стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідати«, ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посадили
Його на віз, і провели
Його гуртом весе́ло, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб з далі
Двора і пана стерегли.

[1]) бід [2]) жадати

XVIII.

Великдень 1848. р. — Пан арештований. — Комісар і пан перед громадою.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було́
Для нас Великодня такого!
Від-досвіта шум, ґамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всї до одно́го
До церкви пруть. Як перший раз
»Христос воскресе« заспівали,
То всї, мов дїти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І я́кось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цїлій землї і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлїйші вороги прощались,
Всї обіймались, цїлувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов пяна,
Кричить що-сили в кождий кут:
»Нема вже панщини, нї пана!
Ми вольні, вольні, вольні всї!«
Ба й дїтвора́, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсї.

А як скінчилась божа хва́ла,
На цвинтар вийшов ввесь народ,
І як було нас стілько сот, —
Відразу ниць на землю впала

Цїла громада й заспівала
Величнїй той, хвалебний гимн:
»Тебе, о, Господи, хвалим!«
Мов грім зарокотїли зраня
Слова високі, звуки втїшні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!
Дарма б і силувать ся, дїти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Менї на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утїх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цїлує кождого мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сїльські дївчата
Всї скиндячки з голов здіймають,
І бють поклони, і складають
Перед іконою. Кричить
Усякий на витанне друга:
»Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!« А там старий дїдуга,
В селї найстарший чоловік,
На давню, ледви замітну
Могилку аж грудьми приник,
І обіймає дернину,
Й кричить що-сили: »Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цїлих сто лїт ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтїв, а волї ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!

Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!«...

Аж ось, заледво піп успів
Паски́ христянам посвятити, —
Аж бачимо: що се долів
Селом вали́ть? Сїріють свити,
До сонця ґудзики блищать,
І вістря понад головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами!
Жовнїри! Грянув барабан,
Мов о стїну горохом сипнув.
А втім, — о, Боже мій! — я глипнув:
Посеред віддїлу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице додолу поҳиляв,
Мов день, і світ, і сонце кляв,
Людей стидавсь. Іззаду шнури,
Що панські руки оплїтали,
За кінцї у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всїх
Комісар їхав на візочку,
І усміхнувсь, як на горбочку
Побачив церкву, тиск сїльських
Людей, що очі витріщали
Зі страхом, подивом на сей
Незвиклий вид.
Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: »Гей!
Пан капраль, станьте!«
„Halt!“[1]) роздав ся
Крик капраля.

[1]) стань!

»Христос воскрес!«
Комісар крикнув до людей.
»Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тїтич ваш є! Моше,
З ним попрощаєтесь, за ту
Йохо велику топротý
Йому потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто сна', чи скоро вше
Йохо увитите, по йте
Він у хостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!«

Мовчали всї, мов онїмілі;
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всїх серцях;
Всї очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв,
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець божий.
Але нї-жаден крик ворожий,
Нї згірдний сміх, анї проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще болїли
Так, що аж зуби він зцїпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він, очевидно, лиш в тій цїли[1])
Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукові
Дав позад нього шнур нести.

[1]) з тою метою

Тепер до пана він промовив:
»Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Шо ти ввашав са хутопину[1]),
Вони чеснїйші, нїш такі,
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кпити і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — вичу[2]) то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа!...
Та я, пань-цєю, не с таких!
Я вше як слий[3]), то чиста сльопа![3])
Кеп[4]) той, пань-цєю, хто тає[5])
Пільш, нїш сам має, і хто хоче
Ропитись лїпшим, нїш сам є!
А хто менї сропив шо сле,
То най ше анї втнї[6]), нї внóчі
Менї то рук не попатає[7]),
По товхо[8]) їх попамятає!«
Тут пан, мов в клїтцї звір, метнув ся,
Підвів лице і озирнув ся,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядїв страшною,
Що той аж зблїд.
»,Гієно! Кате!
Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки слїз, розпуки?
Чи той її болющий крик,

---

[1]) вважав за худобину
[2]) виджу, бачу
[3]) злий, злоба
[4]) дурень (поль. kiep)
[5]) дає
[6]) най же анї вднї ...
[7]) до рук не попадає
[8]) довго

Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув її, в грязь повалив...
Сміттє! Та ж ти її одної
Сльози не стóїш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали, дерли нас на-впів!
Вона ж слаба, а я — закутий!
Та нї, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине!
Веди до старости мене!
Сильнїйший Бог, нїж швабська злоба!'«

»Га, га, Herr Schlachziz!« реготав
Комісар, »ти побожним став?
Sehr schön![1]) А вітколи ш то, прóшу?
Та ш ше не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти самкнув
Поперет носом церкву пошу![2])
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ше маєм час, —
А перет тим ше криміналю
Ви покоштуєте у нас!«
І капралю сказав дві слові,
А капраль крикнув воякам:
„Marsch!“
»Ну, ви кльопа, путь сторові!«[3])
Комісар крикнув нам на возї.
І похід рушив по дорозї,
І швидко з виду скрив ся нам.

---

[1]) дуже гарно
[2]) замкнув поперед носом церкву божу
[3]) будь здорові

XIX.

Двір без пана. — Провідна Неділя. — «Пані невинна.» — Хлопи роблять лад у дворі. — Пані хора. — Пані гостить громаду. — Хлопи йдуть визволяти пана.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі днї
Атаман не стає в вікнї,
Не стука костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В снї
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На-яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи лллють ся,
Сміють ся небо, всї сміють ся.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А втім згадав, що він свобідний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
»Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі хай матїр поре!«

А двір мовчить. Немов заклятий,
Стоїть він покінець села
В садї розцвилім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дїєсь в нїм. У всїх так много
Своєї втїхи, дїла сво́го,
Що й не питали, що там дїєсь,
Лиш замічали: служба грієсь
На сонїчку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Нї гомону в дворі, нї крику;
Вівати, гостей і музику

Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Нїхто не відав ся[1]) з двора.
От дивні божії дїла́!
Одно мале слове́чко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у Провідну Неді́лю[1])
По хвалї божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й ґвард'ї народо́ві:
Одні хрестя́ть ся, другі в сміх...
Втім віт зблизивсь і крикнув: »Тихо!
Панове браття,« — він додав, —
»Дозвольте слово вам сказати!«

Всї втихли.

»Бог святий нам дав
Святої волї дочекати. —
Хвала Йому!« І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всї за ним.
»Ми тїшимось, і маєм чим.
Але ж не треба забувати
Нам в радости і тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове-браття, кождий знає,
Наш пан в арештї.« Тут затих
І кашлянув. »Ну, пан із нами,

[1]) не навідував ся
[2]) в Хомину Неділю

Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але ж, панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слїзьми й словами
Благала . . .«

»,Правда, правда!‘« всї
Загомонїли. »,Добра пані,
Вона невинна!‘«

»І менї
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на нїй ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Її? Що з нею?«

»,Таки нї!‘«

»Нїхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна, чи там не склалось лихо . . .
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове-браття, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох зміж нас і в двір підїм
Потїшить паню. А як треба
В чім помогти, то й поможім, —
Се й Бог нам надгородить з неба!«

»,Так, так!‘« довкола загуло.
»,Ідїть ви, віте, і ви, Яцю,
(Се нїби вказують на мене)
І ви, Прокопе, й ви, Семене,
Ідїть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала

Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягала?
Нї, що було вже, то було,
А паню треба рятувати.
Ідіть, скажіть, що все село
Задармо буде працювати,
Аж доки не поверне пан!«

„Так, браття, так, спасибі вам!“
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нїм
Враз вибухла. Нарозтїж сїни,
Покої і стайнї, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шлйях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми сами їх
Покидали. У кухнї сплять
Лякеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печі, сміття
Валяєть ся, стук наче в будень
З покою чуть... Пройшли ми зтиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздрівши нас, задеревіли,
Все вергли і тїкать хотїли,
Та не було куди тїкать.
»Ну, ну,« — віт каже, — »не трудїть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!

Де пані?«
»,Та отут лежать'«
Візник вказав на двері спальні;
З них, ледво чуть, болющі, жальні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стілько блиску, слави
І гордости й пишноти враз —
А нині от що!
Боковими
Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані зразу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Блїда, аж синяя була.

»,То ти, Орино?'« (Ся Орина
Була єдиная людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селї:
Пішла до вітової хати
Якої помочі прохати).
Зблизились ми і кажем: »Нї!
Вельможна панї, що се з вами?«

Вона зирнула і руками
Закрила очі. »,Боже мій!'«
Вся, затремтївши, простогнала, —
»,Значить, остання вже настала
Моя година! Се розбій!'«

»Бог з вами, панї, схаменїть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся:
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада шле нас, ми готові

Вам в полї помогти і в домі
Чим тілько будемо могли.«[1])

Розкрила очі бідна панї,
Широко глянула на нас.
»,Невже се правда? Ви не пяні?
Невже ви люде теж, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чуттє?
О, Боже! Чом ти дав дожити
Менї до сеї хвилї? То ж
Від нинї все моє життє
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не пяні? Після всього
Ви раді помогти менї?
О, Бог вам за́плать![2]) Доки мого
Життя — хоч то, мабу́ть, не много —
Я буду в найвищій цїнї
Отсей ваш по́ступок держати!
Я ж така бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам за́плать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Теж поміч щирую знайшли!'«

І панї тяжко заридала,
Блїда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждать?
Ми там недовго розмовляли,

---

[1]) чим будемо могти (зах. наріч форма), чим зможемо
[2]) поль.: Bóg zapłać!

Швиденько у село післали
Скликáти хлопців, баб, дівчат.
Віт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лїкарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варя́ть
Росіл[2]) для панї; господа́рі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на-завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень панї наша встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина, — решту всїх
Сама громада розігнала.
З робіт у полї весняни́х
Найбільша часть була готова.
А панї ходить, ані слова
Не каже, лиш часо́м зітхне
Або сльозами обіллється ся,
Коли на згадку навернеть ся
Минуле клятеє, страшне.
Тай иньші ще були причини,
Що панї плакала що-днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Невже і слїд його затерли?...

Отсе три тижнї вже пройшло
Від свят. Зве панї всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвіррю стали
По-давньому і поглядали
На ґанок. Але крізь вікно

[1]) юшка з волового мняса, зупа

Відчинене маха рукою,
Зове нас панї до покою...
Ввійшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж панї вийшла й каже нам:

»Сїдайте, люде! Ось настала
Нова доба для нас усїх:
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазáть свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтиво[1])
Мене порятували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий инший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусїди, і опікуни́,
І браття. То ж простїть, що й нинї
В вас мушу помочі просить.
Та поки дїло, ми повинні
Враз випити й перекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жить!«

І, після хлопського звичаю,
Найпершу чарку притулила
До уст і вітові дала.
»Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така, як тут!« вона рекла.

»,Дай Бог, аби біда навчила
Усїх панів, як жить з людьми!

[1]) чесно (поль. uczciwie)

Хто жити ме по-людськи з нами,
З тим жити мем по-людськи й ми!'« —
Отак громада відказала,
І чарка довкола стола
По черзї з рук до рук гуляла,
Аж поки всїх не обійшла.

Засїла й пані поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не пє,
Так видно — бореть ся з сльозами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всї стихли. Далї наша пані
Як не заплаче! Всї ми ну ж
Її як мога потїшати.
Вона ж крізь плач ледви сказати
Могла: »Мій муж! Мій бідний муж!...
Де він тепер? Мої кохані,
Про нього з вас нїхто не чув?«

»,Нїхто!'«
»Неначе потонув!
О, Боже мій! Вже три недїлї!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день його все ждала, —
Його нема! О, браття милі,
Рятуйте! Се ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все ж не він в окрузї пан.
Та ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Їв, пив і полював не раз, —
То не повинен допустити
Так довго мойого морити
В тюрмі! О, Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст Твій!«

Тут хлипаннє зглушило мову.
По хвилї відізвалась знову:
»Що ж маю дїяти тепер?
До Львова їхать, чи до Відня,
Чи унизитись, як послїдня,
І тому, що його запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви менї!«

Ми похитали головами,
А далї вiт говорить: »,Нї,
Вельможна панї! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старши́й в окрузї! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цїсар,
І в Львів неблизькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по-сво́йому спішити,
То може пан наш і зогнити,
Не виглянувши із тюрми.
Нї, я би иншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,
Просїть слїзьми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть.«

Аж врадувалась бідна панї.
»Спасибі вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам нїколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії дїла!«...

XX.

Пан у тюрмі. — Пан на проході. — Пімста комісаря. — Визволеннє й закінченнє.

По своїй келії тюремній
Тїснїй, брудній, вогкій і темній
Пан, ледви дишучи, ходив.
І гнїв і жаль його душив.
Вікно ґратоване високо,
Немов підсліпувате око
Глядїло скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід — йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирох стїн
Ходив, мов звір у клїтцї бив ся,
То кляв, то Богові молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кількапацять днїв
І половини не осталось
З давнóго пана. Помарнїв,
Насовився, бігає очима
Довкола, ввесь їх блиск погас,
Чоло глибокая морщина
Розбороздила, раз-у-раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. »Се він як перший час
Сюди прийшов« — оповідали
Тюремні ключники менї, —
»То нїби свому безголовю
Сам вірить не хотїв. А далї
Як схопив ся, то по стїнї
Трохи не дер ся, та кричав,
Все вколо себе бив, ламав,

І товк о двері головою,
І арештанською їдою
Нам всім на голови жбурляв.
Три днї не їв, не спав три ночі,
І все до старости просив ся,
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносив ся
До Львова. Присмирнїв потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під-милий-Біг благав
Донести вість йому із дому.
Та нам комісар заказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келїю йому дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до-того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Його на прóхід випускати.«

От вже і нинї вечеріє,
Ось ключник забряжчав замкóм.
»На прóхід!« крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. »,Як він сміє'« —
Шептав в нетямі — »,клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слїдства? І чи вічно
Держати ме? Чом не чувати
Нїчого з дому? Я ослаб —
Се байка, — але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець, може,
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона?..
О, якщо так, то буде й твому
Життю кінець, ти сатана!'«

Тяжкі ті, невідступні мисли
Його пекли, і гнали, й тисли,
І він, затисши кулаки,
Біг мов безумний по-надвірку...
Аж глип! Іде комісар в хвіртку,
За ним чотирі гайдуки.
Комісар к ньому обернув ся,
І їдовито усміхнув ся...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І, не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: »,Кровопивче! Враже!
Чи ще із тебе не досúть?
Чи ще ти мóїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене відрáзу!'«

»Ґвальт! Рятуйте!«
Комісар крикнув, взад подав ся.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміяв ся.
»Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus![1])«
Мигуцький зблїд. »,Се що значúть ся?
Я ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...'«

»О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас конституція!
І проти права й проти пука[2])
Всї рівні. Хльопцї, legt ihn platt![3])
Хай пан пізна, що то за штука!
Legt ihn[3]) і всипте твацять пять!«

[1]) Вязничний, винесїть лавку! [2]) проти бука [3]) покладїть його лїгма

І дармо пан пручавсь, кричав, —
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблений, немов
Той труп блїдий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці стїкала кров,
І кровю також налили ся
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Нїмцю підійшов,
І шепнув: »,Ну, тепер моли ся!
Сього не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!'«

»Herr Schlachziz, панє топрочею[1]),«
Спокійно Нїмець відказав,
І головою похитав, —
»Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашіть, то є Verbrechen,
То є похроса![2]) Ви своєю
Шляхецькою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я ш тут то вас ішов в тій хвилї,
Шоп топру вість потати[3]) вам.
Ось тут у мене ваша панї
І кльопа, що пули піттані[4])
У вас, — вони сюти прийшли
Са вас просити. Кльопа клюпа,
Та топра[5]), пане! Ваша панї
Менї роскасувала купа[6]),
Як то вони їй помогли
У всїм. Не міг я віткасати,
І йшов сюта, шоп вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.[7])

[1]) panie dobrodzieju [2]) подумайте, що ви балакаєте, се не кажіть, то є злочин, то є погроза [3]) щоб добру вість подати [4]) були піддані [5]) глупі хлопи, та добрі [6]) менї багацько розказувала (купу) [7]) щоб біль, зневагу дарувати

Та тохо, шо ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung[1]) є отин тля всїх!
Ітїть ше, пане, геть вітсїль
І сапувайте[2]), шо пропало!«

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільши́ли; голова
Його схилилась, згасли искри
В очах, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсїм
Утратив тямку й почуванне,
Зробивши кроків шість, чи сїм,
Він став, оглянувсь — і риданне
Нараз ним затрясло усїм.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, котру перше
Через насилле не взнавав?...

Отут моя кінчить ся повість.
Що далї сталось — в двох словах
Скінчу. Запізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Його здоровле підточила
Так, що заледви на ногах
Міг удержа́ти ся. Рішила
Лїка́рська рада, що нема
Рятунку, лиш в італьскім краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже ж треба їхать, якщо рають!

[1]) порядок один [2]) забувайте

Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого ж є Жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні — духом прилетїв...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у дворакїв)
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з Жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італїю мчав.
Дїтей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а Жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернулась пані вже вдовою, —
Пан на чужинї десь сконав.

Жила самітно, сумувала,
З людей нї з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію[1]). І ще пройшло
Лїт кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Нї з ким, і десь кудись помчалась,
І слїд за нею замело.

А Мошко закупив село.

Сїчень і лютий, 1887.

[1]) аренду

ЛЄГЕНДИ.

СМЕРТЬ КАЇНА.

Убивши брата, Каїн много лїт
Блукав по свiтї. Мов бичі крiваві,
Його гонило щось із краю в край.
І був ввесь свiт ненáвисний йому,
Ненáвисна земля, і морс, й раннiй
Пожар небес, і тихозора нiч.
Ненáвиснi були йому всї люде:
Бо в кождому лицї людськóму бачив
Крiваве, синє Авеля лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної трiвоги.
Ненависна була йому і та,
Котру колись любив вiн бiльш вiтця,
І матерi, і бiльш всього на свiтї —
Його сестра і жiнка враз, нелюба
За те, що їй iмя було — людина,
Що Авелевi бýли в неї очi,
І голос Авелїв, і серце щире, —
За те, що так його любила вiрно,
Що, хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувала ся для нього все
Покинути, з проклятим подiлити
Його прокляту долю.

Наче тiнь
Вона ходила з ним. Із уст її

Ніколи Каїн не почув докóру,
Хоч вид її, і голос, і любов
Були йому найтяжшим, ненастанним
Докóром. Инколи, як лютий біль
Осилював його, він, мов безумний,
Гнав геть її від себе — і, послушна,
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, унуків —
Та не надовго. Як прийшла таємно,
Так і щезала, і в пустиню йшла,
Чуттєм угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що вязала
Самотного, запеклого з життєм
Людей. Теплом, що жéврілось в її
Жіночім серці, силувалась гріти
Убивця душу.
Та дарма! Мов риба,
Що бєсь об гостру кригу, аж сама
В ній сціпенієє, так вона ввесь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась вогнем.

Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втомлена,
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розіклав вогонь
І сів побіля нього, в полумя
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз-по-раз виринали
З огнистих язиків, і, ловлячи
Їх поглядом, немов здрімав ся Каїн —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно, не знали вже його повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постелі встане,

У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріння назбирає
І меду на снїда́ннє. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Промінням скісним у нутро печері, —
Тодї до неї наблизив ся Каїн,
І зараз же пізнав, що сталось з нею.
Ах, раз лишень в життю він ба́чив смерть,
Та той один раз вистачив по-вік,
Щоб розпізнати смерть у всякім видї.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице,
Недавно ще поморщене грижею[1])
І втомою, тепер мов просіяло,
Відмолоднїло. Та сама любов,
Що за життя, й тепер на нїй свїтилась, —
Та щезла туга і трівожні думи,
Немов все те, к чому душа її
Неслась і рвалась за життя — було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв його всю волю й силу.
Нї болю він не чув, нї жалю в серцї,
А лиш безсилле, повне отупіннє.
Він сїв над трупом, і ввесь день, всю нїч
Сидїв недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листя наносив
В печерю, трупа вкривши ним зовсїм,
Потім з гори каміння навалив,
І мучив ся ввесь день, крівавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печері.
Відтак обмив крівавї руки в рїчцї —
Так як тодї, по смерти брата! — й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши,
Пішов в пустиню.

[1]) журою

Де? Куди? По що?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минув ся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шáкаль вие
В розсілині, орел у небі крикне,
Сверщок самотний між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Нераз серед тиші тієї раптом
Туман піску, мов велетень, здійметь ся
Сивавим стовпом аж під саме небо,
І, крутячись, по ровені пройдеть ся,
Мов цар — і враз простреть ся знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз огнистий
Хилив ся вже додолу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хазяїн.
А втім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливав ся,
Обоє пурпуром ярким облиті
Під захід сонця, — видвигло ся щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що ледом вся замерзла,
Могутною рукою сторчки там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи, може, то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом в даль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стіни,
Її зубчасті виступи і баштп,
Що мов игли тонуть в лазурі неба.
А вниз, мов пурпуровий водопад,

Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ встеляла.
І був сей вид для вандрівця нїмого
Мов грім небесний і мов трус землї:
Він став мов вкопаний, поблїд мов труп,
І очі мов два яструби шпаркії
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид сей добре знаний був йому!
Нераз на-яві та у снах важких
Йому являв ся! Каїн затремтїв,
І гострий біль прошиб його нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що сцїпи́лись,
Замерло недошептане прокляттє.

»То рай! Гнїздо утраченого щастя,
Що, наче сон, майнуло і пропало!
То джерело безбе́режного горя,
Що так пристало до людськóго роду,
Мов власна шкура пристає до тїла,
Що поки жив, не впрвеш ся із неї!
Проклятий будь ти, привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої пекучі рани,
А не даєш ні полекші, ні смерти!
Прокля́тий будь і ти, і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В імя всїх мук людськи́х, усеї туги,
Усїх безцїльних зма́гань будь проклятий!«

Зцїпи́вши зуби, відвернув ся Каїн,
Щоб геть ітти, — та враз якийсь глибокий,
Безмірний сум обняв його: почув
Себе таким слабим, самим на світї,
Таким нещасним, як іще нїколи.
Схи́ливши голову, закрив лице
Руками, і стояв отак на місцї,

Крівавим світлом вечера облитий,
А тінь його довжезна потяглась
Ген-ген степом і в сумерку тонула.
І забажало ся йому ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Полинув зір його туди, все тїло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвилї знов
Безсильні впали.

Мов слабий в гарячцї
Якусь безумну почуває роскіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро його бентежив, в серцї
Клубами піднїмав кипучу злість,
Розпуку й жаль. Здавало ся йому,
Що пів душі в нїм гнївно рветь ся геть,
А пів без памяти, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце, і нараз,
Немов собака, спущена з припону,
Наскочила на землю пітьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій далї.
В знесиллї Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустинї
Його не страшив: божеє клеймо,
Наложене на нього, гнало геть
Від нього всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон, і супокій.
Всю ніч, мов риба в сїтї на піску
Холодному, він кидав ся і бив ся.
А як на сходї сонце запалало
І озирнуло степ — в піску найшло
Глибокий видолинок, де спав Каїн.

А він уже віддавна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло його
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мла, що залягла
Густою лавою пів видокруга.
Чого йому туди? Він сам не знав.
Нічого там не ждав, не на́діявсь,
А все ж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні
Весна зблизилась, — розпускає крила
І, пісню дзвонячи, летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Ввесь день у млї бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходове сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стїни, золотії башти, —
Та так далеко в фантастичній далї,
Що, бачилось, до неба вдвоє близше.

Та що йому та даль? Хоч крок людськи́й
І як дрібний, він перемірить ним
Ввесь круг землї, дійде́ й до краю світа,
Коли мета яка там є йому.
Від смерти брата стілько, стілько лїт
Блукав він без мети, ганявсь мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись — аж ось перший раз мета
Йому заблисла! Дух його стомле́ний
На нїй спочити може! Хай і так,
Що се спочивок на тернах, на гранї,
Та все ж спочивок, віддих, забуття!
І, перебувши ніч в пустинї, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стїн усе

Йому являв ся хоч на хвилю-другу,
Дразнив його спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо
Пустиня мачуха його кормила
Корінням, медом диких бджіл, поїла
Солоною та затхлою водою.
Та він привик до сього. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озе́ра
Перебігали шлях його. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боров ся,
Вітрам, дощам і громам опирав ся.
Природа мучити його могла,
Як мачуха нелюблену дитину, —
Та смерть його боялась.

Инколи
Його якась невпразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тиснла
Немов клїщами. Він грозив на захід,
Кляв Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе ізнов безсильним,
Нїкчемним червом, і в знесиллї падав
Серед пустинї і лежав мов труп.
І почала його проймать нетямна,
Страшна трівога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тодї зривавсь і, мов хто гнав за ним,
Запершн дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустинї,
По будяках ранив до крови ноги,
І все на захід прямував.

Як довго

Спішив отак — хто знає. Бачилось
Йому, що, може, й сотні лїт. Усе
Минуле, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуттє;
Остались тільки, як далеко в зад
Міг памяттю сягнути, спомини
Отсеї дивної вандрівки.

Врештї
Дійшов до цїли. Вечір був бурливий,
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли, продроглий, хорий і нещасний,
Під райською стїною станув Каїн.
Ввесь низ її вже в пітьмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стїною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвилї
Якимсь немов спокійним чув ся Каїн,
І, перший раз по смерти брата, він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стїни, заснув цю ніч.

Та супокóю й тут він не найшов,
І сни страшні всю ніч його томили.
Він кидавсь, і кричав, і криком свóїм
Глушив могуче вітру завиванне.
І, рано вставши, був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, нїж досї.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунуло ся хмарами й лило
Дощу потоки. Наче сїре море,
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в свóїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стїна, гладка, мов лїд, і височенна,
Здаєть ся, аж до неба — нї проходу,

Нї брами; нї наріжниць, — рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь на-двоє
На віки вічні перерізать хоче.
А на межі двох велетнїв таких —
Пустинї і стїни — він, Каїн, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!
Та нї, комашка ще щаслива! В неї
Є крила, їй піднятись можна вгору
На верх стїни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину!
Комашцї підлій можна! А йому,
Царю всїх творів, дїдичеві[1]) раю,
Йому не можна!
І в нїмій розпуцї
Він головою бив о ту стїну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки,
Знесилений, не впав неначе труп.
Три днї отак він бив ся. Крик його,
Мов звіря раненого рев, трівожив
Мертву тишу пустинї. Инколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лились. Затвердле довгим болем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далї втихомирівсь і сказав:
»Нехай і так! Проклятий я, се знаю!
Кров брата на моїх руках. Я стратив
Дїдицтво[1]) раю. Хай і так! Не місце
Менї в йому. Та за ввесь біль безмірний,
За всї ті муки без кінця, що знїс я
Й зносити буду, доки тілько буду —
Одного лиш бажаю я, о, Боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилинку,
Хоч здалека заглянути у рай!

[1]) спадкоємцеві, дїдицтво = спадкоємство, спадщина

Хоч оком скинути на се дїдицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потїхи!
А там — нехай ідуть всї муки й кари,
Які судили ся менї!«
Отак,
Простягши к небу руки, він молив ся.
Та з неба відповіди не було.
Лиш сонце сипало промінням ясним,
І каня[1]) десь в лазурі проквиляла,
Та шакаль вив в пустинї.
»Нї, дарма!« —
Промовив Каїн, — »голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда менї!
Колись було инакше, та — пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Адже ж є вихід десь у тій стїнї,
Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на вартї. Що ж, нехай стоїть!
Нехай убє мене, менї байдуже.
Не вбє — то впаду перед ним на землю,
І доти в поросї, немов червяк,
Там витись буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповнить моєї.«

І сквапно, нетерпляче рушив в путь
Поуз стїну. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна ніч минула,
Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще, —
Стїна тяглась мов в безконечну даль,
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

[1]) шуліка

Та Каїн вже не піддававсь розпуці,
Не кляв, не рвав ся. Чув він, як зневірре,
Мов та гієна, здалека кружило
Вкруг нього й дух морозило в йому́.
Та він усеї сили добував,
І гнав сю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом — вид новий:
Серед пустинї височенна, гостра
Гора. Облитий світлом сонця шпиль
Купаєть ся в небесному блакитї,
І шоломом искрить ся ледяним,
Аж слїпить очі. Низче голі скелї
Пошарпані сторчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Низче полонини
Сїро-зелені, а ще низче лїс —
Могучий, дикий бір тоне в туманї.

Спинив ся Каїн. Рій нових думок
Сей вид в душі його збудив.
»Мабу́ть«, —
Подумав він, — »не годен я дійти
До райських брам і око-в-око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабу́ть, для мене замурована
Ся брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своїм, запевно, таки вища,
Нїж ся стїна. Піду на той вершок,
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадо́бу, що в душі кипить!«

І, не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Ввесь той труд, що досї
Зазнав він, був нїчим супроти сеї

Вандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всї завади й перешкоди,
Щоб зупинить його: потоки бистрі,
Лїси непроходимі, темні звори,
Ярй бездонні і холодні мряки.
Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирав ся Каїн
Все вище вгору. Чим палкійше рвались
Його бажання вверх, тим тяжшою
Була його дорога, немічнїйшим
Все тїло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний лїс шумів над ним тужливо,
Або стогнав, і плакав, і ревів,
Вітрами битий. Лиш чуттєм одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дер ся все туди, де найстрімкійші
Здвигались стїни. Ось скінчив ся лїс,
Та не скінчилась Каїнова мука.
Його зустріли низькі та розлогі
Кущі повзучі кособеревини
Та ялівців колючих. Мов з води
В вогонь попав він: колючки густі
Що-крок йому впивали ся у тїло,
Коріннє, мов гадюки, ніг чеплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою згори глядїло
На сю безплодну муку.
Але Каїн
Не зупинивсь. Адже ж вершок гори
В маґічнім блиску перед ним яснїв,
Манив його! Хоч ввесь підплилий кровю,
Посїчений, пошпиганий, подертий,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І лекше відітхнув на полонинї.

Край джерела, що в зворі джуркотїло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тїло у його воді погожій.
Ту й папороть солодкая росла
На обриві скальному: накопав
Її коріння і, ополоскавши
В воді, поїв, а решту про запас
Сховав. Отак перепочивши день,
Пустив ся далї. Ховзають ся ноги
По мху твердім, натужують ся жили,
Повітрє лїть ся в знемощілу грудь,
Мов олово холодне, вогнянії
Колеса крутять ся перед очима,
І вітер чим раз дужщий, холоднїйший
Проймає. Наче муравель повзе
Угору Каїн, ба, ще й муравлеві
Завидує: йому байдуже вітер,
Байдуже обриви стрімкі й ховзькі,
Байдуже втома!

Ось убога, сїра
Минулась зелень — всюди голі скелї,
Мертві, грізні. Життя тут нї слїду́,
Лиш вітер свище, та орел часо́м
Скигли́ть та шарпає свою доби́чу.
Тут кождий крок хибний — нехибна смерть.
Тут смерть на кождім кроцї розставляє
Сто вартових, захланних на доби́чу:
І дощ, і снїг, і вітер, сонця блиск,
Орли, й камінне, все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня — вже вечеріло,
Як Каїн став на самому вершку —
Скелєт нужденний, ранами покритий,
Пѣодроглий ввесь і ледви-що живий,
Останнїх сил добувши, став на голім
Ледї. Куйовдили вітри могучі

Його волоссє, рвали драну одіж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нїчого, ввесь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах,
І очі ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому промінню
Купавсь велїчнїй, ясний »город божий.«

І що ж побачив в ньому?
Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листєм, та квітки чудові
Хитають ся на стеблах. А крім них
Анї душі живої, анї звука.
Та нї! Посеред раю, на майданї
Два дерева найвищі, найпишнїйші.
О, Каїн добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Це на право —
То дерево життя: небесний грім
Вершок його розтрискав, розколов
Ввесь пень його до самої землї,
Та не убив його живої сили!
Воно росте, пускає гилле в шир,
Пускає пасиннє нове довкола!
А те на лїво — дерево знання
Добра і зла. Під ним клубить ся гад,
А на гильках його багато плоду
Понависало. Плід той так блищить,
Манить, яснїє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і, мов град,
Посипались плоди оті на землю,
І всї відразу попелом розсїлись,
Вогнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каїн далї: в млї рожевій
Щось зароїлось легке, прозірчасте,
Мов комашня. Придивлюєть ся — люде!

Се тисячі людей і мілїони,
Мов пил вітрами звіяний, кружáть ся,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всї круг дерева знання́ товплять ся,
Всї рвуть ся, топчуть ся, падуть, встають
І шарпають ся вгору, щоб захопить
Хоч плід один, хоч ки́сличку одну
Із дерева знання́. Потоки крови
І море слїз значáть їх путь, — дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсиплеть ся в устах,
Вогнем пекучим бухне. А, вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютїйший
Стає, озвірюєть ся на ввесь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Вали́ть і ломить те, що другий ставив,
Пали́ть, руйнує — просто, божевільні!

А дерево життя стоїть та тужить:
Нїхто не рвесь до нього! На йому́
Плодів не много, з виду не блискучих,
Захованих між листєм та тернами,
То ж і не ла́сить ся нїхто на них.
А як часо́м, відбившись від юрби,
До нього хто навернесь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, — то мов
Ворони кидають ся всї на нього,
І бють, і рвуть, і мучать, і калїчать
Його, мов за найтяжчую провину.

Аж ось два звірі на майда́нї стали.
Один під деревом знання́ засїв
Вели́чнїй, нерухомий і суворий,
З лицем жіночим дивної краси,
І з тїлом льва. Мов нетлї до вогню,
Так люде-привиди роєм безмірним

Його обсїли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекельну муку
В їх лицях видно, тїні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах
Почвари. Ся ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов рої людей товплять ся
До дерева знання, і бють ся, рвуть ся
За плід його, їдять — і знов вертають
До звіря — та спокóю не знаходять,
Мов листє те осїннє, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом життя
Засїв: з крилами лилика[1]), з хвостом
Як пава, з кігтями орла, із тїлом
Хамелєона, і з жалом змиї.
Що-хвиля він мінив ся і метав ся,
Манив до себе всїх, і всїх відвóдив
Від дерева життя. А хто в ньомý
Поклав усю надїю і за ним
Наслїпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опиняв ся.
І піднїмались руки, кидались
Прокляття — не на звіря-ошуканця,
А все на дерево життя. »Воно
Химера, ошуканство і брехня!« —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядїв на вид сей Каїн, і немов
Ножем по серцї різало його.
Йому здавалось, що ввесь біль, всї муки,
Всї розчарованя тих мілїонів
В його душі бушують, серце в нїм
Клїщами тиснуть, торгають нутро.
І він закрив лице своє руками

[1]) кажан

І скрикнув: »Ох, доси́ть, доси́ть, о, Боже!
Не хочу більш глядїти на сей вид!«

В тій хвилї сонце потонуло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в душі у Каїна остав ся,
Несвітський, гострий біль. Він застогна̀в,
І на студену площу ледовую
Мов труп звалив ся.

Холод ледовий
Збудив його. Вже серед неба сонце
Яснїло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надїя.
Де вчора рай виднївсь, стояла нинї
Піднебною стїною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалїв
За райським видом; він один лиш чув
У серцї голос: »Геть відсїля! Геть!«
І наче злодїй, що, в чужу комору
Закравшись, замісць скарбу дорогого
Розпечене залїзо в руку вхопив, —
Так Каїн вниз спішив з верха снїжного.
Важкії думи, мов над стервом круки,
Носили ся і крякали над ним.

І думав він: »Так от чим Бог дурив
Вітця, мене і всїх людей! Бо ж певно,
Що без його знання́ і волї се
Не сталось би! Бо й хто ж роздер надвоє
Життє́ й знанне́, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чи ж не його це дїло?
Тодї, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заки ще
Создав Адама — вже прокляв його,
Вже назначив ввесь рід його на муку,
На вічне горе! Бо коли знанне́

Є враг життя, то по що ж нам бажанне
Знання? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотів, щоб ми не коштували
Плодів знання, по що ж садив те древо
І тим плодам таку додав приману?
Коли хотів, щоб ми живі були,
Чому ж спершу нам не казав поїсти
Плодів із дерева життя?«

Мов чайка,
Що скиглить над дітьми, понад багном
Літаючи, о трощу б'є грудьми,
То знов до сонця вивернесь в лету,
І все кричить, і б'ється, й колесить, —
Отак і Каїнова дума-скрута
В тім безконечнику металась, билась
Без виходу. Усівши під скалою,
Він спочивав, холодним потом злитий.
І, зажмуривши очі, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки його зійшли.

»Що се — знанне?
Чи справді ж так життю воно вороже?
Здається ся — так! Оте знанне нещасне
У моїм серці розбудило лютість
На брата, вбийником мене зробило —
За те, що він, не думавши, попросту,
Мене нагнуть хотів у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знанне куди ж
Веде потомків моїх? Звірів, птицю
Й себе мордують, землю сплюндрували,
Шукаючи, кого б і що б убити.
Усякий камінь гострий та твердий
Для них на ніж, на спис, стрілу придав ся;
У оленя на те ж зривають роги,

У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке каміннє,
Котре в вогні розтоплюєсь мов віск,
І вивчились робити з нього стріли,
Ножі і списи, твердші і гострійші,
Ніж з кременю. От де веде знанне!
Кров, рани, смерть — його найперші дари.«

»Так по що ж ми бажаємо знання?
Значить, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хиба ж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по-свому — більш нічого.
Хиба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, йому потрібно мяса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не зжів! А той, що лук
І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить — знанне, то не бажаннє смерти,
Не враг життя! Воно — веде к життю!
Вбезпечує життє! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама — не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам — не убийник! Так значить — знанне
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стаєть ся добрим або злим
Тоді, коли на зле, чи добре вжите.
А хто ж його вживає? Хто його
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?«

Непривичний до думки
Старечий ум, мов раненая птиця,
Метав ся, тріпав ся у темноті,
Та відповіди на питаннє тее

Не міг найти. І знов у иньший бік
Звернувсь.

»А що ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?
Чи справдї в'ни безсмертє можуть дати?
Здаєть ся, нї! Оті немногі люде
Там в раю, що плодів тих коштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирали, бачилось, і пропадали.
Так що ж давав їм плід той? А! Вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весїллє,
Вмирали з усміхом; із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що це значи́ть? Знать, смерть їм не страшна!
Знать, джерело життя було в їх серцї!
Яке ж се джерело?...«

»Я бачив: тільки
Хто плоду з дерева життя вкусив —
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднїмав, і кликав
Усїх до себе, ворогів найгірших
Мов другів обнїмав, і був неначе
Той пластер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чуттєм святим наскрізь пронятий.
Значи́ть: чуттє, великая любов —
Ось джерело життя!«

І скочив Каїн,
Мов звір сполоханий, і оглядав ся
Довкола, і шептав немов в нетямі:
»Чуттє, любов! Невже ж це так, о, Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Нї дерево знання́, нї загадковий

Той звір не скаже? Бідні, бідні люде!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всї звірі можуть!
Чуттє, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Могучий зáрід їх у кождім серцї
Живе — лиш виплекать, зростить його,
Й розівєть ся! Значúть, і джерело
Життя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О, Боже мій! Невже ж це може бути!
Невже ж ти тільки жартував, як батько
З дїтьмú жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?«

В тій хвилї Каїн наче просіяв.
Чудовий супокій розлив ся враз
В його душі. Забулись всї страждання!
І сонце гріло, і земля яснїла,
Вся в золото й рожевий блиск повита,
Мов дївчина, що з купелї виходить.
На хвилю, опянїлий щастєм тим,
Він стратив память, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.
»Боже!
Невже це правда? Навіть в мóїм серцї,
Гнилім, побитім і закаменїлім,
Живе ще, розвиваєть ся й цвіте
Те райське сїмя, та свята любов!
О, так! Я чую це! Тепер, по довгих
Лїтах прокляття я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серцї мóйому ненависть.
Менї так дуже жаль усїх людей,

Тих бідних, заслїпле́них! Я їх так
Люблю з їх слїпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі Ти покуси їм, о, Боже,
Порозставляв в дорозї, а слабою
Натуру їх вчинив! Отсе мізерне
Знанне́, котре мов искорку хоронять
І роздувають — що їм з нього! Тьма
І загадка сидить при нїм на стражі.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови — другий звір
Загородив, химера бистрокрила,
Котра маня́ть і найяснїйшу правду
У привид, у ману пусту зміняє.
І мечуть ся вони, мов лист сухий
В осїннїм вітрі — рїжуть і мордують
Одні друго́их лютїйше звірів лютих,
І риють ся в землї, до неба рвуть ся,
Пливуть по морі — в небі, чи за морем
Шукають раю, щастя, супоко́ю,
Шукають того, що лиш в серцї сво́їм,
В любві взаїмній можуть ізнайти!«

»І ще ж, хиба ж повік їм так блудити?
Хиба ж нїколи не найду́ть вони
Дороги прямої? Хиба ж надармо
Їм дане те бажанне невсипуще?
Нї, кождому жить хочеть ся! І кождий
На те і розум має, щоб житте
Від смерти відрізнити. І коли
Йому вказать дорогу до життя,
То, певно, не піде́ на стежку смерти.
Так я ж отсю дорогу їм пока́жу!
Я, прадїд їх, відсло́ню правду їм,
Тяжким терпіннєм віковим здобуту.
Приго́рну їх до серця і навчу

Любить себе взаїмно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убивства.
Я, перший вбийник, викуплю свій гріх
Тим, що відвéрну всїх людей від вбивства.
О, люде, дїти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по стратї раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,
Котра поможе вам його здобути,
У власних сéрцях рай новий створити!«

Так думав Каїн і поспішним ходом,
Із серцем повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупúть хвилини дух перевести,
Щоб швидше лиш! Стареє сердце бєть ся,
Тріпочеть ся, мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутії згадки
Зворушились, коли зза горбика,
Мов синя хмарка, показав ся дим
Із людської оселї. Мов дитя
Що-духу він на горбик вибіг, став,
І довго-довго видом тим впивав ся,
Що розстелив ся перед ним — сто раз
Милїйший, нїж недавнїй привид раю.

Пишний крайобраз! В глибинї його
Велике озеро, мов лазурове
Хрустальне дзеркало, що в далї десь
Зливаєсь з небом. Береги, в роскішну,
Багату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуть ся та приглядають ся
Собі у тихім дзеркалї глибокім.
А близше сугорби, покриті лїсом,
Немов вінком могутним віддїлили

Той тихий кут від решти світа.
Глянь!
Там в тихім заливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки, покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками.
Дим курить ся зі стріх. Жінки в хатах
Перекликають ся. По озері,
Мов павуки, снують човни легенькі —
То рибалки великі сіти тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спіс[1]) спіжевих.
А супроти села на узберіжжю
Майдан широкий, а на нім не бджоли
Роєм гуляють, не джмелі гудуть:
То молодіж сільська гуляє. В сонці
Вилискує ся голе, смагле тїло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волоссє чорне розвіває.
Одні навзаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збирають
Блискучі раковини[2]) над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого дїда обступили, що
Сидить на каменї, брязчить на струнах,
І щось співає.

Все те Каїн бачив
Мов на долонї, плакав і сміяв ся
Із радости. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,

[1]) рибальський прилад (спіса), те саме, що ости
[2]) мушлї

Їх праць, забав і ро́зривок щоденних
Таким йому чудово гарним видавсь,
Що, причарований, він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивав ся
Тим видом, мов найбільшим щастєм земним.
Втім крик зробив ся між дітьми́: у лука
Струна́ порвалась. »Діду, дїду Лемех,
Направте лук!« І дїд покинув грати,
І лук узяв, руками пильно щупав
З усїх боків, махаючи при тім
Похиленою головою. Каїн
Відразу догадавсь, що він слїпий.
Ось виняв він зза пазухи струну́
І на рого́вий лук напяв, і брязнув
По нїй. Мов ластівка, зацвіркотала
Струна́, і щось немов вступило в дїда.
— „Ех, дїти!“ — скрикнув він і з місця встав, —
„Старий я став, слїпий, а ще готов
Поміряти ся з вами при стрільбі.“

»Го, го, дїд Лемех до стріли береть ся!« —
Загомонїли хлопцї. — »Браво, дїду!
Давайте з нами до мети стріляти!«

— „Де ж та ме́та? Ведїть мене туди,
Де стаєте́!“

В тій хвилї ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближав ся
На край майдану.

»Горе! Хтось чужий.
Іде! Розбійник! Лїсовий дикун!
Рятуйте, дїду!«

І, немов курчата
Від яструба, вони до дїда збіглись.
Дрогнув дїд Лемех.

— „Де є той дикун?“ —
Спитав суворо.
»Ізза кедра вийшов!
До нас іде!«

І Лемех ані слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Уклав і — вистрілив.

»‚Стій, Лемех, стій!‘« —
Роздав ся голос. — »‚Я твій прадїд Каїн!‘« ...
Та в тій хвилинї гострая стріла
Йому попала прямо в серце. Скочив
Угору Каїн, і лицем на землю
Упав, аж вістрє вилїзло плечима,
А руки судорожно в землю врились
І задубіли так.

»Гурра, дїд Лемех!« —
Хлопята крикнули, та Лемех тільки
Махнув рукою. Він, мов труп, стояв
Блїдий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

»Що вам, що вам, дїду Лемех?«
Защебетали дїти, але дїд
Ледви промовив стиха: — „Що сказав
Отой дикун?“

»Сказав, що він є Каїн,
Ваш прадїд.«

— „Каїн? То не може бути!
Мій прадїд Каїн! Дїти! Се ж було б
Страшне нещастє, як була б се правда!
Глядїть лиш, де він, що з ним?“

»Він упав
Отам близь кедра і лежить спокійно.«

— „Ходім до нього! Може, він живий!
О, Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!“

І, спотикаючись, тремтячи ввесь,
Дїд Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлопята. Хоч слїпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поки не спіткнув ся і не впав
На трупа Каїна.

— „Се він! Се він!“
Мов божевільний, скрикнув Лемех. — „Дїти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть приняв
Із моїх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усїх сюди!“
І поки дїти
Побігли по батьків, дїд Лемех сїв
При трупі й, доторкаючись рукою
Лиця його й простілених грудей,
Завів мов над колискою дитини
Тремтячим голосом старезну пісню:

«Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мойого відрада,
Кажсе божий глас:
Хто над Лемехом глумúть ся,
На нїм Лемех буде мстить ся
За раз — та сїм раз.
А хто Каїнів убийця,
То на тім сам Бог помстить ся
Сїмдесять сїм раз.»

Раз-по-раз, мов безумний, він співав
Сю пісню. Вже зійшлось усе село
На вість трівожну. Всї широким колом
І трупа і убивця обступили.
Вкінцї немов прокинув ся дїд Лемех

І, голову підвівши, наче сонний,
Промовив: — „Що, є тут хто при менї?“ —

»Ми всї тут, дїду!« — загула громада.

— „Так плачте, дїти! Се наш пращур Каїн,
Проклятий Богом за убивство брата,
І семикрот проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселї,
І смерть приняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляттє боже навела
І пімсту на дїтей і внуків ваших!
То ж плачте, дїти! Плачте над собою!
А сього трупа, се прокляте тїло,
Не доторкаючись, похоронїть,
Щоб свїта божого він не поганив,
Щоби на нього сонце не глядїло,
Щоб звір, його наївшись, не сказив ся,
І птиця, наклювавшись, не здихала!
Зносїть каміння і, немов собаку,
Прикиньте ним його, піском засипте
І обсадїть тернами! Хай повік
Прокляте буде місце, де полїг він!«

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидувать камінням
Мерця. А він лежав, немов дитя
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерти тлїла ще
Несказана утїха і любов.
Та швидко купою каміння труп
Покрив ся; кинений ізблизька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землї,
Похоронив на вїки під собою.

1889. р.

ПЯНИЦЯ.

Присвячую «великому писателеві руської землї», ґр. Л. Н. Толстому.

Був то раз собі пяниця:
Все пропив, що тілько мав.
Чи то піст був, чи мясниця,
Все один закóн тримав:
Чарка, »бляшка«, чи скляниця,
Пив і все припоминав[1]):
»Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерти гоп до неба!«

Чоловіче, чи жіноче
Товари́ство — він любив;
Як нїхто вже пить не хоче,
Він до сволока хоч пив:
»Цур та пек! Здоров, сволóче!
Щоб ти черги не хибив!
Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерти гоп до неба!«

І таку вже мав натуру:
Нїде чарки не минав,
Добрий трунок[2]) пив, чи люру[3]),
Чи кінчив, чи починав,
То все щиро, а не з дуру

---

[1]) пригадував (поль.)
[2]) напиток (нїм.)
[3]) поганий напиток

Імя боже споминав:
»Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерти гоп до неба!«

Та зимою раз, підпивши,
Ніччю з коршми прямцював;
Стежку простую змиливши,
У снїгу заночував, —
Мов в перину ноги вкривши,
Як заснув, то вже й не встав.
Мов пташина сонна, біла,
Дух стрепавсь і пурхнув з тїла.

Прокидаєсь. »Брр! Огидно!
Адже ж це я вмер, бігме!«[1])
Труп в снїгу, що вже й не видно,
Дух стрілою вгóру дме.
Стало страшно так і стидно...
»Ну, як чорт мене візьме?
Ще смолу заставить пити!
Краще б в ‚Общество'[2]) вступити!«

Та тепер було вже пізно:
Райська брама перед ним,
І згори глядить так грізно
Огнекрилий херувим.
Коло брами не завізно —
Стука, стука бідний Клим,
Шепче, ждучи ласки з неба:
»Дай нам, Боже, що нам треба!«

Пан Біг в небі зачуває:
Знає, хто це, та мовчить,
І Петрові повідає:

---

[1]) їй-Богу, далебі

[2]) Поет має тут на думцї »Общества трезвости«, що то їх засновували було, за почином Наумовича, москвофіли в Галичинї.

»Глянь-но, Петре, хтось стучить!«
Ось Петро ключа виймає
І до хвірточки спішить.
— »‚Хто там, гей? Чого потреба?
Хто калатає до неба?‘«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »‚Що, пяниця?‘« — розкричав ся
Божий ключник — »‚геть із ним!
Ти, небоже, в пекло справ ся, —
Тут не є пяницям прийм!‘«
Похололо в Клима в серці,
Далї так спитав крізь дверцї:

»Божа воля й суд небесний,
Проти нього нам не стать!
Та скажи, мій пане чесний,
Як тебе мнї величать?
Чую голос твій чудесний,
Та парсуни не видать.«
Та Петро сим образив ся,
Так на Клима розгрозив ся:

— »‚Дурню, ти собі гадаєш,
Що і в нас ваш польський лад?
За що мене паном лаєш?
Чи то тут панів є склад?
Всї ми в небі рівні, знаєш!
Всякий всякому ми брат.
Я не жаден пан-канчучник,
Я Петро, небесний ключник!‘«

»А, то ти, святенький Петре!«
— Клим утїшно одвічав, —
»Чом же так гірке, не тепле
Слово ти менї кричав?
А забув, як сам запекле
Ти Ісуса відрицав?

Я, що-правда, пив надмірно,
Та Христа держався все вірно.«

Вчув Петро, висóк почухав,
Губи міцно затиснув,
Далї »руської« понюхав
Тай тихенько геть шмигнув.
А пяниця слухав-слухав,
Знов у браму грюконув,
Та тремтить, та зтиха шепче:
»Дай нам, Боже, що найлекше!«

Пан Біг в небі зачуває;
Знає, хто це, та мовчить,
І Павлові повідає:
»Глянь-но, Павле, хтось стучить!«
Ось Павло свій меч виймає
І до брами ним бряжчить.
— »,Хто там? Жив, знать, дуже свято,
Що так в браму бєш завзято?'«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся, —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »,Що, пяниця б тут ще пхав ся?
Чи тут коршма? Геть із ним!
Марш у пекло! К чорту став ся!
Марш в вогонь, смолу і дим!'«
Став Клим, мов окропом змитий,
Далї так став говорити:

»В пекло, кажеш? Га, як мушу,
То воно вже не втече.
А ти хто, небесний мужу,
Ось що рад я знати ще.
Голос твій паде у душу,
Та не бачу у лице.«
З неба голос бє здоровий:
— »,Я Павло, слуга Христовий!'«

»А, то ти, святенький Павле!
— Клим до нього гнеть озвесь. —
»Ось хто тут в роскоші плавле!
Так се ти мене женеш?
А забув, колишнїй Савле,
Як ти двигав камінець,
Степана каменувати,

Всїх христян хтїв мордувати?
Бачиш, хоч який я грішний —
Горлом більш, нїж слїд, текло —
Але знає Бог всевишнїй,
На таке не згоден зло.
А ти в дим мя[1]) гониш вічний!«
Не дослухував Павло:
Сюди-туди озирнув ся,
Тай від брами геть вернув ся.

Ждав наш Клим, що з того вийде,
Далї знов до брами бє.
Каже Пан Біг: »Гей, Давиде,
А поглянь-но, хто там є?«
Взяв Давид »своє хламиде«,
Перед брамою стає:
— »,Хто ти? Що там за помана
Розщибаєть ся від рана?'«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »,Що, пяниця тут припхав ся?
Тут не місце! Геть із ним!
Там у пекло к чорту став ся,
Питъ вогонь, смолу і дим!'«
Став наш Клим хоч сїсти й плакать,
Далї так почав балакать:

»Гострий на́каз твій, та, певно,
Маєш право так владать.

[1]) мене

Та скажи, благаю ревно:
Хто ти, рад би я вгадать.
Голос твій страшний смертельно,
Та парсуни не видать.«
— »,Тай дурак же ти безмізький!
Я Давид є, цар жидівський!'«

»А, то ти, Єсеїв синку?
Бач, який ти гострий став!
Чи як Урієву жінку
В чоловіка ти украв,
А самому лист в торбинку
З засудом на смерть поклав,
Як дівчат, невинні дїти
Заставляв ти труп свій гріти,

Чи тодї ти присвятив ся?
Я — пяниця, бачить Біг,
Та сли б так в гріхи вгатив ся,
Сли б такий один лиш гріх
В мене на душі світив ся,
То я б просто в пекло біг.«
Вчувши се, Давид лиш плюнув
Тай від брами геть посунув.

Знов бє в двері Клим, аж стогне;
Пан Біг слуха та мовчить.
Далї каже: »Соломоне,
Глянь-но, хто там так гурчить?«
Той надїв »своє короне«,
Йде до брами тай бурчить:
— »,Хто ти є? Чого бажаєш?
Що тут браму розбиваєш?'«

»Прошу ласки — Клим озвав ся —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »,Що, пяниця тут припхав ся?
Тут хиба пяницям прийм?
Геть іди, до біса став ся,

В пекло лїзь, у сїрку й дим!'«
Став наш Клим, засумував ся,
Далї ось як обізвав ся:

»Вже четвертий раз це чую,
Що мій пляц[1]) на пекла днї.
Та заки ще помандрую
Там, де пряжуть у вогнї,
Ласку зволь менї отсюю:
Хто ти є, скажи менї!«
— »,Ну, се ласка не велика:
Я є Соломон владика.'«

»Соломоне, як же ж марно
Смієш ти мене губить?
Чи забув ти, як то гарно
Вісїмсот жінок любить?
Я з одною жив безкарно...
Також бовванам кадить
Я не думав анї трішки,
Хоч вони в нас ходять пішки.«

Вчувши слово те, як змитий,
Соломон кудись побіг.
Клим став знов у браму бити,
Далї крикнув, як лиш міг:
»Господи, чи Ти сердитий,
Чи лиш суд святих Твоїх
Від небесного одвірка
Шлють мене, де дим і сїрка?

Господи, я грішний, клятий,
Та оті святцї, що тут
Приходили мене гнати,
Ще грішнїйшії, мабуть!
Можуть ті тут панувати,
То найди й для мене кут:

[1]) місце (нїм. Platz)

Я ж не бив, не дер, не смикав,
І Твоє імя все кликав.«

Пан Біг в небі все те слухав,
Усміхавсь і ждав кінця.
Клим до брами вже не бухав,
Став, мов та блудна вівця,
І розплакавсь. Бог порухав
В плечі Ноя-праотця:
»Глянь-но, Ною небораче,
Там під брамою хтось плаче.«

Ной потюпав, прислухáється:
Справдї, плаче і рида.
Ось він лагідно питаєсь:
— »,Хто там?'« — Клим відповіда:
»Клим, пяниця. Кепсько маєсь!
Смирно я прийшов сюда —
Ласки в Бога доступити,
А мене шлють сїрку пити.«

— »,Сїрку пити? Тьфу, небоже!
Навіть найстаршим чортам
Се питтє зовсїм негоже,
Не то нам! Та біс їй там!
Хто як хто, а Ной те може
Присвідчить усїм світам:
Попри звісні райські ябка[1])
Є найлїпше — добра капка[2]).

О, вживав, не укриваю,
Тої капочки і я,
І її ще й нинї в раю
Згадує душа моя.
То й на тебе Бог, гадаю,

[1]) яблука (скороч. з поль.)
[2]) капелька, глиток

Не візьме з кута кия.
Як лиш тим гріхом ти грішний,
То ходи у рай предвічний!'«

І Ной, батько сїдоглавий,
Клима зтиха в рай впуска.
Пан Біг добрий і ласкавий
Теж не вигнав пияка.
Ну, спитає хто цїкавий,
А мораль сього́ яка?
О, моралї тут три бочки,
Ось дві-три важнїйші точки:

»Любиш, брате, чарку, живо
Дякуй Богу і за се!
Лучше хто пє мід і пиво,
Нїж хто братню кровцю ссе.
Не з пяниць найбільше жниво
Чорт у пекло понесе.
Ти ж по смерти по-пияцьки
Лїзь у небо хоч би рачки.

Як святі тебе полають —
Ти надії ще не трать:
Свій уряд вони лиш знають,
Не всю божу благодать.
Просьби, сльози силу мають
Ноя в поміч підізвать.
Та ще й те май на прикметї:
Впивсь, — спи в коршмі, не в заме́тї!«

Відень, грудень 1892.

ЦАР І АСКЕТ

індійська леґенда.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА.

Леґенда, котру тут подаю, є вільна перерібка одного епізоду санскритської книги Маркандейя-Пурана. Книги, звані «Пурана» (святі повісти), займають у санскритській літературі доволї видне місце. Є їх усіх 18, і разом вони обіймають 1,600.000 віршів, а майже вруге стілько обіймають тзв. „Упа-Пурани“ (менші Пурани), з чого можна собі виробити уявлїннє про обєм тої величезної літератури. Пурани належать до найпізнїйших творів санскритської літератури й повстали в часї від VII. до XII. віку по Хр., а то й ще пізнїйше. Навязуючи до святих книг Веди й до великих національних епопей Магабґа́рати й Рама́яни, Пурани оповідають про сотвореннє й відновленнє світа, про поділ часу, про встановленнє законів і релїгії, про родовід патріярхальних родин і царських династій. Без сумнїву, в тих нових Пуранах, досї ще дуже мало простудіованих европейськими вченими, в масї новіщого, брагманського віршования заховалось чимало зломків давнїщої, свобіднїщої творчости, багато поетичних перлів високої стійности. До найкращих належить, безперечно, повість про терпіння царя Гарісчандри. Повість ся була в старій Індії дуже популярна й належить до найстарших індійських леґенд; завязки її стрічаємо вже в найдавнїйших брагманських поясненнях Веди, в так званій Айтарейя-Брагмана. Таксамо популярна була історія царя-аскета Вісвамітри. Обидві ті історії, в ріжних віках ріжно оброблювані, становлять нинї великий хаос ріжнородних і незгідних зі собою варіянтів. Взявши основою своєї перерібки варіянт, мабуть, найпізнїщий, що становить глави VII. і VIII. Маркандейя-Пурани — я користував ся текстом транскрибованим і перекладом Ріккерта (Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft XII.),— я дозволив собі супроти ориґіналу поробити деякі зміни. Поперед усього індійський розмір і індійський спосіб оповідання я замінив нашим, сучасним; я не хотів давати перекладу індійського тексту, але індійську леґенду, по-нашому оброблену; задля того я, держачи ся взагалї вірно ходу оповідання Пурани, дозволяв собі декуди коротити, инде знов ширше малювати деякі сцени й ситуації, про те дбаючи, щоб леґенда на сучасного читача робила хоч у приближенню таке вражінне, яке мусїла в санскритськім ориґіналї робити на давніх Індів. Задля тої самої причини мусїв я мітольоґічний deus ex machina, котрим кінчить ся індійська леґенда, усунути й замінити його закінченнєм, котре, на мою думку, більше відповідає нашим почуттям і поглядам.

Присвята С. І. Щербацькому.

В непривітній, далекій чужині,
В наддунайській столиці шумній,
Мов криницю посеред пустині,
Я найшов Тебе, друже Ти мій.

І як рад, хто в пустині кочує,
Край криниці в жару спочивать,
Так і я, одинокий в тім здвизі,
Із Тобою любив розмовлять.

Як криниця і небо і зорі
Відбива на перловому дні,
Так слова Твої чесную душу,
Світлий ум виявляли мені.

Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розвій
Ми не раз заводили розмову —
Тут уважний слухач був я Твій.

Так прийми ж отсю вбогую пісню,
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих, братерських розмов.

І.

Дух гордости, що дметь ся над людство
І світ увесь опанувати хоче
І в своїм ході топче серце людське
Зарівно з червяком мізерним — він
Не згиб іще й, мабу́ть, повік не згине.
В порфірі царській, у вояцькій зброї,
В аскетовім лахміттю, чи в словах
Бездушних книжників ховаєсь він,
Немов змия в сухому листю: ось-ось,
Коли найменш її ти сподївав ся,
Вона з укри́ття вилїзе й страшними
Сувоями опутає тебе,
Затроїть душу зубом їдовитим.

Колись лице Медузи Форкісівни
Ту силу мало, що змінялo в камінь
Усякого, хто в нього зазирнув.

Поезіє, красавице чудова!
Твоє лице подібну силу має
Зміняти камінь самолюбства й злости
У сльози, в співстражданнє до людей.
От тим то ти завзятий, вічний воріг
Змиї страшної — гордощів надлюдських.
Окрилюючи духа, ти зара́зом
Змягчаєш серце, вказуєш йому,
Як много спільного, і горя, й слїз,
І радощів дрібних, і зла, і блудів,
Наймогутнїйших, велетнїв людських,
З найслабшими, потоптаними вяже.
Ти вказуєш в картинах незабутнїх
Капризи долї, що могучих, славних
І благородних із вершин людства
Скида на дно, і втоптує в багно,

І серце їх разить стома мечами,
Щоб знов потім, очищених стражданнєм,
Явить їх в людскости найкращім блиску.
Ти, що в душі Софоклевій колись
Слїпця Ойдипа постать оживила,
Ти, що Шекспірові вказала шлях,
Як самовладця і тирана Лїра
Перетворить в дитину-чоловіка —
Навчи й мене вкраїнським тихим словом
Причарувать замерклі, старосвітські
Величні постати знад берегів
Святого Ґанґеса — старця-аскета
Грізного Вісвамітри, і царя
Прекрасного, мов місяць в повнім блиску,
Великого страждальця Гарісчандри [1]).

II.

У краю Кóсаля в великім лїсї
Жив в давню давнину пустинник славний
Брагманець Вісвамітра [2]). Походив він
З багатої сїмї, не знав нїколи горя,
Мав жінку і дїтей, і жив щасливо.
Та, вичитавши у брагманських книгах
Про величезну силу й міць покути,
Котра перемага людськý природу,
Дає безсмертність, силу, щоб в повітрі
Лїтать, вмирати й воскресать, в вогнї
Стояти й не горіти, навіть силу

[1]) Гарісчандра в санскритській мові значить: «ясний місяць» *Прим. автора.*

[2]) В рїжних лєґендах походженнє Вісвамітри рїжно розказано. Найчастїйше він походить із царської сїмї, та я тут прийманю таку відміну, котра найлїпше надаєть ся до ходу дальшого оповідання. *Прим. автора.*

Богів перемагать, небесні брами
Ламать і паном буть на всю вселенну —
Він забажав все те собі здобути.
Вглибившись пильно у святії книги,
Він вичитав із них усе: коли
І як потрібно брати ся до дїла,
І як його вести, і як вершити.
Тодї покинув жінку, дїти, дім,
Близь міста Ко́саля в великий лїс
Пішов і там в гущаві найгустїйшій
Серед гадюк, і тигрів, і дерев
Молив ся духом і мовчав устами,
В одежі із кори сухої, босий,
Простоволосий, по́стив, не змигнув
Нї разу оком у твердій молитві,
На тернї спав, і тїло сїк різками,
Руками за гилляку учепившись,
Цїли́ми днями висїв над вогнем
І дух свій углибляв в таємність Брагми.

Так вісїм лїт минуло тій покутї.
Про Вісвамітру скрізь пішла по краю
Велика слава. Вченії брагманцї,
Святі аскети, і царі побожні
Сходили ся до нього, щоб послухать
Його розмови і його молитви,
Поцїлувать його зівялу руку,
І доступить його благословенства.
І говорив з усїми Вісвамітра
Розумно, людяно, та розтлївала
У серцї в нього гордість безконечна.
І подвоїв він ще свою покуту,
День-в-день дово́див тїло до зомлїння,
Щоб дух скрїпити, прояснити думку.

І вже девятий рік отак минав.
Ще день один, ще ніч одна, й скінчи́ть ся

Страшна покута, дух розверне крила,
Проссяє наче сонце над землею,
Все обійме, всї тайники зглибить,
Все опанує, і не буде в світї
Нї понад світом для його гряницї.
Ще день один, та це найтяжший день.
Найменша похибка, найменша слабість
Чуття і волї знївечити може
Плід довголїтньої його покути.

Стоїть в твердій молитві Вісвамітра,
Стоїть мов камінь, не поворухнеть ся.
Демонів страшить стать його худая,
Поморщена, порепана від спеки,
Корою вкрита, довгеє волоссє
Нечесане, скудовчене вітрами
І слотами. Ще день один, ще ніч
Одна, і щезне сила всїх демонів,
І перейде вона до Вісвамітри,
Що станеть ся князем їх непоборним.

Та цар демонів, Рудра[1]), бачив се,
І в серцї своїм вчув трівогу зимну,
І так почав сам в собі помишляти:
»Ще день один, а сей аскет худий
Покутою здобуде божу силу
І змусить нас усїх, щоб перед ним
Впадати на колїна, буть йому
Рабами й слугами до-віку. Сила
Його молитви і його страждання
Не дозволя менї його торкнутись;
Покус моїх давно він не лякаєсь.
Що ж маю я вчинити, щоб відразу
Понївечить ввесь плід його покути?
Як доведу його до того, щоб
Схибив в чімнебудь у останнїй хвилї?«

[1]) Одна з незлїчимих назв бога Сіви. *Прим. автора*

Так клопотав ся цар лїсних демонів,
Що любить всякі перепони класти
Святим аскетам та й усяким людям,
Так міркував, аж впав на добру думку
І зараз взяв ся виконать її.

III.

У тому лїсї полював в ту пору
Цар Гарісчандра, Косалї володар.
Високий, ста́тний, молодий, вродливий,
Недавно ще він на престолї сїв,
Недавно з Сайвією одружив ся,
Красунею із княжого гнїзда,
Недавно радощів зазнав батьківських:
Рогіта, син його, семилїток,
Мов сонце красний, ріс йому на втїху.

Сього́ побачив Рудра, цар демонів,
І в тій же хвилї голосом жіночим
Незримий у гущавї закричав:
»Рятуй! Рятуйте! Гину! Бють, мордують!«

Спинив ся цар, послухав... Благородна
Душа звору́шилась. Не довго й думав
І, кинувшись туди, де чути голос
Трівоги й болю, закричав: »Не бій ся!
Я тут! Я цар! Спішу тобі в підмогу!«
І біг, ла́маючи перед собою
Колюче тернє і густі корчі.
Крик не вгавав. Огнївавсь Гарісчандра
І крикнув голосно, як тілько міг:
»Що за безумець там вогонь у полї
Свої збирає? Що за нелюд сміє
Напастувати жінку беззахи́сну

У моїм царстві, тут, де я паную,
Де я зближаюсь? Блиск моєї сили
Спалúть його! Із мого лука стріли
Пявками стануть, що із жил його
Нехибно тепле висосуть життя!«

Так кричучи, на поляну́ прибіг,
Серед котрої, між дерев високих,
Стояв на покаянню Вісвамітра.
Зжахнув ся цар, побачивши його,
Пізнав, що демонська була покуса,
Рад був сховатись, щезнути, пропасти,
Та вже було за пізно.

Вісвамітра,
Почувши крик могутний Гарісчандри,
Розсердив ся і скрикнув: »Чи сказив ся?«
І в тій же хвилї щезла міць його,
Щез до́буток девятилїтніх трудів,
Пропало все, що мав він осягнути,
І він почув себе таким слабим,
Безсильним, грішним, злим, від святости
Далеким, як колись у світї був.
І запалав страшенний гнїв у серцї
Його на Гарісчандру. Мов мара
Грізна, він обернув ся до царя
І крикнув: »Га, безумний! Стій! Чекай!«

Схиливши очі і зложивши руки
На груди, мов перед святим, стояв
Цар Гарісчандра, поки звільна́, ледви
Волочучи зівялі в постах ноги,
Прибли́зив ся до нього Вісвамітра.
Тодї, упавши перед ним на землю,
Заговорив покірно Гарісчандра:
»Не гнївай ся, угодниче святий!
Не з злої волї, не з плохої думки

Я перебив твою тишу глибоку
І збунтував твою молитву! Пробі,
Кленусь тобі, лиш крик отой болющий,
Жіночий крик, що тутки роздавав ся
І помочі благав, мене спонукав
До того, що я з криком тут явився.

Вісвамітра: Нещасний! Як би знав ти, скілько горя
І страти крик твій спричинив менї!
Гарісчандра: Святий покутниче! Хай вишнїй Індра
Мене хоронить від лихої думки!
А сам скажи, чи, чувши крик такий,
Не мусїв я з святого обовязку
На поміч бігти? То ж не сердь ся, отче!
Давати дари, правом захищати,
Оборонять мечем і крепким луком, —
Се ж обовязки головні царя.

IV.

Свою сердитість переміг аскет,
Та думки він про пімсту не покинув.
І, вид приймаючи святий та божий,
У серцї своїм міркував: »Чекай!
На обовязках своїх їздиш ти,
На обовязках я тебе спіймаю!«

Вісвамітра: Се правду ти сказав, могутний царю.
Та доповідж до решти вже: кому
Давати дари? Захищать кого?
Оборонять кого мечем і луком?
Гарісчандра: Давати дари попереду усїх
Брагманцям мудрим і святим аскетам

А також всім убогим і потрібним;
Давати захист сиротам і вдовам
І всім покривдженим; меча і лука
Вживать на кривдників і розбишак.

Вісвамітра: Так от се я стою перед тобою,
Брагманець і аскет, і ти вважай
Сповнить на мні свій перший обовязок.
Я ж сирота, покривджений тобою,
Бо своїм криком безголовим ти
Відняв у мене плід девятилїтнїх
Заслуг і трудів, всю чудовну силу,
Що завтра мала, наче ясне сонце,
На всї свiти велúчно заяснїти.
Отак, покривджений, я захисту
Шукаю в тебе, і повинен ти
Сповнить на мні свій другий обовязок.
Хто кривдник тут і розбишака — знаєш,
Так сповнюй же й свій третїй обовязок!

На серцї похололо в Гарісчандри.
Блїдий, тремтячи, наче лист осики,
Похилений, мов тростинá від вітру,
Стояв покірно він перед аскетом.

Гарісчандра: Страшний мій гріх, вина моя безмірна!
Сам бачу, що нїчим її не в силї
Спокутувать! Та змилуй ся, святий
Угодниче, не знївеч, не зітри
Мене відразу в прах своїм прокляттєм,
Як я на теє заслужив! Немає
Страшнїйшого під сонцем, нї на небі,
Як гнїв святих, брагманцеве проклятте!
Скажи, яку принять менї покуту?
Якії дари дать тобі? Промов же!
Все, все, чого ти тільки забажаєш,
Хоч як би важко се менї прийшло ся,
Все дам тобі, щоб гріх свій відмолити.

Вісвамітра: Нехай же буде так, як ти говориш!
Скажи ж тепер, що можеш дать менї?
Гарісчандра: Багато срібла, золота й каміння
Чимало дорогого.
Вісвамітра: Се за мало.
Гарісчандра: Ввесь мій маєток, сїл і міст чимало.
Вісвамітра: І се за мало.
Гарісчандра: Все царство, ввесь мій край від гір до моря.
Вісвамітра: Приймаю се, та сього ще за мало.
Гарісчандра: Чого ж ще більше в мене ти жадаєш?
Вісвамітра: Того, що всїм тим дарам є корона:
Жадаю права — царську жертву дїять.
Гарісчандра: Значить, жадаєш, щоб я й царську власть
Тобі віддав?
Вісвамітра: Жадаю.
Гарісчандра: Буде так.
Усе тобі прирік я, ввесь я твій,
То й право се тобі я передам.
Вісвамітра: Жадаю, щоб ти зараз се вчинив.
Отам твій кінь осїдланий стоїть,
А ось на тобі царський плащ злотистий.
Сей плащ віддай менї і на коня
Всади мене, а сам за поводи
Коня візьми й веди мене у го́род
І по дорозї викрикай: »Гей, люде!
Я Гарісчандра, досї ваш воло́дар,
По божій волї нинї уступаю
І власть свою сьому передаю.
Се Вісвамітра, се святий угодник,
Що вам від нинї буде царювать!«
Отак кричи, а в Індровій божницї
Пере́даси менї свою корону.
Коли сього не схочеш учинити,
То видко буде, що лиш на устах
Все маєш обовязок, а не в серцї.

Та знай, що всемогущий мій проклін
В такому разі не мине тебе.

Гарісчандра: Святий аскете! Не допустить то́го
Високий Індра і пресвітлий Аґні,
Щоб я ламав раз даний заповіт.
Все те, чого від мене ти жадаєш,
Наскрізь оправдане, й не може буть
Инакше, і усе те я сповню!

І, знявши царський плащ свій, він надів
Його на Вісвамітру. І, привівши
Коня, він посадив на нім аскета,
А сам узяв за поводи коня
І мов слуга у город попровадив.

V.

До заходу хилилось сонце ясне,
Коли в високій Індровій божниці
В димах пахучого кадила, серед
Врочистих співів і молитв гарячих,
Цар Гарісчандра передав свою
Корону Вісвамітрі, передав
Найвище право — царські жертви дїять.
Приняв корону з рук його аскет,
І, не вкладаючи її на себе,
Отак до Гарісчандри обізвав ся:

Вісвамітра: Ще я не цар, то ж про одну ще річ
Дозволь тебе спитати. Чи ти знаєш,
Що писано в законів царських книзі?
Як цар живий передає свою
Корону другому, то з нею разом
Повинен дать йому і царську жертву,
А нї, то стілько скарбу золотого,
Щоб царську жертву можна окупить.

Гарісчандра: Се справді так, і я нїчим не хочу
Супроти тих законів прогрішитись.
Та тільки я ж увесь маєток свій,
Усе добро, всї скарби і все царство
Віддав тобі, так відки ж я візьму?
Вісвамітра: Хиба закон питає, відки ти
Візьмеш? Хиба ж для того, що тобі
Незвісно се, зміняти божу волю?
Візьми, де знаєш, вижебрай, вкради,
А те, чого закон жадає, дай!
Инакше знай, що не мине тебе
Моє прокляттє.
Гарісчандра: Змилуй ся, святий!
Усе тобі віддавши, я лишив ся
Убогий, голий. Тільки жінка й син
Менї лишились. Та проте не бійсь,
Свій обовязок я сповню нехибно.
Пожди лишень, дай час менї здобути
Настілько скарбу, скілько потребуєш,
А я напевно все тобі віддам.
Вісвамітра: Нехай і так! Та сам менї скажи,
Як довго ждать менї твого дарунку?
Гарісчандра: Я думаю, що місяць дóсить буде,
За місяць чень на скарби розживусь.
Вісвамітра: Ну, памятай же! Пристаю на се,
І з тим вкладаю царськую корону,
Ну, а тепер скажи менї, коли
Ти передав менї свою корону,
Свої права́ і все своє добро:
Хто тут є пан і цар у цьому краю?
Гарісчандра: Ти, батьку, і нїхто, окромі тебе.
Вісвамітра: А чим же ти тепер себе вважаєш?
Вісвамітра: Підданим твоїм вірним і слугою.
Вісвамітра: Як так, так ось тобі є рóзказ мій:
Із свого дому і з усього краю
Ти з жінкою своєю й сином маєш

Ще нині геть іти без відволоки.
Всі шати дорогії, всї прикраси
Лишивши тут, ти мусиш із кори
Тверду одежу сам собі пошить,
А через місяць у преславний город
Варáнасі прийти повинен ти
І перед брамою на мене ждати,
Держáчи на-готові стілько грошей,
Що їх на жертву царськую потрібно.
Іди ж, і, доки все се не сповниш,
Моє прокляттє висить над тобою!

VI.

»Не плач, моя голубко сизокрила,
Моє ти сонце, квіте мій рожевий!
Се божа воля, обовязку сила,
Що нас нараз із висоти спихає
В глибоку пропасть. Власть, багацтво, слава,
Все те, що досї окружало нас,
Всміхалось нам, пестило нас, кохана, —
Все те лиш сном було. Пресвітлий Індра
Шле свóйого слугу, щоб нас збудив.
Не плач же, серце! Не в тім блиску й славі,
Не в власти царській, шатах і палатах
Лежало щастє наше, а в любові
Взаїмній, щирій, в нашому дитятї.
Сих скарбів нам нїхто не відібрав
І відібрать не може. Так вспокій ся ж!
Важкая проба жде нас, та її
Знесїмо мужно, з супокійним серцем,
Щоб не загибіллю було для нас
Се лихо, а заслуги джерелом!«

Так потїшав дружину Гарісчандра,
Коли під ніч, беззахисний і голий,
Погрозою брагманського прокляття
Прогонений, з палат і з міста сво́го
В далеку йшов, непевную дорогу.
Обтерла очі Сайвія прекрасна
І, взявши хлопчика за руку, боса,
Ледви одїта, мовчки, тихо йшла
За мужем.

Го́род ввесь заворуши́в ся.
Айодії міщани як уздріли,
Що цар їх геть іде, немов невольник,
Юрбою вийшли всї за ним і стали
Поперек шляху, впали на колїна
І слїзно почали благать його:
»Куди се, наш володарю, спішиш,
Нас бідних без опіки покидаєш?
Кому віддав ти в руки нас? Чи він,
Новий наш пан той, висохлий як скипка,
Зуміє нас в пригодї боронити?
Чи схоче він судити нас по правдї
І милувать по-людськи, скоро міг
Тебе, наш соколе, обдерти з власти
Й без милости, під ніч, прогнать із дому,
Зпоміж людей, мов дикую звірюку?«

Почув це Гарісчандра, зупинив ся
І супокійно до міщан промовив:
»Брати мої і дїти, не сумуйте!
Не плачте наді мною і пустїть
Мене туди йти, де могуча доля
Встелила нам дорогу. Спогадайте,
Що не без волї божої се дїєсь.
Коріть ся свому вла́дарю новому,
Менї ж простїть, коли в чім не по́ правдї,

По людській слабости й нерозумінню,
Я з вами поступив, і прощавайте!«

Жінки Айодії поперек шляху
Його забігли й так заголосили:
»Куди ж ти йдеш від нас, красїтко наша,
Наш квіте запахущий, наша мати?
Побудь іще одну хвилину з нами,
Хай наші очі мов ті божі бджоли
Впивають ся красою личка твого!
Коли ж тебе побачимо ізнов?
О, горе! Той, що ще сьогодні рано
На слоні їхав, а довкола нього
Юрбою слуги, перед ним князї,
При нїм брагманцї, а за ним вельможі, —
Той пішки ось іде й каміннє гостре
Під босі ноги підгорта! За ним
Прекишна квітка, рано ще цариця,
Тепер убога як рабиня, сумно
Спішить, дитя за ручку ведучи!
О, біле личко, як же швидко ти
В дорозї сїй від спеки почорнїєш!
О, кучері пахущі, як же швидко
Із шляху курява на вас насяде!
О, біднє дитятко, як же ти
Знесеш сю довгу і тяжку дорогу?«

Почув се Гарісчандра, зупинив ся
І так крізь сльози до жінок сказав:
»Не завдавайте нам, о, сестри, жалю,
Не відіймайте душам нашим силу
Таким голосїнням! Дасть Бог, ми ще
Побачимось у лїпшім станї з вами.«

Почув се Вісвамітра, що таємно
Ішов за ним, і, ставши серед шляху,
З погордою отак сказав до нього:

»Кшатріє[1]) віроломний! Тьфу на тебе!
Чи то́ твоє святе, велике слово,
Твої присяги, правда твоїх уст,
Що царство ти віддав менї своє,
У всїм прирік мою сповняти волю,
І зараз же з міщанами отсими
За го́родом вмовляєш ся зрадливо,
Щоби мене ізнов з престола скинуть
І власть із мо́їх відобрати рук?«

Немов змия вкололо Гарісчандру
Се слово в саме серце, та уста
Не сміли з Вісвамітрою змагатись.
Схиливши смирно голову, він тільки
Одно промовив слово: »Йду вже, йду!«
І, взявши жінку дорогу́ за руку,
Прудкими кроками пустив ся йти.
Не здужала відразу слабосила
І нїжна жінка поспішить за ним,
Та ще з дитиною. Коли ж вона
Поперед Вісвамітру проходила,
Той разом палицю свою підняв
І вдарив нею бідную царицю.
Оглянувсь на удар той Гарісчандра,
Гарячі сльози полились з очей,
Та з уст його нї сло́вечка докору
Не вийшло. Власним тїлом заступив
Свою дружину, взяв дитя на руки
І ще раз вимовив: »Їду вже, йду.«
А більше там нї слова не промовив.

[1]) третїй стан у Індії — раби

VII.

В недолї, кажуть, звільна час минає,
Та швидко місяць проминув в недолї
Цареві Гарісчандрі. Пилом вкритий,
Від сонця обгорілий, у одежі
З кори, з дитятем хорим на руках,
З дружиною, прибитою нещастєм
І голодом і недостатком, він
Помалу наближав ся перед брами
Преславної столиці бога Сіви,
Варáнасі. А в брамі, глянь, уже
Мучитель невмолимий, Вісвамітра
Стоїть, його приходу дожидає.
Побачивши його, вклонив ся низько
Цар Гарісчандра, честь йому віддав,
А потім так промовив до аскета:

Гарісчандра: Поклін тобі, святих усїх оздобо!
Ось я на рóзказ твій явив ся тут.
Скажи, чого тобі від нас потрібно?

Вісвамітра: На царську жертву грошевий дарунок
Ти обіцяв менї. По нього я
Прийшов і нáдїюсь, що ти додéржиш
Обіцянки й не схочеш, щоб спалило
Тебе моє страшеннє прокляттє.

Гарісчандра: Спаси мене від нього, світлий Боже!
Та як менї твою сповнити волю,
Я й сам не знаю. Все тобі віддавши,
Я сам лишив ся бідний. Всю надїю
Я покладав на княжую сїмю
Моєї жінки. В край її батьків
І роду славного я й обернув ся,
Покинувши косальський рідний край.
Та горе нам! У братовбийчім бою
Погиб ввесь рід її. Міста, і села,

Й палати їх понищені, маєтки
Сплюндровані, і не лишивсь нїхто,
Щоб нам, убогим жебракам, подать
Хоч ложку страви. З того краю слїз,
І попелу, й руїни, де й свою
Надїю поховали, ми йдемо
Отсе. Роби тепер, що хочеш з нами,
А скарбу золотого в нас нема.

Вісвамітра: Не хочу знать нї вас, нї ваших глупих
Надїй! А що обіцяно було,
Те мусить буть менї. Коли ж не буде,
То мій проклін упáде на всїх вас.

Гарісчандра: О, стій, о стій, не проклинай нас, отче!
Чи бач, ще місяць не минув цїлком,
Ще на полудні сонце, ще пів дня
Лишилось нам! До вечера зажди!

Вісвамітра: До вечера зажду ще, так годить ся.
Та знай, коли до вечера не буде
Твій дар у мене, будеш ти проклятий,
І згинеш з тїлом разом і з душею
На віки вічні!

І пішов аскет,
А цар лишивсь в трівозї і в задумі.
На каменї під брамою усївши,
Схиливши голову, сцїпи́вши губи,
Важкую думу думав Гарісчандра.

VIII.

Гарісчандра: Куди менї, нещасному, подїтись?
Де стілько золота здобуть, щоби
Заспокоїть неситого брагманця?
Приятелїв багатих тут не маю,
В чужих людей не випрошу нїчого,

Украсти, зрабувати — гріх страшний.
А як не дам йому, чого він хоче,
То ще страшнїйше жде мене нещастє.
Проклятий всемогутним я аскетом,
Загину марне, стану червяком,
Останнїм, найпідлїйшим твором божим.
Хиба себе самого у неволю
Продать? Отсе, мабуть, найлїпше буде.
В неволї, певно, я зазнаю муки,
Та хоч сповню обіцянку свою,
А вольними і чистими остануть
Моя кохана жінка й мій синок.

Так звільна у його душі високій
Важкая думка зріла-дозрівала.
Коли втім жінка Сайвія чудова
Його задуму перервала сими
Словами:

Сайвія: Царю, голубе мій сизий,
Чого тут довго думать? Лиш один
Тут вихід бачу. Слова свого ти
Ламать не можеш, се була би ганьба,
Було б нещастє вічне для нас всїх.
Немає вищого над обовязок,
Над непохитную правдивість, друже!
Значить, один тут вихід лиш остав ся.
Гарісчандра: Який?
Сайвія: Тобі свобідним бути треба,
Ти цар... Жінок найдеш собі досить...
А я...

Тут тяжко-важко заридала
І не могла скінчить своєї мови.
До серця пригортаючи дружину
І поцїлунками з лиця її

Спиваючи гіркі, гарячі сльози,
Ледви її вспокóїв Гарісчандра.

Гарісчандра: Душе моя! Вспокій ся, не ридай!
Важка на нас, мабýть, надходить проба,
Та твердо ми перенесїм її.
Не плач! Чень Бог якусь нам вкаже раду.

Сайвія: Він вказує її! Послухай, друже!
Продай мене в неволю й заплати
Свій довг аскетові! О, не лякайсь!
Ти ж будеш вольний, ти могучий лицар,
Стрілець преславний. Швидко зможеш ти
Чи в службі царській, чи в крівавім бою
Здобути стілько, щоб нас викупить.
А як би ти продав ся сам в неволю,
То що без тебе я сама почну,
Без захисту, без роду, без маєтку?
Або голодна смерть мене чекає
З отсим дитяточком малим, або
Така ж неволя.

Вчувши ці слова,
Страшенно, важко заридав волóдар,
Зомлїлий впав на землю, наче труп.
Нещасна жінка, бачучи його
Зомлїлого, схилила ся над ним,
Щоб своїми слїзьми його відтерти,
Та голод, спрага й безконечне горе
Із неї виссали всї сили. З тихим зойком
Вона край мужа свого в порох впала,
Мов нежива. А біднеє дитя,
Побачивши, що батько й мати так
Лежать, посинїли, не ворухнуть ся, —
Заплакало і, ходячи круг них,
Слабими рученятами старалось
Збудити їх і двúгнути з землї.

IX:

На крик дитини старець Вісвамітра
Явив ся знов і, бачучи царя
Зомлїлого, холодною водою
Його побризькав і його дружину.
Прокинувсь із омлїння Гарісчандра,
Та, бачучи вірителя грізного,
Ізнов зомлїв. Озлив ся Вісвамітра
І, копнувши його ногою, крикнув:
»Вставай, вставай, о, царю Гарісчандро!
Вже сонце геть з полудня похилилось!
Вже недалеко вечір! У кого
Є на сумлїнню довг, той спать не може.
Вставай і думай, як довгу позбутись!
‚Лиш правдою це ясне сонце сяє,
На правдї твердо ця земля стоїть;
Правдиве слово вік-віків тріває,
На правдї утвердилось небо й світ.
Сто тисяч жертв із коней і волів
Клади в один бік на вагу посполу,
А в другий бік лиш змисл правдивих слів —
То правда перетягне все додолу.‘
Ти тямиш ті священнії слова
Святої Веди? Уважай, щоб нинї
Твоя обіцянка була такою ж
Правдивою! А то прийдесь тобі
Ваги прокляття мойого зазнати!«

Сказавши це, знов геть пішов аскет,
А Гарісчандра, мов безумний, з болю,
З тяжкої муки кидавсь і стогнав.
І знов до нього жінка підійшла,
І тихими, сердешними словами
Йому потїху капала на душу

І додавала сили і відваги
До лютого, нечуваного дїла.
»Мій друже!« — мовила, — »не піддавай ся
Надмірній тузї! Се ж лиш на часок
Розстатись нам. Ходїм лишень на торг!
Чень Бог пошле нам ласкавого пана,
Тобі поталанить на скарб розжитись,
І всї ще в щастю ми заживемо!«

Зневолений погрозами аскета,
Словами жінки, горем безконечним,
Вкінцї з землї підняв ся Гарїсчандра,
І руки заломив, і тяжко плакав,
А далї випрямивсь і так сказав:
»Га, так і буть! Моя дружино мила,
Сповню, що кажеш! Піднїму на тебе
Прокляту руку. Мов останнїй нелюд,
Мов дикий людоїд продам тебе.
Ох, не на те я брав тебе у батька
І не на те пестив тебе в палатах,
Щоб так з тобою розставатись нинї!
Та що робить! На все те божа воля.«

І мов убитий, ввесь позеленїлий
З тяжкого болю, він повів її
У го́род, на базар, де продавали
Невольників. І, ставши на базарі,
Почав кричать, хоч серце в ньому рвалось:
»Гей, гей, купцї, багатії міщане,
Послухайте, що я вам сповіщу!
І не питайте ви мене: хто я?
Я нелюд, я безумний, лютий звір,
Я грішник і дводушник! Бачте, я
Веду на продаж цю свою дружину,
Свою кохану, вірну жінку — й серце
Не трісло в мене, і не всхла рука.
Сходїтесь! Придивіть ся їй! Хто з вас

Бажає сю мою голубку милу
Собі в невольниці купить — озвіть ся!«

Такеє прокричавши, заридав
Страшенно Гарісчандра. З дивним дивом
Довкола нього стóвпились купці.
Глядїли то на нього, то на жінку,
Та приступить не важив ся нїхто.

X.

Аж ось з юрби, що мовчки там стояла,
Ззираючись на сю чудну́ появу,
Якийсь старий брагманець протиснув ся
І к Гарісчандрі близько підійшов.

Брагманець: Говориш, друже, що готов продати
Отсюю жінку? Дай лиш, я погляну!
Здаєть ся, молода, здорова й гарна.
Ну, що ж, давай, я буду за купця.
Біда з жінками, друже мій, неправда?
Ти, певно, не з добра й свою отсе
На продаж вигнав. А мене моя
Також сюди пригнала. Бачиш, я
Старий уже, та спокусив нечистий,
Що з молодою оженивсь. Гай, гай!
По невчасї[1]) пізнав я, у яку
Пригоду вскочив! Догори ногами
Ввесь тихий дім менї перевернула!
Все їй не в лад, все їй подай, зроби,
І все не так! А скажеш що — кричить,
Лящить, руками і ногами трепле,
Трохи що бить старого не хапаєсь.

[1]) за пізно (поль. po niewczasie)

Сьогодні ось, мов мокреє рядно,
Пристала: йди та йди менї на торг,
Купи невольницю, щоб до послуги
Була! Я не багатий чоловік,
Та що робить! Ще й богові в душі
Подякував, що лиш на тім і стало.
А то бою ся, друже мій, що швидко
Вона напре на мене, щоб пішов
Невольника купить їй молодого!
Та я розговорившсь, а ти, мабу́ть,
Спішиш ся! На ж тобі, мій друже, гроші:
Сто рупій золотих. Се гріш чима́лий.
Я лиш для тебе так даю, бо знаю,
Що не велить закон тобі з брагманцем
Нї торгуватись, нї глядїти навіть
На гроші, що він дасть тобі. Ось тут
У правий ріг поли завязую
Тобі всю суму. А тепер небого
Ходи зо мною!

І він взяв за руку
Царицю, та вона в трівозї й болю
Немов окаменїла.

»Ну, ходи!«
Брагманець грізно крикнув і, за коси
Нещасну вхопивши, почав жорстоко
Тягти і шарпать.

Бачучи, що матїр
Так тягнуть, хлопчик вхопив ся за ноги
Її і, попри неї біжучи́,
Кричав: »Матусю! Мамочко! Куди ви?
Візьміть мене з собою! Мамо! Мамо!«

»Геть, пуцьвірку!« — сказав брагманець [гнївно,

І копнув хлопчика ногою так,
Що той на землю впав. Та швидко бідне
Знов схопилось і, кричучи »матусю!«,
За мамою, ридаючи, побігло.

Сайвія: О, пане мій! Постій іще хвилину!
Єдину ласку сю менї зроби,
Купи́ ще се дитя! Хоч я твоя,
Та вір менї, без нього швидко я
Умру, й задармо страчене пропаде
Твоє добро.

Подумав кілька хвиль
Брагманець, щось проворкотів, а далї,
Добувши гроші, знов до Гарісчандри
Вернувсь і гроші завязав йому
В припіл. Потому жінку і дитину
Звязавши разом, поволік обоє
І швидко щез у торговій юрбі.

XI.

»Та, на котру нїколи досї вітер
Холодний не повіяв, сонце не світило —
Тепер пішла в тяжку, ганебну службу!
Коритись мусить злій хазяйцї, гнутись
Під тягаром, з криниць нося́чи воду,
Із лїса дро́ва! Та, котрої руки
Мов пучки рожі нїжні, запахущі —
Тепер надавлювать мозо́лї мусить
На пальцях, мелючи на жорнах збіжжє
Та хусти перучи у річцї! Та,
Котрої ясного обличчя з простих
Людей нїхто й побачити не смів —
Тепер, за коси шарпана, прилюдно

В неволю, на збиткованнє пішла!
О, Боже мій! Що стало ся зо мною!
О, Сайвіє, життє моє, мій раю!
О, сину мій, дитя моє єдине!
Се я, поганець, вас довів до того!
Я нелюд! Я проклятий! І все те
Я мусїв бачити на власні очі,
І очі ті у мене не посліпли!
Все те переболїти мусїв серцем,
І серце ще не трісло там у грудях!
О, горе, горе, як бездонне море,
Тепер я чую, що ти з головою
Мене покрило і довіку вже
Не випустиш!«

Отак ридав і плакав
Серед базару Гарісчандра бідний,
Волоссє рвав на собі і об землю
З розпуки бив ся.

Раптом розступилась
Юрба, і Вісвамітра появив ся.

Вісвамітра: Приходжу, Гарісчандро, по твій дар.
Пора тобі своє сповнити слово.

Гарісчандра: Візьми, святий! Ось все, що я добув.

З поли його сквапливо вивязав
Ті гроші Вісвамітра й люто плюнув.

Вісвамітра: Гидкий кшатріє! Що се ти задумав
Робити дурня з мене? Жмінку підлих
Сих срібних рупій ти даєш менї
На окуп жертви царської? Мабуть,
Ти хочеш, щоб прокляв тебе я зараз!

Гарісчандра: Угодниче! Купець, що гроші ті
Ввязав менї, брагманець чесний був,
І він сказав, що золотих сто рупій
Дає.

Вісвамітра: Сам бачиш, що це срібняки!
Гарісчандра: О, горе бідному менї! Мабу́ть,
Якийсь недобрий демон відмінив
Ті гроші, бо ж брагманцеві святому
Ошукувать — зовсїм не до лиця.
Вісвамітра: Мабу́ть, ти сам задумав ошукати
Мене. Та нї! Я не дарую свого!
Роби, що хоч, а решту грошей зараз
Добудь менї і довше не крути!
Гарісчандра: Пожди ще, батечку! Ти ж бачиш, я
Нїчого вже не маю на всїм свїтї.
Сих жмінка грошей — се ж цїна крівава,
За них то жінку й сина я продав.
Вісвамітра: Байдуже се менї. Ще три години,
Заки за гори ясне сонце сяде.
Той час іще готов тобі я ждати,
Та довше нї хвилини не зажду.

Сказавши се, помалу віддалив ся.

XIII.

Не міг нїчого думать Гарісчандра.
Розпука, мов гадюка, ссала серце
І мозок бідного. А далї встав
І мов безумний знов зачав кричати:
»Гей, гей, купцї! Сходїть ся! Подивіть ся!
Кому такий, як я, невольник здав ся,
Купіть мене! До всякої послуги
Спосібний, до найтяжшої роботи!«

І знов юрба цїкавая зібралась
Довкола нього, та нїхто з купцїв
Не наближав ся. Враз поспішно всї
Розскочились і вулицю зробили.

До Гарісчандри прямо йшов купець,
Якого, певно, він не сподівав ся.
Се був чандал — псобийник, кат і сторож
Кладóвища, огидлива поява.
Вонючий, волохатий-стрепіхатий,
Немов у кабана два кли із рота
Сторчали, з шкур шакалів одежúще,
На голові вінок мав з трупа знятий,
В руках на шнурі псів цілую низку
Наловлених по городу волік.
Отсей купець, котрого дотик сам
Нечистий і страшний, мов гріх смертельний,
На Гарісчандри крик підбіг живенько.

Чандал: Менї, менї невольника потрібно!
Скажи, небоже, швидко, скілько хочеш
За себе взять? Я дам! У мене грошей
Досúть. А працї не лякайсь моєї!
Тобі у мене, синку, добре буде.
Гарісчандра: Хто ти, страшна, невидана появо?
Чандал: Ого, невидана? Мене, небоже,
Всї знають в гарнім містї тім. Я пан
Великий, хоч усїм смертельним служу.
Кому дасть Бог чи то на паль попасти,
Чи то на шибеницю, чи під меч,
Той все через мої проходить руки.
І ще, небоже, не було нїкого,
Щоб жалкувавсь на кепську обслугу.
А ті, котрим Бог дасть без мене вмерти,
Також по смерти йдуть до мене. Я
Останнє ліжко стéлю їм — з вогню,
Останню плату дістаю від них:
Сорочку з умерлого, покривáло
І що там ще лучúть ся. Ну, а так,
Крім того, бачиш, песиків ловлю
По городу — також спасенне дїло,

Шакалїв бю — їх там у мóїм містї
На кладовúщі коло трупів купи
Так, що й заснути не дають. Ходи,
Небоже! Гарно будем жити рáзом!

Гарісчандра: Рятуй мене, високий Індро! Стати
Невольником нечистого чандала,
Значúть, на віки стратить тїло й душу,
Значúть, спуститись на найглибше дно
Пониження й погорди! Нї, нїзащо
Сього́ не вчúню! Краще вже нехай
Клене мене аскет, нехай відразу
Проклін його спалúть мене на поґіл,
А в сю огидну службу не піду!

Ледви се вимовив, аж Вісвамітра
Явив ся. Гнївом запалали очі
Аскета, хмара на чолї лягла.

Вісвамітра: Ну, що ж, чандал отсей, як чую, хоче
Велику суму дать за тебе. Чом же
Її не хочеш взять і заплатити
Менї належну суму за мій окуп?

Гарісчандра: Святий аскете! Адже царський рід мій!
Неволя у чандала оскверни́ть
На віки вічні і мене самого,
І ввесь мій рід, і все моє імя.

Вісвамітра: Брагманцеве ж прокляттє гнеть спалúть
Тебе, в вогонь пекельний вкине твóїх
Всїх предків і потомків. Вибирай!

Гарісчандра: Нещасний я! І вибору менї
Немає! Змилуй ся, святий аскете!
Ось клїнно я до твóїх ніг паду,
Твої колїна обіймаю, порох
Слїзьми змиваю з твóїх стіп. Помилуй
Мене! Не погубляй з душею й тїлом!
За довг, що винен я тобі, прийми

Ти сам мене в невольники! Без слова,
Без волї власної я все готов
Робить для тебе до самої смерти.
Вісвамітра: А ну, коли в неволю ти менї віддав ся,
То я з тобою, як з невольником
Зробити можу, що менї забагнесь.
І ось тебе чандалові я сьому
За золотую суму продаю.

Аж скочив з радости чандал і зараз,
Відрахувавши гроші Вісвамітрі,
Невольника свойого Гарісчандру
Звязав тим самим шнуром, на котрому
Були нанизані собаки. Мов мертвий,
Давав усе робить з собою бідний,
Стояв, немов осліпши і оглухши,
Аж поки палки довгої ударом
Чандал не пробудив його. Отак
То тягнучи, то палкою бючи
Його й собак посполу, серед грубих,
Огидних жартів, насміхів, пісень,
Чандал потяг за город, де стояло
Кладовище, страшнеє місто вмерлих.

XIII.

»Бодай ти, сонце, не зійшло нїколи,
На мій страшний упадок не дивилось!
Бодай ти, земле, ще сю ніч запалась
В безодню темну, щоб ти не носила
На собі мого лютого нещастя!«

Отак ридав і кляв свою недолю
Цар Гарісчандра, цар колись, тепер
Чандал-невольник, у чандальській хатї
Ночуючи сю першу ніч.

Та сонце
Зійшло, збудивсь чандал і перед себе
Прикликав Гарісчандру.

Чандал: Слухай, синку!
Пора тобі за діло приниматись.
Робота жде тебе не так то й мудра,
Та й не важка. Отам на кладовúщі
Стоїть колиба[1]), се від нині буде
Твоя домівка. Станеш ти у мене
При трупах за помічника. День-в-день
Ти будеш ждать на свіжі трупи, будеш
Допомагать, як будуть їх палити,
І будеш з них здіймати покрива́ла
І сорочки. Се буде наш заробок.
Із нього шеста часть — царю податок,
Три части йдуть для мене, дві — тобі.

Отак його напу́тивши, чандал
Завів його під браму кладовúща,
Де з бамбусових тик, пальмовим листєм
Покрита, в тіні дерева стояла
Колиба. В нїй по давнїм сторожі
Лежала з шкур шакалевих одежа.
Отсю надів на себе Гарісчандра,
У праву руку гак узяв, котрим
В вогонь волочать голі трупи, в лїву
Довжезну тику, на котрій від вітру
Трепала ся червона короговка,
І на кладóвище пішов до дїла.

Страшенний вид йому там показав ся.
К полудню від Варáнасі святого
Стелила ся широка рівнина,
Обкопана ровом, пальмовим лїсом
Віддїлена від міста. Лиш де-де

[1]) шалаш, у Гуцулів: пастуша хатка

Росли по ній худії сїкомори,
Кущі колючі. Поміж ними скрізь
Широкі пожарища, чорні плями
Вкривали землю. Стадами ходили
Шака́лї по долинї, проразливим[1])
Виттєм і дзявкотом глушили вуха.
Скрізь кости, черепи людськії, ребра
Розкидані, одні з пожару чорні,
А другі білі, звірями із мяса
Обгризені — се́ бідолахів кости,
Котрим нї за що дерева купити,
Щоби спалить доразу всього трупа.
Смерід нестерпний залягав долину,
Захапував непри́вичнії груди.
Де-де курив ся дим, тріщав вогонь,
І коло нього чуть було ридання,
Жінок голосїння́, сирітський плач.

Вночі кладо́вище ставало ще
Страшнїйше. Мов кровавi озера́
Кипучі — полумя́ кострів палало.
Шакалї вили, сови та нічні
Погані птахи ски́глили, немов
Пекельнії демони, що злетїлись
На лю́дське мясо.
День за днем минав.
Обжив ся, звик у сїм страшеннім місцї
І грабарем зробив ся Гарісчандра.
Брудний, нечесаний, вонючий, в шкуру
Зашитий, він від ранку аж до ночі
З гако́м в руцї і з тикою у другій
По кладови́щі бігав, стоси клав
І трупи обдирав. »Отсе для мене,
Се для царя, а сеє для чандала« —

[1]) пронизливим, дошкульним (поль.)

Так міркував. »З онтого трупа гарну
Сорочку я здобув, а з сього гарне
Здобуду покрива́ло.«
Далї! далї!
Все дїло, все здоби́ча! Людське горе,
Сирітський плач, вдовиць гірке ридання,
Батьківський біль і материнські сльози —
Для нього все значило лиш одно:
Сорочка, покрива́ло. Так немов
Ще за життя переродивсь колишнїй
Мягкий, сердечний, добрий чоловік.

Та, встаючи й лягаючи що-дня,
Слїзьми гіркими обливав ся він
І в пісні сумовитій виливав
Своє безмірне, невтишиме горе.

Пісня Гарісчандри.

Десь там жалібниця, мила моя,
В службі тяжкій пропадає,
Вольної хвилї ввесь день дожидає,
К серцю заплакане тулить дитя,
Плаче й гадає:

»Десь там мій милий у службі в царя
Зброю блискучую носить,
Срібла збирає і золота досить,
Щоб заспоко́їть того́ опиря,
Що все більш просить.

»Цить, моя квіточко, синку мій, цить,
Вже нам не довго страждати,
Швидко твій таточко стане багатий,
Швидко прибуде і нас увільни́ть...
Цить, пора спати!«

Бідна жалібнице, мила моя,
Спи! Хай тобі й не приснить ся,

Де то менї довелось опинить ся!
Та вже щасливого, вольного дня
Нам не добить ся!

XIV.

Одного дня вже вниз хилилось сонце,
Коли на кладовúщі Гарiсчандра
Побачив жінку вбогую, що трупа
Дитини, плачучи, несла. Худа,
Блїда, обдерта жінка та нещасна
Ридала голосно, ламала руки,
Волоссє рвала, все заводячи:
»Мій синку любий! Квіточко моя!
Дитя єдине, ти моя потїхо
Остання, ох, остання на землї!
Натїшилась на тобі злая доля!
Не довго жив ти на землї, та вспів
З вершин людськóго щастя, блиску, слави
Упасти низько, низько, в тьму неволї.
Та скілько натерпів ся! Боже, Боже!
І голодом морив тебе наш пан,
І сїк різками, кóпав як собаку,
З собаками кормив і спати клав,
Аж поки зла гадюка їдовита
Тебе у снї, мій любий, не вкусила.
О, горе, горенько моє! Я, бідна,
Кляла й благословила ту гадюку:
Кляла за те, що видерла менї
Мою єдину на землї надїю;
Благославила ж я за те, що швидко,
Хоч з болем лютим, з лютої неволї
Тебе на волю, любий, довела.«

Почувши Гарісчандра крик її,
Прибіг на місце. Ставши оддалїк,
Глядів на неї і на те маленьке
Посинїле, опухле тїло трупа.
Він не пізнав, нещасний, свого сина
Нї жінки Сайвії, та, дивлячись,
Подумав тільки: »Ось воно, нещастє!
Якась вдова, мабу́ть, невольниця
Убога. А дитя — коли отак
Лежить у неї на колїнах, то
Менї здаєсь, що свого сина бачу
У матері. Де він, голубчик мій!
В такім самім віцї і він тепер,
Як сей. Чи він живе? Чи, може, та́кож
Бог Яма взяв його за нїжну ручку
І попровадив десь в таємну путь?«

А Сайвія сидїла і ридала
Над трупом сина. Та, чандала вздрівши,
Аж затремтїла. »Боже, се ж мій муж!«
Подумала і мало не зомлїла.
А далї, трупа відложивши, встала,
Хитаючись, і руки простягла
І скрикнула: »О, царю! Милий мій!
О, Гарісчандро! Що ти робиш тут?
Чи не пізнав ти Сайвії своєї?«

Яка була отих нещасних стрiча,
Які там мовились слова, які
Лили ся сльози, і які зітхання
Неслись до неба — се сказать словами,
На те людська́я мова за слаба.
Ридаючи і стогнучи над сином,
Цїлуючи посинїлого трупа,
Розказував нещасний Гарісчандра
Своє життє на службі у чандала.

І, плачучи, розказувала жінка
Своє бідованнє в тяжкій неволї
В брагманця-ошуканця і його
Лихої жінки.

Сайвія: Царю, пане мій
Скажи, чи є ще правда на землї?
Чи є живі боги над нами? Адже ж
Ввесь вік ми свято берегли обоє
Їх заповіти, щедрі дари клали
Попам, брагманцям, тямили за вбогих,
Творили правду сиротам і вдовам,
Карали переступних. І за що ж
Таку страшну тепер нам довелось
Терпіти кару? Без вини своєї
Ти втратив власть, багацтво і державу,
Всї троє ми в неволю продались,
Дитя єдине стратили — і за що?
Зза прибагів неситого аскета!
Нї, нї, немає правди на землї
Нї в небі!

Гарісчандра: Жінко люба, цить! Не слїд
Наріканнєм себе ще більш карати.
Мабуть, на щось богам була потрібна
Ся люта кара, що на нас зіслали.
Та нинї закінчить ся вже вона.

Сайвія: Ти дивно так се мовиш! Як се так?
Чи ти що знаєш? Чи задумав що?

Гарісчандра: Дружино вірна, не питай нїчого!
Ходїм лишень, і дерева обоє
Знесїм багато, й царський стіс високий
Для сина свого бідного зложім —
А там побачимо, що нам робити.

XV.

Наклали стіс високий. Гарісчандра
В обійми сина взяв і по драбині
На стіс той виніс. Та не клав він трупа,
А, держачи його в обіймах, мовив:
»Дружино вірна, а тепер візьми
Горючую головню й положи
В сухий хворост, що в середині стоса.«

Покірно Сайвія зробила се.
І затріщав хворост, і бухнув дим,
Несмісло ще стелив ся по долині,
І полумя маленьке почало
Лизать поліна.

Гарісчандра: А тепер, сердешна,
Прости мене, коли хоч раз в життю
Тебе чимнебудь я вразив недобрим,
Хоч словом, хоч би поглядом нїмим!
Прости найпаче те, що через мене
В отсю страшну неволю ти попала!

Сайвія: Мій мужу любий, не кажи сього!
Яке ж менї життє без вас обох?
Чи кажеш своїй Сайвії нещасній
Вертаться знов у лютую неволю
З розбитим серцем? Нї, дозволь менї
При собі стати разом з нашим сином.
А як святеє полумя здійметься
Могуче вгору, то і наші душі
Очищені, і вольні, і веселі
Стрясуть зі себе всї терпіння земні
І полетять в щасливий, вищий світ.

Гарісчандра: О, ангельська душе! О, серце щире!
Ходи ж сюди! В обіймах спільних всї

Покинемо неволю й разом станем
Там, де нема неволї, ні страждання.

І радо Сайвія на стіс вступила.
Тоді ногою кріпко Гарісчандра
Драбину геть відкинув. І обоє
На-вколїшки упали коло трупа,
Зложили руки, і думки свої
Понад усї терпіння й муки земні
Знесли високо, до богів безсмертних.
І ясно, легко стало їм в душі,
Немов прохожим, що з холодних дебрів,
З густого бору, із блудних стежок
На вольний, теплий, ясний степ виходять.

А там внизу вогонь тріщав, гудів,
Густими бовдурами дим валив ся,
І полумя крівавії язики
Вилѝ ся вгору. Ще не досягали
Тих, що в обіймах дружнїх, у молитві
Стояли на версї, та звільна їх
Немов вінцем вогнистим обплїтали...

XVI.

Та що се враз за гомін ізчинив ся
При брамі кладовѝща? Що за люде
Валя́ть юрбою, бігають усюди,
Когось шукають? А оті, що вкупі
К горючому костру простують, що се
За дїда ветхого несуть в носилках?
Побачив Гарісчандра сей народ,
Побачив дїда й стрепенув ся. Ах!
Колись він знав його, знав тих усїх
Людей! Та ж се Айодії міщани!

А дїд той — се його старезний прадїд,
Колишнїй цар Айод'ї, Девадатта,
Тепер від многих лїт святий пустинник,
Чудовний лїкар і порадник всїх.
Та що се сталось, що його міщани
Сюди такою купою прийшли?
І прадїда по що несуть святого?

Та ось його побачив Девадатта,
Побачили міщани.

»Царю, царю!« .—
Роздав ся дружнїй крик їх, — »почекай!«

Девадатта: Стій, Гарісчандро! Ще тобі не час
В палату Індри! Дїти, лийте воду,
Гасїть вогонь!
За кілька хвиль погас
Вогонь. Ридаючи і сміючись,
Міщани на руках знесли зі стоса
Дитя, і Сайвію, і Гарісчандру.

Гарісчандра: Що завинив я вам, що ви насилу
Вертаєте мене з тієї стежки,
Що до свободи вічної веде?
Девадатта: Великий гріх твій тут тебе спиняє.
Хиба забув ти, що найперша царська
Повинність — дбати про своїх підданих?
Гарісчандра: Не маю я підданих! Я не цар!
Чандал нечистий, сторож кладовища,
Здирач з умерлих шмаття — ось хто я!
Девадатта: А як менї святу складав присягу
В Айодії закону стерегти
І не лишать без влади — це забув?
Гарісчандра: Навів на мене Бог важку покусу.
В Айодії віддать я владу мусїв
Аскету Вісвамітрі. Той там пан.

Девадатта: Тиран і здирця той уже доволі
Напанував ся. Нині твій престіл
Свобідний, жде давнóго свого пана.
Гарісчандра: Не можу я на нім засісти, дїду.
Я, проданий чандалові в неволю,
Лиш з дозволу його піду відсїля.
Чандал: Ось тут я, батечку! Та ти про мене
Не дбай! Іди собі з всїма богами!
Менї оті міщани святобливі[1])
За тебе для заміни привели
Такого ж пана, як і ти.
Гарісчандра: Кого?
Чандал: Та свойого ж царя, бач, Вісвамітру.
Старенький він, то правда, і бурчить,
Клене й кидаєть ся. Ну, та дасть Біг,
Що якось з ним дійдéмо до ладу.
На кладовúще не піде, та я
Пошлю його собак ловить по містї —
Се також дїло добре — і немудре.
Гарісчандра: Нї, не бувать в Айодії менї!
Важкі пригоди геть мене зламали,
А сина смерть життя підсїкла корінь.
Девадатта: Подай менї свою дитину, доню!

Тремтячи, Сайвія старцеві в руки,
Дитини трупа подала. Оглянув
Старий посинїле, опухле тїло,
До груди вухо притулив і слухав.
Тодї зза пазухи добув лушпину
З горіха, в нїй якаясь масть була.
Отсю подав він Сайвії і мовив:
»Візьми це, доню, намасти дитя!«

І диво сталось. Де лише діткнулась
Чудовна масть до тїла, там щезала

[1]) побожні (поль.)

Гадюча пухленина і синець,
Білїло тїло, мякло, подавалось
І набирало ся тепла. На щоках
Слабенький румянець заграв, і звільна
Розкрились очі, розтулились нїжні
Уста, і ще слабий, безвладний хлопчик
Тихесенько промовив: »Мамо! Тату!«

І кинувсь на колїна Гарісчандра,
І Сайвія, надмірним щастєм наче
Прибита, кинулась йому на шию,
І плакали обоє й цїлували
Дитя воскресле, й дїдові колїна,
І всїх, усїх Айодії міщан,
Що там з слїзьми в очах на все глядїли.

Отсе вам повість про царя й аскета:
Могучим всїм в науку й осторогу,
Всїм твердосерним, го́рдим — на погрозу,
Нещасним всїм, страждущим — на потїху.

Львів, у грудні, 1892.

ЗІВЯЛЕ ЛИСТЄ

лїрична драма.

Переднє слово до першого (львівського) видання.

Герой отсих віршів, той, що в них виявляє своє «я» — небіжчик. Був се чоловік слабої волї та буйної фантазії, з глибоким чуттєм, та мало здібний до практичного життя.

Доля звичайно кепкує над такими людьми. Здаєть ся, що сил, здібности, охоти до праці в них багато, а протє вони нїколи нїчого путнього не зроблять, нї на що велике не зважуть ся, нїчого в життю не дібють ся. Самі їх пориви не видні для постороннього ока, хоч безмірно болючі для них самих. От тим то, вичерпавши сили в таких поривах, вони звичайно застрягають десь у якімось темнім кутї суспільного життя й токанять день поза день, заваджають собі й иньшим. Герой отсих віршів скінчив трохи щасливійше: раз у своїм життю він здобув ся на рішучий крок і пустив собі кульку в лоб.

Причина сеї несподіваної рішучости нїкому не була відома, бо мій бідний приятель не мав звичаю нїкому говорити про свою особу, про свої пляни, надії або терпіння. Тільки кілька місяців по його смерти припадком дістав ся менї в руки його дневник — помятий та поплямлений зшиток, писаний прихащем, ночами. Я неохоче взяв ся читати його й довго мучив ся, поки дочитав до кінця. Дневник писаний був безладно; були се переважно лїричні оклики, зітхання, прокляття та бичування себе самого, а оповідання про факти дуже мало. Я вирозумів лише стілько, що небіжчик улюбив ся був у якусь панночку, дістав від неї коша (видно, розумна панночка була, знала, який муж їй непотрібний), а потім мучив ся своєю любовю довгі лїта, поки його улюблена не вийшла заміж. Тодї він покінчив зі собою.

Виміркувавши отсю фактичну основу дневника, я почав уважнїйше прочитувати поодинокі його частини. Багато там було недотепної мазанини, багато немудрого фільософування та незрозумілих докорів, — та серед тої полови попадали ся місця, повні сили й виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покійний приятель, хоч загалом несильний у прозї, видобував зі своєї душі правдиво поетичні тони. Отсї місця робили на мене сильне вражінне. Вдумуючи ся в ситуацію, в духовий настрій автора дневника, я пробував передати ті місця віршованою мовою й пускаю їх отсе у світ.

По що? Чи варто було трудити ся, щоб пустити у світ пару жмутків зівялого листя, вкинути у круговорот нашого сучасного

життя кілька крапель, затроєних песимізмом, а, радше, безнадійністю, розпукою та безрадністю? У нас і без того сього добра так багато! Та хто його знає — думало ся менї — може, се горе таке, як віспа, котру лїчать ущіплюваннєм віспи? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільности? Менї пригадав ся Ґетевий Вертер, і пригадали ся ті слова, які Ґете написав на екземплярі сеї своєї книги, посилаючи її одному своїому знайомому. З тими словами і я подаю отсї вірші нашому молодому поколїнню:

Sei ein Mann und folge mir nicht nach!

1897.

Переднє слово до другого (київського) видання.

Чотирнацять лїт після появи «Зівялого листя» запотребило ся друге виданнє сеї збірки лїричних пісень, найсубєктивнїйших із усїх, які появили ся в нас від часу автобіоґрафічних поезій Шевченка, та при тім найбільш обєктивних у способі мальованя складного людського чуття.

Не можу сказати, щоб тодїшня лїтературна критика гаразд зрозуміла інтенції та характер моєї збірки. Найпросторійше писанне про неї Василя Щурата в «Зорі» (1897. р.) силкувало ся осудити її як прояву зовсїм зайвого в нас песимізму. Не тільки сам я, але — се стало менї відомо зараз тодї — також значна часть публики зовсїм инакше зрозуміла ті поезії, і я надію ся, що й теперішнє поколїннє знайде в них не одно таке, що відгукнеть ся в його душі зовсїм непесимістичними тонами.

Пускаючи до друку се друге виданнє, я, де можна, поробив язикові поправки, хоч се не скрізь було можливе. Не потребую, здаєть ся, додавати, що прозова передмова до першого видання, яка й тут друкуєть ся без зміни, також не більше, як лїтературна фікція. Давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів — не бачу потреби; менї здаєть ся, що й без автобіоґрафічного ключа вони мають самостійне лїтературне значіннє.

Львів, дня 10. падолиста, 1910.

ПЕРШИЙ ЖМУТОК

[1882—1893][1])

I.

По довгім, важкім отупінню
Знов трискає хвиля пісень,
Неначе зпід попелу разом
Язиками блимне вогень.

Що щастєм, спокоєм здавалось —
Те попелу тепла верства;
Під нею жаги і любови
Не згасла ще искра жива,

Не згасла ще, тлїла, ятрилась
Помимо слїз моїх роси;
Та вітер повіяв, і попіл розвіяв —
Тепер ти вогонь той згаси!

Нї, годї! Не буду гасити!
Хай бухає грішний вогень!
І серце хай рветь ся, та вільно хай ллять ся
Бурливая хвиля пісень!

---

[1]) У другому виданнї зазначений 1886. р., але вірш «Не знаю, що мене до тебе тягне» написаний 1882. р., через те й поставлено таку дату на цьому місцї.

II.

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне.

І в груди щось метушить ся, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів, — молода любов
З обійм виходить гробови́х, студених.

Себе я чую сильним і свобідним,
Мов той, що вирвав ся з тюрми на світ,
Таким веселим, щирим і лагідним —
Яким я був за давніх, давніх лїт.

І, попри тебе йду́чи, я дрожу,
Як перед злою не дрожав судьбою;
В твоє лице трівожно так гляджу, —
Здаєть ся, ось би впав перед тобою.

Як би ти слово прорекла менї,
Я б був щасливий, наче цар могучий,
Та в серцї щось порвалось би на днї,
З очей би слїз потік полив ся рвучий.

Не знаємось, нї брат я твій, нї сват,
І приязнь мусїла б нам надокучить,
В життю, мабу́ть, нїщо нас не сполучить,
Роздїльно нам прийдеть ся і вмирать.

Припадком лиш нераз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти;
Та все ж таки аж в гріб менї — се знаю —
Лице твоє прийдеть ся донести.

1882.

III.

Не боюсь я нї Бога, нї біса,
Маю серця гіпо́теку чисту;
Не бою ся я й вовка із лїса,
Хоч не маю стрілецького хисту.

Не боюсь я царів-держилюдів,
Хоч у них є салдати й гармати;
Не боюсь я людськи́х пересу́дів,
Що потраплять і душу порвати.

Навіть гнїв твій, дївчино-зірничко,
Не лякає мене нї крихітки:
Я люблю те румянє личко
І розискрені очі-красїтки.

Лиш коли на те личко чудове
Ляже хмарою жа́лісна туга,
І болюще дрожанне нервове
Ті усточка сцїпи́ть як шаруга[1]),

І докір десь у горлї пропаде,
У знесиллї опустять ся руки,
І благає підмоги, поради
Прошибаючий погляд розпуки, —

Отодї моє серце стикає,
Мов клїщами, холодна трівога:
Біль нїмий мене більше лякає,
Нїж всї громи й злих сил перемога.

[1]) метелиця, шуря-буря (поль.)

IV.

За що́, красавиці́, я так тебе люблю,
Що серце треплеть ся в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордо́вито?
За що я тужу так, і мучусь, і терплю?

Чи за той гордий хід, за ту красу твою,
За те таємне щось, що тліє полускрито
В очах твоїх і шепче: »Тут сповито
Живую душу в пелену́ тїсну?«

Часо́м причуєть ся, що та душа живая
Квили́ть, пручаєть ся, — тоді глибокий сум
Без твого ві́дома лице твоє вкриває.

Тоді б я душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигне злий насміх, гордість, глум,
І відвертаюсь я, і біль в душі щемить.

V.

Раз зійшли ся ми случайно,
Говорили кілька хвиль —
Говорили так звичайно,
Мов краяни, що нечайно
Здиблять ся зза трьохсот миль.

Я питав про щось такеє,
Що й не варт було питать,
Говорив щось про ідеї —
Та зовсїм не те, не теє,
Що хотїло ся сказать.

Звільна, зтиха ти, о, пані,
І розсудно річ вела;
Ми розстались, мов незнані,
А менї ти на прощаннї
І руки не подала.

Ти кивну́ла головою,
В сїнях скрила ся як-стій;
Я ж, мов одурілий, сто́ю
І безсильний за тобою
Шлю в погоню погляд свій.

Чує серце, що в тій хвилї
Ввесь мій рай був тут-отсе!
Два-три слова щирі, милі
І гарячі були б в силї
Задержа́ть його на все.

Чує серце, що програ́на
Ставка вже не верне знов...
Щось щемить в душі, мов рана:
Се блїда́я, горем пяна,
Безнадїйная любов.

VI.

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та — що не суджено в життю їй вдовольнить ся;
Ти найтайнїйший порив той, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба — нїколи не сповни́ть ся.

Ти той найкращий спів, що в час вітхнення снить ся,
Та ще нїколи слів для себе не знайшов;
Ти славний подвиг той, що я б на нього йшов,
Коб віра сильная й могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажанне,
Невиспіваний спів, геройське пориванне,
Як все найвищее, чим душу я кормлю,

Як той вогонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє —
Отак, красавице, і я тебе люблю.

VII.

Твої очі — як те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе
Мов пилинка в них тоне́.

Твої очі — мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надїя мов зірниця
З них проблискує менї.

VIII.

«Не надїй ся нїчого».

Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задрожав
Твій голос в горлї, серце в твóїй груди
Биттєм трівожним не зглушило ті
Слова страшні: »Не надїй ся нїчого!«

Не надїй ся нїчого! Чи ти знаєш,
Що ті слова — найтяжшая провина,
Убивство серця, духа і думок
Живих і ненароджених? Чи в тебе
При тих словах не ворухнулась совість?

Не надїй ся нїчого! Земле-мамо!
Ти свїте ясний! Темнотó нічна!
Зірки і люде! Чим ви всї тепер?
Чим я тепер? О, чом не пил бездушний?
Чом не той камінь, не вода, не лїд?

Тодї б не чув я пекла в свóїй груди,
І в мізку мóїм не вертїв би нор
Червяк неситий, кров моя кипуча
В гарячцї лютій не дзвонила б вічно
Тих слів страшних: »Не надїй ся нїчого!«

Та нї, не вірю! Злуда, злуда все!
Живущої води в напій менї
Ти долила, а жартом лиш сказала,
Що се отрута. Бо за що ж би ти
Могла вбивать у мене душу й тїло?

Нї, нї, не вірю! В хвилю ту, коли
Уста твої мене вбивати мали, —
Лице твоє блїде, трівожні очі,
Вся стать твоя тремтяча, мов мімоза,
Все мовило менї: »Не вір! Не вір!«

Ти добра, щира! О, не ошукаєш
Мойого серця гордости лускою!
Я зрозумів тебе! Ти добра, щира!
Лиш бурі світа, розчарованъ муки
Заволокли тебе отсим туманом.

І в серцї свóїм знов я чую силу
Розсїяти туман той, теплотою
Чуття і жаром думки поєднати
Тебе з життєм — і в відповідь тобі
Я кличу: »Надїйсь і кріпись в борнї!«

IX.

Я не надіюсь нїчого
І нїчого не бажаю —
Що ж, коли живу і мучусь,
Не вмираю!

Що ж, коли гляджу на тебе
І не можу не глядїти,
І люблю тебе! Куди ж те
Серце дїти?

Усміх твій неначе сонце
Листє покріпля зелене,
А ззїдає штучну краску —
Смій ся з мене!

Я не надіюсь нїчого,
Але як бажання сперти?
Не бажать життя живому,
Тільки смерти?

Жиймо! Кожде своїм шляхом
Йдїм, куди судьба провадить!
Здиблемось колись — то добре,
А як нї — кому се вадить?

X.

Безмежнеє поле в снїжному завою,
Ох, дай менї обширу й волї!
Я сам серед тебе, лиш кінь піді мною,
І в серцї нестерпнїї болї.

Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутки гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває.

XI.

Як на вулиці зустрінеш,
То мене обходиш ти.
Добре робиш! Спільним шляхом
Не судилось нам іти.

Йди направо, я наліво
Шлях верстати му в тумані,
І не здиблемось ніколи,
Як дві краплї в океані.

Як в дорозї здиблю горе,
Що тобі несе удар,
Сам його до себе справлю
І прийму його тягар.

А як щастє часом схоче
В мою хату загостить,
Я його до тебе справлю,
Хай голубочком летить.

Що́ менї без тебе щастє?
Звук порожнїй і мана!
Що менї без тебе горе?
Щезла і йому цїна.

Наче крапля в океанї
Розпливусь я, потону;
Ти гуляй на сонцї, пані,
Я ж спадати му ік дну.

XII.

Не минай з погордою
І не смійсь, дитя!
Може, в тім осміянім
Суть твого життя.

Може, в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може, в тім погордженім
Є любови скарб.

Може, сміх твій нинїшнїй
Срібний та дзвінкий
Стане в твоїй памяти
За докір гіркий.

XIII.

Я нелюд! Часто щоб зглушить
У серцї люту муку,
Я чистий образ твій убить
Здіймав проступну руку.

Я з вулицї болото брав,
Камінне кременисте,
І кидав ним у образ твій,
В лице твоє пречисте.

Я мов безумний лютував,
Мов пяний у нетямі,
Хоч чув, що власне серце рвав
Злочинними руками.

Та як минув скажений дур,
Я чувсь брудний, недужий,
А образ твій яснїв в душі,
Мов сонце верх калюжі.

XV.

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала! Мов два судна, море
Розносить нас між двома берегами,
Моя ти ясна, непривітна зоре!

Ще здалека тебе мій слїдить зір.
Твій свіжий слїд я рад би цїлувати
І душу тим повітрєм напувати,
Що з твоїх уст переплива в простір.

Та щезла ти! Мов в лїсї без дороги
Лишив ся я. Куди тепер? За чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серцї холод... Дим довкола, дим!...

XIV.

Нераз у снї являєть ся менї,
О, люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснїв в молодощів веснї,
В найкращі хвилї свіжої любови.

Він наді мною хилить ся, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови
Я в тії очі знов гляджу сумні,
Що жар колись ятрили в моїй крови.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну як змия,
І в серцї втишує всї думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилить ся, без слів, без згуку
Моргає: »Цить! Засни! Я смерть твоя!«

XVI.

Похорон панї А. Г.

Так сталось! В трýнї металевій нинї
Ота рука проклятая спочила,
Що ген-то, в добрій, чи лихій годинї
Нас розлучила.

Я бачив, як її зашрібували,
Вложили в склеп і привалили камінь,
Цементом заліпили й прикопали —
Значúть, і амінь.

А ти стояла зблизька у жалобі,
Заплакана, хоч сльози ті лиш з ока
Текли, чуття ж не зрушило зглибока
Те, що в тім гробі.

Ще душно, я ж стояв увесь холодний
Близь тебе й нїмо на сей гріб дивив ся,
Мов хмара з вітром, так в уяві бив ся
Засуд народній:

»Хто вбив живую душу й перед смертю
За вбивство смертну не відтерпів муку,
Той по-смерти з могили розпростерту
Простягне руку.«

І з твоїх слїз, з лиця твого блїдого,
З очей, що скрились у важку жалобу,
Я хтїв дійти, чи та рука померша
Простягнесь з гробу?...

XVII.

Я не кляв тебе, о, зоре,
Хоч як сильно жаль мій ріс;
Насміх твій і власне горе
Я терпляче перенїс.

Та боюсь за тебе дуже,
Бо любов — то мстивий бог:
Як одно її зневажить,
Любить мстить ся на обох.

Як, сміючись, ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбиваєш
Все, чим в світї я жию?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підклад,
Те, чого життє так мало
Звикло всякому вдїлять?

Чи ти знала, що небавом,
От мов раз махнуть пером,
Ти нераз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

XVIII.

Ти плачеш. Слїз гірких потоки
На твóйому лиці блїдому
Лишають слїд свій — не глибокий,
Та замітний вже оку мому.

Ти плачеш. Ти, що відіпхнула
Любов мою як сиротину,
Тепер надармо просиш, ловиш
Любови хоч би крапелину.

Твоєю дивною красою
Надармо всїх маниш ти к собі:
Се труп убитої любови
Не допуска любови к тобі.

І марно линуть, марно гинуть
Лїта найкращі, молодії!
Ти памятник живий, небого,
На гробі власної надії.

XIX.

Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Та ж де хлїб родúти мáє поле,
Мусить плуг квітки з коріннєм рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста нїмі, мов риби,
І душа вглибляєсь в люту рану.

А ти йдеш з сївнею й тихо сїєш
В чорні скиби і незрослі рани
Нóве сїмя, нóвії надії,
І вдихаєш дух життя румяний.

XX.

Привид.

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто снїг вогкий паде й паде;
З густої тьми журба якась могильна
Вихилює лице своє блїде.

Лямпи горять. Колеса світлянії
Довкола них тїснять ся, меркотить
Крівавий блиск. Неначе сонні мрії
Фіякри мигають і гинуть в-мить.

На тротоарах ще прохожих сила:
Циліндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи — ріжнобарвна хвиля
Пливе, гуде, зіпреть ся тут і там.

І я в юрбі сумний і одинокий
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти, — та невідступний і глибокий
У серцї все повзе зо мною сум.

І наче той, що тоне і в знесилї
Шукає гильки, корня, стебельця, —
Так я між лиць тих в пестрій люду хвилї
Шукаю щиро-дружнього лиця.

І враз я здеревів і стрепенув ся,
Щось горло стисло, в груди сперло дух...
Втїкать бажав, та не поворухнув ся,
Мов оглушив мене важкий обух.

То не обух! То йшла передо мною
Висока постать, пряма та стрункá...
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка,

Оглянулась ще раз ... великі очі,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моїми й в бездонній ночі
Пропали. Двоє їх спішило пріч.

А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штóвхала раз-в-раз,
Та я не чув нї холоду, нї болю,
Мов вогник свідомости в мізку згас.

»Вона!« Із уст одно те слово присло,
Та в нїм була маґічна міць страшна!
Мов камінь млиновий за шию тисло
Мене одно се словечко: »Вона!«

Вона, ся гарна квітка »сон царівни«,
Котрої розцвітом втїшав ся я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й досї пяна ним душа моя!

Вона, котрій я все бажав віддати,
Ввесь скарб душі, всї думи, всї чуття,
Котрої слїд я рад був цїлувати,
В котрій вбачав красу і цїль буття.

Та, що мене однїським словом свóїм
Могла героєм, ґенїєм зробить,
Обдарувать надїєю й спокоєм,
Заставить все найвищеє любить, —

Та, що в руцї від раю ключ держала,
Вона його закинула в багно,
І чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе її воно?

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна.
Лечу!.. Валюсь! Та там внизу, в безоднї
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сього поля
Втоптать в болото і з яких причин?

Чи голод, холод і сирітства сльози,
Чи та жага, що серце рве й скребе,
Що хилить волю, мов та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?

Постій! Постій! Я вмію се відчути.
Моя любов не згасла ще, горить,
Зуміє райський ключ із дна добути,
Зуміє рай запертий отворить.

Не чує? Щезла з ним у пітьмі ночі,
Лиш вид її прошиб мене як ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі яснїщ і спокійнїш!

Відень, 6. падолиста, 1892.

Епільоґ.

Розвійте ся з вітром, листочки зівялі,
Розвійтесь, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалї,
Завмерлеє в серцї кохання.

В зівялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молодої
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий на зустріч недолї
Піду я сумними стежками.

ДРУГИЙ ЖМУТОК

(1895).

I.

В Перемишлї, де Сян пливе зелений,
Стоявъ на мостї я в важкій задумі,
Про тебе думав я, душе моя,
Про щастє те, що, наче сонний привид,
Явило ся, всміхнуло ся і щезло,
Лишивши жаль по собі невмірущий.
І я згадав одно оповіданнє,
Що тут над Сяном від народа чув.

Зима була, замерз зелений Сян,
І по блискучім ледовім помостї
Гладкий протерли шлях мужицькі сани.

Ось раз була неділя. В самий південь
Із церкви люде вийшли. Ссяло сонце,
Искрив ся снїг. Юрба народа вийшла
Над Сян, гули веселі розговори.

За Сяном ось на полї снїговому
Щось зачорнїло, дзвоники бреньчать,
Копита стукають о змерзлу землю,
І вчвал жене по втоптаній дорозї
Препишна чвірка. Упряж дорога
Полискує до сонця; наче вихор,
Карита мчить ся, з батога візник
Мов з пістолєта лускає...

Убогий
Сїльський народ глядить на сю появу,
Дивуєть ся. І хто се міг би їхать?
Нїколи тут нї чвірки, нї карити
Такої не видали. Нї старі,
Нї молоді придумати не можуть,
Хто се так їде, відки і куди?

Ось чвірка, не спиняючись нї хвилї,
На лїд влетїла. Глухо застогнав
Поміст хрустальний, дзвінко задуднїли
По нїм копита кінські, заскрипів
Замерзлий снїг під шинами колїс.
І луснув з батога візник, мов вихор,
Несла ся чвірка.

Та нараз посеред
Ріки, де криє ледова кора
Найглибший вир, щось хрусьнуло — лиш раз,
Однїський раз щось хрусьнуло! Широкий
Круг леду, мов обкроєний, подав ся,
І чвірка, і карита, і візник,
І що було в каритї, наче сон,
Неначе ясний привид враз пропало.
Лиш Сян забулькотїв неначе д'явол,
І облизав ся. Лиш зелена хвиля
Широким валом хлюпнула верх леду
І знов вернула в таємничу тоню,
А чвірки, нї карити — нї слїду.
І не дізнали ся нїколи люде,
Хто се так їхав, відки і куди.
Нїхто за ними не питав нїколи,
Анї в ріцї нїхто останків жадних
Не віднайшов. Коли б один хто бачив
Се диво, а не сотня свідків, сам він
З часом собі би вірить перестав,

Сам він з часóм на тому би спинив ся,
Що се був сон.

Се мого серця драма!
Як би не ті лїта важкої муки,
Пекучих болїв, слїз і божевілля,
Глухої резиґнації, скажених бунтів
Придавленого серця, то я сам,
Пригадуючи першу нашу стрічу
І той промінчик ясної надії,
Що блис менї тодї, — присяг би нинї,
Що се був сон, надсянськая леґенда.

II.

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для вуха
Нї духа!
Нї слїду людей не видать...
Лиш трави — мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синїх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває, —
У душу тепла доливає
Простір.

З тім — цить!
Яке ж то тихеньке риданнє

В повітрі мов тужне зітхання
Тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепáло ся хоре?
Ах, нї! Се здалека десь тільки
Доносить ся голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало,
І зтиха до строю сопілки
Поплив із народнїм до спілки
Мій спів.

III.

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленїйша ива;
Ой, між усїми дївчатоньками
Лиш одна менї мила.

Червона рожа, червона рожа
Над усї квіти гожа;
Не бачу рожі, не бачу рожі,
Лиш її личка гожі.

Золоті зорі в небеснім морі
Моргають серед ночі,
Та над всї зорі внизу і вгóрі —
Її чорнії очі.

Голосні дзвони, срібнії тони,
Слух у них потопає,
Та її голос — пшеничний колос,
Аж за серце хапає.

Широке море, велике море,
Що й кінця не видати,
Та в моїм серці ще більше горе:
Я на-вік її втратив.

IV.

Ой, ти дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово гостре, як бритва?

Чом твої очі ссяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темнійші ночі,
Хто в них задивить ся, й сонця не хоче!

І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?

Ой, ти дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

V.

»Червона калино, чого в лузї гнеш ся,
Чого в лузї гнеш ся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнеш ся?
До сонця не пнеш ся?

Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїш ся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?«

»,Не жаль менї цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому,
І світло люблю я, купаю ся в ньому,
Купаю ся в ньому.

Та вгору не пну ся, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.

Я вгору не пну ся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отїнив як хмара,
Отїнив як хмара.'«

VI.

»Ой, ти дубочку кучерявий,
Ой, а хто ж тебе скучерявив?«

»,Скучерявили густі лози,
Підмили корінь дрібні сльози.

Скучерявили темні ночі,
Зранили серце чорні очі.

Чорнії очі, пишна врода,
Гордая мова, непогода.

Гордая мова — вітер зимний,
Вічна розлука — жаль нестримний.

Вже ж моє серце сохне, тане,
Вже ж моя краса вяне, вяне.

Вже моя сила слабне, гнеть ся,
Вже менї весна не всміхнеть ся.

Падуть листочки звялі, звялі —
От так і сам я впаду далї.

Решту красоти, решту сили
Поріжуть живо гострі пили.

Гострії пили, людська злоба,
Стопче байдужість як худоба.'«

VII.

Ой, жалю мій, жалю,
Гіркий не помалу!
Упустив я голубочку,
Та вже не спіймаю.

Як була близенько,
Не дав їй принади, —
А тепер я не знаходжу
Для серця розради.

Як була близенько,
Я ще вагував ся,
Щоб так швидко улетїла,
Я й не сподївав ся.

А як улетїла,
Вернуть не схотїла,
То забрала за собою
Мою душу з тїла.

Забрала всї мрії,
Всї втїхи, надії,
Як весна бере з собою
Квіти запашнії.

VIII.

Я не тебе люблю, о, нї,
Моя хистка лилеє,
Не оченька твої ясні,
Не личенько блїдеє.

Не голос твій, що мов дзвінок
Мою бентежить душу,
І не твій хід, що кождий крок
Відчути серцем мушу.

Не ті уста, з котрих вже я
Не вчую слова ласки,
Не вид, в котрім душа твоя
Виднїє вся без маски.

Не стать твою, не скромний стрій,
Котрим вона вповита,
Не гармонїйний вигляд твій,
Мов пісня сумовита.

Я не тебе люблю, о, нї,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на днї
Від-малечку лелію.

Все, що дало менї життя,
В красу перетопляв я,
І всю красу, ввесь жар чуття
На неї перелляв я.

Вона — мій спів, вона — мій хлїб!
Душа моя — аж дивно —
До неї наче той полїп
Приссалась невідривно.

Усїми нервами приляг
Мій дух до неї, мила, —
І тут вона — аж страх, аж страх!
Твій вид менї явила.

Неначе блискавка ярка,
Що зразу слїпить очі,
Що враз і тїшить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі —

Отак для мене був твій вид
І роскішшю й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.

Я чув, і з жаху ввесь тремтїв,
І роскішшю впивав ся;
Від тебе геть тїкать хотїв,
Круг тебе все снував ся.

Мов той Іксіон вплетений
У колесо-катушу,
Так рік за роком мучусь я,
І біль мою жре душу.

І дармо лїку я шукав
На сю свою хоробу;
Кого зрадливий Сфінкс піймав,
Не пустить аж до гробу.

Нї, не тебе я так люблю,
Люблю я власну мрію!
За неї смерть собі зроблю,
Від неї одурію.

IX.

Чому не смієш ся нїколи?
Чи в твойому серцї зима,
І горе зморозило душу,
Що сміху у горлї нема?

Чому не смієш ся нїколи?
Чи, може, лежить який гріх
Великий на твоїм сумлїнню
І здавлює радісний сміх?

Лежить якийсь смуток таємний
На твоїм чудовім чолї,
І усміх твій — наче під осїнь
Всміхаєть ся сонце у млї.

X.

В ваґонї.

Мов сполохана, без тями,
Так земля зпід моїх ніг
Утїка — стовпи, смереки
Гонять, тільки миг-миг-миг.

Наче полотно простерте
Велетенськая рука
Враз стяга, так лан за ланом,
Сад за садом утїка.

Тільки я стою, та зорі,
Що високо там горять,
Не втїкають, мов на доказ,
Що є в свїтї стійкість, лад.

І сміють ся вічні зорі,
Іронїчно миготять:
»Ми і ти! — неправда? — доказ,
Що є в свїтї стійкість, лад!«

XI.

Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я нещасний, я червяк!
В мене серця нерви хорі
Не подужають нїяк.

Сам з собою у роздорі,
Своїх власних дум боюсь...
Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я слабий, над труси трус.

Сам від себе геть за море
Я тїкаю... Чи втечу?
Я — кайданник! Власне горе
За собою волочу.

XII.

Чого являєш ся менї
У снї?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої нїмі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них мов зарево червоне
Займаєть ся і знову тоне
У тьмі?

Чого являєш ся менї
У снї?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.

В життю мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклоню ся — навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являй ся, зіронько, менї
Хоч в снї!
В життю менї ввесь вік тужити —
Не жити.
Так хай те серце, що в турботї,
Неначе перла у болотї,
Марнїє, вяне, засиха, —
Хоч в снї на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живійше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

XIII.

Отсе тая стежечка,
Де дївчина йшла,
Що з мойого сердечка
Щастє унесла.

Ось туди пішла вона,
Та гуляючи,
З иньшим, своїм любчиком
Розмовляючи.

За її слїдами я
Мов безумний біг,
Обливав з сльозами я
Пил із її ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид її ловив
На хвилиночку.

І мов нурок перли ті
На морськóму днї,
Сквапно так мій слух ловив
Всї слова її.

Отсе тая стежечка
Ізвиваєть ся,
А у мене серденько
Розриваєть ся.

Залягло на днї його
Те важке чуття:
Тут на віки згублений
Змисл твого буття.

Все, щó найдорожшеє,
Найулюблене,
Чим душа жива була,
Тут загублене!

Чим душа жива була,
Чим пишала ся...
Отсе тая стежечка,
Щоб запала ся!

XIV.

Як би знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними змінить ся отрута, —
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всї би в твоїм серцї искри погасила,
Всї думки й бажання за одним ударом,
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мисли б всї пожерла, всю твою турботу, —
Тільки мій там образ і яснїє й грїє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрїї!

Як би був я лицар і мав панцир добрий,
І над всїх був сильний і над всїх хоробрий, —
Я би з перемоги вороги під ноги,
Що менї до тебе не дають дороги!
Я б добувсь до тебе через мури й стїни,
Я б побив дракони, розметав руїни,
Я б здобув всї скарби, що їх криє море,
І до ніг твоїх би положив, о, зоре!
Де б тебе не скрито, я б зламав верії...
Фантастичні думи! Фантастичні мрїї!

Як би я не дурень, що лиш в думах кисне,
Що співа і плаче, як біль серце тисне,
Що будýще бачить людське і народнє,
А в сучáснім блудить як дитя голодне, —
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дївчини приступить не вміє, —
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живеє щастє з рук пустив без тями,
І тепер, за пізно, плаче і дуріє —
Фантастичні думи! Фантастичні мрїї!

XV.

Що щастє? Се ж ілюзія,
Се привид, тінь, омана...
О, ти ілюзіє моя
Зрадлива і кохана!

Кринице радощів, чуття
Ти чарочко хрустальна!
Омано дум, мого життя
Ти помилко фатальна!

Я хтів зловить тебе, ось-ось,
Та враз опали крила:
З тобою жить не довелось,
Без тебе жить не сила.

З тобою жить — важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить — ввесь вік тужить
І днями, і ночами.

Нехай ти тінь, що гине десь,
Мана, луда́ — одначе
Чому ж без тебе серце рвесь,
Душа болить і плаче?

Нехай ти тінь, мана, дім з карт
І мрія молодеча,
Без тебе жить — безглуздий жарт,
І світ ввесь — порожнеча.

Як той Шлємі́ль[1]), що стратив тінь,
Ходжу́ я мов заклятий,
Ввесь світ не годен заповнить
Менї твоєї втрати.

[1]) Герой твору нїмецького поета Ад. Шамісса: «Peter Schlehmihl.»

XVI.

Як не бачу тебе,
Кожда хвиля — тяга безконечна;
Як побачу тебе,
Відновляєть ся рана сердечна.

Як не бачу тебе,
То довкола і зимно, і темно;
Як побачу тебе,
Запече щось у серці страшенно.

Щоб побачить тебе,
Мов несуть мене ангельські руки;
Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельнії муки.

Нї без тебе нема,
Нї близь тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,
Ох, і небо на віки закрите.

XVII.

Як почуєш вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівож ся зовсїм, не збавляй собі сна,
Не диви ся в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

XVIII.

Хоч ти не будеш квіткою цвісти́,
Левкоєю пахуче-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш буть менї святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав, нї спеки,
Як ідеал все ясний, бо — далекий.

Я понесу тебе в душі на днї,
Облиту чаром свіжости й любови,
Твою красу я переллю в піснї,
Вогонь очей в дзвінкії хвилї мови,
Коралї уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нїм віки трива́є,
Цвісти меш ти, покіль мій спів лунає.

XIX.

Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь вогнем,
Та ярко бухнуть сили вже не маю.

Замерли в серцї мрії молодечі,
Ілюзії криниця пересхла;
Різькі, сухі мої зробились речі, —
Пора худого жнива надійшла.

Худе́є жниво! Сїялось, мабу́ть,
За мало й ненайкращої пшениці.
А час не ждав! Холодні зливи йдуть, —
Важку ворожать осїнь нам зірниці.

XX.

Сипле, сипле, сипле снїг.
З неба сїрої безоднї
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле снїг,
Килим важче налягає...
Молодий вогонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

ТРЕТІЙ ЖМУТОК

[1896].

I.

Коли студінь потисне,
Не хвилює вода, не блищить:
Коли лямпа розприсне,
То і світло її не мигтить.

Коли струна порветь ся,
То від неї музики не жди.
Чом же пісня та лляєть ся
Під вагою турбот і біди?

Чи те горе як праса,
Щоб із серця пісень надушить?
Чи пісні ті як дзвони,
Щоби горя завід[1]) заглушить?

II.

Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!
Се в моїм серці дзвін посмертний дзвонить.
Вона умерла! Мов тяжезний трам
Мене цілого щось додолу клонить.
Щось горло душить. Чи моїм очам
Хтось видер світло?... Хто се люто гонить
Думки з душі, що в собі біль заперла?
Сам біль? Вона умерла! Вмерла! Вмерла!

Ось бач, ще рожі на лиці цвітуть,
І на устах краснїє ще малина...

---

[1]) голосїння

Та цить! І подихом одним не труть
Її! Се твоїх бáжань домовина.
Бам-бам! Бам-бам! Далеко, зично чуть
Сей дзвін... Припадь і плач, немов дитина!
Се ж твоїх мрій заслону смерть роздерла,
Розбила храм твій! Цить! Вона умерла!

І як се я ще досї не вдурів?
І як се я гляджу і не осліпну?
І як се досї все те я стерпів
І у петлю не кинув ся конопну?
Адже ж найкращий мій вогонь згорів!
Адже ж тепер по-вік я не окрiпну!
По-вік каліка! Серце гадь пожерла,
Сточила думи всї! Вона умерла.

Лиш біль страшний, пекучий в серцї там
Все заповнив, усю мою істоту.
Лиш біль і се страшенне: бам, бам, бам,
А слїз нема, нї крови, анї поту.
І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу й слоту.
Ридать! Кричать! — та горло біль запер.
Вона умерла! — Нї, се я умер.

III.

Байдужісїнько менї тепер
До всїх ваших болїв і турбот,
До всїх ваших боїв і гризот!
Всї ідеї ваші, ввесь народ,
Поступ, слава — що менї тепер?
Я умер!

Хоч валясь, про мене, ввесь сей світ,
Хоч брат брата тут мордуй і ріж, —

Нїчого менї тепер глядїть,
Нїчого вже добивать ся більш!
В моїм серцї вбитий гострий ніж
І на вікн душу я запер, —
Я умер.

Хай побіда світла вас манить,
Хай надїя додає вам крил, —
Та моя надїя ось лежить:
Я — судно без маштів і вітрил,
Я для радощів не маю сил,
І з життєм умову я роздер —
Я умер.

IV.

В алеї нічкою лїтнóю
Я йшов без тями, наче тїнь,
Горіли зорі наді мною
І неба темная глибінь
Мов океан тиші, спокою
Лила ся в душу. Як же я
Ще вчора вас любив, о, зорі,
Тебе, блакитe! Як моя
Душа в безмірному просторі
Купала ся, на ті прозорі
Луги летїла, де цвітуть
Безсмертні квіти, де гудуть
Несказано-солодкі співи!
А нинї темні і тяжкі ви
Для мене, ввесь ваш чар погас.
Ненавиджу я нинї вас!
Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життє,
Ненавиджу любов, чуттє, —
Одно люблю лиш — забуттє,
Спокій, безпамятну могилу.

В алеї нічкою лїтнóю
Я йшов без тями, наче тїнь.
Поперед мене, поза мною
Снували люде. Дзїнь-дзїнь-дзїнь —
Дзвонив біцикль. Несли ся шепти
Любовних пар, далекий спів...
Та в серцї мóйому засїв
Біль лютий, на який не вспів
Нїхто ще видумать рецепти.
Я йшов, та знав, що я — могила,
Що нерв життя у мене вмер,
Що тут, в нутрі на днї тепер
Душа моя похоронила
Всї радощі і все страждання,
Ввесь спів, що вже не встане знов,
Своє найвищее бажання,
Свою останнюю любов.

V.

Покоїк і кухня, два вікна в партері,
На вікнах з квітками вазонки,
В покою два ліжка, підхилені двері,
Над вікнами білі заслонки.

На стїнах годинник, пять-шість фотографій,
Простенька комода під муром,
Насеред покою стіл круглий, накритий,
І лямпа на нїм з абажуром.

На кріслї при ньому сидить моє щастє,
Само, у тужливій задумі:
Когось дожидає, чийсь хід, мабудь, ловить
У вуличнім гаморі й шумі.

Когось дожидає... Та вже ж не для мене
В очах її світло те блима!

Я, сумерком вкритий, на вулиці стóю,
У рай той закрав ся очима.

Ось тут моє щастє! Як близько! Як близько!
Та як же ж далеко на віки!
І краєть ся серце, та висохли сльози,
Вогнем лиш пашіють повіки.

Гаряче чоло я в долонї сцїпи́вши,
Втїкаю від тихої хати,
Мов ранений звір той тїкає у нетри,
Щоб в свóїм берлозї здихати.

VI.

Розпука! Те, що я вважав
Святим і близьким ідеалу, —
Отой бездушний міль узяв
І там гризе собі помалу.

Те, що в душі леліяв я
Як скарб, як гордощі природи,
В руках у того муравля
Се играшка, котру без шкоди

Зламати можна, попсувать,
І в кут закинути по хвилї.
А я гляджу на се, й ридать,
Нї помогти не маю сили.

Гляджу, як квіточка моя
В руках нелюбих увяває,
Як сїра, зимная змия
По моїм раю походжає.

Мене аж душить почуттє
Гірке, болюче і скажене...
Сто раз прокляте те життє,
Що так собі закпило з мене!

VII.

Не можу жить, не можу згинуть,
Нести не можу, нї покинуть
Проклятий сей життя тягар!
Ходжу́ самотний між юрбою
І сам погорджую собою...
Ох, коб останнїй впав удар!

Не жаль менї життя, нї свiта,
Не жаль, що марно кращі лїта
У горю й працї протекли.
Пропало все! Тай що ж? Пропало!
А що ж переді мною стало?
Безодня, повна тьми і мли.

Зневірився я в ті ярма й шлиї,
Що тягну, мов той вiл, на шиї
Отсе вже більш, як двацять лїт —
Зовсїм, як хлопчик той сарака[1])
Пруґком по бистрій хвилї цвяка, —
Чи з того є на хвилях слїд?

Даремно бить ся, працювати,
І сподївать ся, і бажати!
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє зграя,
І резиґнація безкрая
Засїла в серцї як змия.

VIII.

Я хтїв життю кінець зробить,
Марну лушпину геть розбить,
Хотїв зусиллєм власних рук
Здобути вихід з страшних мук,

[1]) сердега, бідолашний

Хотїв я вирвать ся з ярма
Твойого чару — та дарма!
Зусиллям всїм наперекір
У мнї трусливий, підлий звір
Бунтуєсь, плаче, мов дитя —
Слїпая привичка життя,
Привязаннє до тих кутів,
Де я не жив, а животїв,
До працї, що ззїдає днї,
А замість рож дає терни,
До того краю, що мов смок
Із серця ссе найкращий сок,
Аж висхне віра в нїм жива, —
Тодї отрути долива.
Я чую се — не варто жить,
Життєм не варто дорожить,
Тебе утративши на вік,
Я чую се — єдиний лїк,
Се кулька в лоб. Та що ж, хитка
Не підіймаєть ся рука.

Увесь свій жаль, увесь свій біль
Хтїв я в одну звернути цїль,
В один набій страшний як грім,
Зібрать свою всю силу в нїм
І вилить голосно мов дзвін
Останнїй спів, страшний прокляття,
Такий прокляття, щоб мерзла кров,
В ненависть зстяла ся любов,
Змінялась радість в темний сум,
І щоб краси не бачив ум,
І щоби уст цурав ся сміх,
І від повік би сон відбіг,
Тюрмою ввесь зробив ся б світ,
І в лонї мами гиб би плід, —
І сей проклін, душе моя,

Хотів на тебе кинуть я
За насміх твій, за ввесь твій чар,
За той болючий, клятий дар —
З тернових колючок букет.
Та в серцї мойому поет
Бунтуєсь, плаче мов дитя.
Для нього ти краса життя,
Струя чуття, пісень нора —
Проклін у горлї завмира.

IX.

Тричі менї являла ся любов.
Одна несміла, як лилея біла,
З зітхання й мрій уткана, із обснов

Сріблястих, мов метелик, підлетїла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранцї сїла

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна — як дитина,
Пахуча — як розцвілий свіжо гай.

Явилась друга — гордая княгиня,
Блїда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
»Менї не жить, то ж хай умру одна!«

І мовчки щезла там, де вічно темно.
Явилась третя — женщина, чи звір?
Глядиш на неї — і очам приємно,

Впиваєть ся її красою зір,
Та разом страх бере, душа холоне,
І сила розпливаєть ся в простір.

Спершу я думав, що бокує, тоне
Десь в тїнї, що на мене й не зирне —
Та враз мов бухло полумя червоне.

За само серце вхопила мене,
Мов Сфінкс у душу кігтями впялилась,
І смокче кров, і геть спокій жене.

Минали днї, я думав: наситилась,
Ослабне, щезне... Та дарма! Дарма!
Вона мене й на хвилю не пустилась.

Часом на груди моїй задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинесь, звільна підійма

Півсонні вії, мов боїть ся втрати,
І око-в-око зазира менї.
І дивні искри починають грати

В її очах — такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на днї

Ворушить ся солодке, мельодийне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

І дармо дух мій, мов у сїтї птах,
Тріпочеть ся! Я чую, ясно чую,
Як стелить ся менї в безодню шлях,

І як я ним у пітьму помандрую.

X.

Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!
Коли довкола свїт увесь засне,
Я тільки сам замкнуть не можу очі:
Загиб спокій, і сон мина мене.

Я сам сиджу, і риюсь в своїй рані,
І плачу й тужу, плачу і клену,
І мрії всї летять, біжать, мов пяні,
До неї! Бачуть лиш її одну.

І бачить ся, що з мріями отими
Й душа моя летить із тїла геть;
І щось немов крилаті Серафими
Несе її — і чую я їх лет.

До мене ж безграничная трівога,
Блїда розпука підсїдає в-мить,
І чорні думи мов з Фортуни рога
На мене ллє, щоб світ менї затьмить.

І бачить ся, що я в якійсь безоднї,
Де холод, слизь і вітер, темно скрізь,
І виють звірі люті та голодні,
І стогне бір, і гиллєм бєть ся лїс.

Ось на розпуттї я стою пустому
І ввесь тремчу, гадюка серце ссе,
Не видно шляху, тільки голос грому
Якусь погрозу дикую несе.

І я безсильний, хорий, і утома
Мов млинове каміннє тисне грудь, —
Бездомний — я бажав би бути дома,
В теплї бажав би, в щастю відітхнуть.

Я, що так довго, гаряче кохаю
І за любов знайшов погорду й глум,
Бажаю хоч на хвилю бути в раю,
Обнять тебе, цїль моїх мрій і дум.

Обнять тебе, до серця пригорнути,
Із твоїх уст солодкий нектар пить,
В твоїх очах душею потонути,
В твоїх обіймах згинуть і ожить.

Та дощ сїче, скрипить обмокле гилля,
Вихри ревуть: »Дарма! Дарма! Дарма!«
І заревло скажене божевілля
У серцї: »Нї! Чи ж виходу нема?«

Нї! Мусить буть! Не хочу погибати,
Не знавши хоч на хвилечку її!
Хоч би прийшлось і чорту душу дати,
А сповнять ся бажання всї мої!

І чую, як при тих словах із мене
Обпало щось, мов листє, мов краса,
А щось влило ся темне і студене —
Се віра в чорта, віра в чудеса.

XI.

Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надїй,

Слухай голосу розпуки!
Буду раб, невольник твій,
Ввесь тобі віддам ся в руки,
Лиш те серце заспокій!

Враз з тобою на страждання
Я готов на-вік піти, —
Лиш одно менї бажання
Заспокій тепера ти.

За один її цїлунок
Хай горю сто тисяч лїт!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, ввесь світ.

XII.

І він явивсь менї. Не як мара рогата,
З копитами й хвостом, як виснила багата
Уява давнїх лїт,
А як приємний пан в плащі і пелєринї,
Що десь його я чув учора або нинї —
Чи Жид, чи Єзуїт.

Спинився. Лиця його у пітьмі не видати.
Зареготавсь тай ну мене в плече плескати:
»Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха!
Ось новість! Куріоз! Ось диво природниче!
Пан раціоналїст, безбожник — чорта кличе,
Ще й душу напиха!

»Мій панцю, адже ж ви не вірує́те в Бога!
Я ще недавно чув край вашого порога —
Підслухую нераз —
Як голосили ви так просто конфіскабль:
»Ne croyant pas au Dieu je ne croye pas au diable!«[1])
Що ж сталось нинї з вас?

»Невже ж я — а, pardon, що зараз не представивсь!
Та думаю, що ви — хто я є, догадались —
Невже ж я близчий вам,
Чи можливійший вам здаюсь від Пана Бога?
Чи лекша вам здалась до Сатани дорога,
Анїж на небо там?

»Спасибі вам за се довірре́! Розумію!
У вас бажа́ннє є, ви стратили надїю,
Сказали: як біда,
То хоч до Жида йди, чи пак до чорта; що там,
Що стілько лїт його мішали ви з болотом,
Кричали: чорт — луда!

[1]) не вірячи в Бога, я не вірю в чорта

»Ось бачите, куди веде неосторожність!
Ускочили в таке, що хоч вдаряйсь в побожність,
Або до чорта в путь,
Та ще й з душею! Ах! Даруйте за нечемність!
Сміять ся мушу знов. Пекельна се приємність
Від вас про душу чуть.

»Сто тисяч лїт горіть готові? Ха, ха! Друже!
Се спорий шмат часу! А ще недавно дуже
Чп не казали ви:
‚Душа — то нервів рух?‘ Значить, загинуть нерви,
То і душі капут! То як же се тепер ви
Згубили з голови?

»І що ж, скажіть менї, оферта ваша варта?
Се ж в газардовій грі фіктивна, кепська карта.
Чи чесно се, скажіть?
Вам хочесь те і те... конкретне, а менї ви
Даєте пшик. Се стид! Не думав, що такі ви!
І з чортом так не слїд!

»А втім, голубчику, оферта ваша пізна!
Та ваша душенька, се коршма та заїзна, —
Давно в нїй наш нічлїг.
Чи я дурний у вас добро те купувати,
Що й без купования швиденько буду мати
Без клопотів усїх!

»І знайте ще одно! Ота, що так за нею
Ви побиваєтесь і мучитесь душею,
Є наша теж якраз.
Спішіть ся ж, паночку, до пекла як до балю!
Там власноручно сам віддам вам вашу кралю,
Au revoir у нас!«

Ще раз зареготавсь, і по плечі легенько
Мене він поклепáв, тай геть пішов швиденько,
Мов пильне дїло мав.

А я стояв мов стовп, лице моє горіло,
Стид душу жер; замісць добуть, на що кортїло,
Я ще від чорта облизня спіймав!

XIII.

Матїнко моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!

Чи в тяжкім грісї ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лонї хто,
Чи лиш доля отак наді мною смієсь?

Не дала ти менї чарівної краси,
Не дала менї сили, щоб стїни валить,
Не дала менї роду почесного.

Ти пустила мене сиротою у світ,
Та дала ще менї три недолї в надїл,
Три недолї важкі, невідступнії.

Що одна недоля — то серце мягке,
То співацькеє серце вразливеє,
На красу, на добро податливе.

А що друга недоля, то хлопський рід,
То погорджений рід, замурований світ,
То затроєний хлїб, безславний гріб.

А що третя недоля — то горда душа,
Що нїкого не впустить до свого нутра,
Мов запертий вогонь сама в собі згоря.

Матїнко моя ріднесенька!
Не тужи ти за мною, не плач в самотї,
Не клени, як почуєш, що я зробив!

Не сумуй, що прийдеть ся самій доживать,
Що прийдеть ся самій у гріб лягать,
Що не буде кому очей затулить!

Не клени своє бідне, безсиле дитя!
Доки міг, то я тяг сю тачку життя,
Та тепер я зламав ся і збив ся з пуття!

Я не можу, не можу спинити того́,
Що мов чорная хмара на мене йде,
Що мов буря здалека шумить-гуде!

Я не хочу на світї завадою буть,
Я не хочу вдуріть і живцем озвіріть —
Краще темную ніч, анїж світло зустріть!

XIV.

Пісне, моя ти підстрелена пташко,
Мусиш замовкнуть і ти.
Годї ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.

Годї вглиблять ся у рану затрутую,
Годї благать о любов.
З кождою строфою, з кождою нутою
Капає з серденька кров.

З кождою строфою, з кождою нутою
Слабшає відгомін твій...
Пісне, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

XV.

І ти прощай! Твого імя
Не вимовлю ніколи я,
В лице твоє не гляну!
Бодай не знала ти по-вік,
Куди се я від тебе втік,
Чим гою серця рану.

Мене забудь швиденько ти,
Своїх дітóк люби, пести,
Будь вірна свому мужу!
І не читай моїх пісень,
І не ворош нї в ніч, нї в день
Сю тінь мою недужу.

А як де хтось мене згада,
Хай тінь найменша не сїда
На вид твій, квітко звяла!
І не блїднїй, і не дрожи,
А спокійнїсенько скажи:
»Нї, я його не знала!«

XVI.

Даремно, пісне! Щез твій чар —
Втишати серця бїль!
Не вирне сонце вже зза хмар...
Пропала яр! Пропала яр!
На душу впала цвіль.

Даремно, пісне! Тихо будь!
Не сип ще мук до мук!
Без тебе туга тисне грудь, —
Та ти в ту ж путь, та ти в ту ж путь
Несеш жалібний згук.

Даремний спів! В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болїв,
Так мовчки впаду без жалїв
В Нірвани темний кут.

XVII.

Поклін тобі, Буддо!
В темряві життя
Ти ясність, ти чудо,
Ти мир забуття!

Спокійний, велúчнїй,
Ти все поборов:
І блиск царювання,
І гнїв, і любов.

З царя жебраком ти,
Душею моцар,
Пів світа осяяв
Твого духа чар.

Ти царство покинув,
Щоб духом ожить;
Зірвав усї пута
Щоб нас слобонить.

І довгїї лїта
Промучив ся ти,
Щоб корінь страждання
Людськóго знайти.

Знайшов ти той корінь
У серцї на днї,
Де пристрасти грають,
Надїї марні,

Де гнїв палахкоче,
Любов процвіта,
Луди́ павутиннєм
Наш дух оплїта,

І мулить і мулить,
Прогонює мир,
І тягне в Сансару,
В життя дикий вир.

Та з пристрастей пекла
Ти вивів людей,
Не тьмив їх туманом
Загробних ідей.

Безсмертне лиш тїло,
Бо жаден атом
Його не пропаде
На віки віком.

Та те, що в вас плаче,
Горить і терпить,
Що творить, що знає,
Що рветь ся й летить —

Те згасне, мов вогник,
Мов хвиля пройде,
В безоднї Нірвани
Спокій віднайде.

Поклін тобі, світлий,
Від бідних, блудни́х,
Що в пристрастей путах
Ще бють ся мїцних!

Поклін і від мене,
Що скочу як-стій
Із тиску Сансари
В Нірвани спокій!

XVIII.

Душа безсмертна! Жить віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія,
Льойолї гідна й Торквемади!
Серце холоне, і тьмить ся розум.

Носити вічно в серцї лице твоє,
І знать, що з другим звязана вічно ти,
І бачить з ним тебе й томитись —
Ох, навіть рай менї пеклом стане!

Творця хвалити? За що хвалить його?
Що в моїм серцї сей розпалив вогонь
І в насміх призначив розлуку?
Рай показав і затріснув браму!

Та Пану Богу я не хочу блюзнить,
Бо по що вірних щирі чуття дразнить?
Мов актор той мечем махати
На паперовії страхопуди?

Я не романтик. Мітольоґічний дим
Давно розвіявсь із голови менї;
Мене не тїшать, анї страшать
Привиди давньої віри млисті.

Бо що ж є Дух той? Сам чоловік його
Создав з нїчого, в кождій порі й землї
Дає йому свою подобу,
Сам собі пана й тирана творить.

Одно лиш вічне без початку й кінця,
Живе і сильне, — се є матерія:
Один атом її тривкійший,
Нїж всї боги, всї Астарти й Ягве.

Безмірне море, що зоповня простір,
А в тому морі вир повстає сям-там —
Се планетарная система —
Вир той бурлить, і клекоче, й бється ся.

В тім вирі хвилї — сонце, планети є,
В них мілїярди бомблїв дрібних кишать,
А в кождім бомблї щось там мріє,
Мінить ся, пінить ся, пок' не присне.

Се наші мрії, се наша свідомість,
Дрібненький бомблик в вирі матерії.
Та бомблї згинуть, вир утихне,
Щоб закрутить ся знов десь инде.

Безцїльно, вічно круговорот отсей
Іде і йти ме; сонця, планет ряди
І інфузорії дрібненькі,
Всьому однакова тут дорога.

Лише маленькі бомблики людськії,
Що в них частинка виру відбила ся,
Міркують, мучать ся, бажають
Вічности море вмістити в собі...

XIX.

»Самовбивство — се трусість,
Се втека з борнї,
Ошуканськая кріда« —
Так скажуть менї.

Ах, панове! Про трусість
Мовчіть ви менї!
Чи ви нюхали порох
В життєвій війнї?

Чи ви лоб свій розбили
О дійсности мур?
Чи вам звісно, як смачно
На гаках тортур?

»Самовбивство — се прогріх,
Безправє і злість«...
Хай вам слово Христове
На се відповість.

Як Христос по землї ще
Навчати ходив,
То зустрів чоловіка,
Що в шабас робив.

»Як же можна! Се прогріх!«
Обурив ся хтось;
Та робітнику строго
Промовив Христос:

»Коли знаєш, що чиниш —
Блаженний єси;
А не знаєш, що чиниш —
Проклятий єси.

»Коли знаєш, що чиниш —
Закон твій — ти сам;
А не знаєш, що чиниш —
Закон є твій пан«[1]).

Для знаючих знанне їх
Найвищий закон;
Незнаючі в законї
Хай гнуть ся карком.

[1]) Слів тих даремно шукати в євангелії, та вони заховали ся в одному старому грецькому рукописї. «Коли знаєш, що чиниш — блаженний єси, а коли не знаєш, що чиниш, проклятий єси як переступник закона». Високі й несумнївно автентичні Христові слова! *Прим. автора.*

Чи я знаю, що чиню,
Се знаю лиш я —
І такий, що мене зна
Ще лїпше, нїж я.

XX.

Отсей маленький інструмент
Холодний та блискучий...
Один кивок... один момент...
І крови ключ кипучий...
Легенький крик... безсильний шепт,
А там — ноклін покірний, —
Отсе ввесь лїк, отсе рецепт
На ввесь мій біль безмірний.

В отсей маленький інструмент
Кладу маленьку кулю,
І замість любки на момент
Його до серця тулю.
Один кивок... легенький гук,
Неначе свічка здута,
І він з моїх упаде рук,
І з мене спадуть пута.

Один момент — хибá ж се гріх?
І по що так страждати?
Марний комар, пустий горіх,
То й по що заваджати?
Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лушпину!
Один кивок! За мить одну
На віки я спочину.

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Прольоґ,
говорений перед ювілейною виставою »Наталки Полтавки« в память столїтнїх відродин української народности.

Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі, на передї сцени направо могила.

Козак-невмирака

старезний дїд, з бандурою, сидить на могилї. Зразу в темнотї тільки слабо рисуєть ся його силует, він вдивляєть ся в пожежу й деклямує глухо, іронїчно:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч-куди козак!
На лихо вдав ся він проворний,
Завзятїйший од всїх бурлак.
Та Греки як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких Троянцїв,
Осмалених, як гиря, ланцїв,
Пятами з Трої накивав.

Він устає, випростовуєть ся, бандура бренькчить.

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здаєть ся, вже остання їй година,
Здаєть ся, хитрий воріг поборов
Усе! Здаєть ся, вся лягла дружина,
Всї мури впали, навіть той покров
Останнїй, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі куни!

Нї, не досить! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляють ся колись так горді чóла!
О, Мамо! Бідна Ти, бездїтна й гола!

Ми всї такі! Що в иньших ганьби знак —
Се ми приймаємо як хлїб насушний!
У иньших ренеґат — у нас добряк;
У иньших підлий — в нас старшим послушний;
У иньших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.

Далекий грім, пожежа зближаєть ся, на сценї робить ся виднїйше. Козак, показуючи на захід:

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвав ся з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдав ся він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат,
Нехай тут матїр шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат, —
Він рад, що врятував свої пенати,
Тїкає иньшої шукати хати!

Пятами накивав від тебе, Нене!
Лишив Тебе у ранах, у крови!
Із груди вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: »Хлопцї, гей до мене!
Не буде тут роси вже, нї трави!
Пропала Мати, ми ще сеї ночі
Кидаймо трупа! Гей же, в світ за очі!

Там жде нас краща доля, там печені
Самі нам голубцї влетять у рот!
Хто хоче роскошів — жий в Карфаґенї;
Хто хоче вивищить ся над народ,
І слави, й блиску, й злота повні жменї, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть, Рим і роскіш, Картаґен горою!«

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать.
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній будї спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без стиду!

Тимчасом розвиднюєть ся трохи, видно попалені села, поле, вкрите трупом.

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїнї!
Злякаєш ся тих згарищ і руїн!
Осліпнїть, очі, тут же, в сій годинї,
Щоб той страшенний образ, наче шпін
Не вбив ся в серце і не пік від нинї
Страшнїйше пекла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по мертвім народї,
Бо щоб живий хтось був?.. Подумать годї!

Чути далекий голос дзвона.

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він бє о хурсталевий неба звід.
Ох! Заболїли страшно тут відразу
Всї давнї рани! Сей крівавий слїд —
Се Берестечко! Тут у кости сказу
З Чуднова взяв. Сей струп, від сотнї лїт
Незгоєний — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

Голос дзвона міцнїє й мішаєть ся з гуркотом грому — темнїє наново. Козак паде на колїна на могилї.

О, Боже! Чи ж кінець моєї думки?
Вкраїна вмерла — дай менї спочить!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилї без кайдан зложить!
Змажи нас з памяти людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусїли скінчить.
Ти сам, Святий, забудь про нас в сій хвилї,
З землею наші порівняй могили!

Удар грому. Козак западаєть ся в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюєть ся, на сході займаєть ся велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо, далеко, вежі міста з золоченими банями, довкола могили роскішні кущі. Калина, черемха у цвіті.

Козак-невмирака

той самий, але відмолоднїлий, з бандурою, виходить ізза могили. Ідє зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи роблять ся енергічні, голос міцнїє.

Здорово проспав ся, бачу,
По-козацьки, сотню лїт.
Ну, та вираю, чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись як рай цвіла,
Що менї над все на світї
Наймилїйшою була.
Хто то в нїй тепер панує?
Хто то в нїй тепер живе?
Як говорить, як співає
Поколїння те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нинї в нїй
Вже нїхто не зна, не тямить
Нашу мову і піснї!
Десь Калмики та Кирґізи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, Мордва, Чухна та Фіни
Нашї села заняли.
Боже, по що з вікового
Сну менї велїв ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу pianissimo, *потім чим раз сильнїйте, та все-таки притишено, мов із віддаленя:*

Ой, гук мати, гук
Де козаки йдуть!

Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.

А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих Ляшеньків
Облавою прутъ.

Козак

із виразом найвищої радости:

Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще памятає
Поколїннє те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його крівавий бій!
Ах, значи́ть, ще не в могилї
Той народ коханий, мій!

Озираєтъ ся по сценї.

Ах, значи́ть, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Се украї́нські оселї,
Се Украї́ни вінки!
А оті могили-гори,
Де борцї старії сплять,
Уквітчали любі руки,
Знать, украї́нських дївчат!
Ще Украї́нець збирає
Із сих нив для себе хлїб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

Поступає ще далї наперед і озирає публику:

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Се ж Енеєві потомки!
Та що стало нинї з них?

Ті, що перед сто лїтами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивать йому пятами
Не задумались зовсїм, —
Ті під материні крила
Знов згорнули ся в любві,
І бажають в рідній хатї
Рай зготовити собі.
І дивіть, горять їх очі
Тим самим вогнем святим,
Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годинї скликав
Запорожцїв на майдан.
Тямлю ніч сю, як сьогоднї!
Вколо нас реве Днїпро
І клекоче Ненаситець,
Камяне гризе ребро.
А в степу напроти Сїчі
Се не хижая сова —
А кодацька лядська кріпость
Свої кігтї висува.
У Богдана сльози в оцї,
Та вогонь в душі, в словах.
»Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!
Згинуть, — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війнї;
Хто ненавидить кайдани —
Тому війни не страшні!
Чи послабли ваші сили?
Потупили ся шаблї?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалї?«

І гучнїйше хвиль Днїпрових
Крик козацтва заревів:
»Або ляжем головами,
Або вибєм ворогів!«
В жовтім світлї смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч искор враз.
Гей, тих десять тисяч искор,
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч искор,
То був, браття, той розмáх,
Що історію Вкраїни
Повернув на иньший шлях.
Бачу, бачу тії искри!..
Мовиш: »мало їх?« Невже ж?
Що? На трицять мілїонів
Десять тисяч не знайдéш?
Мовиш: »де нам взять Богдана?«
Тільки ти придатний будь
На святе, велике дїло!
Загартуй думки і грудь!
До високого лїтання
Ненастанно прóбуй крил,
А Богдан прийдé як сума
Ваших змáгань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: »нинї иньші вiйни.«
Ну, то иньшу зброю куй,
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!

Лиш бори ся, не мири ся,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не кори ся,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Мілїонів стан стоїть,
Що за долю мілїонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кождий думай: тут, в тім місцї,
Де стою я у вогнї,
Важить ся тепер вся доля
Величезної війни.
Як подам ся, не достою,
Захитаю ся мов тїнь, —
Пропаде крівава праця
Многих, многих поколїнь.
У таких думках держи ся
І дїтей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
»Чи побіди довго ждати?
Ждати довго!« То й не жди ж!
Нинї вчи ся побіджати,
Завтра певно побідиш.
Та ж не даром пробудив ся
Український жвавий рід.
Та ж не даром искри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі зассяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досї нас наруга жре,
Та ми крикнїм: *»Ще не вмерла,*
Ще не вмерла і не вмре!«

1898. р.

ЗМІСТ.

Сторона

Від Редакції 5
Іван Франко, біографічний нарис 15
Переднє слово автора до другого видання 93

De Profundis (97—158)

Гимн. Замісць прольоґа (Вічний революціонер) 99
Веснянки: . . . . . 101—114
I. Дивувалась зима 101
II. Гремить 102
III. Гріє сонечко 103
IV. Вже сонечко знов по лугах 104
V. Земле, моя всеплодющая мати 104
VI. Розвивай ся, лозо, борзо 105
VII. Не забудь 105
VIII. Лице небесне прояснилось 107
IX. Ще щебече у садочку соловій 108
X. Весно, ох, довго ж на тебе чекати 109
XI. Рад би я, весно 110
XII. Ой, що в полї за димове 110
XIII. Весняної пісні 111
XIV. Думи, дїти мої 113
XV. Vivere memento 113
Осїнні думи: . . . . . 115—117
I. Осїннїй вітре 115
II. Журавлї 115
III. Тихенько річка котить хвилї чисті 117
IV. Паде додолу листе з деревини 117
Скорбні пісні: . . . . . 118—127
I. Не винен я тому 118
II. Бувають хвилї, серце млїє 118
III. До моря слїз 119
IV. Нехай і так, що згину я 119
V. Тяжко-важко вік свій коротати 120
VI. Вій, вітре, горою 120
VII. Думка в тюрмі (Ой, рано я, рано устану) . . 121
VIII. Невільники 122
IX. Відцурали ся люде мене 124
X. Мій раю зелений 125

Сторона

Нічні думи: . . . . . 127—133
I. Ночі безмірнії 127
II. Непереглядною юрбою 128
III. Світ дрімає 128
IV. Чи олово важке пливе у моїх жилах 129
V. Безкраї, чорні і сумні 129
VI. Догоряють поліна в печі 130
VII. Не покидай мене, пекучий болю 130
VIII. Місяцю, князю 132
IX. Пісня геніїв ночі (По боях земного життя) 133

Думи пролетарія: . . . . . 134—143
I. На судї 134
II. Милосерним 136
III. Semper idem 137
IV. Ідеалїсти 138
V. Всюди нївечить ся правда 139
VI. Супокій 140
VII. Товаришам 140
VIII. Не люде наші вороги 141
IX. Не довго жив я в світї ще 142
X. Ви плакали фальшивими сльозами 143

Excelsior . . . . . 144—158
I. Наймит 144
II. Беркут 147
III. Христос і хрест 148
IV. Човен 150
V. Товаришам із тюрми (Обривають ся звільна всї пута) 151
VI. Каменярі 153
VII. Ідилля 155

Профілї й маски (159—256)

Поезія: 161

Поет: . . . . . 163—173
I. Пісня і праця 163
II. Чим пісня жива 164
III. Співакові 165
IV. Рідне село 166
V. Поєдинок 168

Україна: . . . . . 174—178
I. Моя любов 174
II. Не пора (національний гимн) 175

Сторона

III. Ляхам 176
IV. Розвивай ся, ти високий дубе 177

Картка любови: . . . . . 179—184
I. Зближаєсь час 179
II. Плив гордо яструб в лазуровім морю 180
III. Від того дня вже другий рік пройшов 181
IV. Тріолет 181
V. Я не лукавила з тобою 182
VI. І ти підеш убитою дорогов 183
VII. Я буду жити, бо я хочу жити 184

Знайомим і незнайомим: . . . . . 185—196
I. Корженкові 185
II. Данилові Млаці 186
III. Молодому другові 187
IV. N. N. (Виступаєш ти чемно) 188
V. Михалині Р. 189
VI. Аннї П(авлик) 190
VII. N. N. (Будь здорова, моя мила) 191
VIII. К. П. (Гарна дівчино, пахучая квітко) 192
IX. Олї 193
X. О. О. (Сумоглядні наші співи) 194
XI. Тетяна Ребенщукова 195
XII. Гриць Турчин 196

Оси: . . . . . 197—206
I. Ми оси, ми оси 197
II. Був у нас мужик колись 198
III. Якось то буде 199
IV. Послухай, сину, що премудрість каже 200
V. Хлїбороб 201
VI. «Ужас на Руси» 202
VII. З екзамену 204
VIII. Поступовець 205
IX. Дума про Наума Безумовича 207
X. Ботокуди 215
XI. Вандрівка Русина з Бідою 238

Сонети (257—292)

Вольні сонети: . . . . . 259—268
I. Сонети, се раби 259
II. Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський . . . 260
III. Котляревський 260
IV. Народня пісня 261

Сторона

V. Наука 261
VI. Дві дороги 262
VII. Незрячі голови наш вік кленуть 262
VIII. Жіноче серце 263
IX. Вам страшно тої вогняної хвилі 263
X. В снах юности 264
XI. Як те залїзо з силою дивною 264
XII. Смішний сей світ 265
XIII. Сикстинська Мадонна 265
XIV. Ось спить дитя 266
XV. Пісня будущини 266
XVI. Досить, досить 267
XVII. Нї, не любив на світї я нїкого 267
XVIII. І довелось менї 268
XIX. Колись в сонетах Данте і Петрарка 268

Тюремні сонети: . . . . . 269—292
I. Се дім плачу 269
II. Вузька, важкая до добра дорога 270
III. Гей, описали нас 270
IV. Сиджу в тюрмі 271
V. Вам хочесь знать 271
VI. Не будеш тихо? 272
VII. Вже нїч, поснули в казнї всї 272
VIII. А ледви тільки сон нам зломить очі 273
IX. А рано, поки час ще вибе пятий 273
X. Колись в однім шановнім руськім домі 274
XI. Встаєм раненько 274
XII. Прохід 275
XIII. Нї, наш тюремний домовий порядок 275
XIV. Беруть дїру, залїзом обкують 276
XV. Та ви не думайте, що вища власть 276
XVI. В тих днях, коли неначе риба в сїти 277
XVII. Замовкла пісня 277
XVIII. Hausordnung 278
XIX. Не вільно в казнї тютюну курити 278
XX. Ключники й дозорцї 279
XXI. Что ми шумить, что ми звенить 279
XXII. Ввійшла фіґура 280
XXIII. Тюремна культура 280
XXIV. Розмови 281
XXV. Пісня арештанська 281
XXVI. Хто її зложив? 282

Сторона

XXVII. Народ наш в бідах добрий практик 282
XXVIII. Нї, ви не мали згляду надо мною 283
XXIX. У снї менї явились дві богинї 283
XXX. І говорила перша 284
XXXI. І говорила друга 284
XXXII. Сидів пустинник біля свого скиту 285
XXXIII. Росіє, краю туги і терпіння 285
XXXIV. Як я ненавиджу вас 286
XXXV. Що вовк вівцю їсть, жалко, та не диво . . . 286
XXXVI. Леґенда про Пилата (1—3) 287
XXXVII. Кріваві сни (1—5) 288
XXXVIII. Багно гнилеє між країв Европи 291
XXXIX. Тюрмо народів 291
XL. Епільог 292

Галицькі образки (293—342)

I. У шинку 295
II. Великдень 296
III. Максим Цюник 297
IV. Михайло 297
V. Баба Митриха 299
VI. Галаган 300
VII. Журавлї 301
VIII. Гадки на межі (1—4) 303
IX. Гадки над мужицькою скибою (1—2) 308
X. У лїсї 310
XI. Голод (уривок із поеми) 311
XII. Марійка (уривок із поеми) 313
XIII. Нове житте (уривок із поеми) 324

Жидівські мельодії (343—420)

I. Самбатіон 345
II. Пірре 349
III. Асиміляторам 351
IV. Заповіт Якова 353
V. Сурка (поема) 355
VI. У цадика 366
VII. З любови (поема) 370
VIII. По-людськи (поема) 384

Панські жарти (421—550)

Передмова до четвертого видання 422
Панські жарти (поема) 424

Сторона

Леґенди [551—632]

I. Смерть Каїна 553
II. Пяниця 582
III. Цар і аскет 591
Переднє слово автора 591

Зівяле листе (633—692)

Передмова 634
Перший жмуток (1882–1893) 636–652
I. По довгім, важкім отупінню 636
II. Не знаю, що мене до тебе тягне 637
III. Не боюсь я ні Бога, ні біса 638
IV. За що, красавице, я так тебе люблю 639
V. Раз зійшли ся ми случайно 639
VI. Так, ти одна моя правдивая любов 640
VII. Твої очі як те море 641
VIII. Не надїй ся нїчого 641
IX. Я не надїюсь нїчого 643
X. Безмежнее поле 643
XI. Як на вулиці зустрінеш 644
XII. Не минай з погордою 645
XIII. Я нелюд! Часто щоб зглушить 645
XIV. Неперехідним муром 646
XV. Нераз у снї являєть ся менї 646
XVI. Похорон пані А. Г. 647
XVII. Я не кляв тебе, о зоре 648
XVIII. Ти плачеш. Слїз гірких потоки 649
XIX. Я не жалуюсь на тебе, доле 649
XX. Привид 650
Епільоґ (Розвійте ся з вітром) 652
Другий жмуток (1895) 653–670
I. В Перемишлї, де Сян пливе 653
II. Полудне 655
III. Зелений явір, зелений явір 656
IV. Ой, ти дївчино, з горіха зерня 657
V. Червона калино 658
VI. Ой, ти дубочку кучерявий 658
VII. Ой, жалю мій, жалю 659
VIII. Я не люблю тебе, о нї 660
IX. Чому не сміеш ся нїколи 662
X. В ваґонї 662
XI. Смійтесь з мене, вічні зорі 663

Сторона

XII. Чого являєш ся менї 663
XIII. Отсе тая стежечка 664
XIV. Як би знав я чари 666
XV. Що щасте? Се ж ілюзія 667
XVI. Як не бачу тебе 668
XVII. Як почуєш вночі 668
XVIII. Хоч ти не будеш цвіткою цвісти 669
XIX. Як віл в ярмі 669
XX. Сипле, сипле, сипле снїг 670

Третій жмуток (1896) . . . . . 671—692
I. Коли студінь потисне 671
II. Вона умерла! 671
III. Байдужісїнько менї тепер 672
IV. В алеї нічкою лїтною 673
V. Покоїк і кухня, два вікна в партері 674
VI. Розпука! Те, що я вважав 675
VII. Не можу жить, не можу згинуть 676
VIII. Я хтїв життю кінець зробить 676
IX. Тричі менї являла ся любов 678
X. Надходить нiч 679
XI. Чорте, демоне розпуки 681
XII. І він явився менї 682
XIII. Матїнко моя рiднесенька! 684
XIV. Пісне, моя ти підстрелена пташко 685
XV. І ти прощай! Твого імя 686
XVI. Даремне, пісне! Щез твій чар 686
XVII. Поклін тобі, Буддо 687
XVIII. Дума безсмертна, жить віковічно їй 689
XIX. Самовбивство, се трусість 690
XX. Отсей маленький інструмент 692

Великі Роковини 693

ДЕ ЩО Є ЗА АЗБУКОЮ:

Сторона

А ледви тільки сон нам зломить очі 273
Аннї П(авлик) 190
А рано, поки час ще вибє пятий 273
Асиміляторам 351

Баба Митриха 299
Багно гнилее між країв Европи 291
Байдужісїнько менї тепер 672
Безкраї чорні і сумні 129
Беркут 147
Безмежнее поле в снїжному завою 643
Беруть дїру, залїзом обкують 276
Ботокуди 215
Бувають хвилї, серце млїє 118
Був у нас мужик колись 198

В алеї нічкою лїтною 673
Вам страшно тої вогняної хвилї 263
Вам хочесь знати 271
Вандрівка Русина з Бідою 238
В ваґонї (Мов сполохана без тями) 662
Ввійшла фіґура 280
Великдень 296
Великі Роковини 693
Весно, ох, довго на тебе чекати 109
Весняніï пісні, весняніï сни 111
Вже ніч, поснули в казні всї 272
Вже сонечко знов по лугах 104
Ви плакали фальшивими сльозами 143
Vivere memento! (Весно, що за чудо ти) 113
Від того дня вже другий рік пройшов 181
Відцурали ся люде мене 124
Вій, вітре, горою 120
Вічний революціонер 99
Вольні сонети 259–268
Вона умерла! 671
В Перемишлї, де Сян пливе 653
В снах юности 264
Встаєм раненько 274
Всюди нївечить ся правда 139

Сторона

В тих днях, коли неначе риба в сіти 277
Вузька, важкая до добра дорога 270

Гадки над мужицькою скибою 308
Гадки на межі 303
Галаган 300
Галицькі образки . . . . . 293—342
Hausordnung 278
Гей, описали нас 270
Голод (уривок із поеми) 311
Гремить! Благодатна пора наступає 102
Гриць Турчин 196
Гріє сонечко 103

Данилові Млаці 186
Даремно пісне! Щез твій чар 686
Дві дороги 262
Дивувалась зима 101
До моря сліз, під тиском пересудів 119
Догоряють поліна в печі 130
Досить, досить 267
Дума про Наума Безумовича 207
Думи, діти мої 113
Думка в тюрмі 121
Душа безсмертна, жить віковічно їй 689

Епільоґ до сонетів (Голубчики українські поети) 292
Епільоґ до «Зівялого листя» (Розвійте ся з вітром) 652

Жидівські мельодії . . . . . 343—420
Жіноче серце 263
Журавлї (Журавлї ключем летять) 301
Журавлї (Понад степи і поле) 115

Замовкла пісня 277
Заповіт Якова 353
За що, красавице, я так тебе люблю 639
Зближаєсь час, і з серцем бючим 179
З голоду й нужди вмирає мужик 199
З екзамену 204
Зелений явір, зелений явір 656
Земле, моя всеплодющая мати 104
Зівяле листє (лірична драма) . . . . . 633—692
З любови (поема) 370

І він явився менї (чорт) 682
І говорила друга 284

Сторона

І говорила перша (богиня) 284
Ідеалїсти 138
Ідилла 155
І довелось менї 268
І ти підеш убитою дорогов 183
І ти прощай! Твого імя 686

Каменярі 153
Ключники й дозорцї 279
Корженкові 185
Коли студїнь потисне 671
Колись в однім шановнім руськім домі 274
Колись в сонетах Данте і Петрарка 268
Котляревський 260
К. П. 192
Кріваві сни (1—5) 288

Леґенда про Пилата 287
Леґенди . . . . . 551—632
Лице небесне прояснилось 107
Ляхам 176

Марійка (уривок із поеми) 313
Матїнко моя рінесенька 684
Микола Цюник 297
Милосерним 136
Михайло 297
Ми оси, ми оси 197
Михайлинї Р. 189
Мій раю зелений 125
Місяцю-князю, ти чарівниченьку 132
Молодому другові 187
Моя любов . . . . . 17[illegible]

Надходить ніч 679
Наймит 144
Народ наш в бідах добрий практик 282
Народня пісня 261
На судї 134
Наука 261
Національний гимн (Не пора) 175
Не боюсь я нї Бога, нї біса 638
Не будеш тихо 272
Невільники 122
Не винен я тому, що сумно співаю 118

Сторона

Не вільно в казнї тютюну курити 278
Не довго жив я в світї ще 142
Не забудь, не забудь юних днів 105
Не знаю, що мене до тебе тягне 631
Незрячі голови наш вік кленуть 262
Не люде наші вороги 141
Не минай з погордою 645
Не можу жить, не можу згинуть 676
Не надїй ся нїчого 641
Непереглядною юрбою 128
Неперехідним муром 646
Не покидай мене, пекучий болю 130
Не пора 175
Нераз у снї являєть ся менї 646
Нехай і так, що згину я 119
Нї, ви не мали згляду надо мною 283
Нї, наш тюремний домовий порядок 275
Нї, не любив на світї я нїкого 267
N. N. (Будь здорова, моя мила) 191
N. N. (Виступаеш ти чемненько) 188
Нове життя (уривок із поеми) 324
Ночі безмірнії, ночі безсоннії 127

Обривають ся звільна всї пута 151
Ой, жалю мій, жалю 659
Ой, рано я, рано устану (Думка в тюрмі) 121
Ой, ти дївчино, з горіха зерня 657
Ой, ти дубочку кучерявий 658
Ой, що в полї за димове 110
Олї 193
О. О. (Сумоглядні наші співи) 194
Оси 197
Осїнний вітре, що могучим стоном 115
Ось спить дитя 266
Отсей маленький інструмент 692
Отсе тая стежечка 664

Паде додолу листе з деревини 117
Панські жарти (поема) 421
Пірре 349
Пісне моя, ти підстрелена пташко 685
Пісня арештанська і хто її зложив 282
Пісня будущини 266
Пісня ґеніїв ночі (По боях земного життя) 133

Сторона

Пісня і праця 163
Плив гостро яструб в лазуровім морю 180
По довгім, важкім отупінню 636
Поезія 161
Поєдинок 168
Поклін тобі, Буддо 687
Покоїк і кухня, два вікна в партері 674
Полудне. Широкеє поле безлюдне 656
По-людськи (поема) 384
Послухай, сину, що премудрість каже 200
Поступовець 205
Похорон пані А. Г. 647
Привид 650
Прохід 275
Пяниця (леґенда) 582

Рад би я, весно, весельшії нути 110
Раз зійшли ся ми случайно 639
Рідне село 166
Розвивай ся, лозо, борзо 105
Розвивай ся, ти високий дубе 174
Розмови в тюрмі 281
Розпука! Те, що я вважав 675
Росіє, краю туги і терпіння 285

Самбатіон 345
Самовбивство, се трусість 690
Світ дрімає 128
Се дім плачу 269
Semper idem 137
Сиджу в тюрмі, мов в заєїдці стрілець 271
Сидів пустинник коло свого скиту 285
Сикстинська Мадонна 265
Сипле, сипле, сипле снїг 670
Смерть Каїна (леґенда) 553
Смійтесь з мене, вічні зорі 663
Смішний сей світ 265
Сонети, се раби 259
Співакові 165
Супокій 140
Сурка (поема) 355

Та ви не думайте, що вища власть 276
Так, ти одна моя правдивая любов 640

Сторона

Твої очі, як те море 641
Тетяна Ребенщукова 195
Ти плачеш. Сліз гірких потоки 649
Тихенько річка котить свої хвилі 117
Товаришам 140
Товаришам із тюрми (Обривають ся звільна всї пута) . . . 151
Тричі менї являла ся любов 678
Тріолет 181
Тюремна культура 280
Тюремні сонети . . . . . 269—292
Тюрмо народів 291
Тяжко-важко вік свій коротати 120

Ужас на Руси 202
У лїсї 310
У снї менї явились дві богинї 283
У цадика 366
У шинку 295

Хлїбороб 201
Хоч ти не будеш цвіткою цвісти 669
Христос і хрест 148

Цар і аскет (леґенда) 591

Червона калино, чого в лузї гнеш ся 658
Чим пісня жива 164
Чи олово важке пливе у моїх жилах 129
Човен 150
Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський 260
Чого являєш ся менї у снї 663
Чому не сміеш ся нїколи 662
Чорте, демоне розлуки 681
Что ми шумить, что ми звенить 279

Ще щебече у садочку соловій 108
Що вовк вівцю їсть, жалко 286
Що щастє? Се ж ілюзія 667

Я буду жити, бо я хочу жити 184
Як би я знав чари 666
Як віл в ярмі 669
Як на вулиці зострінеш 644
Як не бачу тебе 668
Якось то буде (З голоду й нужди вмирає мужик) 199
Як почуєш вночі 668

Сторона

Як те залізо з силою дивною 264
Як я ненавиджу вас 286
Я не жалуюсь на тебе, доле 649
Я не кляв тебе, о, зоре 648
Я не лукавила з тобою 182
Я не люблю тебе, о, ні 660
Я нелюд! Часто щоб зглушить 645
Я не надію ся нїчого 643
Я хтів життю кінець зробить 676

СПРОБА

хронольогічного впорядкування

друкованих по збірниках віршевих творів Ів. Франка 1873—1893. р.

1873. рік.

Котляревський (сонет).
Народня пісня (сонет) — друк. 1874.

1874. рік

*Моя пісня[1]) [»Друг« ч. 4].

1875. рік

Дві дороги (сонет — »Друг« ч. 5).
*Наш образ (сонет — »Друг« ч. 5).
Жіноче серце (сонет).
*Могила (»Друг« ч. 13).
*Наперед (»Друг« ч. 21).
*Любов (»Друг« ч. 22).
*Божеське в людськім дусї (»Друг« ч. 3, з 13/XII).
*Бунт Митуси (»Друг« ч. 24, з 27/XII).
*Коляда (24. XII. — Баляди й розкази).
*Хрест (з кінцем грудня).

1876. рік

*Схід сонця (»Друг« ч. 2, 15/I).
*Задунайська пісня (»Друг« ч. 3, з 15/I).
Поступовець (»Друг« ч. 21).
*Лицар (Баляди й розкази).
*Данина (Баляди й розкази).
*Арфярка (Баляди й розкази).
*Асколод і Дир під Царгородом (Баляди й розкази).
*Шотлянська пісня (з Пушкіна, Баляди й розкази).
*Рибак серед моря (Баляди й розкази).
*Князь Олег (Баляди й розкази).
*Керманич (Баляди й розкази).
*Нещаслива (з А. Толстого, Баляди й розкази).
*Святослав (Баляди й розкази).
*Русалка (з Пушкіна, Баляди й розкази).
*Пімста за вбитого (з Ґетого, Баляди й розкази).
*Хрест Чигиринський (Баляди й розкази, »Днїстрянка«).
Наймит (10. X.).
*Наші чесноти: а) Дїяльність, б) Патріотизм, в) Згідливість.

1877. рік

Думка в тюрмі (Ой, рано я, рано устану).

1878. рік

Товаришам із тюрми (Обривають ся . . .).

---

[1]) Зазначені одною зіркою вірші поміщені у збірнику: »Із днів моєї молодости«, двома — у збірнику: «Давнє й нове».

Каменярі.
Наука (сонет).
Зближаєсь час (1. V.)
Плив гордо ястріб (10. V.)
Тяжко-важко вік свій коротати
**Дума про Маледикта Плосколоба (червень, гл. »Давнє й нове«).
Дума про Наума Безумовича (лїто).

1880. рік

Голод.
Ботокуди.
Вій, вітре, горою (13. III.)
Мій раю зелений (14. III.)
Непереглядною юрбою (14. III.)
Чи олово пливе у моїх жилах (14. III.)
Дивувалась зима (27. III.)
Гріє сонечко (28. III.)
Розвивай ся, лозо, борзо
Вже сонечко знов по лугах (28. III.)
Лице небесне прояснилось (29. III.)
Не довго жив я в світї ще (1. IV.)
Бувають хвилї (2. IV.).
До моря слїз (2. IV.)
Semper idem (3. IV.).
Тетяна Ребенщукова (5. IV.).
Думи, дїти мої (6. IV.)
Всюди нївечить ся правда (6. IV.)
Гриць Турчин (7. IV.).
Не люде наші вороги (9. IV.)
Гремить!
Безкраї чорні і сумні (16. IV.)
А. П(авлик).
Товаришам (19. IV.).
Вам страшно тої вогняної хвилї (сонет)
В снах юности (сонет)
На судї (30 IV.).
Незрячі голови наш вік кленуть (сонет)
Не винен я, що сумно співаю (9. V.)
Від того дня вже другий рік (10. V.)
Тріолет.
Я не лукавила з тобою
І ти підеш убитою дорогов
Я буду жити, бо я хочу жити
Земле, моя всеплодющая мати
Як те залїзо з силою дивною (сонет)
Пісня будущини (сонет).
Ви плакали фальшивими сльозами (31. V.)
Нехай і так, що згину я (31. V.)
Милосерним (12. VI.).
Човен (13. VI.).
Рідне село (14. VI.).
Вічний революціонер-дух
Ой, що в полї за димове (23. VI.)
Сонети — се раби
Моя любов (Україна — 27. VI.).
Не пора!
Христос і хрест.
Світ дрімає (23. IX.)
Відцурали ся люде мене (18. XI.)
Хлїбороб.
Якось то буде!
Ужас на Руси (14. XII.)

1881. рік

Весно, ох, довго на тебе чекати
Ще щебече у садочку соловій
Рад би я, весно, в весельшії нути
У шинку.
Великдень.
Максим Цюник.
Михайло.
Галаган.
Журавлї (Журавлї ключем летять)

Баба Митриха.
Гадки на межі.
Гадки над мужицькою скибою.
Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський
Смішний сей світ
Сикстинська Мадонна
Сумоглядні ваші співи
Був у нас мужик колись
Послухай, сину, що премудрість каже
Ось спить дитя
Досить, досить слова до слів складати
Тихенько річка котить хвилі чисті
Паде додолу листє з деревини
Догоряють поліна в печі (18. XI.)

1882. рік

Весняніï пісні
Михалині Р. (7. IV.).
Не забудь, не забудь (10. VI.)
У лїсї.
Пірре.
Не знаю, що мене до тебе тягне (Зівяле листє)
**Воронїзація (»Зеркало« ч. 17 з 1./IX.).
Осїннїй вітре (9. X.)
Ідеалїсти.
Корженкові (22. X.).
Ляхам (21. XI.).
Пісні ґеніїв ночі (10. XII.).
Ночі безмірнії (12. XII.).
**Дрогобицька філянтропія (»Зеркало« ч. 24 з 15. XII.).
Данилові Млацї (17. XII.).

1883. рік

Поєдинок (6.—9. I.).
N. N. (Виступаєш ти чемно — 15. III.).
Розвивай ся, ти високий дубе, (17. III.)
Молодому другові.
К. П. (Гарна дївчино).
**Русинам-фаталїстам (»Зеркало« 15. V.).
Беркут (22.—24. V.)
Самбатіон.
Пісня і праця (14. VII.).
Супокій (15. VII.).
Місяцю-князю (16. VII.)
**Нове Зеркало (»Н. Зеркало« 27. VII.).
Нове Життя (початок).
Vivere memento! [14. X.] (?)
Журавлї (Понад степи . . . 20.—21. X.).
Не покидай мене, пекучий болю, (28. XI.)
N. N. (Будь здорова — 14. до 18. XII.).

1884. рік

**Святовечірня казка (сїчень).
**Сучасний лїтопис (сїчень — червень, вересень, грудень).
Чим пісня жива (7. III.).
**Укр. студенська мандрівка (липень — серпень).
**Панї Февросія (»Н. Зеркало«, 13. IX.).
**Де єсть руська отчина (»Н. Зеркало«, 27. X.).
**Женщина (»Н. Зеркало«, 13. XII.).

1885. рік

Нове Життя (продовження).
Марійка (?).

1886. рік

Ідилля.
Олї (Коли часом).

1887. рік

Панські жарти (сїчень — лютий).

1888. рік

Співакові (4. VI.).
З екзамену (13. IX.).

1889. рік

З любови (21.—28. VIII.).
У цадика (28.—30. VIII.).
По-людськи (1.—5. IX.).
Нї, ви не мали згляду наді мною (7. IX.)
Сурка (7.—8. IX.).
В тих днях, коли неначе риба (8. IX.)
Як я ненавиджу вас (9. IX.)
Що вовк вівцю їсть (9. IX.)
Леґенда про Пилата (9. IX.)
Сиджу в тюрмі (10. IX.)
Вузька, важкая до добра дорога (10. IX.)
Сидів пустинник біля скиту (13. IX.)
Росіє, краю туги і терпіння (13. IX.)
Hausordnung (15 IX..).
Не вільно в казнї тютюну курити (15. IX.)
Гей, описали нас немов худобу (16. IX.)
Прохід (16. IX.)
Замовкла пісня (16. IX.)
Ключники й дозорцї (16. IX.).
Народ наш в бідах практик (16. IX.)
Вам хочесь знать (17. IX.)
Не будеш тихо (17. IX.)
Вже ніч. Поснули в казнї (17. IX.).
А ледви тільки сон нам (17. IX.)
А рано поки час ще вибе пятий (17. IX.)
Колись в однім шановнім руськім домі (17. IX.)
Встаєм раненько (18. IX.)
У снї менї явились дві богинї (18. IX.)
І говорила перша (18. IX.)
І говорила друга (18. IX.)
Се дім плачу і смутку (19. IX.)
Нї, наш тюремний домовий порядок (19. IX.)
Беруть дїру, залїзом обкують (19. IX.)
Та ви не думайте, що вища власть (19. IX.)
Асимілятором (19. IX.).
Ввійшла фіґура (19. IX.)
Что ми шумить (20. IX.)
Тюремна культура (20. IX.).
Заповіт Якова (20. IX.).
Пісня арештанська (20. IX.).
Хто її зложив (21. IX.).
Розмови (21. IX.).
Кріваві сни (22. IX.).
Колись в сонетах Данте і Петрарка (24. IX.)
Нї, не любив я в світї (2. X.)
І довелось менї за се страждати (2. X.).
Багне гнилее між країв Европи (4. X.)
Тюрмо народів (4. X.)
Смерть Каїна.

1892. рік

Привид (»Зівяле листє« 6. XI.).
Пяниця (XII., у Відні).
Цар і аскет (XII., у Львові).

1893. рік

Ми оси (20. III.)
Поезія (30. III. до 1. IV.).
Вандрівка Русина з Бідою (20. III. — 13. IV.).
Був у нас мужик (перерібка)
Епільоґ до сонетів (6. VI.).
Зівяле листе (закінчено перший жмуток; другий — 1895, третій — 1896).

34.062
2 пр.
I
Ф 3-115

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

головні склади:

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstrasse 83

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
ЛОВІ
вул. 10

Книгарня Українського
Народнього Союзу
30. E. 7th St.
NEW-YORK (U. S. A.)

Українська
Накладня
[illegible] Main St.
WINNIPEG MAN.(Canada)

Галицька Накладня
Якова Оренштайна
в КОЛОМИЇ
Галичина

Ч. 115

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН і НИЗИН